

FETH ve MEDENİYET

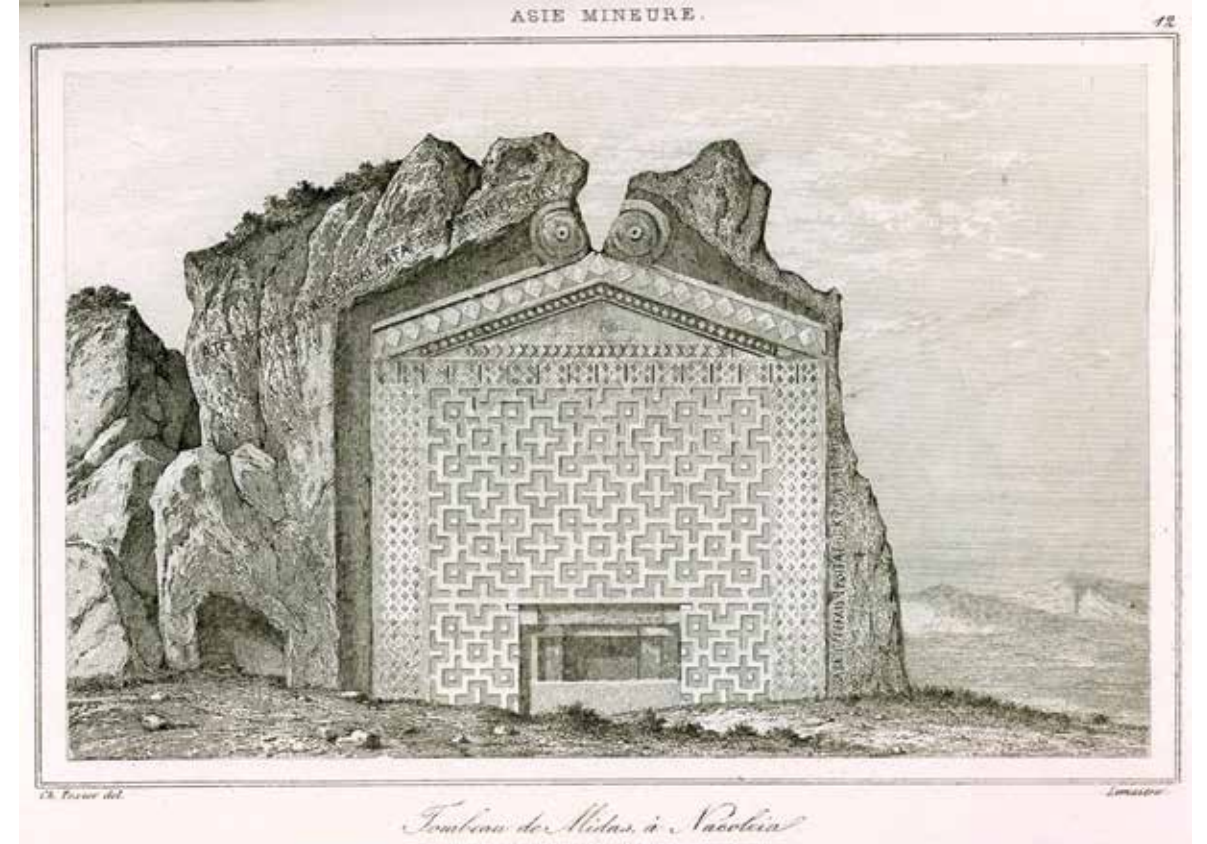
Madde ve Mananın Fethi

T.C. Eskişehir Valiliği Şehir ve Değer Araştırmaları Dergisi
Eylül 2022 - Yıl: 02 - Sayı: 05

ISSN: 2757-5306

BİR ÇAĞIN GİZEMLİ UYGARLIĞI
FRİGLER

FETH ve MEDENİYET

T.C. Eskişehir Valiliği Şehir ve Değer Araştırmaları Dergisi
Eylül 2022 - Yıl: 02 - Sayı: 05

T.C. ESKİŞEHİR VALİLİĞİ ADINA SAHİBİ
Erol AYYILDIZ

Vali
DERGİ YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Mehmet KOCABIÇAKOĞLU
İl Basın ve Halkla İlişkiler Müdürü

BİLİM DANIŞMA KURULU
Prof. Dr. Osman KÖKSAL
Prof. Dr. Mehmet Erol ALTINSAPAN
Prof. Dr. Mehmet Mahur TULUM
Prof. Dr. Haşim ŞAHİN
Prof. Dr. Kemal YAKUT
Doç. Dr. Adem KOÇ
Dr. Öğretim Üyesi Hasan YILMAZYAŞAR
Dr. Cezmi KARASU

YAYIN KURULU
Doç. Dr. Rahşan Tamsü Polat
Doç. Dr. Eylem Dereli Saltık
Resul Çoban
Emriye Yurt
Gülben Cura
İlknur Solmaz
Şaduman Bal

FRİG MEDENİYETİ SAYISI EDITÖRÜ
Doç. Dr. Rahşan Tamsü Polat

GRAFİK TASARIMI VE DÜZENLEME
Gülben Cura
İlknur Solmaz
Şaduman Bal
Burak Şenyüzlü

İLETİŞİM
Eskişehir Valiliği, ozelkalem@eskisehir.gov.tr / Tel: 0 222 214 2771

BASKI
Ankara Ofset, Ankara

Yayınlanan yazıların sorumluluğu imza sahiplerine aittir. Yazara telif ücreti ödenmez.

BİR ÇAĞIN GİZEMLİ UYGARLIĞI FRİGLER

EROL AYYILDIZ
ESKİŞEHİR VALİSİ

Bu sayımızda bir çağın gizemini hâlâ koruyan, dünyanın en kadim medeniyetlerinden olma vasfına haiz Frig Uygarlığı'na bir büyüteç tutuyoruz.

Kuruluşun beşîğindeki ilk fetih Karacahisar'dan başlayarak Yunus'un gönül bahçesinde dolaştığımız, erenlerin mânâ denizinden gevherler çıkartıp gönülleri bağlayan yollarımızda tarihî bir yolculuğa çıktığımız Fetih ve Medeniyet dergimizin 5. sayısında bir çağın gizemini hâlâ koruyan, dünyanın en kadim medeniyetlerinden olma vasfına haiz Frig Uygarlığı'na bir büyüteç tutuyoruz.

Doğu ve batı arasındaki ana yolların kesişme noktası olması ile stratejik, farklı medeniyetlere ev sahipliği yapması ve her birinden izler taşımasıyla da kültürel bir öneme sahip olan Eskişehir'imiz tarihin her döneminde dünyanın ilgisini çekmiştir.

Madde ve mananın fethi şiarıyla çıktı-

ğımız bu yolda içinde bulunduğumuz bu coğrafyaya bakışımız: "Bize verilen bir emanet" bakış açısıyladır. "Kültür toplumların iç gelişmesinden, uygarlık ise çeşitli kültürlerin karışmasından doğar" sözünden hareketle emanet olarak gördüğümüz coğrafyamızda, bu toprakların bize sunduğu nişaneleri medeniyet tasavvurumuzun ufkunu genişleten değerler olarak görmekteyiz. Esasen de bizim kültürümüz, güzel olanı, iyi olanı, kıymetli olanı mevcutla birleştirip çok daha üst bir noktaya çıkmayı kazanç sayan bir anlayışa sahiptir. Bu topraklarda üretilen kültür eserleri, sanat birikimi, mimari eserler ve toplumumuza ait olan güzel özellikler toplumsal kimliğimizi oluşturan yapı taşlarımızdır. Şüphesiz medeniyetimiz geleceğe bu

"Kültür toplumların iç gelişmesinden, uygarlık ise çeşitli kültürlerin karışmasından doğar" sözünden hareketle emanet olarak gördüğümüz coğrafyamızda, bu toprakların bize sunduğu nişaneleri medeniyet tasavvurumuzun ufkunu genişleten değerler olarak görmekteyiz.

yapı taşlarının üzerinde yükselecektir.

Kültür, toprak gibi bayrak gibi özgülüğümüzün sembollerinden biridir. Kültür sanat alanında gelişemeyen bir ülkenin bağımsız olabilmesi, en azından bağımsızlığını sürdürebilmesi mümkün değildir.

Ne sadece geçmiş, ne yalnızca gelecek, şairin dediği gibi "kökü maziden ola âti" olma düsturumuzla köklerimiz mazinin en uzak noktalarında ulaştıkça dallarımız daha uzak ufuklara, daha güçlü uzanacaktır.

Kadim uygarlıklara mekân olan Anadolu topraklarında izler bırakan uygarlıklardan biri de Frig Uygarlığı'dır. Frigler, MÖ 2. bin yılın sonlarında Güneydoğu Avrupa'dan başlayan göçler ile Trakya ve Makedonya üzerinden farklı zamanlarda Anadolu'ya göç etmiş topluluklardandır. Geniş bir coğrafi alanda varlık gösteren Frigler tarım kültürleri, maden ve ahşap işlemeciliği, atıcılık, dokumacılık ve seramik alanında öne çıkarak kendinden sonra gelen medeniyetleri etkilemişlerdir.

Bugün bilinen Frig kaya anıtlarının büyük bir kısmı, Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya il sınırları arasında yer almaktadır. Frig dönemi kaya anıtlarının en özgün örneklerinin yoğun bir şekilde yer aldığı Dağlık Frigya Bölgesi, Frig Uygarlığının dini ritüellerine ve sosyal hayatına ilişkin izler barındırması nedeniyle evrensel değer taşımaktadır. Bu alanda anıtsal fasadların en görkemli olanı, ilimiz sınırlarında bulunan Midas Vadisi'ndeki Midas Anıtı ya da Yazılıkaya olarak isimlendirilen, üzerinde Eski Frigce yazıtın olduğu fasad-

dır. Doğal bir açık hava müzesi görünümündeki Dağlık Frigya Bölgesi 2015 yılından itibaren UNESCO tarafından Dünya Kültürel ve Doğal Mirası Geçici Listesine alınmıştır.

İlgili yazılı kaynakların azlığı ve Frig dilinin tam olarak çözümlenememiş olması sebebiyle Frig Medeniyeti tarih sahnesindeki gizemini büyük ölçüde korumaktadır.

Dergimizin 5. sayısında Bir Çağın Gizemli Uygarlığı: Frigler başlığı altında bir dönem bu topraklarda hüküm sürmüş olan Frig Medeniyeti'ni geniş bir perspektifte inceledik. Bu sayımızın insanımızda kültürel miras bilinci oluşturacağı, özelde de bu konuda çalışan araştırmacılara bilimsel bir kaynak olacağını ümit ediyorum. Bu vesile ile başta kültür ve sanata özel önem veren ve bu konuda yapılan projeleri özellikle himaye eden Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan'a, Fetih ve Medeniyet dergimize bir yazı ile katkıda bulunan Kültür ve Turizm Bakanı Sayın Mehmet Nuri Ersoy'a, bu konuda desteklerini esirgemeyen milletvekillerimize ve tüm devlet kurum ve kuruluşlarına şükranlarımı sunarım. Bir Çağın Gizemli Uygarlığı Frigler sayımıza kıymetli çalışmaları ile katkıda bulunan tüm akademisyenlere, araştırmacılara ve derginin yayınlanmasında emeği geçenlere teşekkür ediyor derginin geçmiş ve gelecek tasavvurumuzda yeni bir pencere açması temennisiyle selam ve saygılarımı sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

EYLÜL 22

08

FRİGLER VE ESKİŞEHİR
MEHMET NURİ ERSOY

10

"HELLEN VE ROMALI YAZARLARIN ANLATILARIYLA
FRİGLER VE FRİGYA
ERKAN İZNİK

24

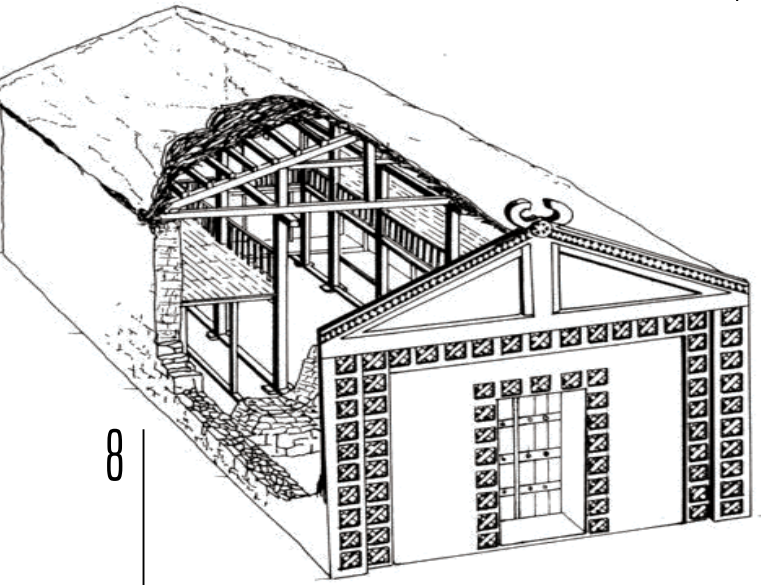
"FRİGLERİN BATIYA AKTARDIKLARI
EMRE ERDAN

46

KRAL MİDAS'IN ALTIN ÇAĞI
CHARLES BRAIN ROSE

58

GORDION MÜZESİ
UMUT ALAGÖZ

8

72

UÇSUZ BUCAKSIZ DOĞADA BİR UYGARLIĞIN SESSİZ
TANIKLARI: FRİG KÜLT ANITLARI
RAHŞAN POLAT

86

YAZILIKAYA/MİDAS VADİSİ'NDE FRİG İZLERİNİN KEŞFİ
YUSUF POLAT

96

DORYLAION'DA FRİG İZLERİ
MAHMUT BİLGE BAŞTÜRK

112

FRİG ÖLÜ GÖMME TEKNİKLERİ
HAKAN SIVAS

128

ANKARA KENTİNİN İLK SAKINLERİ
MUSTAFA METİN

142

ODTÜ MÜZESİ ANKARA FRİG NEKROPOLÜ KAZILARI
NUMAN TUNA

154

ANADOLU GEÇ DEMİR ÇAĞI ÜZERİNE
-BÜKLÜKALE'DE BULUNAN
KÜÇÜK SEMİ-İKONİK FİGÜR-
KİMİYOSHİ MATSUMURA

166

FRİG DİLİ VE YAZITLARI
RECAİ TEKOĞLU

182

ORTA ANADOLU'NUN BRONZ USTALARI: FRİGLER
ALPTEKİN ORANSAY

192

ARKEOLOJİ MÜZESİ KOLEKSİYONUNDA BULUNAN FRİG
DÖNEMİ FİBULALARI
EMRİYE YURT
GÜLSÜM BAYKAL OKTA

214

FRİG DÖNEMİ KİYAFETLERİ
GÜLBEN CURA

220

FRİGYAN MODU
AHMET BÜLENT ALANER

9

FRIGLER VE ESKİŞEHİR

MEHMET NURİ ERSOY*

Anadolu'nun mûrislerinden biri de şüphesiz Makedonya ve Trakya'dan birkaç akınla göç etmiş ve Orta Anadolu'da siyasi bir güç olarak yerini almış olan Friglerdir. Eskişehir ise onların mirasının en önemli vârislerindendir.

Stratejik konumu açısından ayrıcalıklı bir yarımada olan, üç tarafı denizler ve sıradağlarla çevrili, farklı iklim kuşaklarında yer alan Anadolu; yerleşim imkânları, doğal kaynakları, ticari olanakları gibi birçok sebebin getirisi olarak tarihin en eski dönemlerinden itibaren büyük uygarlıkların ya beşiği ya hedefi olmuş, insanların ve insanlığın yaşamına, gelişimine şahitlik etmiştir.

Bu gerçeklerin penceresinden baktığımızda kültür varlıkları bakımından belki de dünyanın en zengin coğrafyası olan Anadolu'nun mûrislerinden biri de şüphesiz Make-

donya ve Trakya'dan birkaç akınla göç etmiş ve Orta Anadolu'da siyasi bir güç olarak yerini almış olan Friglerdir. Eskişehir ise onların mirasının en önemli vârislerindendir.

Tarım ve hayvancılıkta oldukça ileri bir medeniyet olan, maden ve ağaç işlemeciliğinde eşsiz eserler ortaya koyan Frigler tekstil ve dokuma alanında etkileri günümüze kadar ulaşan bir ilerleme kaydetmiş, aynı zamanda birçok müzik aletini geliştirerek Anadolu'nun kültürel ve sanatsal zenginliğinin oluşumuna önemli katkıda bulunmuşlardır.

Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya illerinin kavşak noktasında bulunan Frig Vadile-

Yazılıkaya/Midas Vadisi'ndeki Friglerin kutsal alanını, Midas Anıtı'nın da aralarında bulunduğu birçok anıtı ve Frig kalelerini barındıran Eskişehir, doğa, arkeoloji ve kültür başlıklarında sunduklarıyla birçok ziyaretçiyi kendine çekmektedir.

ri âdeta açık hava müzesi niteliğinde; tarih, kültür ve doğa turizmi potansiyeline sahip geniş bir alandır. Bu sahanın Eskişehir il sınırları içinde kalan ve Seyitgazi ile Han ilçelerinde bulunan dağlık ve ormanlık alanlar ile ihtişamlı vadiler Frig Medeniyeti'nin ziynetleriyle süslüdür. Yazılıkaya/Midas Vadisi'ndeki Friglerin kutsal alanını, Midas Anıtı'nın da aralarında bulunduğu birçok anıtı ve Frig kalelerini barındıran Eskişehir, doğa, arkeoloji ve kültür başlıklarında sunduklarıyla birçok ziyaretçiyi kendine çekmektedir.

Erenler şehri Eskişehir ilimizin tarihi, kültürel ve sanatsal değerlerine her sayıda farklı temalarla yer veren ve bu sayıda Frig Medeniyeti'ni konu alan Fetih ve Medeniyet Dergisi'nin, içeriğine katkı sağlayan yazar, araştırmacı ve akademisyenler başta olmak üzere yayına hazırlanmasında emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

*T.C. Kültür ve Turizm Bakanı

HELLEN VE ROMALI YAZARLARIN ANLATILARIYLA FRİGLER VE FRİGYA

ERKAN İZNİK*

Politik anlamda ortadan kalksalar da bölgenin kültürel canlılığı, Friglerle ticari ilişki kurmuş Hellen (Grek) tüccarın etkisiyle Batı'ya taşınmış ve önce Hellen ardından da Romalı yazarlar bu zengin kültür hakkında birbirine benzeyen, ancak zaman zaman ayrıntıda farklılıklar gösteren bilgiler aktarmışlardır

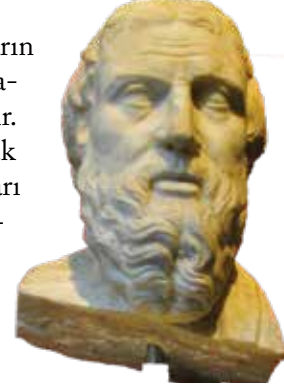
Orta Anadolu'daki önemli Demir Çağı uygarlıklarından biri olarak karşımıza çıkan Frigler (Phrygler), yaşadıkları coğrafyada özellikle MÖ I. binyılın ilk çeyreğinde siyasal anlamda güçlü bir yapı oluşturmuşlar ve neredeyse MÖ V. yüzyıla kadar bölgede varlıklarını sürdürmüşlerdir. Politik anlamda ortadan kalksalar da bölgenin kültürel canlılığı, Friglerle ticari ilişki kurmuş Hellen (Grek) tüccarın etkisiyle Batı'ya taşınmış ve önce Hellen ardından da Romalı yazarlar bu zengin kültür hakkında birbirine benzeyen, ancak zaman zaman ayrıntıda farklılıklar gösteren bilgiler aktarmışlardır. Siyasal tarihleri dikkate alındığında,

çivi yazılı kaynakların aksine¹, aşağıda değinilecek yazarların neredeyse tamamının Friglerle çağdaş olmadıkları görülecektir. Bir kısmının Anadolu doğumlu olduğunu bildiğimiz ancak hangilerinin Frigyada dolaştığını bilemediğimiz yazarlar tarafından; köken tartışmaları, sınırlar, tarihsel süreç ve kültürel yapılarına iliş-

1 Ağırlıklı siyasal tarih içeren ve Friglerle çağdaş olan çivi yazılı kaynaklarda karşımıza çıkan "Muskili Mita", Frig araştırmalarındaki temel sorunlardan biridir. Genellikle Midas ile özdeşleştirilen (ve öyle kabul edilen) kral "Mita" yönetiminde Friglerin, Geç Hitit Krallıkları ve Assur ile politik/askeri ilişki kurduğu düşünülmektedir. Bu ilişkilerin izlenildiği çivi yazılı kaynaklar, Friglerin toplumsal ya da kültürel yapısına ilişkin bilgi sağlamamaktadır. O nedenle her türlü eksikliğine rağmen Hellen ve Romalı yazarların Frigler ve Frigya hakkında aktardıkları ayrı bir önem kazanmaktadır.

*Doç. Dr. Erkan İZNİK, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, eiznik@anadolu.edu.tr

Thrak kökenli bu halk, Makedonlarla komşuyken "Bryg" şeklinde adlandırılırken, Anadolu'ya geçtikten sonra yurtları ile birlikte adları da değişerek bazıları "Frig" olarak tanımlanmışlardır.

Herodotos,
Roma Ulusal Müzesi

kin aktarılan bilgiler, araştırmacıların çalışmalarına kılavuzluk etme noktasında önemli ayrıntılar içermektedir.

Friglerin Anadolu'ya (Küçük Asya'ya) girişleri ve köken tartışmaları konusunda Hellen ve Romalı yazarlar açısından "Truva (Troia) Savaşı" bir başlangıç noktasıdır. Konu hakkında bilgi aktaran yazarlar bu savaşı bir "milat" gibi düşünüp, Friglerin kökeni ve Anadolu'ya girişleri hakkında değişik yorumlarda bulunmaktadır². Bu konudaki ilk görüş, Friglerin bölgede zaten yaşayan bir halk oldukları yönündedir. Nitekim Frigler, MÖ XIII. yüzyılın sonlarına doğru

(savaştan önce) Anadolu'ya ulaşmışlar ve Sangarius (Sakarya) Irmağı kıyısına yerleştikten sonra Truvalılarla ittifak yapmışlardır³. Hatta Mısırlılardan bile daha eski bir halk olup⁴, onlarla ilgili söylentiler Truva Savaşı'ndan önceye dayandığı için bu halk Anadolu'nun ilk uluslarından kabul edilmiştir⁵. İkinci görüşe göre ise Frigler bölgeye savaşlardan sonra gelmişler ya da savaş

3 Hom. II, III, 180-190: Strab. XII; 3. 24: Dion. Hal. I; 47. 4-5.

4 Herodotos olayı şöyle aktarır: "Mısırlılar, Psammetikos zamanından önce, kendilerini dünyanın ilk insanları sayıyorlardı. Ama gün gelip de Psammetikos krallığı ele alınca ve ilk insanların kimler olduğu merakına düşünce, işte o günden sonra diyorum, kendilerini gene bütün öbürlerinin en eskisi saymakla beraber, Frigyalıların kendilerinden de eski olduklarını anladılar. Psammetikos, soruşturmalarına rağmen dünyaya ilk gelen insanların kimler olduğunu bir türlü öğrenemeyince şu anlatacağım çareye başvurdu: Bir çobana, rastgele iki tane yeni doğmuş çocuk verdi, bunlar ağıla konacak ve şöyle büyütülecekti: Çocukların yanında kimse ağzını açıp tek söz söylemeyecekti; ayrı bir odada kendi başlarına büyüyeceklerdi. Çoban, belli saatte keçileri alıp yanlarına götürecek süt içirip doyuracak, sonra kendi işlerine bakacaktı. Psammetikos'un böyle yapmasının ve bu emri vermesinin nedeni, çocukların viyaklamalar çağını aştıktan sonra ağızlarından çıkacak ilk sözü yakalamaktı. Gerçekten de öyle oldu. Üzerinden iki yıl geçince, bir gün çoban, kapıyı açıp içeri girdi, önünde diz üstü duran iki çocuk, ellerini uzatarak 'Bekos!' diye bağırıyordu. Çoban bu sözü ilk duyduğunda bir şey demedi ama daha sonra da her gelişinde aynı sözü işitince efendisine haber verdi ve isteği üzerine çocukları kendi görsün diye aldı ona götürdü. Psammetikos kendi kulağı ile de duyduktan sonra da herhangi bir şeye bekos adını vermiş olan insanların kimler olduklarını araştırmaya koyuldu, araya taraya Frigyalıların ekmeğe bekos dediklerini öğrendi. Böylece ve bu ipucuna tutunarak Mısırlılar Frigyalıların kendilerinden daha eski olduklarını itiraf ettiler. Ben bu hikayeyi Memphis'te Hephaistos rahiplerinden dinledim." Hdt. II; 2. 5 Strab. XII; 1. 3: Strab. XII; 8. 4.

2 Aslında köken konusundaki sorun, Truva savaşlarından sonra Anadolu'da yaşanan politik karmaşadan kaynaklanmaktadır. Bu anlamda neredeyse konuya değinen tüm yazarlar için temel referans olan Homeros'un yazdıkları, İlk Çağ yazarlarının farklı görüşler ortaya atmalarına ve bu nedenle Friglerle ilgili köken sorununa yol açmaktadır. Strabon sorunu şöyle aktarır; "Örneğin: Lydialı Xanthus Frigyalıların Troia savaşından sonra Avrupa'dan ve Pontos'un sol kıyısından geldiklerini ve Skamandrios'un onları Berekyntes ve Askania'dan getirdiğini söyler. Fakat Apollodoros bu söylenene, Xanthus'da adı geçen Askania'ya Homeros'un dediğini ilave eder. "Ve Phoryks ve tanrısal Askanius Frigyalıları uzaklardan, Askania'dan getirdi" şayet durum böyle ise göç Troia savaşından sonra olmalıdır, oysaki ozan tarafından söylenen müttefik güçler karşı taraf-taki topraklardan Berekyntes ve Askania'dan gelmiştir. O zaman bu Frigyalılar kimlerdir? "Sangarios kıyıları boyunca kamp kuran" kimlerdir? Priamos, "Çünkü ben de bunlar arasında sayılan bir müttefikim" diyor. Priamos, nasıl aralarında hiçbir anlaşma olmadığı halde Berekyntler aracılığı ile Frigyalılardan yardım istemiştir? Sınırlarında yaşayan ve müttefiki olduğu kişilere çağrıda neden bulunmamıştır ve daha önce kimlerle müttefikti?". Strab. XIV; 5. 29.

Yazılıkaya'dan Frig Kaleleri

tan sonra bir kısım halk zor kullanılarak Frigya içlerine gönderilmiştir⁶. Bu grupta alternatif bir diğer görüşe göre, Truva'nın yağmalanmasından sonra burada ikamet etmek istemeyen Frigyalılar (yani göçmenler), Truva ve dolaylarını ele geçirip yerli halklar üzerinde egemenlik kurarak onlarla bu bölgede karışmışlardır⁷. Farklı bir aktarımda ise Truvalılar ve Frigyalıların iki farklı topluluk gibi düşünülse de aslında tek bir halk oldukları açıklanmaktadır⁸. Tharak kökenli bu halk⁹, Makedonlarla komşuyken “Bryg” şeklinde adlandırılırken, Anadolu'ya geçtikten sonra yurtları ile birlikte adları da değişerek¹⁰ bazıları “Frig” olarak tanımlanmışlardır¹¹. Truva'dan Anadolu'ya nüfuz ettiklerini göz önüne aldığımızda Friglerin (ya da bir kabilesinin) bölgedeki ikinci durağı Marmara Bölgesi'nin güneyi olmuştur. Savaşın bitiminde, önce Cy-

zicus (Erdek) dolaylarını kolonize edip, sonra (belki başka bir kabile olmak üzere) liderleri Askanios öncülüğünde doğuya ilerleyerek Askania (İznik) Gölü civarında ikamet etmişlerdir¹². Yunanistan'daki Arkadia Bölgesi'nden gelip, Pankelas Nehri (Kocaçay) dolaylarına yerleşen Frigyalılar olduğu da bildirilmektedir¹³.

Çağdaş araştırmalar; Hellen ve Romalı yazarların aktardığı bilgiler yanında, yazıtlar, mil taşları veya arkeolojik çalışmalar sonucunda elde edilmiş verilere bakarak birtakım tahminlerde bulunsalar da İlk Çağ'da; imparatorlukların, krallıkların, devletlerin ya da kentlerin sınırlarını belirleyebilmek oldukça güçtür. Hele ki merkezi bir devlet kuramayıp ya da yıkıldıktan sonra kabileler şeklinde yaşamlarını sürdüren toplulukların olduğu alanlarda durum daha da sorunlu hale gelmektedir. Strabon (MÖ I – MS I. yy.) bu durumun İlk Çağ'daki zorluğunu açık

6 Dion. Hal. I; 48. 2-4: Dion. Hal. I; 61. 4.

7 Strab. X, 3. 22.

8 Dion. Hal. I; 29. 1.

9 Strab. VII; 3. 2: Strab. VII; 25: Strab. X; 3. 16: Strab. XII; 4. 4: Strab. XII; 8. 3.

10 Hdt. VII; 73: Plin. Nat., V, 41.

11 Hdt. VI; 45: Strab. VII; 3. 2: Strab. XII; 3. 20: Strab. VII; 25: Strab. VII; 25a.

12 Strab. XII; 1. 8: Strab. XII; 4. 5: Strab. XII; 4. 8.

Sicilya'yı iskân eden halklar arasında da Troas ülkesinden (Çanakkale civarından) gelen Frigler gösterilmektedir.

Paus. V; 25. 6.

13 Paus. X; 32. 3-4.

Doğanlı Kale

bir şekilde aktarmaktadır¹⁴. Yine de yazarlar, politik sınırları işaret etmek ya da genel bir coğrafya bilgisi vermek istedikleri yerlerde (çoğu zaman bölgeyi görüp görmedikleri belirsiz olsa da) sınır konusunda bazı görüşlerde bulunmuşlardır. Pers, Hellenistik ve Roma dönemlerinde çoğu zaman güvenlik nedeniyle bölgelerin sınırları değiştirildiğinden ve yazarların farklı zamanlarda yaşamalarından dolayı bilgiler ancak belirli genellemelerle yorumlanabilmektedir. Başka bir deyişle güvenilirlikleri tartışılabilir de elimizdeki “kılavuz” referanslar oldukları için Frigya bölgesinin (değişen) sınırları (“uç noktaları”) konusunda yine de şöyle önerilerde bulunulabilir:

Frigya'nın doğusunda; Halys (Kızılırmak) Irmağı¹⁵, Kapadokya, Pessinus, Lykaonia ve Orkaorki bölgeleri bulunmaktadır¹⁶. Pers or-

dusunun ilerleyişinden anlaşıldığı üzere batıda Lidya¹⁷ Maionia, Karia ve Pisidya yer alır¹⁸. Nitekim aynı dönemler için bu iki bölge sınırını ayıran merkezlerden biri, Lidya kralı Kroisos tarafından hazırlanmış bir dikili taşın yer aldığı ve üzerindeki yazıt ile sınırı gösteren Kydara¹⁹ olmuştur. Batıdaki sınırların Hellespontos'a (Çanakkale Boğazı'na) kadar uzandığı yazılsa da²⁰ bu durum belki sadece Büyük İskender Dönemi'ndeki geçici bir süreci işaret etmektedir. Bir Bithynia kenti olan Prusa'nın (Bursa) Frigya ile sınır oluşturmamasından dolayı kuzeyde Bithynia bulunmaktadır. Diğer bir deyişle Bithynialıların güney sınırında, Mysia Olympos'u deneyen dağın etrafında Frigyalılar yaşamaktadır. Belki biraz daha kuzeybatıya doğru düşünülebilecek komşu bölge Mysia'dır. Strabon bu

14 Strab. XII; 4. 4. Ya da eserinin başka bir yerinde “*Fakat buralarda, sık sık söylediğim gibi sınırlar birbiri içerisine girmiştir*”, “*her iki görüşten hangisi doğru olursa olsun, sınırların karışıklığı açıkça görünmektedir*” veya “*bu nedenle evvelce de söylediğim gibi sınırları belirlemek bir görevdir*” şeklinde açıklamalarda bulunur. Bkz. Strab. XII; 8. 2.

Sınırlar için ayrıca bkz. Plin. Nat., V, 41.

15 Hdt. I; 72: Hdt. V; 52.

16 Strab. XII, 2. 10: Strab. XII; 8. 13.

17 Hdt. V; 49: Hdt. VII; 31.

18 Strab. XII; 8. 13. Pisidyalılar ile Frigyalılar komşudur. Strab. XII; 7. 2.

19 Hdt. VII; 30. Kydara, Sarayköy'de antik bir höyüğün varlığı ile kesin olmayan bir şekilde belirlenmiştir. Bkz. <https://sardisexpedition.org/tr/essays/latw-greenewalt-introduction> (Erişim tarihi: 01.04.2022)

20 Curt. X. 10. 1-3.

konuda kendi dönemiyle ilgili bir deyişi de hatırlatarak, Mysialıların ve Frigyalıların sınırlarının aynı olmasına rağmen, kabilelerin sürekli birbirleriyle mücadele içinde olmalarından dolayı sınırların sürekli değişkenlik gösterdiğini aktarmaktadır²¹. Frigya'nın Mysia yönündeki son şehri yeri tam lokalize edilemeyen kalabalık bir kasaba görünümündeki Keramon-agora adlı bir yerleşimdir²². Frigya'nın biraz kuzeyinde (ya da belki biraz daha kuzeydoğusunda) Paphlagonia ve Galatia bölgeleri bulunmaktadır²³.

Frigya ile Karia bölgeleri arasındaki sınırı Karura adlı bir köy belirlenirse de bölgenin güney ve güneybatısında da sınırlar açısından durum karışıktır. Nitekim, güneye doğru Tauros (Toros Dağları'na) kadar uzanan kırsımlar o kadar iç içe girmiştir ki Frigyalılar, Kariyalılar, Lidyalılar ve Mysialılar birbirlerine karışmışlar ve bu nedenle bu halkları birbirinden ayırt etmek²⁴ ve sınırları belirleyebilmek zordur.

Sınırları tarihsel süreçte sürekli değiştirilen Frigya içinde Pers egemenliği döneminden başlayarak Bizans (Doğu Roma) Dönemi'ne kadar çeşitli yönetim alanları oluşturulmuştur ki bunların da tam olarak kapsadıkları alanı belirlemek kolay değildir. Yazarların bilgileri ışığında bu alanların en azından adları (ve belki olası konumları) şöyle belirtilebilir: Bithynia'nın güneyinde ve varlığı Pers egemenliğinden itibaren bilinen Hellespontos Frigyası²⁵ ve Paphlagonia ve Galatya'nın güneyinde, kral Midas'ın hüküm sürdüğü (bu anlamda çekirdek olarak nitelendirilebilecek) Büyük Frigya yer almaktadır. Önce-

si kesin olmasa da bu bölgenin de en azından Hellenistik Dönem'de varlığı bilinmektedir²⁶. Aynı dönemde adını bildiğimiz bir diğer bölge Küçük Frigya'dır²⁷. Önceleri bu adla anılan bölge Pergamon Krallığı'nın egemenliği sonrasında Frigya Epiktetos şeklinde adlandırılmış ve genel olarak Büyük Frigya'nın kuzeyindeki alanı kapsamaktadır. Bunlardan başka Frigya'da iki önemli alan daha vardır ki biri Frigya Paroreia diğeri de volkanik toprağından dolayı “yanık ülke” denilen Frigya Katakekaumene'dir²⁸. Hellen ve Romalı yazarlar bölgenin kentleri ve az da olsa kasabaları ve köyleri hakkında da bilgi vermektedirler. Ayrıca Lidya ile Frigya arasında olasılıkla tüccarlar için düşünülmüş konaklama yerlerinin varlığı da dikkat çekicidir²⁹. Ancak farklı zamanlarda yaşamış yazarlar, dönemlerindeki iktidar değişikliklerinden ve buna göre yeniden düzenlenen idari yapıdan dolayı bu kentleri farklı bölgeler içerisinde göstermektedirler. Buna göre yazarların eserlerinde geçen kentler şu şekilde belirtilebilir: Aizanoi (Çavdarhisar),

26 Xen. an. I, 9. 7: Strab. XII; 4. 10: Strab. XII; 5. 2: Strab. XII; 5. 4: Strab. XII; 8. 1: Strab. XII; 8. 2: Strab. XII; 8. 13: Curt. X. 10. 1-3: Liv. XXXVII; 9: Liv. XXXVII; 54: Liv. XXXVII; 56:

27 Curt. X. 10. 1-3: Strab. XII; 8. 2.

28 Strab. XII; 1. 3: Strab. XII, 3. 7: Strab. XII; 4. 1: Strab. XII; 4. 3: Strab. XII; 4. 5: Strab. XII; 5. 2: Strab. XII; 8. 1: Strab. XII, 8. 3: Strab. XII; 8. 12: Strab. XII; 8. 13: Strab. XII, 8. 14: Strab. XIII; 4. 4: Strab. XII; 8. 18: Frigya'nın bu bölgelerini şöyle de belirtiriz: İç bölümlerde Pers Dönemi'nden başlayarak Roma Dönemi'ne kadar var olan Büyük Frigya ve Küçük Frigya; Marmara'nın güneyinde de Hellespontos Frigyası; Emir Dağları ile Sultan Dağları arasındaki Yüksek Vadi yani Frigya Paroreios. Roma İmparatorluğu'nun geç dönemlerinde, Frigya'nın güney ve güneybatıdaki kesimleri Pisidia Eyaleti'ne bırakıldıktan sonra geriye kalan toprakları ikiye ayrılarak “Prima” ve “Secunda” adı verilmiştir. MS IV. yüzyıla doğru “Magna” ve “Parva” (büyük ve küçük) adını alan topraklar MS IV. yüzyıl ortalarından itibaren “Pacatiana” ve “Salutaris” olarak anılmıştır. Bkz. W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, (çev. M. Pektaş), İstanbul, 1961, s.163-vd. 29 Hdt. V; 52. Buradaki konaklama yerleri bir çeşit “han” şeklinde düşünülebilir. Herodot, bunların sayısını 20 olarak belirtmektedir.

Amorion (Hisarköy)³⁰, Anaua (Sanaos (?)) Sarı Kavak³¹, Ancyra (Ankara)³², Apameia Kibotos / Apameia Ciboton / Kelaianai (Dinar)³³, Dorylaion (Eskişehir), Eukarpia (Emirhisar), Eumonia (Işıkli)³⁴, Gordion (Yassıhöyük)³⁵, Hierapolis (Pamukkale)³⁶ Kollosai (Honaz)³⁷, Kotyaion (Kütahya), Laodikeia (Eskihisar), Lysias (?), Midaeion (Karahöyük), Nakoleia (Seyitgazi)³⁸, Peltai (Pella (?))³⁹, Pessinus (Ballıhisar)⁴⁰, Synnada (Şuhut)⁴¹ ve Thymbriion (Koças). Kentler dışında yeri tam olarak lokalize edilemeyen kalabalık bir kasaba görünümündeki Keramon-agora⁴² ve Metropolis [Alpaslan (Afyon) ya da Oynaş (Eskişehir)] ile Sangia köyü ve Karura köyü⁴³ de yazarların eserlerinde not edilmiştir. Hellenistik Dönem'de Büyük İskender ordusuyla Frigya'da ilerlerken, bölgede kentlerden çok köyler⁴⁴ olduğu yönünde notlar da düşülmüştür.

Bölgenin batısındaki sıradağlarla birlikte⁴⁵, Laodikeia (Goncalı / Denizli) kentinin üst tarafında da Kadmos (Honaz) Dağı bulunmaktadır. Bunlar dışında sözü edilen; Kybelon

30 Strab. XII; 8. 3: Strab. XII; 8. 12: Strab. XII; 8. 13.

31 Hdt. VII; 30: Strab. XII; 8. 13.

32 Paus. I. 4. 5: Plin. Nat., V, 41.

33 Hdt. VII; 26: Strab. XII; 8. 3: Strab. XII; 8. 13: Strab. XII; 8. 15: Strab. XII; 8. 19: Curt. III; 1. 1: Xen. an. I; 2. 6-8 ve 9-10: Paus. II; 5. 3: Plut. bio. 306: Liv. XXXVIII, 13: Curt. III; 1. 13-14: Plin. Nat., V, 41.

34 Strab. XII, 8. 3: Strab. XII; 8. 12: Strab. XII; 8. 13.

35 Arr. An. I; 29. 5: Curt. III; 1. 13-14: Plut. bio. XVIII; 1: Xen. Hell. I; 4. 1: Plin. Nat., V, 42.

36 Vit. VIII; 3. 10.

37 Hdt. VII; 30: Xen. an. I; 2. 6-7: Strab. XII; 8. 13: Plin. Nat., V, 41.

38 Strab. XII, 8. 3: Strab. XII; 8. 12: Strab. XII; 8. 13: Strab. XII; 8. 16: Strab. XII; 8. 19: Strab. XII; 8. 20: Plin. Nat., V, 41.

39 Xen. an. I; 2. 9-10: Strab. XII; 8. 13.

40 Strab. XII; 3. 7: Strab. XII; 5. 2: Strab. XII; 8. 3: Paus. I. 4. 5: Plb. XXI; 37: Liv. XXXIV; 4: Liv. XXIX; 6: Plin. Nat., V, 42.

41 Strab. XII, 8. 3: Strab. XII; 8. 13: Strab. XII; 8. 14.

42 Xen. an. I, 2. 13: Xen. an. I; 2. 10.

43 Strab. XII, 3. 7: Strab. XII; 8. 13: Strab. XII, 8. 17.

44 Curt. III; 1. 13-14

45 Hdt. V; 52.

Dağı (Pessinus yakınlarında bir dağ), Dindymon (Murat) Dağı ve Ida Dağı (Kaz Dağları), bölgenin aynı zamanda kutsal mekânları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgede dağ silsilesinin eteklerinde geniş ovalar uzanmaktadır⁴⁶.

Büyük bir kısmı Frigya topraklarında akan bölgenin hiç şüphesiz en önemli nehirlerinden birisi Sangarios Nehri'dir⁴⁷. Bu nehrin kaynağı, Pessinus'dan yüz elli stadion kadar (23 ya da 27 km) uzaklıkta olan Sangia köyü dolaylarındadır. Pessinus'un içinden geçen Gallos Nehri ile birleşen Sangarios, kuzeye doğru akar⁴⁸ ve Gordion'un yakınından geçer⁴⁹. Aşılması güç ve derin yarlar arasından akan nehir üzerinde Roma Dönemi'nde bir köprü inşa ettirildiği de aktarılmaktadır⁵⁰. Bölgenin nehirlerinden bir diğeri Kadmos (Honaz) Nehri diğeri de yer altından aktıktan bir süre sonra yüzeye çıkan ve her yıl taşan Maiandros (Büyük Menderes) Nehri'dir⁵¹. Bununla birleşen büyük akarsulardan biri olan Lykos (Çürüksu) Nehri⁵², Kolossai (Honaz) kenti içinden geçen büyük bir akarsudur⁵³. Bunlara ilaveten; Paktolos (Sart Çayı), Frigios (ya da Hyllos)⁵⁴, Pankelas Irmağı⁵⁵ (Koca Çay) ve Rhyndakos Çayı⁵⁶ (Kocasu/Orhaneli Çayı) da bulunmaktadır. Bölgede Thymbriion (Koçaş köyü) yolu kenarında⁵⁷ ya da Ancyra'da (Boğazköy / Kütahya)⁵⁸ “Midas”

46 Strab. XII. 5. 3: Strab. XII, 8. 14: Strab. XII; 8. 16.

47 Hom. il. III; 184-187: Strab. XIII; 1. 21.

48 Strab. XII, 3. 7: Arr. An. I; 29. 5. Günümüzde tamamen kuru bir kanal görünümünde olan ve belki yağmurlu dönemlerde dolan Gallos Nehri'nin bugün hangi akarsu olduğu tartışmalıdır.

49 Curt. III; 1. 13-14

50 Plb. XXI; 37.

51 Paus. II; 5. 3: Paus. VIII; 24. 11: Xen. an. I; 2. 6-7.

52 Strab. XII; 8. 16.

53 Hdt. VII; 30. Kolossai kenti aslında tam olarak Honaz'ın 2 km. kadar kuzeyinde yer almaktadır.

54 Strab. XII; 4. 5.

55 Paus. X; 32. 3-4.

56 Strab. XII; 8. 1.

57 Xen. an. I, 2. 13.

58 Paus. I. 4. 5.

Genel olarak bağlık, bahçelik olduğu belirtilen Frigya bölgesindeki tarıma uygun geniş ovalar ve buralardaki köylerde tarım ve hayvancılık yapılmıştır. Synnada gibi bazı merkezler ise önlerindeki geniş zeytin ağaçları içeren ovalarıyla dikkat çekmektedir. Birçok çiftliğin olduğu bölgede altın ve gümüş yanında, dört nala giden Frig atları da değerli kabul edilmektedir. Bu nedenle Frig atlarını terbiye eden seyisler de yazarların metinlerine konu olmaktadır.

diye adlandırılmış pınarlar da yer almaktadır⁵⁹.

Gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar, Frigya bölgesinin tarihini prehistorik dönemlere götürse de Hellen ve Romalı yazarlar, bölgenin politik tarihini Friglerle başlatmaktadırlar. Friglerin siyasal anlamda egemenliklerini yitirmelerinden neredeyse yedi asır sonra yaşamış Strabon'un çoğunlukla "ozan" olarak nitelediği Homeros'tan [MÖ VIII.(?)] alıntılar yaparak aktardığı bilgiler Frigya'nın değişmeyen politik tarihini ana hatlarıyla ortaya koymaktadır. Strabon eserinde konu hakkında şöyle yazar; "Çünkü Truva'nın alınmasından sonra hem Frigyalılar hem de Mysialılar ve daha sonra Lidyalılar ve onlarla beraber Aiolisliler ve İonialılar ve ondan sonra Persler ve Makedonyalılar ve son olarak da Romalılar buralarda egemen olmuşlardır ve bu çeşitli yönetimlerle ülke değişik parçalara bölündüğünde halk diyalekt ve adlarını kaybetmiştir." Tabii ki Truva Savaşlarından sonra Ana-

dolu'da yaşanan göçler (Yunanlıların, Kimmerlerin, Lidyalıların, vb.) ve sonrasında Perslerin, Makedonyalıların ve son olarak da Galatların saldırısı buradaki demografiyi altüst edip, birbirine karıştırmıştır. "Sadece bu değişikliklerden dolayı değil fakat tarihçilerin anlaşılamamasından da belirsizlik doğmaktadır. Tarihçiler aynı konularda aynı şeyleri söylememektedir"⁶⁰. Böyle olunca da Frig politik tarihinde bilinmezlikler baş göstermektedir. Yine de yazarların aktardıklarından, Friglerin ve Frigya bölgesinin politik süreci ana hatlarıyla şu şekilde belirtilebilir:

Priamos'un "ben de onların (Friglerin) arasında, onlarla (Friglerle) beraberdim" sözünü referans aldığımızda Friglerin Anadolu'daki siyasi tarihleri MÖ 1200'lerde ya da hemen sonrasında başlamaktadır. Frigler, Truvalılar ile müttefik gösterilmeye çalışıldığı gibi Truva üzerinden Anadolu'ya giren Friglerin, Marmara Denizi'nin güneyinden doğuya doğru nasıl ilerledikleri de aktarılmaktadır. Bu anlamda Truva Savaşları bittikten sonra bölgede pek çok değişiklik meydana gelmiş ve Frigler, Practius Nehri'ne (Umurbey Çayı'na) kadar uzanan Cyzicus (Belkis) dolaylarını kolonize etmişlerdir⁶¹. Savaşa girmek için yanıp tutuşan halk diye de nitelenen Friglerin erken dönemdeki liderlerinden biri kutsal Askanios'tur⁶². Belki bu kraldan sonraki bir dönemde ortaya çıkmış liderlerden (olasılıkla kabile şeflerinden) biri Dymas ve onun at terbiyecisi oğludur. Bu prensin adı bilinmese de bu süreçte Frigler, Sangarios'un akıntılarıyla (olasılıkla nehri izleyerek)⁶³ kıyılarında orduların konaklaması için alanlar bu-

lunan⁶⁴ bu nehir civarında yerleşerek⁶⁵ Ancyra (Ankara) gibi bazı kentler kurmuşlardır⁶⁶. Bu kentlerden bir diğeri de başkent Gordion'dur.

Kral Gordios ve oğlu Midas⁶⁷, Frig başkenti Gordion'da⁶⁸ kale içindeki sarayda yaşamışlardır⁶⁹. Büyük Frigya'da hüküm süren⁷⁰ Midas'ın annesinin bir tanrıça olduğuna inanılmaktadır⁷¹. Midas İlk Çağ dünyasındaki ünlü kehanet merkezi Delphoi'ye armağanlar gönderen ilk yabancı (barbar) olmuştur. Bu hediyeler arasında ülkesini yönettiği taht da bulunmaktadır⁷². Kimmerlerin Frigya'yı istila etmeleri üzerine sonunun geldiğini anlayan Midas, ilginç bir intihar yöntemiyle, öküz kanı içerek hayatına son vermiştir⁷³.

Yazarlar, az da olsa Midas sonrası gelişmeler ya da kraliyet ailesiyle ilgili detaylar da sunmaktadırlar. Buna göre Midas'ın eşinin adı Timothea, oğlunun da Anchurus'tur⁷⁴. Midas'ın, trajik bir öyküsü olduğu anlaşılan Adrastus adlı bir de torunu vardır. Frigya kral ailesine mensup, ancak katil olarak suçlanan bahtsız genç Adrastus, Sardeis'teki (Salihli) saraya gelerek, Lidya kralı Kroisos'dan (MÖ 560-546) kendini kan dökme suçundan arıtmasını dileyerek yalvarır. Kroisos onun bu isteğini yerine getirir ve Adrastus saraya yerleşir. Dünyadaki insanların en bahtsız olduğunu düşündüğü için kendini Attis'in mezarı üstünde öldüren⁷⁵ Adrastus'un, Anchurus'un oğlu olup olmadığı kesin değildir.

64 Hom. il. III; 184-187.

65 Strab. XII. 5.3.

66 Paus. I; 4. 5.

67 Paus. I. 4. 5: Xen. an. I, 2. 13.

68 Plut. bio. XVIII; 1:

69 Arr. an. I; 2-3: Arr. an. II; 3. 1: Curt. III; 1. 13-14.

70 Strab. XII; 8. 1.

71 Plut. bio. IX:

72 Hdt. I; 14.

73 Strab. I; 3. 21.

74 Plut. bio. 306.

75 Hdt. I; 35: Hdt. I; 45.

Frig dininin en çarpıcı inancı hiç şüphesiz ki Ana Tanrıça kültü olmuştur.

Frigya bölgesi bu anlamda açık hava tapınağı şeklinde tanrıçaya adanmış birçok kaya anıtını barındırmaktadır.

Prehistorik Dönem'den beri Anadolu'da varlığı bilinen ve Frigya'nın en çarpıcı inancı olan tanrıça tapınının, törenleriyle birlikte bir mister (gizemli) inanca dönüşümü bu bölgede gerçekleşmiştir.

Frigya'ya özgü bir tanrıça olduğu konusunda hem fikir olan Hellen ve Romalı yazarlar, onunla ilgili söylemlerinde de bu ilişkiyi kanıtlamak istercesine bölgeye özgü örnekler sunmuşlardır.

Örneğin onun adlarından biri olan "Kybele" bölgedeki Kybeleon Dağı'ndan gelmektedir.

Öte yandan Frigyalıların tanrıçaya verdikleri diğer adlar da ibadet görüldüğü yerlere göre İdaea, Dyndimene, Sypilene, Pessinuntius, Kybele veya Kybebe halini aldığı gibi, tanrıçaya zaman zaman Agdistis dedikleri de olmuştur.

Bölgede "Steunos" denilen ve onun kutsal mekânı ve sembolü olarak görülen yüksek bir mağara yanında büyük saygı gösterilen tanrılar arasında ait Pessinus'ta bir de tapınak bulunmaktadır.

Tanrıçayı betimleyen, olasılıkla meteor taşının, Roma'ya götürülmesi de Eski Çağ tarihinin ilginç öykülerinden biridir. Sonradan kurgulanan öyküde bilindiği gibi Kartaca Savaşları sırasında zor durumda kalan Roma'nın kurtuluşu için kahinler, Ana Tanrıçanın Pessinus'tan Roma'ya getirilmesini önerince bir ekip, Pergamon Krallığı aracılığıyla bu taşı getirmeye karar vermiş, hatta Pergamon kralı Attalos, elçilere Pessinus'a kadar bizzat refakat etmiştir. Vardıklarında Romalı elçilere, yerli halkın Tanrıların Anası dedikleri kutsal taşı göstermiş ve onlardan taşı alıp Roma'ya götürmelerini rica etmiştir. Roma'ya ulaştıktan sonra tanrıça için bir tören düzenlenmiş ve bundan sonra tanrıça Roma'nın en önemli kültlerinden biri haline getirilmiştir.

Bu kralların yanında, Tantalos⁷⁶ ya da Otreus⁷⁷ gibi mitolojik krallara da değinilmektedir. Adrastus'un öyküsü aslında bölgede Lidya egemenliğinin başlangıcına da bir işaret gibidir. Bu devletin zenginliğiyle efsaneleşmiş kralı Kroisos, iktidarının sınırlarını genişletirken Frigya'yı da ele geçirmiş⁷⁸ ve Perslerle mücadelesinde Frigle-
rin bir kısmını zorla Lidya ordusuna almıştır⁷⁹.

Her birinin üzerinde altmış kadar yaparak bulunan son derece güzel görümlü güller yetişen ve o dönem "Gordios oğlu Midas'ın bahçesi" denilen⁸⁰ bölgenin Lidyalılardan sonra egemeni Persler olmuştur. II. Kyros (MÖ 557-530), Lidya Krallığı'nı fethetmeden önce Frigya'yı ele geçirmiş ve ordusuyla ilerlerken Kolossai, Kelainai ve ardından Frigya'nın son şehri Ikonion'a ulaşmıştır⁸¹. Persler, Frig kabilelerinden ordularına asker de almışlardır. Örneğin, ahşap miğferler, kalkan ve kısa mızraklarla silahlanmış

Moshkoiler, I. Darius (MÖ 552-484) ile oğlu Ariomardos'un komutasında savaşmışlardır. Buna karşın Hellen dünyasını işgal etmek isteyen Perslere karşı, Hellenlerin yanında savaşan Frig askerleri (ya da bölgedeki kabileler) de gözden kaçmamaktadır. Nitekim I. Darius'un yeğeni ve Pers orduları komutanlarından Mardonios'un (öl. MÖ 479), kara ordusunun, geceleyin Trakyalı Bryglerin baskınına uğradığı aktarılmaktadır. Brygler Mardonios'un birçok adamını öldürürken kendisini de yaralamışlardır. Ancak bir süre sonra Brygler de Perslerin egemenliğine girmiştir. Zira Mardonios bunlara da baş eğdirmeden bölgeden ayrılmayıp Brygleri yendikten sonra, orduyu Anadolu'ya götürmüştür. Mardonios'un ordusunda kullandığı ulusların en önemlileri ve en tanınmışları arasında Frig kabileleri de yer almıştır⁸². Kelainai hisarını inşa eden I. Xerxes (MÖ 485-465)⁸³ Dönemi'nde Perslerin Makedonlarla politik evlilik aracılığıyla bir dostluk içine girdikleri görülmektedir. Makedon kralı I. Alexandros'un kızkardeşi Gygaea'nın Pers generali Buares ile evliliklerinden Amyntas adlı bir çocukları olmuş ve Frigya'nın büyük kentlerinden biri olan Alabanda'nın geliri I. Xerxes tarafından Amyntas'a verilmiştir⁸⁴.

82 Hdt. VI; 45: Hdt. VII; 78: Hdt. IX; 32.
83 Xen. an. I; 2. 9-10.
84 Hdt. VIII; 136.

İlk kez Persler tarafından Frigya'da gerçekleştirilen idari düzenlemeler sırasında adları öne çıkan satraplardan (valilerden) Hellespontos Frigyası satrapı Pharnabazos (MÖ 414-390), Aiolia, Frigya ve Troas bölgelerini kontrol etmiştir⁸⁵. Pharnabazos'un idaresinde, aralarında Frigyalıların da olduğu halklar, üç yüz altmış talentlik vergi öderken⁸⁶ komutasındaki süvariler de Hellen saldırılarına karşı Frigya'yı kaybetmemek için bölgede görev yapmışlardır. Anadolu'daki Hellen kentlerini Pers istilasından kurtarmak için buraya gelen Sparta kralı Agesialos, (MÖ 399-358) ordusunun yönünü Pharnabazos'un eyaleti Frigya'ya çevirip, yürüyüşü sırasında rastladığı kentleri, hiç beklemedikleri anda bir saldırıyla ele geçirince büyük miktarda ganimet elde etse⁸⁷ de başarısı kısa süreli olmuş ve asıl zafer Granikos Savaşı'nda Persleri yenerek Frigya'yı ele geçiren Büyük İskender'in (MÖ 336-323) olmuştur⁸⁸.

İskender Anadolu'ya geçtiğinde Hellespontos Frigyası'nın satrapı olan Arsites⁸⁹, olasılıkla herhangi bir isyanı engelleyebilmek adına kendi egemenliği altındayken bir tek kulübenin bile yıkılmayacağını duyurarak, İskender'e karşı direnmiş ve Makedon kral bu direnişte en cesur adamlarından birkaç kişiyi kaybetmiştir. Yine de İskender'in Anadolu'da kazandığı ilk topraklar Arsites'inkiler olmuştur. Bölgenin ele geçirilmesinden sonra Arsites yerine Kalas, Frigya satrapı olarak atanmıştır. Bu dönemde birçok dağ kabileleri teslim olup, Perslere ödedikleri vergiyi İskender'e ödemek zorunda kalmışlardır. İskender böylelikle Frigyalıları da bir düzene koymuştur⁹⁰.

Perslere pek de sıcak bakmayan yazarlar, bu büyük askeri gücü kendi dünyalarından uzaklaştıran Büyük İskender'e çeşitli öyküler kurgu-

layarak onu âdeta yarı bir tanrı haline döndürmüşlerdir. Bu noktada efsane haline getirilmeye çalışılan İskender, Friglere ilişkin bir "düğüm" metaforu üzerinden Anadolu'nun hâkimi haline getirilmiştir. İskender, Midas'ın babası Gordios'un binmiş olduğu efsanevi arabayı Caleanae⁹¹ ya da Gordion'da ele geçirdikten sonra Frig krallarının sarayının bulunduğu kaleye giderek arabayı ve arabanın boyunduruğunu görmek istemiştir⁹². Kurgusal öykü ne anlatırsa anlat-sın İskender, Gordion'u ele geçirdikten sonra artık Frigya'nın hâkimi olmuştur⁹³. Herhangi bir varis bırakmadan ölen İskender'in ardından paylaşılan imparatorlukta Büyük Frigya, general Antigonos'un (MÖ 306-301), sınırları Hellespontos'a uzanan Küçük Frigya ise Leonnatus'un (MÖ 323-322) olmuştur⁹⁴. Sonraki süreçte Anadolu'nun ve dolayısıyla Frigya'nın da egemeni olan Seleukos Krallığı yönetiminde "Frigya'nın başkenti" olarak nitelendirilen Celaenae'ye yakın yeni bir şehre göç edilmiş ve buraya, Kral Seleukos'un kız kardeşi Apama'nın adına ithafen, "Apameia" denilmiştir⁹⁵.

Hellenistik Dönem'de yaşanan askeri karışıklıklar sürecinde Galatyalılar, Sangarios Nehri'nin uzak tarafını işgal ederek bir zamanlar Kral Midas tarafından kurulan Frigyalıların şehri Ancyra'yı⁹⁶ ya da daha genel söylenecek olursa Büyük Frigya'nın bir kısmını ele geçirmişlerdir⁹⁷. Ancak bir süre sonra Pergamonlular, Ancyra ve Pessinus'u tekrar fethetmişlerdir⁹⁸. Üstelik Pessinus'taki Ana Tanrıça'nın mekânını, kutsal bir yere yakışacak şekilde, beyaz mermerden bir tapınak ile süslemişlerdir⁹⁹. Pergamon'un Anadolu'daki mücadeleleri sırasında Roma, bu

91 Curt. III; 1. 13-14.

92 Plut. bio. XVIII: Arr. an. I; 2-3.

93 Plut. bio. XVIII; 1.

94 Curt. X. 10. 1-3.

95 Liv. XXXVIII, 13.

96 Paus. I; 4. 5.

97 Strab. XII; 8. 1: Strab. XII; 2. 8.

98 Paus. I. 4. 5.

99 Strab. XII; 5. 3.

85 Xen. Hell. I; 4. 1: Xen. Hell. III; 2. 1: Xen. an. V; 6. 24.

86 Hdt. III; 90.

87 Xen. an. VI; 4. 24: Xen. Hell. III; 4. 12, 26 ve 29.

88 Arr. an. III; 22. 3.

89 Paus. I; 29. 10.

90 Curt. II; 43-44: Curt. II; 48: Curt. IV; 12. 11: Curt. VI. 3. 3.

krallığı destekleyerek dolaylı olarak bölgeye nüfuz edeceğinin ilk sinyallerini vermiştir. Nitekim Pergamon Krallığı, Roma'nın da desteğiyle Frigya'da egemenliğini bir süre daha korumayı başarmış¹⁰⁰ ve hatta genişletmiştir. Örneğin kuzeyde mücadele içinde oldukları Bithynialıların istila ettikleri alanlar¹⁰¹ doğrudan Roma'nın müdahalesiyle Pergamon'a verilmiştir¹⁰². Nitekim önceleri Küçük Frigya denilen bu bölümü Pergamonlular, Frigya Epiktetos (İlaveten Kazanılmış Frigya) olarak adlandırmışlardır¹⁰³. Romalıların Frigya bölgesiyle ilgileri ilkin aşağıda din kısmında söz edileceği üzere Pessinus kenti üzerinden olmuştur. Ancak politik/askeri ilgileri ise Seleukos kralı III. Antiokhos (MÖ 222-187) ile büyük bir bölgesel çıkar çatışması sonucu ortaya çıkmıştır. Dönemin bu iki büyük gücünün Magnesia'da (Manisa) gerçekleştirdikleri mücadele öncesi III. Antiokhos, ordularını kışın Frigya'da dinlendirmiş ve bu sırada her taraftan müttefikler toplamıştır¹⁰⁴. Bu savaşı kazanan ve ardından Anadolu'nun egemeni olan Roma'ya karşı bir diğer mücadele Pontus kralı VI. Mithradates Eupator (MÖ 120-63) tarafından gerçekleştirilmiş ve kısa vadede başarılı olan mücadelelere Laodikeia gibi Frig kentleri de tanıklık etmişlerdir¹⁰⁵.

Yazarlar, Friglerin bölgede çeşitli kabileler şeklinde yaşadıklarını belirtmeler de hangilerinin Frig kabileleri oldukları tartışmalıdır. Geçen süreçte Anadolu'da yaşanan büyük askeri hareketlilik ve politik karmaşa bu kabilelerin kimliğini daha da karmaşıklştırmıştır¹⁰⁶. Bütün soru işaretlerine rağmen yazarların zaman zaman "dağ kabilesi" gibi nitelemelerle¹⁰⁷ aktardıkları kabileler arasında; Dolionlar, Bebrykler¹⁰⁸, Olympos Dağı'nın güneyini iskân eden ve

Frigya Epiktetos bölgesi içinde yaşadıkları için Epiktetonlar¹⁰⁹ adı verilen halk yer almaktadır. Moshkoiler¹¹⁰, MÖ I. yüzyılda artık sadece adları belirtilen Berekyntler ve Kerbesionlar¹¹¹ ya da Mygdonlar¹¹² da olası Frig kabilelerinden bazılarıdır¹¹³. Bu halklar bir yandan barışsever olarak betimlenirken bir yandan da flüt ile icra edilen ezgilerde de oldukça iyi müzisyenler¹¹⁴ şeklinde sanatçı kimlikleriyle de ön plana çıkarılmışlardır.

Genel olarak bağlık, bahçelik olduğu belirtilen Frigya bölgesindeki¹¹⁵ tarıma uygun geniş ovalar ve buralardaki köylerde¹¹⁶ tarım ve hayvancılık yapılmıştır. Synnada gibi bazı merkezler ise önlerindeki geniş zeytin ağaçları içeren ovalarıyla dikkat çekmektedir¹¹⁷. Birçok çiftliğin olduğu bölgede altın ve gümüş yanında¹¹⁸, dört nala giden Frig atları da değerli kabul edilmektedir¹¹⁹. Bu nedenle Frig atlarını terbiye eden seyisler de yazarların metinlerine konu olmaktadır. Tarihsel gerçekliği tartışmalı olsa da Frig kralı Dymas'ın oğlu örneğin böyle bir at terbiyecisi olarak aktarılır. Tarım ve hayvancılık yanında Hellenistik Dönem'de Ana Tanrıça'nın merkezi olan ve rahipler tarafından yönetilen Pessinus, Orta Anadolu'daki en büyük ticaret merkezi şeklinde belirtilmektedir. Bölgenin yazarlar tarafından vurgulanan bir diğer kenti Ephesos'tan sonra bölgenin en önemli ticaret merkezi olan Apameia'dır. Burası hem İtal

109 Strab. XII; 4. 1: Strab. XII; 8. 1: Strab. XII, 8. 10.

110 Hdt. III; 94: Hdt. VII; 78: Strab. XII; 479.

111 Strab. X; 3. 12: Strab. XII; 8. 21.

112 Paus. XXVI; 8.

113 Strabon başka kabileleri de sayar. "Akhealar, Zygler, Hemidehiler, Cercetaeler, Colchisliler bu üç halkın üzerinde yaşayan Phtheiophagiler, Soanesliler ve Caucasus'un yakınında yaşayan diğer ufak kabileler." Strab. XII; 479.

114 Strab. X; 3. 19: Strab. XII; 7. 2: Strab. XII; 8. 21.

115 Hom. il. III; 184-187.

116 Curt. III; 1. 13-14.

Strabon'da aslında tam olarak yazan "...sabanlar sürülür... sürülerin melediği" şeklindedir. Strab. XII; 8. 21: 117

Strab. XII; 8. 14.

118 Plut. bio. 306.

119 Hom. il. III; 184-187.

ya'dan hem de Yunanistan'dan gelen ticaret eşyasının genel ambarı şeklinde tanımlanmıştır¹²⁰.

Frig dininin en çarpıcı inancı hiç şüphesiz ki Ana Tanrıça kültü olmuştur. Frigya bölgesi bu anlamda açık hava tapınağı şeklinde tanrıçaya adanmış birçok kaya anıtını barındırmaktadır. Prehistorik dönemden beri Anadolu'da varlığı bilinen ve Frigya'nın en çarpıcı inancı olan tanrıça tapınınının, törenleriyle birlikte bir mister (gizemli) inanca dönüşümü bu bölgede gerçekleşmiştir¹²¹. Frigya'ya özgü bir tanrıça olduğu konusunda hem fikir olan Hellen ve Romalı yazarlar, onunla ilgili söylemlerinde de bu ilişkiyi kanıtlamak istercesine bölgeye özgü örnekler sunmuşlardır. Örneğin onun adlarından biri olan "Kybele" bölgedeki Kybeleon Dağı'ndan gelmektedir. Öte yandan Frigyalıların tanrıçaya verdikleri diğer adlar da ibadet gördüğü yerlere göre İdaea, Dyndimene, Sypilene, Pessinuntius, Kybele veya Kybebe halini aldığı gibi, tanrıçaya zaman zaman Agdistis dedikleri de olmuştur¹²². Bölgede "Steunos" denilen ve onun kutsal mekânı ve sembolü olarak görülen yüksek bir mağara¹²³ yanında büyük saygı gösterilen tanrılar anasına ait Pessinus'ta bir de tapınak bulunmaktadır¹²⁴. Bu tapınakta Attis ve Battakos adında, Tanrıların Anası'nın iki rahibi görev yapmaktadır ki bir dönem bu rahiplerin, bölgeye sonradan gelen Galyalılar arasından seçildiği de anlaşılmaktadır¹²⁵. Kentteki Ana Tanrıçayı betimleyen, olasılıkla meteor taşının, Roma'ya götürülmesi de Eski Çağ tarihinin ilginç öykülerinden biridir. Sonradan kurgulanan öyküde bilindiği gibi Kartaca Savaşları sırasında zor durumda kalan Roma'nın kurtuluşu için kahinler, Ana Tanrıçanın Pessinus'tan Roma'ya getirilmesini önerince bir ekip, Pergamon Krallığı aracılığıyla bu taşı getirmeye karar vermiş,

hatta Pergamon kralı Attalos, elçilere Pessinus'a kadar bizzat refakat etmiştir. Vardıklarında Romalı elçilere, yerli halkın Tanrıların Anası dedikleri kutsal taşı göstermiş ve onlardan taşı alıp Roma'ya götürmelerini rica etmiştir. Roma'ya ulaştıktan sonra tanrıça için bir tören düzenlenmiş¹²⁶ ve bundan sonra tanrıça Roma'nın en önemli kültlerinden biri haline getirilmiştir. Yazarlardan takip edilebildiği kadarıyla bölgede ayrıca Laodekeia ile Karura arasında büyük saygı gören Men Karus tapınağı, yaratıcı Zeus'u onurlandırmak için Ida tepesinde¹²⁷ ve Caleanae kentinde tapınaklar bulunmaktadır¹²⁸.

Hellen ve Romalı yazarların aktardıkları bilgiler değerlendirildiğinde, daha en başta köken konusunda ortak bir açıklama olmadığı görülecektir. Bu durum, Friglerin kabileler şeklinde yaşamalarından kaynaklanıyor olmalıdır. Üstelik devletin kurucusu Gordios kabul edilse de yazarlar daha çok Midas'ı popülerleştirmişlerdir. Zira Midas Dönemi'nde Friglerin Hellen dünyasıyla kültürel ve ticari yakınlaşmalarının arttığı bilinmektedir. Bölgenin tarihsel süreci ise yazarlar tarafından aşağı yukarı benzer şekilde aktarılmıştır. Kimmerlerin, MÖ VII. yüzyılda devlete son vermesinin ardından sırasıyla Lidyalılar ve Persler bölgenin egemeni olmuşlardır. Persler aynı zamanda bölgedeki ilk idari düzenlemeleri gerçekleştirmişlerdir. Ardından Hellenistik Dönem'deki mücadeleler sırasında ve MÖ II. yüzyıldan itibaren Roma'nın egemenliğine girdikten sonra da bu düzenlemelere devam edilmiştir. Bütün bu idari değişikliklerdeki temel amaç, bölgedeki kabilelerin bir şekilde siyasal sisteme (egemen güce) entegre edilmeye çalışılma

100 Liv. XXXVII; 54.

101 Strab. XII, 3. 7.

102 Liv. XXXVII; 56: Liv. XXXVIII; 9.

103 Strab. XII; 4. 3.

104 Liv. XXXVII; 9.

105 Strab. XII; 8. 16.

106 Strab; XII; 4. 4: Strab. XII; 8. 4: Strab. XII; 8. 7.

107 Curt. II; 48.

108 Strab. XIV; 5. 23.

126 Liv. XXXIV; 4: Liv. XXIX; 6.

127 Strab. XII; 8. 20: Strab. XII; 8. 21.

128 Curt. III; 1. 13-14. Zeus, diğer yazarlarda da karşımıza çıkar. Bu öykülerden birinde Midas'ın belirlenemeyen bir yerde Zeus için bir sunak yaptırttığı belirtilmektedir. Plut. bio. 306. Ancak burada söz edilen "Zeus", büyük olasılıkla Hellen yazarların çeviri sırasında kendilerine göre adlandırdıkları, bölgeye özgü yerel tanrılardan biri olmalıdır.

sıdır. Bazen savaşçı bazense bu nitelemeye tezat oluşturacak şekilde müzisyen olarak belirtilen bu halk, kültürel zenginliklerini her şeye rağmen uzun bir süre korumayı başaramamıştır. Özellikle Frig dini (Ana Tanrıça tapınımı) büyük bir kısmı tarımla uğraşan Hellen ve Roma dünyasında yayılmıştır. Ancak ayrıntılı ve keyifli hikâyeler içermelerine rağmen yazarların aktardıkları bilgilerin; arkeolojik, epigrafik, numizmatik, mimari, vb. verilerle desteklenmesinin ve buna göre değerlendirilmesinin, bölgenin tarihsel coğrafyasını gerçeğe daha yakın ortaya koyacağı da her zaman göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynakça

Arr. an. Arrian, The Anabasis of Alexander, (trans. E. J. Chinnock), Hodder and Stoughton, London, 1884

Curt. Curtius Rufus, Histories of Alexander the Great, (trans. J.C. Yardley – J. E. Atkinson), Oxford, 2009.

Dion. Hal. Dionysius of Halicarnassus, The Roman Antiquities, I, (trans. E. Cary), LOEB, London, 1960.

Hdt. Herodotos, Tarih, (çev. M. Ökmen), İş Bankası Yay., İstanbul, 2002.

Hom. il. Homer, The Iliad, (trans. A. T. Murray) LOEB, London, 1928.

Liv. Livy, From the Founding of City, vol. XI, (trans. E. T. Sage) LOEB, London, 1936.

Paus. Pausanias, Description of Greece, vol. I, (trans. W. H. S. Jones), G. P. Putnam's Sons, London, 1908.

Plin. Nat. Pliny the Elder, Naturalis Historia, vol. II, (trans. H. Rackham), LOEB, London, 1961.

Plut. bio. Plutarch, Plutarch's Lives, (trans. B. Perrin), vol. VII, LOEB, London, 1967.

Plb. Polybius, Histories of Polybius, (trans. E. S. Shuckburgh), Macmillan and Co. London, 1889.

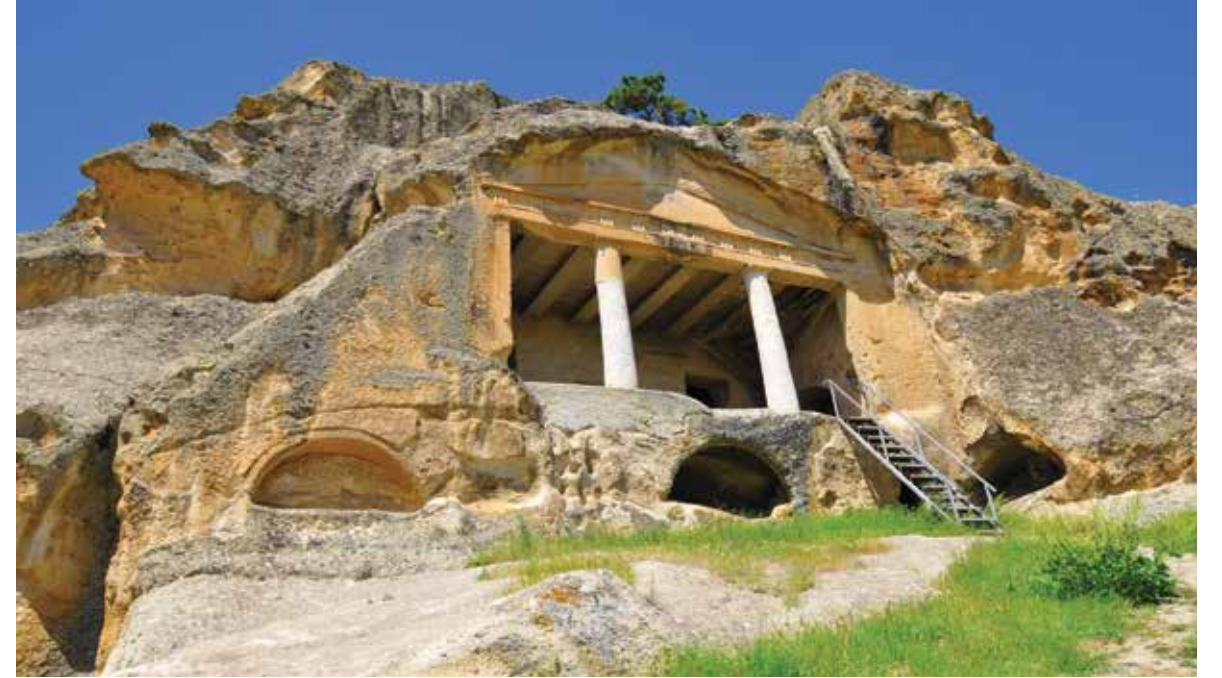
Strab. Strabon, Coğrafya, (çev. A. Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2000.

Xen. an. Xenophon, The Complete Works of Xenophon, (trans. C. L. Brownson) Delphi Classics, 2013.

Xen. Hell. Xenophon, The Complete Works of Xenophon, (trans. C. L. Brownson) Delphi Classics, 2013.

Xen. Cyrop. Xenophon, The Complete Works of Xenophon, (trans. C. L. Brownson) Delphi Classics, 2013.

Vitr. Vitruvius, On Architecture, (trans. F. Granger), LOEB, London, 1955.

Gerdek Kaya

FRIGLERİN BATIYA AKTARDIKLARI

EMRE ERDAN*

Lefkandi’de MÖ 850-830 yılları arasına tarihlenen mezarlardan elde edilen ve arkeolojik terminolojide “sülük biçimli/leach” olarak tanımlanan Ege dünyasına özgü fibulaların (çengelli iğneler) Gordion’da bulunan örnekleri, iki coğrafya arasındaki iletişimin bu tarihlerde oluşmaya başladığının güncel en önemli kanıtları arasında sayılmaktadır.

Tarih boyunca topluluklar, özellikle de derin kültürel sınırların kesişim noktasında bulunanlar, zengin dokuyla beslenen çok renkli mozaik yapılarıyla ön plana çıkmışlardır. Heterojen toplum yapısını beraberinde getiren bu durum, uzlaşma ve diplomasi odaklı politikaları zorunlu kılmış olmalıdır. Bugünün jeopolitik şartları ile karşılaştırmalı bir değerlendirme, 2900 yıl önce iki kutuplu dünya arasında sıkışmış yapıyla Frigleri günümüz Türkiye Cumhuriyeti ile pek çok açıdan benzer

kılar. Bu çalışmada iki zıt dünyanın arasında iletişim köprüsü kurmuş önemli Demir Çağ topluluğu Friglerin Batı’ya taşıdıkları soyut ve somut kültür varlıkları kısaca tanıtılmaya çalışılacaktır¹.

Şimdilerde asıl sebebin büyük bir kuraklık olduğunu bildiğimiz MÖ 1200’lerde yaşanan kaotik sürecin ardından Anadolu’nun merkezî gücü Hititler tarih sahnesinden siyaseten çekilmiş, bu dönemde Anadolu’nun çekirdeğinde oluşan güç boşluğu kısa bir süre sonra çoğunlukla Balkan kökenli olarak tanımlanan

1 Bu çalışma, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalında tarafımda 2015 yılında tamamlanan “Demir Çağ ve Sonrası Batı Anadolu’da Frig Kültür Etkileri” başlıklı doktora tezinden bölümler içermektedir.

*Doç. Dr. Emre ERDAN, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, erdanemre@gmail.com

Tire Müzesi’nden Frig Tipi Fibula Örnekleri (Erdan 2020, Figür 6)

Frigler tarafından doldurulmuştur². Bugünkü bilgilerimiz kapsamında Kızılırmak’ın doğusundan, İç Batı Anadolu’ya belli bir dönem hâkimiyet kurmuş Friglerin doğuda Hitit sonrası bağımsızlık kazanan kent devletleri, Urartu ve Asur gibi topluluklarla, Doğu Ege polisleri arasında kapsayan geniş yönetim sahası, onları askeri güçten ziyade diplomasiyi önceleyen bir yaklaşıma yönlendirmiş görünmektedir.

Frig başkenti Gordion’un sunduğu yeni veriler ve burada gerçekleştirilen son kronolojik çalışmalar neticesinde Friglerin Batı ile kurduğu iletişimin en azından MÖ 9. yüzyılda başladığı bilinmektedir. Lefkandi’de MÖ 850-830 yılları arasına tarihlenen mezarlardan elde edilen ve arkeolojik terminolojide “sülük biçimli/leach” olarak tanımlanan Ege dünyasına özgü

2 Frig kültürünü oluşturan soyut ve somut varlıkların hemen hiçbirinin Balkanlarla doğrudan bir ilişkisi bulunmasa da söz konusu topluluğun altın çağını yaşadığı MÖ 8. yüzyıldan asırlar sonra yaşamış sözde tarihçilerin anlatılarına dayanan kimliklendirme Frigleri Balkan kökenli bir topluluk olarak tanımlamaya devam etmektedir.

fibulaların (çengelli iğneler) Gordion’da bulunan örnekleri, iki coğrafya arasındaki iletişimin bu tarihlerde oluşmaya başladığının güncel, en önemli kanıtları arasında sayılmaktadır³. Bununla beraber bugüne değin Gordion’da yürütülen çalışmalarda MÖ 800’den önceye tarihlenebilecek bir “Yunan” seramiği ile karşılaşılmadığını da belirtmek gerekmektedir⁴. Aktarımlar MÖ 8. yüzyılda, ünlü Frig kralları Gordios ve oğlu Midas’ın yönetimleri esnasında hız kazanır. Nitekim bu tarihlere gönderme yapan antik metinler de Midas’ın Batı’nın en önemli kehanet merkezlerinden Delphi’ye armağanlar gönderen ilk doğulu olduğunu bildirmektedirler⁵. Öyle ki, anlatılara göre Midas oldukça ihtişamlı tahtını buraya sunmuştur⁶. Yine Midas’ın hükümdarlığı sürecinde Batı Anadolu’nun önemli kentlerinden Kyme prensesi Demodike ile evlendiği hakkında da bilgilerimiz bulunur⁷.

Fibula Örneği
(Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi)

3 Sams 2011, 65.

4 Roller 2019, 39.

5 Hdt. 1. 14

6 DeVries ve Rose’un söz konusu tahta ait olabileceğini düşündükleri fildişi bir parça için Bkz. DeVries ve Rose 2013.

7 Aristotle, fr. 611. 37; Pollux Onom. 9. 83. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdan 2021, passim.

Bununla beraber ilginçtir ki, Frig soyut ve somut kültür öğelerinin Batı’da büyük artışı, MÖ 7. yüzyılda, Friglerin siyasi güçlerini yitirmelerini takip eden sürece denk gelir. Bu tarihler ve sonrası aynı zamanda Batı yazılı kaynaklarında Frigler ile ilgili bilgilerin de arttığı bir sürece denk gelmesi itibariyle ilginçtir. Batı dünyasında Friglerle ilgili ilk bilgiler Homeros’un Troia Savaşı sırasında Friglerin Troialılarla müttefik olduğuna dair anlattığı çok değerli bilgilerle

MÖ 9-8. yüzyılda başlamakta ve sonrasında da neredeyse kesintisiz devam etmektedir. Genel olarak bakıldığında yazılı kaynaklar Friglerin siyasi tarihleri, kök bağları, mistik sayılabilecek özellikleri, zenginlikleri ve inançları gibi konularla ilgiliyken, bunlar arasında, Friglerin dünyanın en eski insanları olduğuna dair inanışlar gibi ilgi çekici anlatılar da bulunmaktadır.

Tablo 1.

Tarih	Yazar	Anlatı
MÖ 9-8.yy.	Homeros	*Friglerin Troia Savaşı esnasında Troia’nın müttefiki olması. *Troia’nın altın ve bronz zenginliklerinin Friglere satılması hakkında bilgi.
MÖ 5. yy.	Herodotos	*Friglerin geldikleri yöre olan Makedonya dolaylarında asıl isimlerinin Brig olması. *Mısırlıların dünyanın en eski insanlarını belirlemek için yaptıkları araştırma sonucunda Frigleri en eski insanlar olarak kabul etmeleri. *Midas’ın Delphi’ye armağanlar gönderen ilk yabancı kral olduğu bilgisi. *Kardeşini öldüren Midas’ın torunu Adrastos’un Lidya Kralı Kroisos’a sığınması. Kroisos’un her iki ailenin “dost” olduğuna yönelik açıklamayla beraber Adrastos’u kendi sarayına yerleştirmesi. *Kroisos’un egemenliği altındaki uluslar arasında Friglerin de sayılması.
	Xanthos	*Friglerin Troia Savaşı’ndan önce Avrupa’da, Pontos’un sol kıyısında yaşadıkları, buradan Anadolu’ya geldikleri bilgisi.
MÖ 3. yy.	Apollodoros	*Troia Savaşı’na katılan Frigyalılardan Aeneas’ın anılması.
	Nymphis Heracleota	*Friglerin, boğazı pruvasında boğa temsili olan bir gemi ile geçmeleri ve bu sebeple denize “ <i>Bosphorus</i> ”, yani “boğa geçidi” adı verilmesi.

MÖ 1. yy.	Cornelius Nepos	*Atina’lı siyasetçi ve komutan Alkibiades’in kısa süreli de olsa Frig kalesi olarak sayılan Daskyleion kentini Pharnabazos’tan alması.
	Dionysius Halicarnassus	*Troialılarla Friglerin aslında aynı ulus olarak tanımlanması.
	Ovidius	*Kral Priamos’un babası, Troialı Laomedon’un Frig kralı olarak tanımlanması. *Troialıların genel olarak Frigli olarak tanımı. *Frig kralı Midas’ın Atinalı Eumolpus ve Trakyalı Orpheus’dan öğrendiği ayinler ile ilgili bilgiler. *Lidya’nın zenginliğini sağlayan ırmağın altın kaynağının Frig kralı Midas olması ile ilgili anlatılar.
	Strabon	*Friglerin Trak kavmi Brigler ile bir tutulması. *Friglerin ana yurdu olarak Bermium Dağı civarının gösterilmesi. *Paeonialıların Friglerin kolonisi oldukları şeklinde görüşler. *Frig kabileleri hakkında bilgiler. *Kuretlerin Frigli olarak anılması, Girit anlatılarında Frigya’dan Girit’e taşındıkları hakkında bilgiler. *Troia Savaşı sonrasında Friglerin Kaz Dağları dolaylarında yerleşmiş oldukları hakkında bilgiler. *Yunanlılar, Frigler ve Lidyalılar arasında Dionysios ve Tanrılar Anasına tapınımda benzerlik olduğu yönünde bilgiler. *Romalıların Kybele heykelini Pessinus’tan götürerek, inancı Roma’ya taşıdıkları yönünde bilgiler.
	Lucius Annaeus Florus	*Romulus’un şehri kurarken Aeneas’ın önderliğinde bölgeye gelen Friglerin de yanında yer alması ve böylece Friglerin Roma halkının unsurlarından sayılması.

	Plutarkhos	*Romalıların Bona Dea, Yunanlıların Gynaecia olarak adlandırdıkları tanrıça hakkında Friglerin sahiplenici oldukları ve hatta onu Midas'ın annesi olarak andıkları hakkında bilgiler.
	Arrianos Nicomedensis	*Friglerin bütün insanların en eskileri olduğuna dair inanışa dair bilgiler.
	Juba Mauritanus	*Flütü Friglerin keşfettiğine yönelik bilgiler.
	Pollux	*Kyme Kralı Agamemnon'un kızı Demodike ile Midas'ın evli oluşu hakkında bilgi. *Şimşir ağacından üretilme flütün Frig keşfi olması.
	Pausanias	*Sicilya'yı iskân eden halklar arasında Friglerin de sayılması.
2-3. yy.	Athenaeus	*Yunanlılar arasında flüt çalanlara Frigya kökenli isimler verilmesi hakkında bilgiler. *Frig müziğinin Yunan dünyasına Pelops aracılığıyla taşındığı konusunda bilgiler.
	Diogenes Laertius	*Friglerin ana yurdu olarak Thyateira'nın gösterilmesi. *Aiolis Bölgesi dolaylarında bir Midas mezarı ve üzerindeki yazıt hakkında bilgi. *Safkan Atina'lı kanı taşımayan Anthisthenes'in kendisiyle alay edenlere, taptıkları Tanrılar Anasının da Frigyalı olduğunu hatırlattığı konusunda aktarım.
	Marcus Junianus Justinus	*Frig Kralı Midas'ın Orpheus'un yönlendirmesiyle devleti dinsel biçimde idare ettiği hakkında bilgi.
	Eusebios	*Friglerin beş denize 25 yıl boyunca sahip oldukları ve deniz hakimiyetleri hakkında bilgiler.
4. yy.	Photios	*Lidya ve Frigyalıların Tanrılar Anası'nı önceden Aphrodite Kubebe olarak andıkları yönünde bilgiler.
5. yy.	Hesychios	*Friglerin Lidyalılar tarafından bağımsız sayıldığı bilgisi.
	Stephanus Byzantius	*Armenialıların Frig kökenli olması ve dil benzerlikleri hakkında bilgiler.

Antik metinlerde Frig-Batı ilişkilerine yönelik kimi bilgiler⁸.

Daha önce değindiğimiz üzere Frig aktarımları iki farklı boyutta, soyut ve somut öğeler üzerinden takip edilebilmektedir. Soyut öğeler arasında din ve çok sonraki süreçlerde Friglerle ilgili anlatıları temel alan efsaneler önemli yer tutarken, somut aktarımlar oldukça çeşitlidir. Bunlar arasında mimari gelenekler, ölü gömme biçim ve yöntemleriyle özellikle bronz eserler ön plandadır.

İnsanlığın inanç dünyasının nesneleşmiş ilk yansılarında olan “tanrıça” inancı, Frig toplumu açısından da önceliklidir. Demir Çağ olarak tanımladığımız süreçte Anadolu’da söz konusu inancı yücelten asli unsur Friglerdir. Bugün çoğunluğu Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar il sınırları içerisinde yer alan birçok anıt ve din bağlantılı ögenin varlığı Friglerin bölgeyi dinsel bir merkez olarak gördüklerini gösteren kanıtlarla doludur. Bununla beraber Frig dini uygulamalarına yönelik arkeolojik kanıtlarla, özellikle de tanrıça inancı ile ilgili olanlarla bir zamanlar Hitit İmparatorluğu’na başkentlik yapan Çorum-Boğazköy’de⁹, belki de Friglerin Gordion’dan sonra başkent olarak iskân ettikleri kent olarak tanımlayabileceğimiz Yozgat-Kerkenes’te¹⁰ ve şimdilerde Amasya-Oluz Höyük’te¹¹ de karşılaşabilmekteyiz.

Kompozisyonunda bereket, doğaya hakimiyet, kent koruyuculuğu gibi çok sayıda sıfat taşıyan tanrıçanın yazılı kaynaklardan öğrenebildiğimiz kadarıyla Frigler tarafından kullanılan ismi çoğunlukla Matar’dır. “Ana” kelimesini yansıtan bu ifade, Friglerin baş ve hatta neredeyse tek tanrı olarak benimsedikleri inanç öznesinin düşün dünyasında nasıl yorumlandığının da göstergesi niteliğindedir. Çoğunlukla ıssız dağ dorukları ya da kayalık alanlarda ya-

şadığına inanılan tanrıçanın yaşayanlar dünyası ile ruhani bağlantısı Frig dünyasında çoğunlukla açık hava kutsal alanlarında inşa edilen anıt türleri aracılığıyla kurulmuştur. En bilinen örneği Midas Anıtı olmak üzere tapınak cephesini yansıtan fasadlar ve tanrının evine açılan kapıyı sembolize eden nişler ile basamaklı anıtlar, tanrıçaya tapınım için oluşturulmuş belli başlı açık hava anıt türleri arasındadır.

Frigler tarafından yüceltilen ve batı dünyası için mistik ve egzotik öğeler taşıyan tanrıça inancına yönelik kanıtlarla 8 ve 7.

Miletos Naiskos (Roller 2004, Res. 37)

8 Akşit 1993’ten derlenmiştir

9 Naumann 1983, Taf. 9e.

10 Summers ve Summers 2008, 6; Summers ve Summers 2012, 171, Fig. 10.

11 Dönmez 2014, passim.

Panayır Dağ Kapı Nişleri (Seiterle 1979, Abb. 2)

yüzyılda Friglerin batı komşuları Lidya, İonia, Aiolis ve Karia gibi bölgelerde karşılaşılır. Batı dünyasında hızlıca kabul gören tanrıçanın kültü Amorgos, Aigina, Rodos, Girit ve başta Atina ve Sparta olmak üzere Kıta Yunanistan'a, İtalya'da Magna Graecia, Sicilya ve Lokri'ye ve hatta Fransa'da yer alan Marsilya'ya değin ulaşmıştır¹². Dönemin en önemli merkezlerinden Atina'da büyük saygı gören tanrıça bölge halkı tarafından Rhea ve Demeter ile ilişkilendirilerek "*Tanrılar Anası*" sıfatını kazanmıştır¹³.

Kartaca Savaşları sırasında sorunlar yaşayan Roma toplumu için de çıkış yolu, Frig yurdunun güçlü tanrıçası olmuştur. Başvurulan kehanetlerin, savaşların kazanılması için Pessinus'tan tanrıça kültünü Roma'ya taşınmasını

12 Vikela 2020, 156.

13 Bøgh 2007, 307; Kültün Kıta Yunanistan ve İtalya'ya kentleri Gyges tarafından işgal edilen ve denizasırlı bölgelere kaçan Kolophon'lular tarafından aktarıldığına yönelik düşünceler de bulunmaktadır. Bilgi için bkz. Özgan et. al. 2013, 197.

zorunlu kılması, MÖ 4 Nisan 204 tarihinde görkemli etkinliklerle tanrıçanın Roma inanç dünyasına girmesini sağlamıştır. Kehanetlerde buyurulduğu gibi, kültün Roma'ya ulaşması zaferi beraberinde getirmiş, tanrıçanın Mater Deum Magna Idaea adıyla resmi inanç sistemi içerisinde yer almasını sağlamış, kısa süre sonra Romalıların Troia'lı kurucu atası Aeneas ile özdeşleştirilerek köksel bir bağ yaratılmıştır.

Farklı tarihlerde kademeli bir şekilde Batı'ya taşınan sadece inancının kendisi değil, aynı zamanda Frigya'da ilk örneklerini gördüğümüz tapınım için gerekli uygulamalardır. Kapı nişleri ve basamaklı anıtlar tanrıçaya tapınım kapsamında batıya aktarılan öğelerin başında gelir. Kaya nişleri açısından özellikle Ephesos-Panayırdağ, Samos, Phokaia ve Pergamon-Kapıkaya örnekleri en bilinenler arasındadır. Yeni bilgilerle sanılandan çok daha eski ana tanrıça inancının izlerini barındıran Artemis'in kenti Ephesos'ta kültü onunla oldukça benzer özellikler sergileyen ve hatta çoğu zaman senkronizasyon yoluyla birleşen Frig tanrıçası adına oluşturulan Panayır Dağ'daki kutsal alan oldukça göz alıcı yapısıyla dikkati çekmektedir. Burada, kimileri tanrıça kabartmalarıyla süslü, kimileriye boş çok sayıda kaya nişi yer almakta¹⁴, bunlardan bazılarında bulunan yazıtlar aracılığıyla Ephesos'luların tanrıçaya Frigli kimliği ile tapınım gösterdikleri anlaşılmaktadır¹⁵. Samos'da da Ephesos gibi tanrıça adına oluşturulmuş önemli kutsal alanlar bulunmaktadır. MÖ 6. yüzyılda inşa edildiği düşünülen birbirinden farklı noktalarda üç açık hava kült kompleksi, Ephesos-Panayırdağ uygulamalarını yansıtır nitelikleri ve özellikle nişle-

14 Soykal 1998, 22 vd.; Büyükkolancı 1999, 19-23; Roller 2004, 198.

15 Soykal Alanyalı 2001, passim; Roller 2004, 198.

ri ile dikkati çeker¹⁶. Phokaia'daki örnekler¹⁷, Değirmenli Tepe Kaya Kutsal Alanı¹⁸ ve Liman Kaya Kutsal Alanı¹⁹ gibi noktalarda karşımıza çıkar. Frig tanrıçasının Phokaia'ya uzanan yolculuğu kültün burası aracılığı ile Marsilya gibi uzak koloni merkezlerine taşınmasını sağlaması açısından oldukça önemlidir²⁰. İonia'da benzer kült alanları ile Sütini Mağarası²¹, Erythrai²², Klazomenai Söğüt Mevkii Kült Mağarası²³, İn-kayası Mağarası²⁴, Mysia'da Pergamon Kapıkaya²⁵, Lydia'da Keçili öyü²⁶, Aiolis'te Cenevizkale Tepesi²⁷, Tisna²⁸, Karahayıt²⁹, Aigai³⁰ 'da, Karia'da ise yine geniş bir sahada, Tatarmemişler³¹, Okkataş³², Loryma³³, Artemis Pergaia³⁴, Milas Türbe Ovası³, Gerga³⁶, Aspat Dağı³⁷, İdyma³⁸, Labraunda³⁹ ve kısa süre önce keşfedilen Çarıklar'da⁴⁰ karşılaşılmakta, söz konusu açık hava kutsal alanlarının varlığı Frig tanrıçasının batıdaki güçlü kabulünün kanıtlarını oluşturmaktadır.

Batı dünyasına ulaşan ve Frig kült uygulamaları ile değerlendirilen bir diğer öge basamaklı anıtlardır. Anadolu'da en yaygın ve iyi bilinen örnek-

16 Yannoli 2004.

17 Langlotz 1969.

18 Erdoğan 2003, Res. 16, Res. 98, Res. 253.

19 Erdoğan 2003, Res. 320.

20 Özyiğit 1998, 769-770.

21 Ersoy, Gürler ve Gülbay 2004, 79-80.

22 Özgünel 2005, 248.

23 Ersoy ve Koparal 2008, 55.

24 Atalay 1988, 298-299, Res. 5.

25 Conze ve Garbrecht 1912, 128; Nohlen ve Radt 1978, passim; Naumann 1983, Taf. 28-29; Agelidis 2009, 51-54.

26 Meriç 1988, 247.

27 ErkanalÖktü et. al. 2003, 303-304, Res. 4.

28 Erdan 2019,

29 Erdan, Yılmaz Kolancı ve Taşpınar 2020.

30 Dereboyu 2012, 321, Levha 14, Resim 44.

31 Diler 1998, 411-412.

32 Baran 2012, 99, Fig. 6.

33 Held 2001, 156.

34 Held 2000, 296, Res. 5-6.

35 Diler 1997, 192.

36 Diler 1998, 413-414, Resim 15.

37 Diler 2007, 489.

38 İren 2008, 255.

39 Söğüt, Şimşek ve Baldıran 2002, 143-163; Hellström 2007, 138; Karlsson 2010, 43.

40 Ateşlier ve Erdan 2020, 101-103, Fig. 8-10, 13-14,

leri Dağlık Frigya olarak tanımlanan sahaya ait olan bu anıtlar Tüfekçi Sivas tarafından tanrıçaya kurban kesilen, dua edilen yer olarak değerlendirilmekte⁴¹, Roller'ın "merdiven sunaklar"⁴² olarak adlandırdığı anıtları Berndt Ersöz, "basamaklı anıtlar"⁴³ olarak, Tamsü Polat ise "kaya altarı" şeklinde tanımlamaktadır⁴⁴. Tıpkı kaya nişlerinde olduğu gibi basamaklı anıtları da ana tanrıça inancının bir uzantısı niteliğinde Batı Anadolu'da hemen tüm bölgelerinde görebilmek mümkündür. Benzer anıtların Mysia'da Hisarköy⁴⁵, Kestel⁴⁶, Aiolis'te Tisna-Kocakale Tepe⁴⁷, Lydia'da Plateia Petra⁴⁸, İonia'da Kolophon ve Ephesos⁴⁹, Karia'da Eski Çine⁵⁰, Güvendağı Kaya Deresi Kutsal Alanı⁵¹, Okkataş⁵², İdyma⁵³, Alinda⁵⁴, Kalem Köyü⁵⁵, Mobolla⁵⁶ ve Çarıklar⁵⁷ gibi merkezlerde örnekleri bulunmaktadır. Aynı zamanda bu anıtlar Frigya'nın güney sınırlarındaki Eumeneia⁵⁸ ile Davulcutepe mevkiinde⁵⁹, Pisidia'da Sagallassos⁶⁰, Likya'da Antiphellos⁶¹, adalarda Lemnos-Kastro Tepesi'nde⁶², Delos⁶³ ve Chios⁶⁴'ta da yer bulmakta, tüm bunlar Frigler aracılığıyla taşınmış inancın uygulamalarında da Frigli unsurları yansıtmaktadır.

41 Tüfekçi Sivas 2012, 154.

42 Roller 2004, 110.

43 Berndt Ersöz 2006, 16 vd.

44 Tamsü Polat 2010, 203 vd.

45 Bektaş 2001, 117-118.

46 Şahin, Mert ve Şahin 2010, 168.

47 Erdan 2019, 32.

48 Holland 1944, 111-112, Fig. 14; Özgan et. al. 2014, 98.

49 Bammer ve Muss 2006.

50 Diler 1998, 411.

51 Kızıl ve Öztekin 2011, 414, Res. 12.

52 Baran 2012, 90, Fig. 5.

53 İren 2008, 256-257, Res. 11.

54 Özkaya ve San 2002, 239.

55 Kızıl 2008, 233-239; Kızıl ve Öztekin 2009, 294-295.

56 Diler 2007, 492.

57 Ateşlier ve Erdan 2020, 105-106, Fig. 21-22.

58 Şimşek ve Sezgin 2011, 29-43.

59 Sezgin ve Okunak 2007, 118.

60 Waelkens et al. 2013, 342.

61 Işık 2012, Lev. 54, Resim 343.

62 Marangou 2009, 95.

63 Hoffmann 1953, Pl. 60-Fig.18.

64 Hoffmann 1953, Pl. 60-Fig.19.

Çarıklar Açık Hava Kutsal Alanı Nişleri (Ateşlier-Erdan2020, Fig. 9)

Kült uygulamaları ile birlikte taşınan tanrıçaya ait heykel-figürin gibi betimlerle de Batı dünyasında en erken MÖ 6. yy. dolaylarında karşılaşmaya başlanır. Kaya nişleri içindeki yüksek kabartma tanrıça heykellerinin küçük birer prototipini yansıtan naiskoslar aktarımın ilk örneklerini oluşturmakta, Rein, Dağlık Frigya anıtları ve çeşitli Frig merkezlerinden elde edilen Frig stellerini Batı'nın naiskoslarına kaynak olarak görmektedir⁶⁵. Önemli bir Ion kenti olan Miletos'ta bulunan çok sayıda naiskos, söz konusu kentin Marmara ve Karadeniz'deki kolonileri aracılığıyla Friglere ait bu kültü öğrendiğini ve ana yerleşim sahasına çektiğini düşündürmektedir⁶⁶. Batıda Kybele betimli naiskosları Ionia, Karia, Lidya, Aiolis ve Trakya gibi geniş bir sahada görebilmek mümkündür⁶⁷. Bu bölgelerde, özellikle de Güney Ionia'da, bir üretim merkezi olabileceği de düşünülen Miletos'daki örnekler yukarıda değindiğimiz üzere sayıca

fazlalığı ile dikkat çekicidir⁶⁸. Tamamı adak sunusu olarak tasarlanan⁶⁹ Miletos naiskoslarının Ankara Bahçelievler'de bulunan kabartma ile benzerliği yadsınamayacak bir aktarımın ana kanıtlarından birini oluşturmaktadır. Miletos haricinde Frig benzeri stellerle Batı Anadolu, Ege adaları, Kıta Yunanistan'da Atina başta birçok merkezde rastlanılmakta, Smyrna, Erythrai, Klazomenai, Miletos, Ephesos, Kyme, Samos, Khios, Thasos, Amorgos'da, ve en batıda Phokaia'nın koloni kenti Mas-

salia'da dahi Friglerden esinlenerek üretilen bu tipte eserler görülebilmektedir⁷⁰.

Frig aktarımları arasında ölü gömme biçim ve teknikleri açısından tümülüslerin de özel bir yeri bulunmaktadır. Bu tipte mezarlar, Friglerden sonra ilkin sınır komşuları Lidyalılar tarafından kullanılmış, olasılıkla buradan da Batı Anadolu'nun diğer bölgelerine yayılmış olmalıdır. Gordion'da son yıllarda yürütülen çalışmalar neticesinde kronolojide meydana gelen değişim, Frig başkentinde tümülüslerin MÖ 9. yüzyıl ortalarında inşa edilmeye başladığını gösterir. Merkez Frigya olarak anabileceğimiz Gordion ve Ankara yakınlarında bugüne değin yaklaşık 200'e yakın Frig tümülüsü tespit edilmiştir. Bu tümülüsler özellikle MÖ Geç 7, Erken 6. yy.la beraber Lidya kültür sahasına geçiş yapmış⁷¹, başta Salihli yakınlarında Bintepeleler olarak anılan yöre olmak üzere Lidyalılar tarafından 500'ün üstünde tümülüs inşa edilmiştir. Friglerin siyasi gücünü yitirmesinin ardından

sınırlarını Halys'e değin ulaştıran Lidyalıların Friglerin doğal mirasçısı konumuna geldikleri, kültürün pek çok özelliğinin Lidyalılar tarafından yaşatıldığı, bunlardan belki de en önemlisinin MÖ 560'larda Alyattes tarafından Lidya başkentine taşınan tümülüs mezar geleneği olduğu düşünülmekte, kimi bilim insanları bu durumu Alyattes'in MM Tümülüsü'nde gömülen kişiyle rekabetine bağlamaktadır⁷².

Frig tümülüslerinden ziyade kaya mezarlarında gördüğümüz bir uygulama olan klineler, Lidya tümülüslerine tipik bir öge olarak aktarılan özelliklerden biri olarak değerlendirilebilmekte⁷³, buna karşın Lidya tümülüslerinin karakteristik ögesi durumundaki dromoslar, Frig öncüllerinde bulunmamaktadır. Bu bağlamda Lidya tümülüslerindeki Frig aktarımlarını daha çok düşüncede birlikte açıklamanın daha doğru bir yorum olacağına inanılmakta⁷⁴, Baughan, bir ana mezarın yığma toprakla örtülmesi düşüncesini Lidya ve Gordion yöneticileri arasındaki bir bağı yansıtmaya olabileceği fikrine de değinmektedir⁷⁵.

Tümülüs mezar geleneği yukarıda değindiğimiz üzere Anadolu'nun farklı bölgelerinden görülen ancak yoğunluğun Frigya ve Lidya'da olduğu bir ölü gömme biçimidir. Batı Anadolu'da Lidya dışında Karia Bölgesi'nde de bu uygulama ile karşılaşmaktadır⁷⁶. Henry, Karia'da Frig etkilerinin Gordion'un en görkemli olduğu döneme dek indiğini, Frig mezarlarının doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bölgeyi etkilediğini belirtmektedir⁷⁷. Karia dışında yine tümüyle olmasa da bazı özellikleriyle Psidia⁷⁸ ve Kuzey Likya Bölgesi'nde Frig tümülüs geleneğinin izleri ile karşılaşmaktadır. Özellikle Elmalı tümülüsleri, kontekstlerinde yer alan buluntular ile, Frig, Ion ve Lidya unsurlarını bir arada

72 Amrhein et al 2016, 19.

73 Baughan 2013.

74 Sams 2012, 248.

75 Baughan 2010, 279.

76 İl 2009, 18.

77 Henry 2009, 10.

78 Hümmüzlü 2007, 7.

barındıran hibrit yapısıyla dikkat çekmekte, buluntuların önemli bir kısmı MÖ 7. yy.da bölgede etkin bir Frig kültür varlığını yansıtmaktadır⁷⁹.

Frig ölü gömme geleneklerinin batı aktarımında önemli ve ilginç bir bilgi antik metinlerden gelmektedir. Aiolis'te Larisa ve Kyme kentleri arasında bulunan bir mezar, Friglerin ünlü kralı Midas'ın gömüldüğü yer olarak anılır. Söz konusu metinlerde Midas'ın oğullarının isteği üzerine anılan mezara Homeros tarafından yazıldığı düşünülen bir şiir bulunduğu aktarılmakta, şiirin şu sözleri içerdiği belirtilmektedir; "*Ben, Midas'ın mezarı üzerinde dinlenen bronzdan bir bakireyim. Su aktığı, uzun ağaçlar büyüdüğü, güneş doğup parladığı, parlak ay ve nehirler aktığı, deniz kıyıyı yıkadığı sürece, burada onun*

Çarıklar Açık Hava Kutsal Alanı Basamaklı Anıt (Ateşlier-Erdan 2020, Fig. 22)

79 Özgen ve Öztürk 1996, 27; Şare 2010, 60-61.

gözyaşlarıyla bulanmış mezarında kalarak geçenlere şöyle söyleyeceğim; Midas burada gömülü⁸⁰ ”.

MÖ 8. yüzyıl sonu ve MÖ 7. yüzyıl, Ege’de sanatsal bir yaklaşımla “doğu esintili” olarak adlandırılan malların sayısında artışın net olarak görüldüğü bir süreç olarak bilinir. Bu tarihlerde Asur İmparatorluğu’nun Doğu Akdeniz’de sürdürdüğü tehcir uygulamaları, ya da Frigler gibi Batı’yla diplomatik ilişkileri üst düzeyde kuran toplumların barışçıl iletişim kanalları söz konusu hibrit sürecin oluşumunda büyük öneme sahip olmuş olmalıdır. Oryantali-zan Dönem olarak literatürde yer bulan zaman diliminde Doğulu ürünlerin sayısında büyük bir artış yaşanmış, bunun sonucu olarak Batı’da Doğu’lu ürünleri taklit eden, onlardan aldıkları öğelerle kendi sanat biçimini zenginleştiren yeni bir kültürel evre meydana gelmiştir. Salt sanatsal değil, düşünce yapısında da bir değişimin izlerini yansıtan bu dönemin Doğu’dan Batı’ya aktarılan öğelerinin başında bronz eserler gelir. Bu ürünler bazen ticaret yoluyla doğrudan ithal olarak, bazen atölye göçü sayesinde asıl ustanın ellerinde şekil değişimine gitmeden ya da yerel ustalar eliyle bazı ufak değişikliklerle imitasyon üretim şeklinde karşımıza çıkabilmektedir.

Frigler, doğu-batı ekseninde sadece MÖ 8-7. yüzyıllar arasını değil, çok sonrasını da şekillendiren bronz eser üretimi ve Batıya aktarımında anahtar konumdadır. Frig atölyelerinde üretildiği kesin olarak bilinen kimi eserlerin Batı dünyasında büyük rağbet gördüğü, değer bulduğu ve çoğu zaman kopyalanarak yerinde üretildiği bilinir. Frigler ile ilişkilendirilen maden eserler batı dünyasında çoğunlukla dinsel mekanlarda, çeşitli kutsal alan ya da tapınakların adak eşyası olarak tanımlayabileceğimiz, tanrılara sunulan eşyaları arasında yer alır. Bunlar içerisinde fibulalar, kemerler, kazanlar, kaseler ve makara kulp-lu kaplar doğrudan Batı sanatına ve kullanımına giren Frig madeni eserlerinden başlıcalarıdır.

Fibula, yani antik dönemin çengelli iç-neleri olarak tanımlayabileceğimiz nesnelerin özgün modellerini Anadolu’da üreten ve kullanan ilk topluluk Friglerdir. Muscarella tarafından ulusların “kimlik kartı” olarak değerlendirilen söz konusu nesnelerin Frigler tarafından üretilmiş örnekleri literatürde Frig Tipi ya da Anadolu-Frig Tipi gibi isimlerle anılmaktadır. Her ne kadar bugüne değin Frig başkentinde, herhangi bir fibula kalıbıyla karşılaşılma-mış olsa da Gordion/Yassıhöyük’ün özellikle zengin tümülüslerinden elde edilen çok sayıda örnek ile bronz dökümüne dair buluntu yoğunluğu, Frig metal endüstrisinin başkent ya da yakın çevresinde aktif üretim gerçekleş-tirdiğinin kanıtları arasında yer almaktadır⁸¹.

Gordion’un değişen kronolojisi itibarıyla artık MÖ 840’larda üretimine başlanmış olduğunu söyleyebildiğimiz⁸² Frig Tipi fibulaların ele geçtiği merkezler arasında Batı Anadolu’da Aigai⁸³, Smyrna⁸⁴, Erythrai⁸⁵, Ephesos⁸⁶, Sardis⁸⁷, Troia⁸⁸, Larisa⁸⁹, Tisna⁹⁰, Thymbr⁹¹, Nif⁹², Neandria⁹³, Klaros⁹⁴, Klazomenai⁹⁵, Kolophon⁹⁶, Didyma⁹⁷,

81 Roebuck 1959, 45.

82 Sams 2012, 57, Table 5.1. En erken örnek bugünkü bilgilerimiz ışığında W Tümülüsü’nden ele geçmiştir.

83 Söz konusu bilgi, dinleyici olarak bulunduğum ve Doç. Dr. Yusuf Sezgin tarafından, Arkeoloji, Tarih, Coğrafya, Turizm ve Kültürüyle Geçmişten Günümüze 1. Aliğa Sempozyumu kapsamında sunulan “Aiolis’de Bir Dağ Kent: Aigai” başlıklı bildiride aktarılmıştır.

84 Boardman 1961, fig. 21b.

85 Akurgal 1993, fig. 93d.

86 Hogarth 1908, Pl. 19, 1-2; Bammer 1991, 37-43; Klebinder-Gauß 2007, 93-103.

87 Waldbaum 1983, 112-115, Pl. 43. 671-675.

88 Dörpfeld 1902, 414; Caner 1983, 105, Nr. 608.

89 Boehlau ve Schefold 1942, Taf. 10. 25.

90 Erdan 2020,

91 Caner 1983, 115 vd. Nr. 676, 714, 753, 967, 975, 998-999, 1017, 1030.

92 Baykan 2012, 235, Res. 7; Baykan 2017, 126, Resim 10.

93 Caner 1983, 148, Nr. 1023-1024, 1031-1033.

94 Şahin et al. 2003, 83; Dewailly 2014.

95 Hürmüzli 2003, 451.

96 Mariaud 2019.

97 Naumann ve Tuchelt 1963, 47-48; Filges 2004, 148.

Miletos⁹⁸, Büyük Saray⁹⁹ ve Assos¹⁰⁰, Adalar’da Kikladlar¹⁰¹, Khios¹⁰², Delos¹⁰³, Paros¹⁰⁴, Siph-nos¹⁰⁵, Thera¹⁰⁶, Girit¹⁰⁷, Lesbos¹⁰⁸, Rhodos¹⁰⁹, Samos¹¹⁰, Samothrake¹¹¹, Thasos¹¹², Tenedos¹¹³, K. Yunanistan’da Aigina¹¹⁴, Corinth¹¹⁵, Co-rycia¹¹⁶, Pherai¹¹⁷, Chaeronea¹¹⁸, Delphi¹¹⁹, Prosymna¹²⁰, Stymphalos¹²¹, Isthmia¹²², Itha-ca¹²³, Perachora¹²⁴, Olympia¹²⁵, Tegea¹²⁶, Argos¹²⁷, Sparta¹²⁸, Kıbrıs’ta İdalion¹²⁹, İt-alya’da ise Bitalemi¹³⁰, Chiaromonte¹³¹, Pol-icoro¹³², Marino¹³³, Santa Maria d’Anglona¹³⁴,

98 Donder 2002, 8, Abb. 5; von Graeve 2007, 636.

99 Dönmez 2017a, 66; Dönmez 2017b, 110, Figure 28.

100 Utili 1999; Arslan et. al. 2009, 106; Wescoat 2012, 202-203.

101 Ainian 2005, 98; Koukoulidou et. al. 2017, 202-204.

102 Lamb 1934-35, 149.

103 Deonna 1938, 289.

104 Rubensohn 1962, 69, Nr. 18.

105 Brock ve Young 1949, 26, Nr. 4-5.

106 Dragendorff 1903, 299.

107 Sapouna Sakellarakis 1978, no: 1688.

108 Lamb 1931, 64.

109 Blinkenberg 1931, 88, Pl. 8. 111.

110 Birmingham 1961, 188-199; Muscarella 1967, Ap-pendix C; Waldbaum 1983, 10.

111 Lehmann ve Lehmann 1959, 166.

112 Sapouna Sakellarakis 1978, 128, Nr. 1678.

113 Takaoğlu ve Yaman 2019; Takaoğlu ve Atabay 2021.

114 Blinkenberg 1926, 230; Sapouna Sakellarakis 1978, 121.

115 Stillwell 1948.

116 Rolley 1984.

117 Kilian 1975, 151-154.

118 Myres 1930, 420.

119 Perdrizet 1908, 112, fig. 396.

120 Blegen 1939.

121 Young 2014, 135, 244.

122 Raubitschek 1998, 50-51.

123 Robertson 1948, 118, Pl. 50. E17, E20.

124 Payne 1940, 171.

125 Jantzen 1972, 49-53; Philipp 1981, 311-312.

126 Voyatzis 1990, 213-214.

127 Waldstein 1905, 244-246.

128 Dawkins 1929, 198-199.

129 Waldbaum 1989, 346, Pl. 4-82.

130 Tarditi 2015, 46.

131 Verger 2014.

132 Verger 2014.

133 Gierow 1964, 209; Kilian 1975, 153.

134 Verger 2014.

Licodia Eubea¹³⁵, Latium¹³⁶ ve Ischia’da¹³⁷ Frig tipi olduğu belirtilen fibulalar tespit edilmiş-tir.

Frig maden işçiliğinin Batı’ya yönelen diğer değerli ürünleri arasında kemer ve tokalar, fibulalardan sonra ilk sırayı almaktadır. Frig etki-li ya da üretimi bronz kemerler Batı Anadolu’da MÖ 7. yy. başlarında ortaya çıkmış, fakat yaygın kullanım MÖ 7. yy.ın ikinci yarısında yaşanmış-tır¹³⁸. Çoğunlukla doğrudan Frig coğrafyasından ithal edilen bu ürünler o kadar sevilmiştir ki, batıda Khios, Samos, Erythrai, Smyrna, Did-yma, Miletos ve Ephesos gibi merkezlerde bu tipte ürünlerin yerinde imitasyonlarının üretil-diği düşünülmektedir¹³⁹. Bunlar arasında Ep-hesos Artemision ve Miletos Aphrodite Oikos Kutsal Alanı sayıca en fazla örneğin bulunduğu merkezler olarak dikkati çekmekte, Ephesos’ta tüme yakın 2 adet kemer ve parçalar halinde toplam 18 kemere ait parça¹⁴⁰, Miletos’ta ise 40 kemer¹⁴¹ söz konusu ürün gruplarının İo-nia’daki ana buluntu merkezlerini oluşturmaktadı. İonia’daki bu yoğunluk ve Frig üretimi kemerlerden kimi noktalarda farklılık izleyen görünümleri buradaki örneklerin “İon Bronz Kemerleri” olarak da adlandırılmasını sağla-mış¹⁴² ancak bunların doğrudan Frig etkisiyle oluşturulmuş olduğu genel kabul görmüştür¹⁴³.

Frig bronz eserleri arasında önemli bir yeri olan ancak ana üreticinin Frigler olup ol-madığı henüz belli olmayan omphaloslu (gö-bekli) kâseler hem Frig hem de Ege dünyasın-da önemli yer tutan bir diğer eser grubudur¹⁴⁴. Frig omphaloslu kâseleri özellikle erken dönem

135 Verger 2014.

136 Gierow 1964, 209; Kilian 1975, 153.

137 Stoop 1955, fig. 15; Muscarella 1967, Pl. XI, 59-60.

138 Klebinder 2001, 117.

139 Boardman 1967, 216-217.

140 KlebinderGauß 2007, 93-103; Vassileva 2014, 222.

141 Greaves 2002, 94; Vassileva 2014, 222.

142 Boardman 1961, 179 vd.

143 Raubitschek et. al. 1998, 55.

144 Birmingham 1961, 190.

80 D. L. 1.6; Ps. Hdt. Vit. Hom. 11.

İkiz İdollü Altar

Gordion tümülüslerinde yaygındır¹⁴⁵. Artık MÖ 840'lara tarihlendirilen W Tümülüsü örnekleri öncüdür. Asur ve Urartu toplumlarının da yoğun olarak ürettiği bilinen bu tipte kaplar sonraki dönemlerde de tercih edilmiştir. Bugüne değin konu ile ilgili yürütülen çalışmalar doğrudan Frig üretimi ya da Frig üretimi olanları taklit yoluyla oluşturulmuş söz konusu kâselerle Ephesos, Miletos, Daskyleion ve Didyma'da karşılaştığını göstermektedir¹⁴⁶. Bu merkezler dışında omphaloslu kâselerin çoğunlukla mezar armağanı olarak hem maden hem de mermer taklitleri Lidya'da¹⁴⁷ da bilinmektedir.

Bronz eserler dışında, son yıllarda yürütülen kimi çalışmalar, alfabenin de "Yunan" dünyasına Frigler tarafından taşınmış olabileceğine yönelik ilginç bazı yorumlar sunmaya başlamıştır. Özellikle başkent Gordion'da gerçekleştirilen tarihleme çalışmaları neticesinde kentin değişen

kronolojisi konuya ışık tutmuş, bugün itibarıyla MÖ 740'lara tarihlenen MM Tümülüsü bronz kâseleri üzerinde yer alan yazıtlar ile mezarın inşasında kullanılan kirişler üzerinde saptanan örnekler, Friglerin Batı Semitik alfabeyi "Yunan" dünyasından önce kullanmış olduğunu düşündürmektedir¹⁴⁸. Sass, uzun yıllardır birçok bilim insanı tarafından tam tersi şekilde değerlendirilen bu aktarımın şimdilik Frig yönlü olduğunun anlaşılmasından sonra ele aldığı bir çalışmasında kısa ömürlü Frig alfabesinin ne ilk zamanlar Yunan yazın dünyasında ne de şimdilerde hak ettiği değeri görmediğini belirtmektedir¹⁴⁹.

Antik metinlerden öğrenebildiğimiz kadarıyla MÖ 7. yüzyıl sonrasında Frig toplumu açısından bazı trajik durumlar yaşanmıştır. Gerçekliği tartışmalı Kimmer istilasını takip eden süreçte büyük kral Midas boğa kanı içerek intihar etmiş, siyasi otorite boşluğu ivedilikle Lidya tarafından doldurularak bölgede komşu ulusun

hâkimiyet süreci başlamıştır. Doğuda artan Med ve Pers tahditlerinin sonucu olarak yüzlerce yıl boyunca siyasi ve ekonomik anlamda çalkantılı bir süreç yaşayan bölge halkları her şeye rağmen öz kimliklerini korumuş, Frig kültürünü yerinde yaşatmaya devam etmişlerdir. Bununla beraber bizzat Frigli tacirler tarafından çok sayıda Frig kökenli insan köle ticaretinin temel kaynağı olarak Atina başta olmak üzere Yunanistan'a gönderilmişlerdir. MÖ 5-4. yüzyıllarda Atina'da köle nüfusunun %30'unu Friglerin oluşturduğu ve bunların bazılarının ev ortamında, diğerlerinin ise madencilik sektöründe çalıştırıldığı, bu tarihlerde Atina'da Frigya olarak adlandırılan bir bölge bulunduğu bilinmektedir¹⁵⁰. İlginç bir şekilde Attica'da en yoğun köle nüfusu Frigler olmasına karşın bu topluluğun bir takım sivil ayrıcalıkları olduğu da yine yazılı kaynaklar tarafından aktarılan bilgiler arasında yer almaktadır¹⁵¹.

Yukarıda kısaca, ana hatlarıyla değerlendirmeye çalıştığımız üzere güçlü Frig kültürü birçok açıdan Batı dünyasını etkilemiş, Anadolu'nun binlerce yıllık mirasının hafızası olarak özümlediği ve yeniden yaratısında katkıda bulunduğu soyut ve somut birçok varlığı Batı'ya taşımıştır. MÖ 7. yüzyıl sonrası artan bu durumun nedeni olarak, bu tarihlerde siyasi gücünü yitiren Friglerin en azından bir kısmının Batı'ya göçü düşünülmelidir. Bununla beraber Roller'ın da kısa süre önce belirttiği üzere Frig-Batı ilişkileri ve aktarımları oldukça kompleks bir yapıdadır ve nesnelerin karşılıklı takası, düşünceler ve politik eylemler gibi zengin bir konu içeriğini oluşturur¹⁵². Buna karşın Frig aktarımlarının daha çok ticaret ve dini referanslarla gerçekleştiği belirtilebilir. Özellikle tapınak armağanları, Frig nesnelerinin Batı dünyasında dinsel dolaşımında bulunan sembolik nesneler olarak görülmüş olabileceğini düşündürecek denli yoğundur. Bu noktada akla Frig rahiplerinin Batı dünyasındaki imtiyazlarla dolu yaşantıları gelmektedir.

Batı inanışlarını derinden şekillendiren Friglerin bana göre Batı'ya aktarımları içerisinde en önemli yeri de bu durum oluşturmaktadır. Nitekim tanrıçanın Yunanistan ve Roma'ya taşınma süreçleri söz konusu bölgelerdeki inanç sistemlerini derinden etkilemiştir. Tüm bunların sonucu olarak Frig Vadileri'nden yola çıkan mistik öğretiler, büyük olasılıkla çok geniş bir coğrafyada toplumların ya da daha dar bir çerçevede ona inananların yaşayış biçimlerini değiştirmiş, Anadolu nitelikli bir yapıya dönüştürmüş olmalıdır.

Sonuç olarak, Batı dünyasının bilgi açısından Friglere neleri borçlu olduğu noktasında mutlak hükme varabilecek bir noktada olmadığımızı, bu sorunun daha uzun bir süre ihtiyatla yaklaşılması gereken bir konu olduğu düşüncemizi de belirtmek isteriz. Nitekim Friglere dair temel verilerimiz ne yazık ki hâlâ çok kısıtlı bir sahadan, özellikle de "yayınlandığı ölçüde" Gordion kazılarında edinilmekte, hangi "şeylerin" Frig orijinli olduğu noktasındaki bilgilerimiz çoğunlukla buradan bize yansıtılandan ibaret kalmaktadır. Buna rağmen, yukarıda değindiğimiz din başta olmak üzere birçok aktarım, Demir Çağ Batı kültürünün oluşumunda Frig katkılarının çağdaş diğer birçok topluluktan daha fazla olduğunu yansıtması açısından son derece değerlidir.

145 Vassileva 2012, 320.

146 Birmingham 1961, 378; Miletos için bkz. Donder 2002, 6, Abb. 2.

147 Özgen ve Öztürk 1996, 55-56.

148 Young 1969; Sass 2005, 146-52.

149 Sass 2005, 149.

150 Amrhein et. al. 2016, 26.

151 DeVries 2000, 340.

152 Roller 2009, 38.

Kaynakça

Agelidis 2009 S. Agelidis, “Cult and Landscape at Pergamon”, Ch. Gates – J. Marin – Th. Zimmermann (ed.), Sacred Landscapes in Anatolia and Neighboring Regions, Oxford: Archaeopress (2009), 47 – 54.

Ainian 2005 A. M. “Ainian, Inside the Adyton of a Greek Temple Excavations on Kythnos (Cyclades)”, M. Yeroulanou – M. Stamatopoulou (ed.), Architecture and Archaeology in the Cyclades, Oxford University, Oxford, (2005), 87-111.

Akşit 1993 B. Akşit, “Phryg’ler ve Phrygia İle İlgili Antik Kaynaklar”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1993.

Amrhein et. al. 2016 A. Amrhein – S. Crawford – S. Holzman – K. Tanaka, “The Interaction of Empires”, The Golden Age of King Midas, Expedition, (2016), 17-30.

Arslan et. al. 2009 N. Arslan – M. Dennert – B. Böhlendorf-Arslan, “Assos 2007 Yılı Kazı Çalışmaları”, KST, 30/3, (2009), 105-122.

Atalay 1984 E. Atalay, “Sütini ve Kemalpaşa Mağaralarında Bulunan Bizans Freskleri”, AST, II, Ankara, (1984), 63-70.

Atalay 1988 E. Atalay, “İzmir ve Aydın Yöresinde Mağara Araştırmaları”, AST, II, Ankara, (1988), 297-322.

Ateşlier - Erdan 2020 S. Ateşlier – E. Erdan, “A New Open – Air Sanctuary From Northern Caria”, Anatolia Antiqua, XXVIII, İstanbul, (2020), 97-117.

Bammer - Muss 2006 A. Bammer – U. Muss, “Ein Felsdenkmal auf dem Bülbüldağ von Ephesos”, Anatolia Antiqua, XIV, (2006), 65-69.

Baran 2012 A. Baran, “Okkaşa’taki Antik Yerleşim ve Thera Antik Kenti Lokalizasyon Çalışmaları”, Stratonikeia’dan Lagina’ya Ahmet Adil Tırpan Armağanı, Ege Yayınları, İstanbul, (2012), 89-100.

Baughan 2013 E. P. Baughan, Couched in Death: Klinai and Identity in Anatolia and Beyond, University of Wisconsin Press, (2013).

Baykan 2012 D. Baykan, “Nif (Olympos) Dağı Kazısı Metal Buluntuların Tipolojik ve Analitik Değerlendirmesi”, AST, 27/1, (2012), 231-236.

Baykan 2017 Baykan, D. “Metal Buluntular ve Arkeometalürji Verileri.” Nif Dağı Balıcaoluk (2008-2016) Prof. Dr. Elif Tül Tulunay Onuruna, M. Peker – C. Baykan – D. Baykan (ed.), İstanbul, (2017), 119-160.

Bektaş 2001 E. Bektaş, “Balıkesir İli Ayvalık, Gömeç, Burhaniye, Edremit ve Havran İlçelerinde Pre – ve Protohistorik Yerleşmeler Yüzey Araştırması 1999”, Araştırma Sonuçları Toplantısı, XVIII/II, (2001), 113-122.

Birmingham 1961 J. M. Birmingham, “The Overland Route across Anatolia in the Eighth and Seventh Centuries B.C.”, Anatolian Studies 11, London, (1961), 185-195.

Blegen 1939 C. W. Blegen, “Prosymna: remains of post-Mycenaean Date”. American Journal of Archaeology, 43(3), (1939), 410-444.

Blinkenberg 1926 C. Blinkenberg, Fibules Grecques et Orientales. København, Andr. Fred. Host & Son, (1926).

Blinkenberg 1931 C. Blinkenberg, Lindos: Fouilles et Recherches 1902-1914. Berlin, W. De Gruyter, (1931).

Boardman 1967 J. Boardman, Excavations in Chios, 1952- 1955: Greek Emporio, London, (1967).

Boehlau ve Schefold 1942 Boehlau J. and Schefold., K. Larisa am Hermos: die Ergebnisse der Ausgrabungen, 1902-1934, 3. Die Kleinfunde. Berlin, 1942.

Bøgh 2007 B. Bøgh, “The Phrygian Background of Kybele”, Numen, 54(3), (2007), 304-339.

Brock ve Young 1949 Brock J. K. and Young, G. M., “Excavations in Siphnos.” BSA 44, 1949, 1-92.

Buluç 1986 S. Buluç, “Ankara Kabartmaları”, IX. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Seri: 9, Sayı: 9, Ankara, 423-434.

Büyükkolancı 1999 M. Büyükkolancı, “Ein Vierfigurenrelief des Meterkultes vom Panayirdağ in Ephesos”, Steine und Wege: Festschrift für Dieter Knibbe zum 65. Geburtstag, Wien, (1999), 19-23.

Caner 1983 E. Caner, Fibeln in Anatolien, München, (1983).

Carstens 2009 A. M. Carstens, Karia and the Hekatomnids: the Creation of a Dynasty, BAR International Series 1943, Michigan, (2009).

Conze ve Garbrecht 1912 A. Conze, – G. Garbrecht, Stadt und Landschaft. Altortümer von Pergamon I 1. Berlin: De Gruyter, (1912).

Dawkins 1929 R. M. Dawkins, The Sanctuary of Artemis Orthia, London, (1929).

Deonna 1938 W. Deonna, Exploration Archéologique de Delos faite par la Française D’Athènes XVIII: Le Mobilier Delien, Paris, De Boccard (1938).

Dereboylu 2012 E. Dereboylu, Aigai Pışmış Toprak Figürinleri, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, (2012).

DeVries 2000 K. DeVries, The nearly other: The Attic vision of Phrygians and Lydians. In Not the classical ideal Brill, 2000, 338-363.

DeVries ve Rose 2013 K. DeVries – B. Rose, (2012). “The Throne of Midas? Delphi and the Power Politics of Phrygia, Lydia, and Greece”, The Archaeology of Phrygian Gordion, Royal City of Midas: Gordion Special Studies 7, C. Brian Rose (ed.), Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 189-200.

Dewailly 2014 M. Dewailly, “La place d’Artémis dans le sanctuaire d’Apollon entre la fin du Ve et le début du IIIe siècle av. J.-C.”, Le sanctuaire de Claros et son oracle. Actes du colloque international de Lyon, 13-14 janvier 2012. Lyon : Maison de l’Orient et de la Méditerranée Jean Pouilloux, (2014), 85-98.

Diler 1997 A. Diler, “İç Karia Yüzey Araştırması 1995”, Araştırma Sonuçları Toplantısı, XIV/1, Ankara, (1997), 189-206.

Diler 1998 A. Diler, “İç Karia Yüzey Araştırması 1996”, Araştırma Sonuçları Toplantısı, XV/ 2, Ankara, (1998), 409-422.

Diler 2007 A. Diler, “Bodrum Yarımadası, Leleg Yerleşimleri Pedasa, Mylasa, Damlıboğaz (Hydai), Kereai (Sedir Adası), Kissebükü (Anastasioupolis) ve Mobolla Kalesi Yüzey Araştırmaları 2004-2005”, Araştırma Sonuçları Toplantısı, XXIV/2I, 2007, Ankara, 479-500.

Donder 2002 H. Donder, “Fundeaus Milet: Die Metalfunde” AA, Berlin, 2002, 1-9.

Dönmez 2014 Ş. Dönmez, “Oluz Höyük Kubaba (Matar Kubileya) Tapınağı/Oluz Höyük Kubaba Temple”, Arkeoloji ile Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar: Veli Sevinç Armağan, İstanbul, 2014, 289 - 304.

Dönmez 2017a Ş. Dönmez, “Byzantion’dan Önce Thrakion Vardı. Şehir-I İstanbul’un Kuruluş Ezberlerine Arkeoloji Darbesi”, Tarih, 34, 2017a, 64-68.

Dönmez 2017b Ş. Dönmez, “The Protohistoric Times of Istanbul in the Light of New Evidence.” TÜBA-AR 21, 2017b, 93-115.

Dörpfeld 1902 W. Dörpfeld, Troja und Ilion: Ergebnisse der Ausgrabungen in den Vorhistorischen und Historischen Schichten von Ilion 1870-1894. Vol. 1, Athens, (1902).

Erdan 2019 E. Erdan, Tisna I, İlk Araştırmalar ve Gözlemler, İstanbul, Ege Yayınları, (2019).

Erdan 2020 E. Erdan, “Tire Müzesinden Bir Grup Fibula”, Arkhaia Anatolika 3, 60-81. Erdan – Yılmaz-Kolancı – Taşpınar 2020.

E. Erdan – B. Yılmaz Kolancı – P. Taşpınar, “Karahayıt (Aiolis) Arkeolojik Araştırmaları ve Olası Bir Açık Hava Kutsal Alanı”, Anadolu/Anatolia, 2020, 1-23.

Erdan 2021 E. Erdan, “What Happened to Demodike: Thoughts About the Phrygian Influences on Aeolis”, İpek Kumaşa Yazılmış Bir Ömürlü Tarih: Prof. Dr. Serap Yılmaz’a Armağan, Aydın, 2021, 27-58.

Erdoğan 2003 A. Erdoğan, “Phokaia Kaya Tapınakları”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2003.

Erkanal Öktü et. al. 2003 A. Erkanal Öktü – A. G. Akalın – K. İren – C. Lichter, “2001 Kuzey İzmir-Menemen Ovası Yüzey Araştırması”, Araştırma Sonuçları Toplantısı, XVI/1. Ankara, 2003, 301-314.

Ersoy - Koparal 2008 Y. Ersoy – E. Koparal, “Klazomenai Khorası ve Teos Sur İçeri Yerleşim Yüzey Araştırması 2006 Yılı Çalışmaları”, Araştırma Sonuçları Toplantısı, XXV/3, Ankara, 2008, 47-70.

Ersoy - Gürler - Gülbay 2004 A. Ersoy – B. Gürler – O. Gülbay, “2002 Yılı Şirince ve Çevresi Yüzey Araştırması”, Araştırma Sonuçları Toplantısı, XXI/2, Ankara, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2004, 77-86.

Filges 2004 A. Filges, “Die Arbeiten Des Jahres 2002 in Didyma” Kazı Sonuçları Toplantısı, 25/1, Ankara, (2004), 147-155.

Gierow 1964 P. G. Gierow, The Iron Age Culture of Latium: Excavations and Finds Vol. 1, Italy: The Alban Hills (No. 1), (1964).

Greaves 2002 A. M. Greaves, Miletos: A History, Oxon, (2002).

Haspels 1971 C. H. E. Haspels, Highlands of Phrygia: Sites and Monuments, Princeton, (1971).

Held 2000 W. Held, Das Heiligtum der Athena in Milet, Milesische Forschungen 2, (2000).

Hellström 2007 P. Hellström, Labraunda Karya Zeus Labraundos Kutsal Alanı Gezi Rehberi, İstanbul: Ege Yayınları, (2007).

Henry 2009 O. Henry, Tombes de Carie; architecture funéraire et culture carienne Vie-Iie s. a.C., PUR, Rennes, (2009).

Herda - Sauter 2009 A. Herda – E. Sauter, “Karerinnen und Karer in Milet: Zueinempätklassischen Schlüsselchen mit karischem Graffito aus Milet”. AA, 2009, 51-112.

Hoffmann 1953 H. Hoffmann, Foreign Influence and Native Invention in Archaic Greek Altars, American Journal of Archaeology, 57(3), 1953, 189-195.

Hogarth 1908 D. G. Hogarth, Excavations at Ephesus: the Archaic Artemisia, London, (1908).

Holland 1944 L. B. Holland, “Colophon”, Hesperia 13, No. 2, (1944), 91-171.

Hürmüzlü 2003 B. Hürmüzlü, Klazomenai Akpınar Nekropolisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2003.

Hürmüzlü 2007 B. Hürmüzlü, “Pisidia’da “Gömü Geleneklerinin” Işığında Kùltürler Arası İlişkiler”, SDÜ Fen Edebiyat Fakùltesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:15, 2007, 1-22.

Işık 2012 F. Işık, Uygarlık Anadolu’da Doğdu, İstanbul, (2012).

İl 2009 Ö. İl, Tumuli Asiae Minoris: Untersuchung zu den Phrygischen und Lydischen Tumulus Gräbern der Eisenzeit im Zentralen und Westlichen Kleinasien, Ph.D. thesis, Heidelberg, 2009.

İren 2008 K. İren, “2007 Yılı İlk Çağ Kenti İdyma ve Çevresi Arkeolojik Yüzey Araştırması”. Araştırma Sonuçları Toplantısı, XXV/1, Ankara, 2008, 255-262.

Jantzen 1972 U. Jantzen, Ägyptische und Orientalische Bronzen aus dem Heraion von Samos, (1972).

Karlsson 2010 L. Karlsson, “Labraunda: The Sanctuary of the Weather God of Heaven”, Mylasa Labraunda/Milas Çomakdağ Archaeology, Historical and Rural Architecture in Southern Aegean, F. Kuzucu & M. Ural (Eds.), İstanbul, 2010, 10-62.

Kızıl 2008 A. Kızıl, “An Open Air Stepped Rock Altar at Kalem Köy in Milas, Karia”, Anodos: Studies of the Ancient World, 2008, 233-239.

Kızıl ve Öztekin 2009 A. Kızıl – İ. E. Öztekin, “2007 Yılı Muğla İli, Milas İlçesi ile Ören ve Selimiye Beldelerinde Arkeolojik Yüzey Araştırması”, Araştırma Sonuçları Toplantısı, XXVI/3, 2009, 293-310.

Kızıl ve Öztekin 2011 A. Kızıl, – İ. E. Öztekin, “2009 Yılı, Muğla İli, Milas İlçesi ile Ören ve Selimiye Beldelerinde Arkeolojik Yüzey Araştırması”, Araştırma Sonuçları Toplantısı, XXVIII/1, Ankara, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011, 401-416.

Kilian 1975 K. Kilian, Fibeln in Thessalien von der mykenischen bis zur archaischen Zeit, Vol.1, München, (1975).

Klebinder 2001 G. Klebinder, “Bronzegürtel aus dem Artemision von Ephesos” Der Kosmos der Artemis von Ephesos, Ed. U. Muss, Wien, 2001, 111-122.

Klebinder-Gauß 2007 G. Klebinder-Gauß, Bronzefunde aus dem Artemision von Ephesos (Forschungen in Ephesos), Wien, (2007).

Kohler 1995 E. L. Kohler, The Lesser Phrygian Tumuli, Part 1, The Inhumations, Philedelphia, (1995).

Koukoulidou et. al. 2017 Ch. Koukoulidou, A. M. Ainian, Z. Papadopoulou, T. Theodoropoulou, A. Touloumtzidou, D. Varvarinou and E. Zimi, “Small finds from the Sanctuary of Kythnos.” *Les Sanctuaires Archaiques des Cyclades*, Ed. A. M. Ainian, Rennes, 2017, 193-252 Lamb 1931 W. Lamb, “Antissa”, *BSA* 32, (1931), 41-67.

Lamb 1935 Lamb, W., “Excavations at Kato Phana in Chios.” *BSA* 35, 1935, 138-164.

Langlotz 1969 E. Langlotz, *Beobachtungen in Phokaia*, Berlin: de Gruyter, (1969).

Lehmann ve Lehmann 1959 K. Lehmann – P. W. Lehmann, *Samothrace: Excavations Conducted by the Institute of Fine Arts of New York University*. Vol. 11, New York, (1959).

Mariaud 2019 Mariaud, O. “Nouvelle datation des tumuli de la nécropole nord-est de Colophon: l’apport du mobilier métallique”, *Colofone, città della Ionia. Nuovistudi e ricerche*, Ed. L. Vecchio, 2019, 225-242.

Meriç 1988 R. Meriç, “1986 Yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırmaları”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, V/1, Ankara, 1988, 247-256.

Muscarella 1967 O. W. Muscarella, *Phrygian fibulae from Gordion*, Quaritch, (1967).

Myres 1930 J. L. Myres, *Whowere the Greeks? California*, (1930).

Naumann 1983 F. Naumann, *Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst (Istanbuler Mitteilungen. Beiheft)*, Tübingen, (1983).

Naumann ve Tuchelt 1963 R. Naumann – K. Tuchelt “Die Ausgrabung im Südwestendes Tempels von Didyma 1962”, *İstMitt*, 13-14, Tübingen, 1963, 333-384.

Nohlen - Radt 1978 K. Nohlen – W. Radt, *Kapıkaya. Ein Fels heiligtum bei Pergamon*. Berlin, De Gruyter, (1978).

Özgan et. al. 2013 C. Özgan – M. Özgen – K. Eren – A. Polat – B. B. Aykanat, “Kolophon Antik Kenti 2011 Yılı Yüzey Araştırmaları” *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXX/ 1, Çorum, 2013.

Özgan et. al. 2014 C. Özgan – V. Gassner – U. Muss – E. Draganits – Ö. Teraman, “Kolophon Antik Kenti 2012 Yılı Yüzey Araştırmaları”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXXI/2, 2014, 97-109.

Özgen - Öztürk 1996 I. Özgen – J. Öztürk, *Heritage Recovered: The Lydian Treasure*, İstanbul, Kültür Bakanlığı, (1996).

Özgünel 2005 C. Özgünel “Erythrai Antik Yerleşimi 2003 Sezonu Yüzey Araştırmaları”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXII/2, Ankara, 2005, 245-250.

Özkaya - San 2002 V. Özkaya – O. San, “Alinda and Amyzon; two Ancient Cities of Caria”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XIX-1, Ankara, 2002, 237-254.

Özyiğit 1998 Ö. Özyiğit, “1996 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, XIX/1, Ankara, 1998, 763-793.

Payne 1940 H. Payne, *Perachora I, The Sanctuary of Hera Akraia and Limenaia*. Oxford, (1940).

Perdrizet 1908 P. Perdrizet, *Petites Bronzes, Terres-Cuites, Antiquités Diverses*. Vol. 5, (1908).

Philipp 1981 H. Philipp, *Bronzeschmuck aus Olympia*, Berlin, (1981).

Raubitschek 1998 I. K. Raubitschek, *Isthmia: The Metal Objects 1952-1989*, Athens, American School of Classical Studies at Athens; Volume VII, (1998).

Rein 1996 M. J. Rein, “Phrygian Matar: Emergence of an Iconographic Type” *Cybele, Attis and Related Cults: Essays in Memory of M. J. Vermaseren*, Ed: E. N. Lane, Leiden, 1996, 223-239.

Robertson 1948 M. Robertson, *Excavations in Ithaca, V: The Geometric and Later Finds From Aetos*, *The Annual of the British School at Athens*, 43, 1948, 1-124.

Roller 2004 L. E. Roller, *Ana Tanrıça’nın İzinde: Anadolu Kybele Kültü*, İstanbul, (2004).

Roller 2019 L. E. Roller, “Phrygia And Hellenism: Phrygian Interactions With Asia Minor Greeks, 8th–6th Centuries BC”, *Phrygia in Antiquity : from the Bronze Age to the Byzantine Period*, Leuven, Peeters, 2019.

Rolley 1984 C. Rolley “Autres objets de metal”, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 9/1, 1984, 261-280.

Rubensohn 1962 O. Rubensohn, *Das Delion von Paros*, Stuttgart, F. Steiner, (1962).

Sams 2011 G. K. Sams, “Artifacts”, *The New Chronology of Iron Age Gordion*, University of Pennsylvania Press, 2011, 59-79.

Sams 2012 G. K. Sams, “Frig Tümülsleri”, *Frigler, Midas’ın Ülkesinde, Anıtların Gölge-*

sinde, In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments, İstanbul, 2012, 244-260.

Sapouna-Sakellarakis 1978 E. Sapouna-Sakellarakis, *Die Fibeln der Griechischen Inseln*. (Prahistorische Bronzefunde XIV, iv) München, (1978).

Sass 2005 B. Sass, “The alphabet at the turn of the millennium: the West Semitic Alphabet ca. 1150-850 BCE; the antiquity of the Arabian, Greek and Phrygian alphabets”. Tel Aviv, 2005.

Seiterle 1979 G. Seiterler, “Artemis – Die Große Göttin von Ephesos: Eine neue Deutung der «Vielbrüstigkeit» eröffnet einen Zugang zum bisher unbekannten Kult der Göttin”, *Antike Welt* 10-3, 3-16.

Sezgin - Okunak 2007 T. Sezgin – M. Okunak, “Davulcutepe Mevkii’nde Bulunan Antik Yerleşim Üzerine İlk Bulgular”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, *Bildirileri* 2, 2007, 115-130.

Soykal 1998 F. Soykal, *Denkmälerdes Kybele-Meterkultes in Ephesos*, Phd Thesis, Universität Wien Institut für klassische Archäologie, 1998.

Soykal Alanyalı 2001 F. Alanyalı - Soykal, “Ephesos’da Phrygialı Bir Tanrıça”, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 3, 2002, 1-12.

Söğüt - Şimşek - Baldıran 2002 B. Söğüt – C. Şimşek – A. Baldıran, “Labraunda Açık Hava Kült Alanı”, *TÜBA-AR* 5, 2002, 143-163.

Stillwell 1948 A. N. Stillwell, *The Potters Quarter The Pottery, Corinth: Result of Excavations Conducted by The American School of Classical Studies at Athens*, Vol. XV, Part I, Princeton, (1948).

Stoop 1955 M. W. Stoop – L. Giovanni, “Some Observations on the Recent Excavations on Ischia”, (1955),

Summers - Summers 2008 G. D. Summers – M. E. F. Summers, “Kapadokya Kapısı’ndaki Demir Çağı Grafitileri” Kerkenes News 11, 2008.

Summers - Summers 2012 G. D. Summers – M. E. F. Summers, “Kerkenes Dağ”, Frigler, Midas’ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde, In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments, İstanbul, 2012, 162-184.

Şahin et al. 2003 N. Şahin – A. Ersoy – C. Tanrıver – I. Şahin – S. Akat, “Klaros 2001” Kazı Sonuçları Toplantısı, 24/2, Ankara, 2003, 81-91.

Şahin - Mert - Şahin 2010 M. Şahin – İ. H. Mert – D. Şahin, “Keles Yüzey Araştırması 2008”, Araştırma Sonuçları Toplantısı, XX-VII/3, 2010, 163-177.

Şare 2010 T. Şare, “An Archaic Ivory Figurine From a Tumulus Near Elmalı Cultural Hybridization and a New Anatolian Style”, Hesperia 79, 2010, 53-78.

Şimşek - Sezgin 2011 C. Şimşek – M. A. Sezgin, “Eumeneia Açık Hava Kült Alanı”, Eumeneia, Şeyhlü-Işık, İstanbul, 2011, 29-43.

Takaoğlu - Atabay 2021 T. Takaoğlu – M. Atabay, Tenedos / Bozcaada: Tunç Çağı’ndan Günümüze Bir Ada Tarihi, İstanbul, Ege Yayınları, (2021).

Takaoğlu - Yaman 2019 T. Takaoğlu – H. Yaman, “Arkaik Dönem Kuzeydoğu Ege Kültürel Etkileşim Ağı İçinde Tenedos Adası”, Kültürlerin Bağlantısı: Başlangıcından Roma Dönemi Sonuna Kadar Eski Yakın Doğuda Ticaret ve Bölgelerarası İlişkiler, Ankara, 2019, 321-338.

Tamsü-Polat 2010 R. Tamsü-Polat, “Yeni Buluntular Işığında Phryg Kaya altarı ve Bir Tipoloji Önerisi”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 10- Sayı: 1, 2010, 203-221.

Tarditi 2015 C. Tarditi, “Metal Finds from the Votive Deposits of the Archaic Sanctuary of Bitalemi, Sicily: Typological and Quantitative Remarks”, XVIII. International Congress on Ancient Bronzes, 2015, 43-50.

Tüfekçi Sivas 2012 T. Tüfekçi Sivas, “Frig Vadileri Kutsal Yazılıkaya-Midas Kenti”, Frigler, Midas’ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde, Eds. T. Tüfekçi Sivas – H. Sivas, İstanbul, YKY, 2012, 112-162.

Utili 1999 F. Utili, Die Archaische Nekropole von Assos, Asia-Minor-Studien/Forschungss-telle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Bonn, R. Habelt, (1999).

Vassileva 2012 M. Vassileva, “Frig Tunç İşlemeciliği”, Frigler, Midas’ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde, Eds. T. Tüfekçi Sivas – H. Sivas, İstanbul, YKY, 2012, 310-334.

Vassileva 2014 M. Vassileva, “Phrygian Bronzes in the Greek World: Globalization through Cult?”, Melammu: The Ancient World in an Age of Globalization, 2014, 217-230.

Verger 2014 S. Verger, “Kolophon et Polieion. : A propos de quelques objets métalliques archaïques de Policoro”. SIRIS : Studi e ricerche della Scuola di specializzazione in archeologia di Matera., 2014, 15-41.

Vikela 2020 E. Vikela, “Die Ausbreitung des Kults der phrygischen Göttin im archaischen und klassischen Griechenland. Synkretismus und Selbstständigkeit”, Der Kult der METER/KYBELE in Westanatolien und in der Ägäis,

Österreichischen Akademie der Wissenschaften (ÖAW) Sonderschriften, 60, 2020, 149-174.

Von Graeve 2007 V. von Graeve, “2004-2005 Milet Çalışmaları” 28. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt: 2, Çanakkale, 2007, 625-649.

Voyatzis 1990 M. E. Voyatzis, The Early Sanctuary of Athena Alea at Tegea: and Other Archaic Sanctuaries in Arcadia. Vol. 97, Jonsered, 1990.

Waldbau 1983 J. C. Waldbau, Metalwork From Sardis: The Finds Through 1974, Cambridge, 1983.

Waldstein 1905 C. Waldstein, The Argive Heraeum: Vol. I-II. Massachusetts, 1905.

Wescoat 2012 B. D. Wescoat, The Temple of Athena at Assos, Oxford, 2012.

Yannoli 2004 V. Yannouli, “Les sanctuaires de Cybèle dans la ville de Samos”, Les Cultes locaux dans les mondes Grec et Romain. Actes du Colloque de Lyon, Ed. G. Labarre, Paris, 2004, 115-128.

Young 1969 R. S. Young, “Old Phrygian Inscriptions from Gordion: Toward a History of the Phrygian Alphabet”. Hesperia 38, 1969, 252-296.

Young 2014 Young, A. “Jewellery.” In Stymphalos: The Acropolis Sanctuary Vol. 54. edited by G. P. Schaus, London, 2014, 103-147.

Fig.1: 2019 Sezonunun Sonunda Restorasyonu Tamamlanan Doğu İç Kale Kapısı (MÖ 9. Yüzyıl), Kuzeybatıya Bakış (Gordion Projesi).

Midas, Küçük Asya’nın batı kıyılarındaki bir Yunan kolonisi olan Kyme hükümdarının kızıyla evlendi. Bu evlilik sayesinde batıdaki çok önemli bir limana erişme imkanı edildi. Yunan tarihçi Herodot, Midas’ın Apollon’un

Delphi tapınağına adakta bulunan yabancı kral olduğundan bahseder. Bahsedilen adak, bir parçası gerçekten de Delphi’de Herodot’un bulunduğunu söylediği yerin yakınlarında keşfedilen, ahşap ve fildişinden yapılmış bir tahttı. Ayrıca bu dönemde İlyada destanı ilk kez kaleme alındığında, Frigya’dan güçlü ve iyi takviye edilmiş bir krallık olarak bahsedilmesi şaşırtıcı değildir

Birçok büyük arkeolojik keşifte olduğu gibi burası da kaza eseri keşfedilmiştir. Berlin-Bağdat Demiryolu inşaatında çalışan mühendisler, üzerinde hatırı sayılır miktarda seramik parçası bulunan büyük ve üstü yassı bir höyüğü gördüklerinde oranın bir antik yerleşim yeri olduğunu farz ederlerdi¹. 1900’de Klasik Dönem uzmanı iki Alman olan Körte kardeşler, yerleşim yerinin bir kısmı ile çevrede bulunan ölümlerin gömülmesi için yapılmış höyükleri,

yani tümölüsleri, kazmıştı. Antik kaynaklardaki tanımlar doğrultusunda oranın Gordion olduğu belirlendi (fig. 1-3)². Gordion’un hükümdarları Demir Çağı’nda (yak. MÖ 1100–700), günümüzde Orta Anadolu (antik Anadolu’nun bir parçası) olan bölgenin büyük bir bölümünü kapsayan bir krallığı yönetiyordu (fig. 2). Bu krallığın sınırları zamanla Türkiye’nin kuzeybatısında Biga Yarımadası’na, doğusunda ise Fırat Nehri’ne kadar ulaştı. Frig Krallığı’ndan bahse-

2 Körte – Körte 1904.

Başlık Figürü: Demir Çağı’nda Anadolu’daki Frig Kontrolü Altındaki Bölge Harita: Gabriel H. Pizzorno, Gareth Darbyshire ve Ardeth Anderson (Gordion Projesi).

*Prof. Dr. C. Brain ROSE, Pensilvanya Üniversitesi Klasik Arkeoloji Bölümü, c.brain.rose@gmail.com
1Young 1981; Sams 1994; Voigt 2013; Rose 2017; Rose 2021.

den antik yazarların çoğu MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında (yak. MÖ 740–700) hüküm süren Kral Midas’a odaklandılar. Yunan ve Romalı yazarlar tarafından kaleme alınan Midas’ın olağanüstü başarıları efsane olarak sınıflandırılabilir. Yazıların çoğu Midas’ın ölümünden yüzyıllar sonra yazılmıştı. Hikayeler, krallığı Rusya’nın güneyinden gelen istilacılar (Kimmerler) tarafından yıkıldığında boğa kanı içerek intihar eden tanrı Apollon ile Pan arasında düzenlenen müzik yarışmasında, hakemlik yaptıktan sonra onun kararını yanlış bulan Apollon tarafından kulakları eşek kulaklarına dönüşen bir adamdan bahseder. Bu hikayelerin en ünlüsü ise Midas’ın Altın Dokunuşu’nu konu edinir. Dokunduğu her şeyi altına çevirme yeteneği kendisine tanrı Dionysus tarafından bağışlanmıştır³.

3 Rose 2021, 53-54.

Tarihte Kral Midas

Asur krallarının tarih kaynakları Asurluların bakış açısından olsa bile, Midas’ın yaşadığı dönemde meydana gelen önemli tarihi olaylardan bahsettiği için, Midas’ın hükümdarlığına dair çok daha değerli bilgiler sağlar. Asurlular ondan Muşki’nin yöneticisi “Mita” olarak bahsederken, “Frig” terimini hiçbir zaman kullanmadılar. Midas, yak. MÖ 740’ta tahta çıkarak muhtemelen 40 yıldan daha uzun bir süre hüküm sürdü. Bu süre içinde Türkiye’nin güneyinde ve güneydoğusunda bulunan ve Asur kontrolünden kurtulmaya çalışan küçük krallıklara destek oldu. Bu süre zarfında, günümüzde Türkiye’nin kuzeydoğusunda bulunan bölgeye hâkim olan Urartu Krallığı da bu küçük krallıkları devamlı

olarak Asurlulara karşı isyana teşvik ediyordu. Bu iki krallık MÖ 8. yüzyılda zaman zaman Asurlulara karşı müttefik olmuşlar gibi görünüyordu⁴. Midas'ın, krallığının batısındaki topraklara da aynı derecede alaka gösterdiğini belirtmekte yarar var. Midas, Küçük Asya'nın batı kıyılarındaki bir Yunan kolonisi olan Kyme hükümdarının kızıyla evlendi. Bu evlilik sayesinde batıdaki çok önemli bir limana erişme imkanı edindi. Yunan tarihçi Herodot, Midas'ın Apollon'un Delphi tapınağına adakta bulunan yabancı kral olduğundan bahseder. Bahsedilen adak, bir parçası gerçekten de Delphi'de Herodot'un bulunduğunu söylediği yerin yakınlarında keşfedilen, ahşap ve fildişinden yapılmış bir tahttı. Ayrıca bu

dönemde İlyada destanı ilk kez kaleme alındığında, Frigya'dan güçlü ve iyi takviye edilmiş bir krallık olarak bahsedilmesi şaşırtıcı değildir⁵. Gordion'da Rodney Young'ın Kazıları Gordion'a atfedilen şanlı tarihi göz önünde bulundurursak, Penn Müzesi projesinin, Körte kardeşlerin kazılarının 1900'de bitmesinden elli yıl sonra, 1950'lerde başlaması oldukça aydınlatıcıdır. 1950'lerdeki kazılar Prof. Rodney Young tarafından başlatıldı. Rodney Young, Penn Müzesi'nin Akdeniz Bölümü Küratörü olmasının yanı sıra, Atina Agorası'ndaki kazılarda çok uzun yıllar çalışmış ve İkinci Dünya Savaşı'nda-

ki hizmetlerinden dolayı Amerikan Bronz Yıldız madalyası ve Yunan Croix de Guerre nişanı ile şereflendirilmiş renkli bir kariyere sahipti. Bu davranışı ile oldukça göz korkutucu bir görevi de göze almış olmuştur çünkü Gordion İç Kalesi 450 x 300 m (135.000 metrekare) büyüklüğünde, yani Troya Höyüğü'nün yaklaşık dört katı kadar olup çevresinden yüksekliği 15 m'dir.

Young'a bu süreçte yardımcı olacak eski kazılar olmadığı gibi, günümüzde kazılarda varsayım üretmeyi en aza indiren uzaktan algılama yöntemi o zamanlar arkeolojide nisbeten yeniydi⁶. 24 yıl boyunca Young, yaklaşık 4000 yıllık bir döneme yayılan ve üst üste inşa edilmiş dokuz yerleşim saptadı (fig. 3). İlk

yerleşim Erken Tunç Çağ'ında, yak. MÖ 2300'de kurulmuş ve

Hitit Krallığı'na bağlı olarak MÖ 2. binyıl boyunca devam etmişti. Ancak, anlaşılan o ki MÖ 12. yüzyılda Hitit İmparatorluğu'nun yıkılması (yak. MÖ 1200/1190) Avrupa'nın güneydoğusu ile Orta Anadolu arasında ticaret koridorunun açılmasına yol açtı. Bu süreçte Balkanlardan Gordion'a gelen göçmenler, Hint-Avrupa dil ailesinden Yunancaya çok yakın bir dil konuşuyorlardı⁷.

Gordion İç Kale Höyüğü'nün sadece doğu tarafı kapsamlı bir şekilde incelenmiş olmasına rağmen, iç kalenin MÖ 9. yüzyıldan itibaren anıtsal bir yapı kazandığı açıkça anlaşılmaktadır (Fig. 4). 1950 ve 1960'lardaki

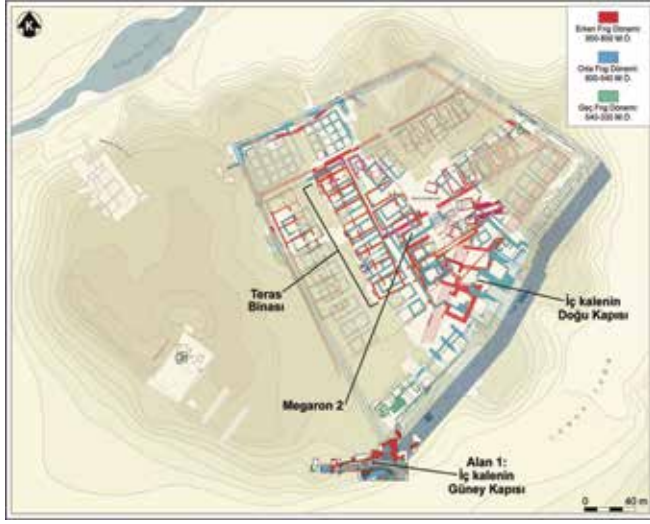

Fig. 3 : Gordion İç Kalesi'nin Renkli Tabaka Planı Erken, Orta ve Geç Frig Mimarisini Gösterir. Gareth Darbyshire ve Gabriel H. Pizzorno'dan (Gordion Projesi).

Fig. 4: Gordion'daki Erken Frig İç Kalesi'nin (yak. MÖ 820'de) tahmini nasıl görüldüğüne dayanan rekonstrüksiyonu. Rekonstrüksiyonda Kapı Bina kompleksi (önde) ve megaronlar da görülebilir. Ölçekli maket Gareth Darbyshire ve Christopher Ray tarafından dizayn edilip yapıldı (Gordion Projesi).

kazıları sırasında Young yerleşim yerinde, birinde elitlerin yaşadığı, diğerinin sanayi için kullanıldığı başlıca iki mahalle bulunduğunu keşfetti. Genellikle Saray Bölgesi olarak bahsedilen, elitlerin yaşadığı kısımda megaron denilen, önünde küçük bir sofa bulunan ve uzun odalardan ibaret dikdörtgen yapılar vardı. Megaronlardan biri renkli, çılgın desenlerle kaplı mozaik tabanla süslenmişti (fig. 5). MÖ 9. yüzyılın ikinci yarısında yapılan bu mozaik, bugüne kadar bulunmuş en eski renkli çakıl taşı mozaik olma özelliğini korur⁸. Megaronların batısında yer alan teras bina kompleksi, geniş ölçekli yiyecek hazırlama ve desenlerinin bir kısmını muhtemelen mozaik tabanda da görebildiğimiz tekstil ürünlerinin üretimine ayrılmış birden çok birimden oluşan iki uzun binadan ibaretti⁹. Gordion'un hükümdarları yak. MÖ 800'de sıra-

dışı bir karar verdiği için bu yerleşimdeki yapılar alışılmadık bir biçimde iyi korunmuşlardır. Verdikleri karar höyüğün yüksekliğini 4-5 m arttırarak şehre daha da otoriter bir izlenim kazandırmaktı. Bu, Erken Frig İç Kalesi'nin ve çoğu 50 yıldan çok daha kısa bir süredir ayakta olan binaların tamamen gömülmesini gerektiriyordu. Bir şehrin tamamının böyle radikal bir şekilde yeniden yaratılmasına antik dünyada daha önce rastlanmamıştır. Bu kararı belki de Gordion'un iletişime geçtiği Suriye'nin kuzeyindeki iç kalelerin artan ihtişamıyla baş edebilmek için başvurdukları bir yol olarak değerlendirmek yerinde olur¹⁰.

Yeni İç Kale'nin İnşa Edilmesi

Bu alışılmadık çalışma sırasında, muhtemelen yaz sonunda, şehir büyük bir yangınla ciddi şekilde hasar gördü (Fig. 3). Bu

4 Rose 2021, 53-54.

5 Burke 2007; DeVries – Rose 2012.

6 Voigt 2013.

7 Brixhe – Lejeune. 1984

8 Rose 2017, 157-160.

9 Burke 2005; Holzman 2019.

10 Voigt 2012.

yangının meydana getirdiği yıkıntı genellikle “Tahribat Tabakası” olarak nitelendirilir. Young, önceleri bu yangını MÖ 700’e tarihlererek daha sonraları Greko- Romen hikâyelerinde anlatılan Kimmer saldırılarıyla ilişkilendirmişti. Kimmerler, Rusya’nın güneyiyle Karadeniz’in kuzeyindeki bölgeden göç eden bir gruptur. Ancak, arkeoloji bilimindeki ilerlemeler, özellikle de dendrokronoloji (ağaç halkalarının analiz edilmesiyle tarihleme yöntemi) ve radyokarbon tarihleme yöntemindeki gelişmeler sayesinde tahribatın tam olarak MÖ 800’de, yani Young’ın tahmin ettiğinden 100 yıl daha önce gerçekleştiğini saptayabiliyoruz¹¹.

Anlaşılan o ki, yangında hiç kimse ölmedi. Yeniden inşa edilerek yükseltilen ve Orta

Frig Dönemi’nin (yak. MÖ 800–540) başlangıcını işaret eden iç kalenin planı ise eskisinin neredeyse tamamen aynısıydı. Fakat yangının yayılmasını engellemek amacıyla binaların arasında boşluk bırakılmıştı. İç kalenin yükseltilmesi, Aşağı Şehir’de de aynı derecede anıtsal sur duvarlarının inşa edilmesine bağlı olarak gerçekleştirildi. Yerleşim bölgesi olan Aşağı Şehir’de 3,5 m eninde taş temel üzerinde yükselen, en azından 4 m boyunda kerpiç duvarlar ve bu duvarların önüne kazılmış bir savunma hendeki bulunuyordu. Ayrıca, höyüğün güneydoğusunda ve kuzeyinde, genellikle sırasıyla Küçük Höyük ve Kuştepe olarak adlandırılan ve surlara dahil edilmiş iki adet çok katlı kale bulunuyordu. Böylesi kapsamlı inşaat faaliyetlerine

Fig. 5: Erken Frig (yak. MÖ 850–800) çakıl taşı mozaik taban, 1956’da ortaya çıkarılmış ve temizlenmiştir (Gordion Projesi).

11 Rose – Darbyshire 2011.

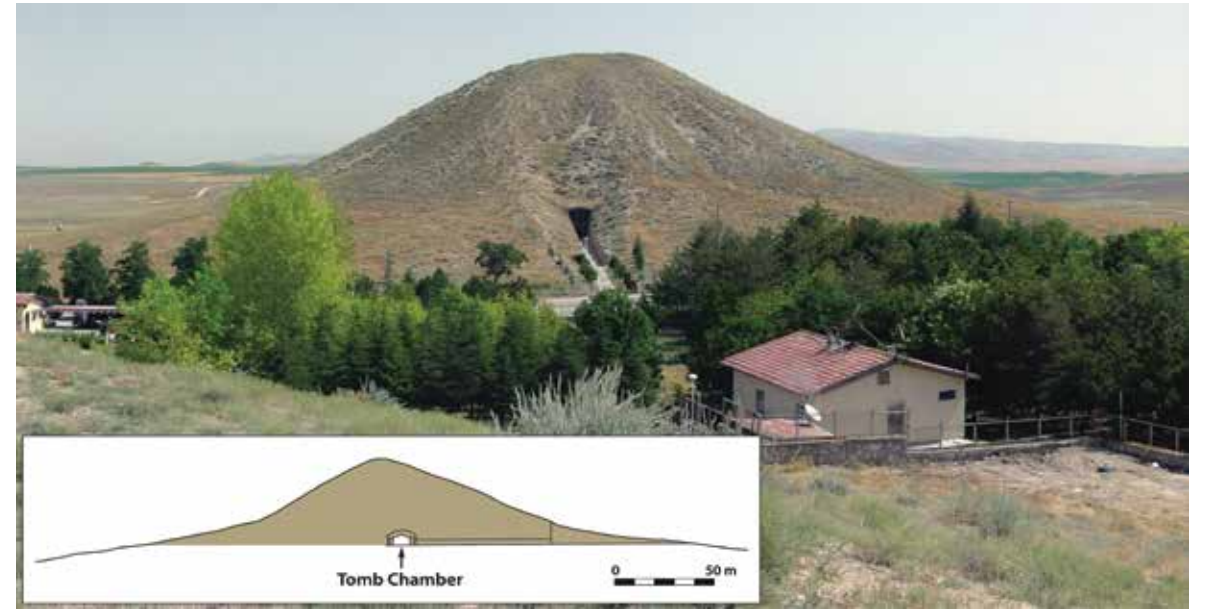

Fig. 6: Ön planda Gordion Müzesi ve Tümlüs MM’nin olduğu Frig tümlüsleri panoraması. Tümlüs MM’nin bu kesitinde mezar odası görülebilir (Gordion Projesi).

Anadolu’nun güneyinde (I. Argiştı Dönemi’nde Urartu), Yukarı Fırat’ta (Kuzey Suriye’de Zircirli) ve Asur’da (II. Asurnasirpal Dönemi’nde Nimrud’da) görüldüğü gibi, aynı derecedeki hararetli şehir kurma çalışmalarını da iç kale inşaatları bağlamında incelememiz gerekir¹².

Tümlüs MM: Midas Tümlüsü Midas Mound

Büyük ölçekli yenileme çalışmaları sırasında giderek artan sayıda anıtsal tümlüs, Gordion İç Kalesi’nin etrafını sarmaya başladı. Bunların en büyüğü olan Tümlüs MM (Midas Tümlüsü MÖ 740), hemen hemen Midas tarafından, hükümdarlığının başında, babası Gordios için inşa edilmiş-Lidya Kralı Karun’un, babası Alyattes için yak. MÖ 560’ta Sardis’te

inşa ettirdiği mezar ile Midas Tümlüsü Küçük Asya’daki en büyük tümlüslerdir¹³. Young’ın 1957’de başladığı bu tümlüsün kazısı onun en etkileyici başarılarından biri oldu, çünkü tümlüs 53 m (174 t) yüksekliğinde ve 300 m (984 t) çapındaydı (fig. 6-8). Young, mezarın yerini tespit edebilse bile tümlüsün içine devasa bir tünel kazması ve duvarında geçiş tüneli açabildiğinde de ahşap mezar odasının yıkılmasını engellemek için bir yol bulması gerekeceğini fark etti. Gömülme işlemi gerçekleştikten sonra hiç kimsenin tekrar mezar odasına girmesini beklemedikleri için Friglerin mezar odalarına kapı yapmadıklarını söylemeye gerek yok. Young’ın ekibi 6 x 7 m (yaklaşık 20 x 23 t) boyutlarında, daha önce yağmalanmamış bir oda keşfetti. Odada MÖ 740’tan kal

12 Rose 2017, 147-154.

13 Young 1981; Simpson 2010; Liebhart 2016.

ma, aralarında cenaze yemeğinde kullanılan ahşap servis sehpaları, tunç kemerler, fibulalar -özenle yapılmış tunç çengelli iğneler- ile bazılarının üzerine balmumu ile kişi isimleri kazınmış yaklaşık 100 adet tunç kâse bulunan kraliyet eserlerinin tamamı el değmemiş haldeydi. Bu tümülüs, Demir Çağı'ndan kalma soylu mezarları arasında el değmeden günümüze kadar gelebilmiş pek az mezardan biridir. T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, Penn Müzesi ile birlikte, başarılı bir şekilde mezar odasının konservasyonunu tamamladı ve şimdi bu oda, dünyanın hâlâ ayakta olan en eski ahşap yapısı olarak sayılıyor. Bu tür soylu tümülüsleri kesinlikle sadece Gordion'un çevresindeki bölgeyle sınırlı kalmamıştı. Günümüzde Türkiye'nin güneybatısında bulunan Orta Likya'daki Bayındır sit alanında yaklaşık 100 tümülüs vardır¹⁴. Bunların iki tanesi MÖ 8. yüzyılın sonlarına doğru, muhtemelen Midas'ın hâlaâFrig tahtında oturduğu bir dönemde, göze çarpar şekilde Frig stilinde inşa edilmişti. Bayındır'daki tümülüslerle Gordi-

on'dakiler arasında hem mezar odasının inşa edilme teknikleri hem de mezar hediyelerinde Frig yazıtlarının bulunması bakımından benzerlikler bulunur. Bayındır'da ele geçirilen eserlerin en ayırt edici özelliği, hepsinin gümüşten yapılmış olmasıdır. Gordion'da ise gümüş eserler nadir olarak ele geçer. Bayındır mezarları tamamıyla Frig mezarları olup, Orta Likya nüfusunda Frig unsurların bulunduğuna işaret eder.

MÖ 7. yüzyılda antik Anadolu ve çevresinde sıra dışı değişiklikler yaşandı: Asur Krallığı yıkıldı, aynı şekilde Urartu ve Kimmerler de çöktü, bu sırada oluşan iktidar boşluğunda Lidyalılar büyük bir krallık kurarak Gordion'un kontrolünü de ellerine geçirdiler¹⁵. Başkentleri, Türkiye'nin iç batısında bulunan ve içinden, doğal bir altın ve gümüş alışı olan elektrik açısından zengin bir nehir geçen Sardis'ti. Burası, efsanelere göre Midas'ın Altın Dokunuşu'nu aktardığı nehirdi. Beklendiği üzere Lidya mezar buluntuları arasında bol miktarda altın obje bulunuyordu.

Fig. 8: Peter ve Elvan Cobb burada yakındaki çatlak yerlerine yerleştirilen kâğıt parçalarıyla işaretlenen, demir çubukların yerlerini kaydediyor. Çubuklarla bunlara asılan tunç objelerin bıraktıkları koyu renk izler de görünür durumdadır (Gordion Projesi).

Persler Gordion'un Kontrolünü Ele Geçiriyor

MÖ 540'larda Persler, Gordion antik kentini ve aslında Küçük Asya'nın tamamını ele geçirmişlerdi. MÖ 334'te Büyük İskender'in seferleri başlayınca kadar bu bölgede yaklaşık 200 yıl hüküm sürdüler. Geç Frig olarak adlandırdığımız, Gordion'un Pers kontrolünde olduğu dönemde höyükte sadece birkaç yeni binanın inşa edildiğine dair kanıtlar bulunuyor. Fakat bu bi-

naların biri özellikle ilgi çekicidir; yak. MÖ 500-490'a tarihlenen, toprağa yarı gömülü bu küçük yapı, üzerinde ayınle ilgili faaliyetlerde bulunuyormuş gibi görünen kadınların olduğu fresklerle süslenmiştir (Fig. 9)¹⁶.

Büyük İskender Gordion'da

Büyük İskender, kaderinde Asya'ya hâkim olmak olduğunu göstermek amacıyla "Gordion Düğümü'nü" kesmek için

Fig. 7: Richard Liebhart Tümülüs MM'deki ahşap mezar odasını incelerken (Gordion Projesi).

14 Varinlioğlu 1992.

15 Roosevelt 2009.

16 Mellink 1980.

MÖ 333'te Gordion'a geldiğinde, Orta Frig Dönemi'nden kalma görkemli binaların çoğu depremle yerle bir olmuş ve bu binaların taşları da daha sonraki inşaatlarda kullanılmıştı¹⁷. Bununla beraber, Gordion'daki yerleşim dikkate değer sakinleriyle en azından 1600 yıl daha devam edecekti. 3. yüzyılın ortalarında yerleşim yeri, Orta Avrupa'dan Küçük Asya'ya paralı asker olarak gelen bir Kelt kabilesi olan Galatlar tarafından ele geçirildi. Zincir zırhın keşfedildiği yer olan Gordion'daki Erken ve Orta Roma yerleşimi, askeri karakol olarak kullanıldı. Höyüğün kuzeybatı tarafı ise Geç Roma Dönemi'nde Hristiyan mezarlığı olarak işlev gördü.

Konservasyon Ve Restorasyon

Bugün Gordion Projesi'nin en önemli faaliyeti mimari korumadır. Gordion'un iki anıtsal iç kale kapısı olan Erken Frig Doğu Kapısı (fig. 1, 3, 4) ile çok dönemli Güney Kapısı'na odaklandık¹⁸. Her iki kapı da ilk kez MÖ 9. yüzyılın ortalarında inşa edilmişti. Doğu Kapısı, Küçük Asya'daki en iyi korunmuş Demir Çağı iç kale kapısı olup hala 10 m yüksekliğe sahiptir. 1999'da meydana gelen bir depremde ağır hasar görmüştü, biz de altı kazı sezonunu kapının güney burcundaki ciddi şekilde çatlamış taşların kaldırılması, sağlamlaştırılması ve yeniden konumlandırılmasına ayırdık. Bu koruma programı, epoksi uyguladığımız kuzey ve güney burçların alt taş sırasındaki çatlaklar haricinde 2019 yılında tamamlanmıştı. Deprem, eski Frig duvar ustalarının düzgün taş dizileri oluşturmak için daha büyük blokların etrafındaki boşluklara yerleştirdiği küçük "dolgu" taşlarının çoğunu da yerinden oynatmıştı. Bu taşlar da hem kuzey hem de güney burçların duvarlarına yerleştirildi.

2013'ten beri kazısını yaptığımız Güney Kapısı'nda daha zorlu bir dizi konservasyon sorunuyla karşı karşıyaydık. Bu kapı yaklaşık MÖ 850'de inşa edilmiş, MÖ sekizinci

ve altıncı yüzyıllarda yenilenmiş ve yaklaşık MS dördüncü yüzyılda yeniden inşa edilmiş olduğundan 1200 yıldan fazla bir süredir faaliyettedir. Ana yolun uzunluğu 65 m'nin üzerindeydi, bu da onu bilindiği kadarıyla Küçük Asya'daki herhangi bir kale kapısına doğru uzanan en uzun yol yapıyordu. Bunun yanı sıra yolun kuzey tarafındaki tahkimat duvarı hala yaklaşık 4,4 m yüksekliğe ulaşmaktadır.

Genel olarak, kapıya doğru giden yolun hizasındaki savunma duvarları son 3000 yılda nispeten iyi bir şekilde ayakta kalmıştı. Ancak duvarın bir bölümü o kadar ağır hasar görmüştü ki, konservatörler restore etmeye fırsat bulana kadar taşların korunabilmesi için kazıcılarımız taşların önünde dikdörtgen şeklinde büyük bir toprak parçası bırakmak zorunda kalmıştı. Sezonun ilk haftasında bu toprak parçasını (6 x 4 m ölçülerinde) kazarak arkasındaki ağır hasarlı duvarı açığa çıkardık, burada kaplama taşlarının çoğu bir depremle düşmüştü. Duvarın merkezi hala yaklaşık 3 m yüksekliğe kadar korunmaya devam ediyordu. Kazının hemen ardından duvarın konservasyonuna başlandı, bu çalışma sezon sonunda tamamlandı.

Vinç yardımıyla duvara yeniden yerleştirmeden önce taşların her birinin sağlamlaştırılması gerekiyordu. Restore edilen cephe kaplamaları, daha önce iç kalenin Doğu Kapısı'nda yaptığımız gibi, çelik kayışlarla arkadaki moloz çekirdeğe sabitlendi. Toplamda, sabitlenmesi yeni tamamlanmış 43 taş, 12 duvar sırasında bir araya getirildi ve yolun kuzey tarafı bir kez daha, bir zamanlar sahip olduğu güzel kireç taşı kaplama taşlarıyla şekillenmişti. Artık bu yapıyı daha kolay bir şekilde MÖ dokuzuncu yüzyıl mimarlarının en başta tasarladıkları şekliyle, Midas'ın kendisinin de içinden geçeceği türden bir anıtsal kapı olarak algılamak mümkündür.

Yakın Dönem Ve Güncel Kazılar

Gordion'daki araştırmalar Penn Müzesi himayesinde aktif bir şekilde devam ediyor. Yeni başlayan uzaktan algılama çalışmaları (radar, manyetik arama ve elektrik özdirenç) sokak sistemiyle yerleşim bölgelerinin düzenini ilk kez açığa kavuştururken, yoğun konservasyon ve koruma programı, hepsi ciddi şekilde sabitlenmeye ihtiyaç duyan Erken Frig İç Kale Kapısı'na, Teras Binası'na ve Megaron 2' de bulunan çakıl taşı mozaik odaklandı. Bu sırada yenilenen kazılar Erken, Orta ve Geç Frig Dönemlerinde iç kale surlarını çok daha ayrıntılı bir şekilde anlamamızı sağladı.

Fig. 9: Gordion'daki Boyalı Ev'den İki Kadını Gösteren Fresk Parçaları

Kaynakça

Burke 2005 B. Burke, "Textile Production at Gordion and the Phrygian Economy", in *The Archaeology of Midas and the Phrygians: Recent Work at Gordion*, ed. L. Kealhofer, Philadelphia, 2005, 69–81.

Burke 2007 B. Burke, "Gordion of Midas and the Homeric Age," in *Epos: Reconsidering Greek Epic and Aegean Bronze Age Archaeology. Proceedings of the 11th International Aegean Conference, 11e Rencontre égéenne internationale*, Los Angeles, UCLA, The J. Paul Getty Villa, 20–23 April 2006 (*Aegaeum* 28), ed. S. P. Morris and R. Laffineur, Liège, 2007, 151–156.

Berndt-Ersöz 2008 S. Berndt-Ersöz, "The Chronology and Historical Context of Midas", *Historia* 57, 2008, 1-37.

Brixhe – M. Lejeune 1984 C. Brixhe – M. Lejeune. *Corpus des inscriptions paléo-phrygiennes*, Paris (1984).

DeVries – Rose 2012 K. DeVries – C. B. Rose, "The Throne of Midas? Delphi and the Power Politics of Phrygia, Lydia, and Greece," in *The Archaeology of Phrygian Gordion, Royal City of Midas*, ed. C. B. Rose, Philadelphia, 2012, 189–200.

Holzman 2019 S. Holzman, "A Patterned Textile from Phrygian Gordian and its Relation to 9th-Century Painted Pottery and Mosaics," *Hesperia* 88.3, 2019, 527–556.

Keller 2011 M. Keller, "Measuring Stability. Construction, Condition, and the Future of Gordion's Early Phrygian Gate," in *Gordion Awakened. Conserving a Phrygian Landscape*, ed. M. Keller and F. Matero, Philadelphia, 2011, 66–105.

17 Roller 1983, 1984.

18 Keller 2011; Rose 2017, 148–154; Rose 2021, 30–32.

Körte – Körte Körte 1904 G. Körte – A. Körte, *Gordion: Ergebnisse der Ausgrabung im Jahre 1900*. Berlin (1904).

Liebhart et al 2016 R. Liebhart, G. Darbyshire, E. Erder, B. Marsh, “A Fresh Look at the Tumuli of Gordion,” in *Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC*, ed. O. Henry and U. Kelp, Berlin, 2016, 627–636.

Mellink 1980 M. Mellink, “Archaic Wall Paintings from Gordion,” In *From Athens to Gordion. The Papers of a Memorial Symposium for Rodney S. Young*, ed. K. De Vries, 1980, 91–98. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.

Roller 1983 L. E. Roller, “The Legend of Midas,” *CIAnt* 2, 1983, 299–313.

Roller 1984 L. E. Roller, “Midas and the Gordian Knot,” *CIAnt* 3, 1984, 256–271.

Roosevelt 2009 C. Roosevelt, *The Archaeology of Lydia, from Gyges to Alexander*, Cambridge: Cambridge University Press (2009).

Rose – Darbyshire 2011 C. B. Rose – G. Darbyshire, *The New Chronology of Iron Age Gordion*. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, (2011).

Rose 2017 Ch. B. Rose, “Fieldwork at Phrygian Gordion, 2013–2015,” *AJA* 121, 2017, 135–178.

Rose 202 Ch. B. Rose, “Midas, Matar, and Homer at Gordion and Midas City,” *Hesperia* 90.1, 2021, 27–78.

Sams 1994 G. K. Sams, *The Gordion Excavations, 1950–1973: Final Reports. Vol. IV, The Early Phrygian Pottery*, Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology (1994).

Simpson 2010 E. Simpson, *The Gordion Wooden Objects, Volume I: The Furniture from Tumulus MM*, Leiden; Brill (2010).

Varinlioğlu 1992 E. Varinlioğlu, “The Phrygian Inscriptions from Bayındır,” *Kadmos* 31, 1992, 10–20.

Voigt 2012 M. M. Voigt, “The Unfinished Project of the Gordion Early Phrygian Destruction Level,” in *The Archaeology of Phrygian Gordion, Royal City of Midas*, ed. C. B. Rose, Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, 2012, 67–100.

Voigt 2013 M. M. Voigt, M. M., “Gordion as Citadel and City,” in *Cities and Citadels in Turkey: From the Iron Age to the Seljuks*, ed. S. Redford and N. Ergin, Leuven: Peeters, 2013, 161–228.

Young 1981 R. S. Young, *The Gordion Excavations Final Reports, Volume I: Three Great Early Tumuli*, Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, (1981).

Mezar Konumu
(Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi)

Fig. 2: MM Tümülsü ve Gordion Müzesi

Gordion Müzesinde kronolojik bir sergileme sunulmakta, her dönem karakteristik örneklerle temsil edilmektedir. Müzede sergilenen eserler 1950'li yıllarda Yassihöyük'te ve çevresinde ilk bilimsel kazı çalışmalarını başlatan Pensilvanya Üniversitesinden Rodney S.Young başkanlığındaki ekip tarafından çıkarılmıştır. Müze Açık ve Kapalı alan Teşhir'inde bulunan 750 civarındaki eser grubu Eski Tunç Çağı'ndan Roma Dönemi'ne kadar olan zaman dilimine tarihlendirilmektedir. Müze teşhirindeki en önemli eserler kuşkusuz Frig Dönemi eserleridir. Bu dönemin eserleri arasında metal, ahşap ve metalden üretilenler dikkat çekicidir. Dokumacılık ve metal işçiliğine ait eserler Friglerin bu meslek kollarında ileri noktalarda olduğunu bizlere göstermektedir.

Yassihöyük köyünde bulunan Gordion yerleşmesi, Ankara'nın 100 km batısında, Orta Anadolu platosunun kuzeybatı bölümünde, Polatlı ilçesinin, sınırları içerisinde yer alır. Gordion Müzesi, 1963 yılında Yassihöyük olarak tanınan bu küçük köyün yanında kurulmuştur. Müze ve MM Tümülsü, köyün doğu ucunda ana yolun iki yanında karşılıklı bir şekilde konumlanmıştır (fig. 1-2). Antik Gordion yerleşmesinin bulunduğu İç kale höyüğü köyün diğer ucundaki düzlükte yer alır.

* Umut ALAGÖZ, Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdür Yardımcısı, Ankara, Türkiye, e-mail: arkeoloji27@gmail.com

Bugün Gordion Müzesinde kronolojik bir sergileme sunulmakta, her dönem karakteristik örneklerle temsil edilmektedir. Müze 2000 yılında Avrupa'da Yılın Müzesi finalisti sertifikası alarak önemli bir başarıya imza atmıştır.

Gordion Tarihçesi

Gordion'da yaşam erken Bronz Çağında, MÖ 2500 civarında başladığı ve günümüze kadar kesintisiz sürdüğü düşünülmektedir. Bu uzun

Fig. 1: MM Tümülsü (1)

dönem boyunca, arkeologlar sadece birkaç keşinti tespit edebilmişlerdir. Alanın çekiciliğinin nedenleri arasında, Anadolu'daki önemli ticaret yolları üzerinde bulunması, Sangarios (modern Sakarya) Irmağının zengin suları ve tarıma elverişli geniş toprakları yer almaktadır. Temsil edilen dönemler, Bronz Çağı (MÖ 2500-1200), Frig Çağı (MÖ 1200-550), Geç Frig Dönemi (MÖ 550-330), Hellenistik Dönem (M.Ö 330- 50) Roma İmparatorluk Çağı (MÖ 25-MS 390) Bizans Çağı (M.S 390-1350) Osmanlı İmparatorluğu Dönemi (1350-1923) 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile başlayan Modern Çağ. Ortaçağ öncesi yerleşme, bugün arkeolojik alanın merkezi olan höyüğü oluşturur.¹ Höyüğün modern Türkçedeki ismi Yassihöyük'tür ve "yassı tepeli yerleşme" anlamındadır (fig. 3). Gordion'da yapılan kazılarda bulunan kalıntılar buranın ilk başlarda hemen Hitit yerleşmesi üzerinde bulunan Erken Demir Çağı'na tarihlenen (M.Ö 1200-950), ilk Frig göçmenlerinin M.Ö 11. yüzyıla doğru Polatlı yakınlarındaki Yassihöyüğe ulaştıklarını

ve bir köy düzeyinde yaşam sürmeyi benimzediklerini göstermektedir. Friglerin bu köy yerleşimi yaşam biçiminden siyasal yaşamı devlet düzeyine nasıl geçtikleri ve geçiş aşamaları kazı çalışmaları ile aydınlatılmaya çalışılmıştır. Örenyerindeki, arkeolojik kazılar Yassihöyük'ün MÖ 9. yüzyılın erken safhalarında bile ortostatlarla süslü binalara sahip, sur sistemi olan bir kale yerleşimi olduğunu ortaya çıkarmıştır. MÖ 9. yüzyılın sonunda ise Orta Anadolu'da çağdaşları arasında dayanıklı tahkimat surları ve eşsiz olan anıtsal yapılarıyla kralî bir kale tipi yerleşme haline geldiği belirtilmektedir. Gordion'da Frig Dönemi, arkeologların özellikle ilgisini çekmektedir. Çünkü bu dönemde Gordion, hem Frig Krallığı'nın başkenti ve hem de Kral Midas'ın hakimiyet merkezi olmuştur. Ayrıca Gordion, Frig Dönemi'ne ait kazılan ilk merkez olması itibarı ile de, Anadolu arkeolojisi açısından özel bir öneme sahiptir. Frigler, Assur yazılı kaynaklarında Muşki, Yunanlılar tarafından ise Frigler olarak anılmışlardır.

1 Darbyshire ve Pizorno 2009, 11.

Fig. 3: Yassıhöyük Hava Fotoğrafı.

Antik Dönem yazarları Friglerin kökeni ve Anadolu'ya geliş sürecinden yazılarında bahsetmişlerdir. Heredotos ve Strabon'a göre Frigler Makedonya'da yaşayan Brygler ya da Brigler adıyla anılan Trak boylarından birisidir. Homeros'un destanından öğrendiğimiz liderler önderliğinde ilkel bir aşiret olarak yaşamlarını sürdürdüğü düşünülen Frigler'in ilk yüzyıllarının büyük bir kısmı bi linmemektedir. Eski Çağ yazarlarından alınan bilgilere göre başlangıçta Troia ve çevresini ele geçirip Askania Gölü (İznik Gölü) kıyılarından Sangarios (Sakarya) Nehri Vadisi'ne doğru yayıldıkları anlaşılmaktadır. Frigler bu bölgeden güneye ve doğuya yayılımını devam ettirerek Anadolu içlerine yerleşmişlerdir. Eski Yunan yazarı Homeros İlyada isimli kitabında onların Sangarios, günümüzdeki adıyla Sakarya Nehri boyunca yerleşmiş olduklarını söyler². Gordios'un MÖ 8. yüzyılın ilk yarısında kral olduğu sonucuna oğlu Midas'ın tahta geçtiği MÖ 742 ya da 738 tarihinden yola çıkılarak

varılmaktadır. Efsanevi kimliği ile antik batı kaynaklarında adından çokça bahsedilen oğul Midas'ın Assur kaynaklarında adı geçen Muşkili Mita olduğu görüşü hakimdir. Muşkili Mita MÖ 718'den itibaren Assur Kralı II. Sargon'un anallerinde, Tabal Ülkesi'nde Sargon'a karşı entrikalar çevirirken görülmektedir. Midas'ın MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında Orta Anadolu Platosu'nda konfederatif bir devletin krallığını yaptığı, bu yapının batı kanadını Gordion merkezli Trak kökenli Friglerin, doğu ve güneydoğu kanadını ise Muşki ve Taballar'ın oluşturduğu düşünülmektedir. Assur kaynaklarında Midas'ın yer aldığı son belge MÖ 709'a ait olup burada kraldan Sargon'un müttefiki olarak bahsedilmektedir. Yine bununla birlikte Gordion, Orta Anadolu'nun arkeolojik kayıtlarında iyi anlaşılmayan dönemler olan Helenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait bilgiler sağlaması açısından da ayrıca bir önem taşımaktadır. Yapılan kazı çalışmalarında bu dönemlere ait

buluntular Orta Anadolu'nun klasik çağlarını anlamamızı sağlamıştır. Ünlü coğrafyacı Strabon, MÖ 1. yüzyılda Gordion antik kentinden terk edilmiş harabeler olarak söz eder.

Keşfi ve İlk Kazı Çalışmaları

Yassıhöyük olarak bilinen Gordion yerleşimi, Anadolu'nun önemli arkeolojik merkezlerinden birisidir. Birçok büyük arkeolojik keşif gibi, Gordion Bölgesi de tesadüfen bulunmuştur. Berlin-Bağdat Demiryolu inşaatında çalışan mühendisler, yüzeyinde çok miktarda çanak çömlek bulunan büyük, düz tepeli bir höyük fark etti ve bunun eski bir yerleşim yeri olduğunu varsaydı. Bilimsel kaynaklar, Gordion'u, Kasım 1893 tarihinde Avusturyalı Filolog Alfred Koerte'ün keşfettiğini yazar. Alanın bir kısmı ve çevresindeki anıtsal mezar höyükleri veya tümülüsler, daha sonra 1900 yılında Koerte kardeşler tarafından kazıldı ve yerleşimi çok sayıda antik edebi esere dayanarak Gordion olarak tanımlandılar³. Yaklaşık 4 ay süren kazılarda, Koerte kardeşler beş adet tümülüsü açmışlar ve ana yerleşim höyüğünde sınırlı bir kazı yapmışlardır. Açtıkları tümülüslerin birinde oldukça etkileyici ağaç mobilyalar, bronz taşlar ve fazlasıyla güzel çanak çömlek ele geçmiştir. Koerteler bu mezarı MÖ 8. yy. sonları ve Kral Midas dönemi olarak tarihlendirmişlerdir ki bu tarihlendirme bugün bile geçerliliğini korumaktadır. Başka bir tümülüste MÖ 570/560 civarlarında Atina'da yapılmış, ressam Kleitias ve seramikçisi Ergotimos tarafından imzalanmış zarif bir kadehi de içeren, siyah figürlü çanak çömlekler bulunmuştur. Koertelerin buldukları eserler, sonraları Amerikan kazıları ile yapılacak keşiflerin önemli bir göstergesi olmuştur. Bulunan eserler, İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve Berlin Müzesinde sergilenmektedir⁴.

Gordion Müzesinde sergilenen tarihi eserler, Yassıhöyük'te (Gordion) 1950 yılında arkeolojik çalışmaları başlatan Rodney S. Young yönetiminde bir ekip tarafından ve T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Pensilvanya

Üniversitesi, Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi'nin sponsorluğu altında çıkarılmıştır. Young'ın Gordion kazılarına başladığı sıralarda, Amerika'nın Ivy League üniversiteleri arasında antik çağın büyük şehirlerinin kazısı konusunda bir tür rekabet vardı: Princeton, Atina Agorası'nı ve Lidya'nın başkenti Sardeis'i kazmış, Harvard ve Cornell tarafından kazı çalışmaları sürdürülmüştü. Yale, Dura Europas'ın Suriye Kervan Bölgesi'ni keşfetmişti; Penn, Mezopotamya'nın Nippur ve Ur kentlerini kazmıştı. Bir anlamda, her üniversite antik çağın en büyük merkezlerini kendi kimliğine dahil etmek istedi ve böylece ulaşabilecekleri en zengin antik alanların şehir merkezlerini keşfetmeyi hedefledi. Bu nedenle Young, antik Gordion'un en iyi korunmuş mimarisinin yanı sıra mezar tümülüslerinin en büyüğünü belirlemek ve kazmakla ilgilendi⁵.

Young 24 yıl boyunca biri diğerinin üzerine inşa edilmiş ve yaklaşık 4000 yıllık bir süreye yayılan dokuz yerleşim katı keşfetti. Höyükteki en eski yerleşim, Erken Tunç Çağı'nda başlamış gibi görünüyordu. Young'ın 1974'teki zamansız ölümünün ardından sadadaki araştırmaları üç başarılı arkeolog yönetti: 1974-1987 yıllarında Keith DeVries, 1988-2012 yılları arasında G. Kenneth Sams ve Mary Voigt. Voigt'in çalışması, Demir Çağı yangın tarihini MÖ 700'den 800'e değiştiren "Yeni Kronoloji"nin formüle edilmesini sağladı⁶.

Müze Teşhir Salonları

Gordion Müzesi'nde kronolojik bir sergileme sunulmakta, her dönem karakteristik örneklerle temsil edilmektedir. Eski Tunç Çağı eserleri, bunu takiben Kral Midas ile son bulan Erken Frig Dönemi'ne ait eserler yer almaktadır. İlk olarak girişte üç vitrinde Eski Tunç Devri eserleri, bunu takiben Kral Midas ile son bulan Erken Frig Dönemine ait eserler teşhir edilmektedir. Bu eserler içinde Erken Demir Çağına ait el yapımı çanak-çömlekler, Erken Frig Çağı'na ait demir aletler, tekstil üretim

3 Sams 2005, 10-21.

4 Sams 2005, 10-21.

5 Sams 2005, 10-21.

6 Sams 2005, 10-21.

aletleri sergilenmektedir. Yeni sergi salonunda panoramik vitrin içinde MÖ 700 yıllarına tarihlenen tahrip katına ait tipik bir yapı sergilenmektedir. Yeni salonun geri kalan kısmında MÖ 6 – MS 4. yüzyıla ait ithal edilmiş Yunan seramiği, Helenistik Çağ ve Roma Dönemi'ne ait malzemeler sergilenmektedir. Son bölümde ziyaretçiler Gordion'da ele geçen mühür ve sikke örneklerini izleme imkanı bulacaklardır⁷.

Tunç Çağı

Üst seviyelerdeki Frig Demir Çağ yapıları nedeniyle Bronz Çağı Gordion'u hakkında bilgilerimiz kısıtlıdır. Kent MÖ 2500'lerde Bronz Çağı'nda yerleşim görmeye başlamıştır ve Erken Demir Çağı'na (MÖ 1100) kadar yerleşmede bir değişiklik olmamıştır. Bronz Çağı materyallerinin çoğu İç Kale Höyüğü'nde gerçekleşen üç derin sondajdan ve höyüğün kuzeydoğu sınırında mezarlıktan gelmiştir. Bu sondajlar kısıtlı bir alanı kapsamakta, bu nedenle höyükteki Erken Bronz Çağı yerleşiminin yapısı kesin olarak belirlenmemektedir. Ancak yapılan kazılar, taş temelli, kerpiç duvarlı binaları ortaya çıkarmıştır. EB II ve EB IIIa sonu itibarıyla, Gordion, Polatlı ve Asarcık Höyük ile sıkı bağlar göstermekte ve bölgesel bir seramik kültürünün parçası olmuş görünmektedir. Seramik özelliklerinin bir kısmı güneybatı Anadolu ile özellikle Beycesultan ve Aphrodisias ile benzerlikler göstermektedir⁸.

Eski Tunç Çağı

Yaklaşık olarak MÖ 3000'li yıllara rastlayan Eski Tunç Çağı, Gordion'da yerleşimin bilinen ilk safhasıdır. Anadolu ve Yakın Doğu'da, aletler ve diğer araç gereçlerin yapımında kullanılan tuncun üretiminde, en son teknolojik adımların atılması bu döneme rastlar. Daha eski bir dönem olan Neolitik Dönem'de ana malzeme taş kullanılmış ancak Gordion ve çevresinde bu

Fig. 4: Tunç Çağı Gaga Ağızlı Testi.

döneme ait buluntulara rastlanılmamıştır. Gordion'a yakın bir başka höyük olan Polatlı Höyüğü'nde de Gordion'dakilere benzer buluntular ele geçmiştir, böylece Tunç Çağı'nın Gordion çevresindeki diğer mevkilerde de kendini gösterdiği anlaşılmıştır. Sergide bulunan el yapımı seramik kaplar, özellikle gaga ağızlı testiler, Orta Anadolu Eski Tunç Çağı'nın tipik örnekleridir (fig. 4).

Orta Tunç Çağı

Anadolu'da Orta Tunç Çağı, Eski Assur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Krallığı zamanı olup bu iki dönem sırasıyla Kayseri yakınlarındaki Kültepe-Kaneş ve Boğazköy- Hattuşa kazıları ile en iyi şekilde bilinmektedir. Gordion Müzesinde teşhir edilen bu döneme ait eserlerin çoğu, müzenin güneydoğusunda uzanan bir mezarlık-

Fig. 5: Tekerlekli At Şeklinde Riton

ta bulunmuştur. Gömüler iri küplerin içine konulmuştur. Ana yerleşim höyüğünden çıkarılan hiyeroglif yazılı kil bir mühür baskısı (bulla), burada yaşayan insanların Eski Hitit hakimiyet bölgesiyle ilişki içinde olduklarını göstermektedir.

Geç Tunç Çağı

Geç Tunç Çağı başkenti Boğazköy-Hattuşa olan Hitit İmparatorluğu'nun dönemidir. Bu dönemde, Gordion'un nasıl bir öneme sahip olduğu belirsizdir. Sergilenen çanak çömlekler çarkta yapılmış ve tolu üretilmiş olup diğer Hitit merkezlerindeki gibidir ve bu nedenle, yerel ekonominin, Hitit hakimiyet bölgesi ile bağlantılı olduğunu ortaya koyar. Bu tür bağlantıların öne sürülmesinin bir nedeni de, Gordion buluntuları arasındaki üzerinde Hitit hiyeroglif yazıtlı mühür baskısı bulunan çömlek kulbudur (fig. 5).

Frig Dönemi

Gordion İç Kale Höyüğü'nün doğusunda iki hektardan daha geniş bir alan kazılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda inşaat teknikleri, bina planları ve belirgin bir şekilde Frig olarak tespit edilen yapı içi düzenlemeler belgelenmiştir. Bu kalenin bir kısmı MÖ 800 civarında büyük bir yangınla tahrip olmuştur. Bu yangın yaşayanları uzaklaştırmış ancak alanda çok miktarda mal-

Fig. 6: Baskı Süslemeli Erken Frig Çağı Seramiği

7 Bilgi Gordion Müzesi Kitapçığı'ndan alınmıştır.

8 Mellink 1956.

zemenin kalmasına neden olmuştur. Bu tahrip tabakası Anadolu'da geniş çapta kazılmış olan tek Erken Demir Çağ politik merkezidir (fig. 6).

Gordion'da Frig Dönemi MÖ 1000 yıllarında başlar ve muhtemelen MÖ 7. yy. sonlarına kadar sürer. Hititçeden oldukça farklı bir Hint-Avrupa dili kullanmış olan Frigler'in Anadolu'ya, Güneydoğu Avrupa'dan göç ettikleri sanılmaktadır. Bunu destekleyen bir unsur da, dillerinin Yunanca ve belki de Trakyalılar'ın kullandığı dil ile benzerlikler göstermesidir. Gordion'da Tunç Çağı sonrası ilk katmanlarda ele geçmiş ve bazıları cilalı olan, bir çeşit el yapımı çömleklerin, Avrupa'dan gelen bu yeni yerleşimcilerin en erken kanıtları olması kuvvetle muhtemeldir. Çanak çömlekler, Güneydoğu Avrupa'ninkilerle genel benzerlikler taşımaktadır. Ana yerleşim höyüğündeki kazılar, MÖ 8. yy. sonlarına doğru, Erken Frig Dönemi'ne ait geniş bir mimari devreler zincirini açığa çıkarmıştır. MÖ 9. yy. yaşanırken Gordion, anıtsal binalarla dolu, etrafı surlarla çevrili bir kale haline gelmiştir ki bu olay, belki de Frig Devleti veya Krallığı'nın başlangıcını göstermektedir (fig. 7). Frig Kralı Gordios muhtemelen adını bölgeye "Gordion" olarak vermiştir. Gordion, "Gordios'un tahtı" anlamına gelen "Gordieion"un kısaltılmış hali olabilir.

Fig. 7: Mimari Öge Akroter

Kabartmalı Ortostatlar

Kuzey Suriye'deki Kargamış ve Zincirli kazı bölgelerinden de en iyi şekilde bilinen, kabartma desenlerle oyulmuş bir dizi dik taş ortostatlar, büyük olasılıkla Frig Kalesi'nin bu ilk aşamaların aittir. Bir veya daha çok anıtsal binalar için temel teşkil eden bu ortostatlar, mimari kullanımları ve yontma tarzlarıyla kuzey Suriye, Neo-Hitit dünyası ve Orta Anadolu'nun doğu kısmı (Tabal) ile yakın ilişkileri göstermektedir. Muhtemelen bir giriş kapısında duran arslan belki de şeytani ruhları savuşturmak için tasarlanmıştır.

Erken Frig Çömlekçiliği

Yeme, içme, saklama ve diğer amaçlı seramik kaplar çok miktarda ve oldukça geniş çeşitlilikte kullanılmıştır; birçoğu, renklendirilmekten eritmeye kadar ateşin izlerini taşır. Gövdeye yapışık emzikli ve süzgeçli kaplar özellikle karakteristik nitelikler taşıyan çeşitlerdir bunlar büyük olasılıkla bira ve ben-

Fig. 8: Erken Frig Seramiği

zeri içeceklerle tüketilmesinde/hazırlanmasında kullanıldığı düşünülmektedir. Her ne kadar, erken kaledeki çanak çömlekler tek renk (monocrom) olsa da ele geçen boyalı-bezekli kaplar çoğunlukla çok çeşitli geometrik desenlerle, incelikle ve özenle süslenmiştir (fig. 8).

Orta / Geç Frig Çanak Çömlekçiliği

Eski kale çömlekçiliği ile kıyaslandığında yeni Frig kalesinin devamı boyunca pek çok çanak çömlek çeşidinin kullanımı da sürmüştür. Geometrik boyalı süslemeler yine varlığını sürdürmüş ancak Frig ressamaları, figürlü desenlerle eskiye nazaran daha çok ilgilenmiştir. Beyaz astar üzerine boyanarak süslenmiş, kapıların yanında zarif, siyah perdahlı kaplar, daha fazla rağbet görmüştür. Burada görü-

Fig. 9: Orta Geç Frig Seramiği

len kapların bir kısmı metal işçiliğinin çömlek üzerinde uygulanmasının iyi örnekleri olurken diğerleri de, Pers gümüş kaplarının taklitleti durumundadır. Yeni Frig kalesi önceki kalenin başına gelen ani ve büyük yıkımla karşı karşıya kalmadığı için, bütün halde kalmış kap örnekleri daha nadir bulunmaktadır (fig. 9).

Erken Frig Dönemi Metal Eserleri

"Demir Çağı" ifadesi aletlerin ve diğer uygulamaların yapımında demirin bronz yerine tercih edilen madde haline gelmesini belirtmektedir. Frig kalesinin yanmış binalarının,

bronz aletlerin azlığına karşın nitelik ve nicelik bakımından bol miktarda demir malzemeye sahip olması, Gordion eski kale yapısının tamamıyla Demir Çağı'na tarihlendirilmesinin kanıtıdır.

Fig. 10: Frigçe Yazıtlı Kap Parçası

Frig Yazıtları

Erken Frig Dönemi'nin sonlarında Frigler belli bir okuryazarlık düzeyine gelmişlerdir. Kazı bölgesinde bulunmuş olan Frigçe yazıtlar, MÖ 4. yy.a kadar görülmektedir. Frigçe Hint-Avrupa dil grubuna dahil olduğundan, Yunanca ve İngilizce gibi daha iyi bilinen dillerle benzerlikler taşımaktadır (fig. 10). Örneğin bir çift ayak izini gösteren taş yazıtın üzerindeki -podas- kelimesi Yunanca'da da -podas- (ayak) anlamına gelmektedir. Gordion'da bulunmuş olan çok sayıda Frig yazıtının büyük bölümü kısa olup fırınlanmış seramik kaplara kazınmıştır. Bu tür örneklerin pek çoğu sadece kırık parçalardan bilinmektedir. Üzerinde -Benagonos- yazısı okunan büyük, portakal renkli saklama kabı ise bir istisnadır. Sağa doğru oyulmuş dört halka, kabın kapasitesini göstermektedir (her biri 24 litre civarında 4 birim). Benagonos ise belki de kabın sahibinin adıydı.

Frig Çanak Çömlek Baskıları

Frig materyal kültürünün tipik özelliği,

fırınlanmadan önce kapların üzerine desenler basmaktır. Bu uygulama MÖ 8. yy.da başlar ve uzun yıllar devam eder. Burada görüldüğü gibi çanak çömleklere desen basma, Frigler'in Güneydoğu Avrupa ve özellikle Trakya (Türkiye'nin Avrupa yakası, Doğu Yunanistan, Bulgaristan) ile paylaştığı bir özellik olarak görülmektedir.

Teras Binası

Megaronların batısındaki Teras Yapı Kompleksi, büyük ölçekli gıda hazırlama ve tekstil üretimine ayrılmış, bazıları muhtemelen mozaik zemindeki desenlere yansıyan iki uzun, çok birimli binadan oluşuyordu. Bina'nın bir ünitesinde MÖ 700'lerde gerçekleşen yangın, orada yaşanmış tüm faaliyetlerin gerçek bir zaman kapsülünü bırakmıştır. İşçiler yünü ipliğe dönüştürmüşler ve büyük dokuma tezgahlarında dokuma yapmışlardır. Bir başka grup buğday ve arpadan un öğütmek için alçak platformlarda diz çökmüş veya çömelmiş, bazen tahılı bileği taşının üzerine yonca ağızlı büyük testiler kullanarak boşaltmıştır. Diğer bir grup ise ekmeği ve diğer yiyecekleri antrelerde pişirmiştir. Bu alanların etrafında bu işlere dair seramik çömlek ve demir buluntular ele geçmiştir. Müzede 19 nolu vitrin bu yapıya ait buluntulara ev sahipliği yapmaktadır.

Küçük Höyük ve Lidya Dönemi Buluntuları

Midas Krallığı'nın çöküşünden sonraki bir zamanda ve MÖ 6. yy. başlarına kadar Gordion, Batı Anadolu'dan gelen ve başkentleri Sart (Sardis) olan Lidyalıların kontrolü altına girmiştir. Ana yerleşim höyüğü olan Yassıhöyük'ün güneyine doğru uzanan Küçük Höyüğün bu tarihlerde bir kale olduğu ve burada ele geçen bol miktardaki Lidya çömleklerine dayanılarak buranın Lidya ileri karakolu olabileceği düşünülmektedir. Atina'dan ithal edilen çanak çömleklerle de tarihlendirilebileceği gibi kale, MÖ 6. yy.ın 3. çeyreğinde bir kuşatmayı takiben yıkılmıştır.

Anadolu ve Yakın Doğu işi olan 2 farklı çeşit bronz ok ucu, kuşatmadaki düşmanları büyük olasılıkla tanımlamaktadır. Buna göre Lidyalılar, Büyük Kiros'un Pers ordusuna karşı mücadele etmişlerdir. Muhtemelen bu olay MÖ 540 yıllarında Büyük Kiros'un Lidya'yı işgaliyle bağlantılıdır. Lidya ve diğer Batı Anado-

Fig. 11: Lydion Kabı.

lu çömlekçiliğine ait buluntular, yeni Frig kalesi zamanına ait buluntular, yeni Frig kalesi zamanına ait ana yerleşim höyüğünde ve mezarlarda ortaya çıkmaktadır. Lidya çömlekçiliğinin karakteristik tiperi ise, belki de güzel kokulu merhemlerin naklinde kullanılmış olan lydion, ve bir çeşit parfüm şişesi olan lekythostur (fig. 11).

Gordion'a İthal Edilen Çömlekler

Gordion'a Yunan dünyasından ithal olarak gelen malzemeler arasında çanak çömlekler geniş yer tutar. Korinth, Evia (Euboia) ve Doğu Yunanistan'dan gelmiş, MÖ 8. yy. sonlarına rastlar. Ancak Yunan mallarının belli bir miktarda bulunmaya başlaması MÖ 6. yy'a kadar gerçekleşmez. İonia'nın pek çok merkezi diğer Doğu

Fig. 12: Gordion İthal Vazo

Yunanistan Bölgeleri, ve de Lakonia ihalatta öne çıkmakta ancak siyah ve kırmızı figürlü çömlekleriyle ünlü Atina'dan, MÖ 4. yy. sonlarına ve Helenistik Dönem'in başına kadar getirilenler, oldukça fazla miktardadır. Her ne kadar Yunan kapları dar boyunlu parfüm şişeleri (Lekythoi, aryballoi) gibi öncelikle içerikleri için ithal edilmiş olsalar da, kapların çoğu nakliyat kabı olarak uygun değildir. Bu nedenle, şüphesiz egzotik, lüks mallar olarak çekiciliklerinden dolayı getirilmişlerdir (fig. 12).

Yunan dünyası ile diğer bir ticari bağlantının göstergesi, esas olarak şarap taşımacılığında kullanılan taşıma amforalarıdır. Bu tür amforaların Gordion da bulunan ilk örnekleri MÖ 6. yy.ın başlarına rastlanmaktadır. Daha sonraları Gordion sakinleri yeni Frig Kalesinin ömrü boyunca ve Helenistik Dönem'de (MÖ 3 ve 2. yy.)

Batı Anadolu ve adalarda üretilen şarabın tadını çıkarmışlardır. Bireysel Yunan üretim merkezleri, farklı nakil amfora çeşitlerini kullanmış ve bazen ateşte pişirmeden önce kapların üzerine ayırdedici damgalar basmışlardır. Bu yüzden Gordion'un aralarında Datça (Knidos), Rodos(Rhodes), Sakız Adası(Chios), Sisam Adası (Samos), Milet (Miletos), Midilli Adası (Lesbos) ve Limni Adası (Thasos) bulunmak üzere pek çok yerden Yunan malları aldığı bilinmektedir.

Hellenistik Dönem

Büyük İskender'in MÖ 334'te başlayan Pers ordusuna karşı zaferleri, Yunan etkilerinin güçlü unsurlarını getirerek, Anadolu ve Yakın Doğu için yeni bir çağ olan Helenistik Dönem'in başlangıcını belirlemiştir. Gordion düğümünü kestiği ve böylece kaderini Asya'nın hakimi olarak çizdiği söylenen İskender, Gordion'a MÖ 334'te gelmiştir. İskender'in ziyaretinden sonra Gordion, gündelik yaşam tarzında, Yunan etkileri ve süregelen yöresel geleneklerin karışımının görüldüğü, zenginleşen bir dizi Helenistik yerleşimin mekânı olmuştur. MÖ 3. yy.ın başlarında Avrupa'yı geçerek Anadolu'ya gelen Galatlar (Galyalılar), yüzyılın ortalarında başka yeni bir kültürel unsur olmuşlardır. Romalı General Manlius Vulso MÖ 189'da Galatlara karşı bir seferinde Gordion'a geldiğinde, bölge sakinleri önceden bölgeyi boşaltarak kaçmışlardır. Buluntular açısından geniş ve zengin olan terkedilmiş bu tabaka kazılarda ortaya çıkmıştır. Sergideki Helenistik eserlerin çoğu bu tabakaya aittir.

Helenistik Dönem Çömlekçiliği

Frig çömlekçiliğinde kullanılan şekiller, Helenistik Dönem'de kaybolarak yerini farklı Yunan tarzı çeşitlere bırakır. İthal edilen Yunan çanak çömlekleri ayırt edici siyah sır bir yüzeye sahip olup kayda değer miktarlarda mevcuttur. Yerel çömlekçiler, ithal edilen bu çanak çömlekleri esas alıp erken Frig Dönemi'nden beri süregelen geleneksel teknikleri kullanarak Yunan şekillerinin taklitlerini üretip, Yunan boya süslemelerini de taklit etmişlerdir.

Pişmiş Toprak (Terakota) Heykelciliği

Helenistik kültürün diğer bir yönü, kalıplanarak yapılmış terakota küçük heykelciklerde ve çanak çömlekler için plastik süsleme gibi Yunan üsluplu küçük boyutlu heykelciğin kullanımında görülür. Birkaç döküm kalıbının varlığı ve terk edilmiş katmanda ocakların bulunuşu ve de terakota heykelciklerinin yapımı için gerekli araç gereçler, Gordion'un bu tür malların ithal-cisi olduğu kadar üreticisi olduğunu da gösterir.

Taş ve Bronz Heykelciliği

Helenistik Dönem sırasında Gordion'da taş ve bronz heykeller terakota heykellerden daha az bulunmaktadır. Her ne kadar kabaca bir köpek (arslan?) heykeli Galatlarınki ile benzerlik taşıyor olsa da, terakota heykellerde de görüldüğü gibi, çoğu örnekler Yunan tarzındadır. Oturmuş bir kadın heykeli, belki de Matar-Kybele, Yunan ilham tanrıçaları Musalara ithaf edildiğini belirten bir yazıt taşımaktadır ve bundan dolayı bu tanrıların kültürünün Gordion'da bulunduğunu göstermektedir.

Diğer Hellenistik Eserler

Helenistik Dönem'den olan diğer maddeler, kemik, fildişi, bronz ve taş eserleri içermektedir. Derecelere ayrılmış taş ağırlıklar ticarete belirli standartların varlığını göstermektedir. Ağırlıklar Yunan ticaret tanrısı Hermes'in sembolü olan caduceus'u (hermes'in asası) taşımaktadır. Kule şekilli kemik aletler göz boyası olarak kullanılan rastık için saklama kapları olmuş olabilir. Müzik aletleri, kemik obualar (auloi) veya kavallar ve bir lirin fildişi parçasıyla kendilerini göstermektedir.

Roma İmparatorluk Dönemi

Gordion'daki ana yerleşim höyüğünün batı kısmına, MÖ 2. yy.da başlayan yerleşim boşluğundan sonra, Roma İmparatoru Augustus zamanında (MÖ 31-MS 14) yeniden yerle-

şilmiştir. Bu yeni yerleşim süreci, Erken Bizans Zamanı'na (MS 6. yy.) kadar sürmüştür. Roma Dönemi'nde bölgenin adı muhtemelen Vinda/Vindia idi. Eğer durum böyleyse Gordion'un eski Frig başkenti olmasından kaynaklanan önemi, bölge ahalisince çoktan unutulmuş olmalıdır.

Cam

Burada sergilenen cam ürünler bir dizi tekniği ve maddeleri göstermektedir. Frig ve Helenistik zamanlarda varolan, fayans, kum sırlı çanak çömlekler, kalıplanmış bir cam ve metal çubuğun etrafına kil ve gübre kaplanıp sıvı camın içinde dönürülerek istenen şeklin elde edildiği camların hepsi ithaldir. Üfleme tekniğinde üretilen camlar genellikle MÖ 100 civarında başlar; burada sergilenen örnekler, Roma İmparatorluk Dönemi'ne aittir.

Mühürler ve Mühür Baskılı Eserler

Taştan ve diğer maddelerden yapılan mühürler genellikle kişi tanıtmak için kullanılan kişisel işaretlerdir; daha büyük örnekleri, çanak çömlekleri veya dokumaları süsleme amaçlı kullanılmış olabilir.

Sikkeler

Sikke MÖ 7. yüzyılda Batı Anadolu'da Lidyalılar tarafından bulunmuştur. Gordion'da da aynı anda kullanılmaya başlanmıştır. Paranın basımı, kullanımı bir yerin ekonomik ve tarihi olaylarını gösteren çok önemli bir delildir. Bu vitrindeki gümüş ve altın sikkelerin tamamı, Büyük İskender'in MÖ 334 yılında Gordion'a gelişinden sonraki dönem olan Helenistik Devre'ye (MÖ 4. yy. sonu- 2. yy.) aittir. Gordion'da örneklerine rastlanan çok çeşitli darphaneler, Makedonya, Babil ve Susa gibi uzak yerler de dahil olmak üzere, Gordion'un Anadolu ticari ve askerî yolları üzerindeki önemini gösterir.

Kayabaşı Mozaïği

1989 yılında Polatlı ilçesi, Kayabaşı köyünde temel kazısı sırasında ortaya çıkarılan MS 3. yüzyıla tarihlenen Roma Dönemi

mozaïği, ev sahibi tarafından Anadolu Medeniyetler Müzesi'ne bildirilmiş ve müze tarafından kazısı aynı yıl gerçekleştirilmiştir. Polatlı ilçesi, Kayabaşı köyünde Satılmış Kalaycı'nın ev yapmak için temel hafriyatı yaparken ortaya çıkan mozaik tabanın bulunduğu alanda, aynı kişinin müze yetkililerine müracaat etmesi üzerine Müze Müdürlüğünden oluşturulan ekiple kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Mozaik tabanın güney cephesi mevcut evin altında kaldığından kazı çalışmaları zorunlu olarak durdurulmuştur. Uzun zaman gerekli işlemler yerine getiremediğinden mozaik tabanın nakli gerçekleştirilememiştir. 1999 yılında mal sahibinin mağduriyetinin önlenmesi ve birtakım art niyetli insanların mal sahibini rahatsız etmesi üzerine mozaik tabanın Gordion Müzesi bahçesine nakledilmesi programa alınmış ve mozaïğin konulacağı alan hazırlanmıştır. Haziran 1999'da başlatılan nakil çalışmalarına başlamadan önce evin altında kalan bölümün kazısı gerçekle-

tirilerek mozaik tamamen açığa çıkarılmıştır. Açığa çıkarılan panonun merkezinde yer alan Orpheus betimli sahnenin büyük bölümünün 30 yıl önce kuyu açmak amacıyla tahrip edildiği ve yine köy ilkokuluna su borusu döşeme çalışmalarında doğu bordür süslemesinde yer alan geometrik bezemeli bordür bölümünün tahrip edildiği tespit edilmiştir. Sistematiğe şerhinde kazısı tamamlanan mozaik tabanın belgelendirilme işlemi tamamlandıktan sonra sistemli olarak taşınabilir boyutlarda panolara bölünmüş ve numaralanarak yerinden alıp orijinal pozisyonuna uygun olarak önceden hazırlanmış havuza yerleştirilmiştir. Tahrip edilen geometrik bezemeli bordür bölümleri özenle tespit edilip temin edilen tessaralarla tamamlanarak restore edilmiş ve aslına uygun hale getirilerek Gordion Müzesi bahçesinde koruma altına alınmıştır. Mozaik tabanın merkez sahnesinde Orpheus ortada müzik yapar halde

Fig. 13: Kayabaşı Mozaïği.

Fig. 14: Galat Mezarı "Tümülüs O"

etrafında hayvanların onu dinler vaziyette betimlediği diğer merkezlerden açığa çıkarılan Orpheus mozaiklerinden esinlenerek tahmin edilmektedir. Mevcut panoda bazı hayvanların vücutlarının bir kısmı hâlâ görülebilmektedir (fig. 13).

Galat Mezarı "Tümülüs O"

1955 yılında Prof. Dr. Rodney Young tarafından kazısı yapılarak açığa çıkarılan Galat Mezarı'nın, devrinde soyguna uğramış olması araştırmacıları son derece üzmüştür. Ancak mezar yapım tekniğinin korunmuş olarak 1955 yılına kadar kalması, Galatların Balkanlar'da uygulanan bir mezar mimarisi tekniğini Anadolu'ya taşıdıklarını göstermesi bakımından çok önemlidir. İlk açıldığı zaman noksansız olan mezar yapısı, geçen yarım asırlık zaman içinde hem doğal etkiler hem de insan etkisiyle büyük bir tahribata uğramış, bir takım taşları iklim şartlarından kötü yönde etkilenerek yıpranmış, ön oda ve mezar odasının çatı yapısını oluşturan taşlar ise çevre köy sakinleri tarafından sökülerek alınmıştır. 45 yıl gibi kısa bir sürede tahrip edilen mezar yapısının tamamen yok edilme en-

dişesini dikkate alarak uygun bir ortamda yeniden eski haline döndürme düşüncesi ile Polatlı ilçesi, Kıranharmanı köyü sınırları içinde yer alan Galat Mezarı, Gordion Müzesi bahçesine naklederek korunması ve izleyiciye sunulması amaçlanmış, bu amaçla 1999 yılı içinde müzemiz uzmanlarından oluşan bir ekiple gerekli nakil planları yapılarak nakil işlemleri başlatılmıştır. Gerekli rölovesi çıkarıldıktan sonra sistemli bir şekilde nakil için mezarı oluşturan bloklar tek tek numaralandırılarak nakil için gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra, Polatlı Belediyesi'nden temin edilen kepçe ile taş bloklar numaralama sistemine göre alınarak planlı ve sistematik bir şekilde Gordion Müzesi'nin bahçesine nakledilmiştir. Önceden hazırlanan röle ve planları ışığında aslına uygun olarak âdeta bir montaj çalışması gibi her blok sıra ile yerlerine konularak Galat Mezarı Müze bahçesinde tekrar kurulmuştur. Yaklaşık, MÖ 3 ve 2. yüzyılın mezar mimarisinin önemli ve nadir özelliklerini taşıyan Galat Mezarı, çatı ve çevre düzenlemesi yapılarak koruma altına alınmıştır (fig. 14).

Fig. 15: MM Tümülüsü

MM Tümülüsü ve Tümülüsler

Gordion Antik Kenti çevresinde tümülüs olarak adlandırılan konik biçimli yığma tepelerden yaklaşık 130 adeti günümüze kadar yapılan çalışmalarda tespit edilmiştir. Tümülüsler M.Ö 8. yy dan M.Ö 3 yy a kadar olan zaman dilimine tarihdendirilmişlerdir. Frig gömü geleneğinde M.Ö 7 yy sonlarına kadar ölümler ahşap mezar odalarına hediyesi ile birlikte konulmuş sonrası dönemlerde kremasyon (yakmak) tercih edilen ölü gömme ritüeli olmuştur. Tümülüs gömü geleneği Anadolu da bulunmadığından bu geleneğin Frigler ile birlikte Anadolu'ya geldiği düşünülmektedir. Tümülüslerden 39 tanesi arkeolojik olarak araştırılmıştır. Beş tanesi 1900'de Körte kardeşler tarafından, 31 tanesi Amerikalılar tarafından ve dört tanesi Anadolu Medeniyetleri Müzesi tarafından kazılmıştır. 53 metre yüksekliğinde ve 300 metre çapında olan MM Tümülüsü'nde bulunan Midas'ın mezarı soyulmamış olarak Amerikalı arkeologlar tarafından açılarak, buluntuları ile birlikte ortaya çıkartılmıştır.

Mezar 5,25 X 6,75 metre ebatında 3,25 metre yüksekliğinde, 4 tarafı kapalı ahşap yapıdadır. Mezar odasında 169 adet tunç ve bakır

kap 15 adet çeşitli elbiselerde kullanılan 175 adet fibula (bir çeşit çengelli iğne) ve karyola üzerinde yatan kral bulunur. Midas'ın ayağında işlemeli çizme veya potinleri 6 adet fibula ile tutturulmuş 2 kat giysisi vardır. Bu mezar, ahşap bir divan üzerinde yatan 60 yaşlarında bir erkek iskeleti ile büyük kısmı metal kaplar ile fibulalardan oluşan hediyelerle ve ayrıca ahşap paravan, tabure ve masaların yer aldığı tek gözlü ahşap bir odadan ibarettir (fig. 15).

Kaynakça

Darbyshire ve Pizzorno 2009 Darbyshire, G. and G.H. Pizzorno. 2009. "Gordion in History," Expedition 51.2, 11-22.

Mellink 1956 Mellink J., A Hittite Cemetery at Gordion, Philadelphia.

Sivas 2012 Tüfekçi Sivas, T., Shadow of Monuments, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, 202-284.

Sams 2005 Sams, G. K. "Gordion: Exploration over a Century," in The Archaeology of Midas and the Phrygians. Recent Work at Gordion, ed. L. Keal fer, Philadelphia, 10-21.

“UÇSUZ BUCAKSIZ DOĞADA BİR UYGARLIĞIN SESSİZ TANIKLARI: FRİG KÜLT ANITLARI”

RAHŞAN TAMŞÜ POLAT*

Frig kaya anıtlarının büyük bir kısmı, Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya il sınırları arasında yer almaktadır. Bu üç il sınırının bulunduğu coğrafi alan, klasik dönemde Küçük Frigya (Frigya Epiktetos) olarak adlandırılmakla birlikte, bölgede 1946-1958 yılları arasında arkeolojik yüzey araştırmaları yapan Hollandalı Arkeolog C.H.E. Haspels tarafından, Dağlık Frigya olarak tanımlanmıştır.

MÖ 10. yy.ın başlarında Orta Anadolu’da, Ankara ili, Polatlı ilçesi sınırlarında bulunan Gordion (Yassıhöyük)’da merkezî bir yönetim kuran Frigler, MÖ 9. yy.da Anadolu’nun Demir Çağ uygarlıkları arasında etkin bir güç olarak yerini almıştır¹. Günümüzde büyük ölçüde gizemini koruyan Friglerin kültürlerine tanıklık eden ve günümüz Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya il sınır-

larında bulunan kült anıtları, bu yazının konusunu oluşturmaktadır Frigler, MÖ 2. binyılın sonlarında Güneydoğu Avrupa’dan başlayan göçler ile Trakya ve Makedonya’ya ulaşmış, bir süre sonra, Pelagonia’daki Athos Dağı eteklerinde birkaç kabileyi artlarında bırakarak² farklı zamanlarda birkaç akınla Anadolu’ya göç etmiş topluluklardandır³. Friglerin yerleşim alan-

3 Sevin 2001, 193. Friglerin Anadolu’ya gelişleri hakkında Antik dönem yazarlarından Herodotos (Herodotos, VII, 73), Strabon (XII, 3.20), Plinius (Plinius Nat. Hist. V, 41.145) ve Stephanus Byzantinos (186, 12) bahseder ve Friglerin Avrupa’da Brygler adını taşıyan bir topluluk olduğundan, Makedonia ve Thrakia’dan Boğazlar yolu ile Anadolu’ya göç eden Thrakia boylarından biri olduğundan bahsetmişlerdir.

*Doç. Dr. Rahşan Tamsü POLAT, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tepebaşı/ESKİŞEHİR- TÜRKİYE, e-mail: rahsantp@anadolu.edu.tr
1 Tüfekçi-Sivas, 1999, 34
2 Brixhe 2007, 149.

larının sınırları kesin olarak saptanamamakla birlikte, arkeolojik ve epigrafik buluntular⁴, onların Halys Nehri’nin (Kızılırmak) doğusunda günümüz Çorum, Tokat ve Kırşehir; kuzeyde Samsun, güneyde Niğde ve Konya; güneybatıda Burdur ve Elmalı Ovası, batıda Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya; kuzeybatıda Bandırma yörelerine kadar olan kesimde varlık gösterdiklerini kanıtlamaktadır⁵. Bu geniş coğrafi alanda bugün bilinen Frig kaya anıtlarının büyük bir kısmı, Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya il sınırları arasında yer almaktadır. Bu üç il sınırının bulunduğu coğrafi alan, klasik dönemde Küçük Frigya (Frigya Epiktetos) olarak adlandırılmakla birlikte⁶, bölgede 1946-1958 yılları arasında arkeolojik yüzey araştırmaları yapan Hollandalı Arkeolog C.H.E. Haspels tarafından, Dağlık Frigya olarak adlandırılmıştır.

Merkezinde Türkmen Dağı’nın bulunduğu bölge genel hatları ile doğuda, Seyitgazi (Nakoleia) ilçesi, güneyde Köhnüş Vadisi, batıda Sabuncupınar ilçesi, kuzeyde ise Gökçekışık köyü ve çevresine kadar uzanır⁷. Güney ve güneydoğusunda bulunan vadiler, kolay şekilde işlenebilir volkanik tüflerden oluşan platolar ve fazla yüksek olmayan dağlar ile sınırlıdır. 19. yy.dan itibaren bölgeye gelen Avrupalı seyyah ve araştırmacıların bölgedeki kaya anıtlarının ve kaya mezarlarının bazılarının ilk kabataslak çizimlerini yayımlamalarıyla birlikte, bölge pek çok araştırmacının da dikkatini çekmiştir. 20. yy.dan itibaren bölgede yapılan araştırmalar, Dağlık Frigya’daki bu vadilerde, özellikle Frig Dönemine ait tabakaların bulunduğu höyükler

4 Sevin 2001, 193. Friglerin Anadolu’ya gelişleri hakkında Antik Dönem yazarlarından Herodotos (Herodotos, VII, 73), Strabon (XII, 3.20), Plinius (Plinius Nat. Hist. V, 41.145) ve Stephanus Byzantinos (186, 12), Friglerin Avrupa’da Brygler adını taşıyan bir topluluk olduğundan, Makedonia ve Thrakia’dan Boğazlar yolu ile Anadolu’ya göç eden Thrakia boylarından biri olduğundan bahsetmişlerdir.

5 Prayon 1987, 23; Mellink 1991, 623; Tüfekçi-Sivas 1999, 34.

6 Ramsay 1890, 163 vd.

7 Haspels 1971, 20, res. 493.

ile kale tipi ve üst kısmı düz plato tarzında düzenlenmiş bir savunma hattı olmayan yerleşimler, kaya mezarları ve Frig Tanrıçası Matar için yapılmış, kendi içerisinde ortak mimari unsurları barındıran, farklı çeşitlilikteki kült anıtları, Frig kültürünün belirgin izlerini oluşturur. Bölge yerleşim stratejisi açısından savunmaya uygun arazi yapısı, tarım ve hayvancılığa elverişli geniş ovaları ile bugün olduğu gibi antik dönemde de pek çok kültüre ev sahipliği yapmış, buna karşın bölgedeki vadiler, Friglerle özdeşleştirilerek “Frig Vadileri” olarak tanımlanmıştır⁸. Frig Vadileri olarak adlandırılan vadiler; Eskişehir ilinin yaklaşık olarak 70 km güneyinde, Yazılıkaya-Midas Vadisi ve Kümbet Vadisi, güneyde Afyonkarahisar’ın yaklaşık olarak 30 km kadar kuzeyinde Köhnüş ve Karababa Vadileri, Eskişehir’in güneybatısında, Kütahya merkez köylerinden Fındık köyü yakınlarındaki Fındık Vadisi ve Ovacık köyü yakınlarındaki İnli Vadileridir.

Frigler ile ilgili olarak bugün pek çok konu büyük ölçüde gizemini korumaktadır. Bunun başlıca nedeni, Frigler ile ilgili Antik Dönem yazılı kaynaklarının verdiği bilgilerin yetersizliği ve yazılı belgelerin azlığı, mevcut Eski Frigçe yazıtların hem kısa hem de yazıtların büyük bir kısmının adak yazıtı karakterinde olmasıdır. Eski Frigçe yazıtlar kaya fasadları, altılar, nişler, taş bloklar ve küçük adak eşyaları üzerindeki yazıtlar ile seramik ve bronz kaplar üzerinde, olasılıkla günlük yaşamla ilgili olduğu düşünülen grafittilerden oluşur. Frig dili tam olarak çözümlenememiş olmakla birlikte, Frig kült anıtlarının bir kısmında görülen Eski Frigçe yazıtlar yalnızca tanrı ya da adayan kişi isimleri gibi bilgiler sunmaktadır⁹. Frig kültürünün yayılım gösterdiği alanlarda arkeolojik kazıların ve araştırmaların azlığı da, bu kültüre dayalı bilgilerimizin sınırlı kalmasının sebepleri arasındadır. Friglerin

8 Tüfekçi-Sivas – Sivas 2009

9 Roller 2012, 202.

dinsel uygulamalarına ilişkin önemli bilgilerimizin belirtilen coğrafyadaki en somut kanıtları ise ana tanrıça Matar için yapılmış kaya anıtlarıdır¹⁰.

Bu anıtlar, kaya fasadları, altarlara ve nişlerdir. Kaya fasadları, genellikle tepe akroterli, üçgen alınlıklı, beşik çatılı, Friglerin başkenti Gordion (Yassihöyük) yerleşiminde en güzel örneklerini gördüğümüz “megaron” olarak adlandırılan yapı modelinin, ana kayanın dik yüzeyine yontulmuş ön cephesini yansıtmaktadır (fig. 1).

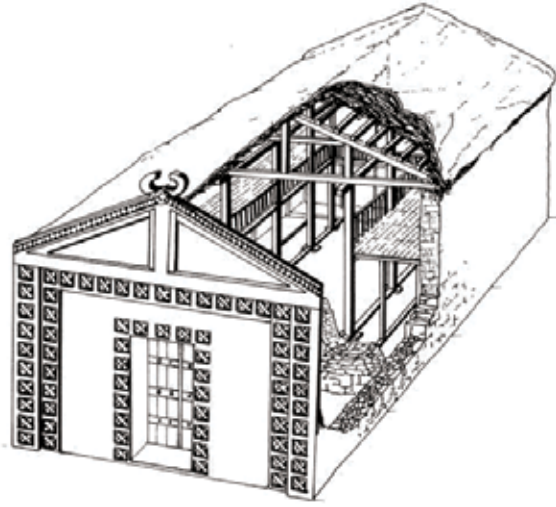

Fig. 1: Megaron Çizimi (Polat 2008, 428)

10 Tanrıça'nın adı Eski Frigçe yazıtlarda “Matar” yani “Ana” olarak, tek isim şeklinde, (Brixhe-Lejeune1984, M-01c, M-01 d I, M-01 d II, M-01e, W-01 b, W-03, W-06) “Matar Kubileya” (Brixhe-Lejeune1984, W-04, B-01), “Matar Arayastin” (Brixhe-Lejeune 1984, W-01a) epithetleri (sıfatları) ile geçmektedir.
11 Leake 1824, 22 vdd.; Texier 1839, 156 vdd., lev. 56; Akurgal 1955, 98, lev. 39a; Gabriel 1965, 51 vdd., lev. 24-34. Yazılıkaya/Midas Anıtı dışında, anıtsal fasadlar içerisinde Areyastis (Brixhe-Lejeune 1984, 36 vdd., W-01 a-c), Maltaş (Brixhe-Lejeune 1984, 47 vdd., W-05a, W-05b, lev. XXV-XXVI) ve Aslankaya Anıtlarında (Brixhe-Lejeune 1984, 43 vdd., W-03, lev. XXIII) da Eski Frigçe yazıtlar vardır.

Her birinde genelde ortak ancak ayrıntıda farklılıkların görüldüğü bu fasadlar, anıtsal ve küçük boyutta yapılmışlardır. Yükseklikleri 17 m ile 5,50 m, genişlikleri 16,50 m ile 4,20 m arasında değişen anıtsal fasadların en görkemli olanı, Eskişehir sınırlarında bulunan Yazılıkaya/Midas Vadisi'ndeki Midas Anıtı ya da Yazılıkaya olarak isimlendirilen, üzerinde Eski Frigçe yazıtın olduğu fasaddır¹¹ (fig. 2). Yazılıkaya/Midas Anıtı'nın yanı sıra, yine aynı vadide Bitmemiş Anıt¹² (fig.3), Areyastis Anıtı (Küçük Yazılıkaya)¹³ (fig. 4-5); Kümbet Vadisi'nde Bahşayış Anıtı¹⁴ (fig. 6); Afyonkarahisar sınırlarındaki Köhnüş Vadisi'nde Maltaş Anıtı¹⁵(fig.7), Burmeç Anıtı¹⁶ ve Aslankaya Anıtı¹⁷ (fig. 8-10); Kütahya'nın Tavşanlı İlçesi yakınlarındaki Delik Taş Anıtı¹⁸ anıtsal Frig fasadlarıdır (fig. 11).

Anıtsal fasadlar, ön taraflarındaki geniş avluları, avluya açılan yan mekanları ve galerileri ile Ana Tanrıça kültüne adanmış, büyük birer kült kompleksi olarak düşünülmesi gereken özel alanlardır. Yani mevcut durumları ile aslında birer açık hava kült kompleksidirler.

12 Laborde1838, 76, lev. XXV, XXVII, res. 60-62; Texier 1839, 157 vdd., lev. 58; Steuart 1842, 8 vd., lev. 9-10; Pèrrot – Chipiez 1890, 103, 191, res. 59; Haspels1971, 77 vdd., res. 14-15, 513.2-3; Tüfekçi-Sivas1999, 66 vdd., lev.24.

13 Texier 1839, 157 vd., lev.59; Steuart 1842, II, lev. 13-14; Ramsay 1889, 161 vdd., res. 17; Pèrrot – Chipiez 1890, 99, res. 58; Brandenburg 1907, 25 vdd., res. 9; Haspels 1971, 79 vdd., res. 83-84, 513.1, 514; Francovich 199096 vd., res. 124-125; Tüfekçi-Sivas 1999, 43, lev. 2-6.

14 Steuart 1842, 8 vd., lev.7; Pèrrot – Chipiez 1890,107 vdd., res. 61-63; Haspels1971,81 vd., res. 124-125; Tüfekçi-Sivas1999, 71, lev.30-41.

15 Ramsay 1882, 17 vdd., lev. XXI A; Gabriel 1965, 85 vdd., res. 41-42, lev.45 b-e; Haspels 1971, 85 vd., lev. XXV; Tüfekçi-Sivas 1999, 86 vdd., lev. 49-54.

16 Ramsay1888, 372; Haspels 1971, 89, res. 175; Tüfekçi-Sivas 1999, 98 vd., lev. 55-57.

17 Pèrrot – Chipiez 1890,153 vdd., res. 108-110; Haspels1971, 87 vdd., res. 186-191; Tüfekçi-Sivas1999,100 vdd., lev. 58-69.

18 Haspels1971, 91, res. 233-234; Tüfekçi-Sivas1999, 110-114, lev. 70-76.

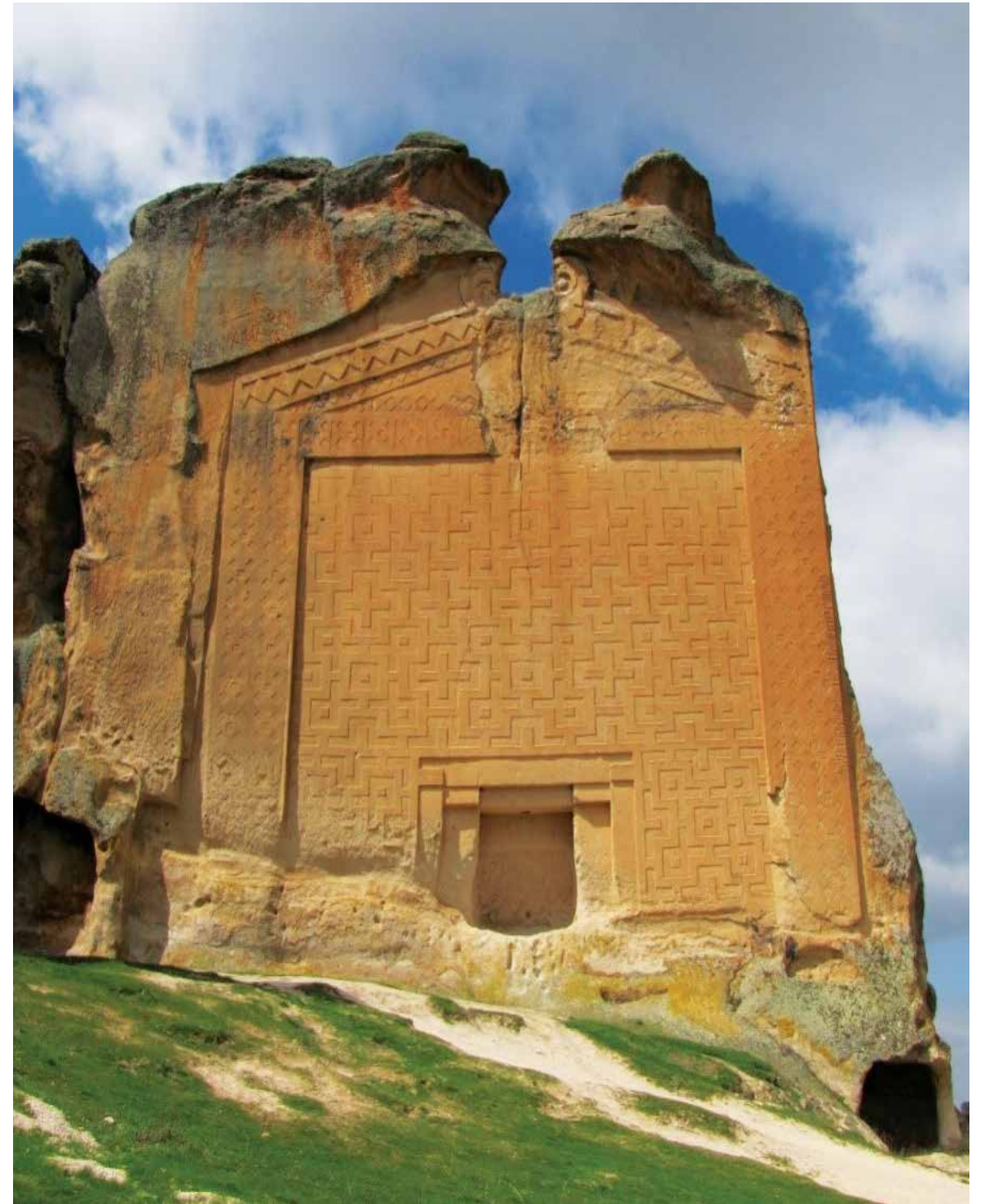

Fig. 2: Eskişehir, Yazılıkaya/Midas Vadisi, Yazılıkaya/Midas Anıtı (Fot. R. Tamsü Polat)

Fig. 3: Eskişehir, Yazılıkaya/Midas Vadisi Bitmemiş Anıt
(Fot. R. Tamsü Polat)

Hemen hemen bütün anıtsal fasadlarda üçgen alınlık ve cephe, geometrik ve bitkisel motiflerle bezenmiştir. Bitmemiş Anıt ve Areyastis Anıtı'nda alınlıkta, çatı orta dikmesinin her iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş pencerelerin çift kepenkli kapatma sistemi detayı (Fig.3, 4-5) ya da Aslankaya Anıtı'nda nişin içinde görülen kapı kanadı detayları, bu anıtların en ince ayrıntısına kadar planlanarak yapıldığını ve kayayı işlemedeki hünerli ustaların varlığını göstermektedir. Fasadların en önemli bölümü, içinde tanrıça heykelinin yerleştirildiği ya da kabartmasının bulunduğu, kapıyı simgeleyen merkezî niştir. Genellikle kademeli çerçeve ile çevrelenmiş nişin içine bazı fasadlarda Ana Tanrıça'nın kabartması işlenmiş, böylece sürekli bir epifani: Yani tanrıçanın kendisine inanlarına görünüşü olayı canlandırılmıştır. Niş içinde tanrıça kabartmasının bulunduğu örnekler, Eskişehir sınırlarında,

Gökçeğüney Anıtı, Keskaya 2 No'lu Anıt, Kümbet Berberini Anıtı, Günyüzü ilçesi sınırlarındaki Kuzören Tavukpınarı-Bel Mevkii Anıtı, Afyonkarahisar sınırlarındaki Aslankaya Anıtı (fig. 8-9), Büyük Kapıkaya Anıtı (fig.12-13), Küçük Kapıkaya Anıtı, Kumcaboğaz Kapıkaya Anıtı'dır.

Nişlerin ortalarında Ana Tanrıça kabartmasının bulunmadığı bir grup fasad da bulunur. Bu anıtlar için, anıtın ortasında yer alan nişlere belirli dönemlerde taşınabilir tanrıça heykellerinin yerleştirildiği varsayılabilir gibi, inanan kişinin tanrıçanın, kapalı olan kapının gerisinde, yani kayanın özünde olduğunu düşünerek ibadetini gerçekleştirip tanrıçası ile bütünleştiği ileri sürülebilir¹⁹. Öyle ki Midas Anıtı, Sümbüllü Anıt (fig. 14) ve Maltaş Anıtlarındaki nişlerin arka duvarının önünde, tavanda ya da tabanda açılmış yuvalar buraya bir tanrıça heykelinin yerleştirildiğine dair kanıt oluşturur²⁰. Küçük fasadlar, anıtsal fasadlara göre daha az ayrıntı barındıran ve boyut olarak anıtsal fasadlara göre daha küçük olan anıtlardır. Ortalama yükseklikleri 3,90-0,62 m, genişlikleri 2,80-0,68 m arasında değişen bu anıtlar, ayrıntılar dışında anıtsal fasadların âdeta birer kopyasını yansıtan²¹, kayanın içinde, özünde yaşadığına inanılan tanrıçanın meskenini yani tapınağını simgelemektedir. Küçük fasadların en güzel örnekleri, Eskişehir sınırlarındaki Yazılıkaya/Midas Vadisi'nde, (Midas 1 ve 2 No'lu Anıt, Sümbüllü Anıt); Kümbet Vadisi'nde, (Kümbet-Berberini Anıtı); Afyonkarahisar sınırlarındaki Köhnüş Vadisi'nde (Kumcaboğaz Kapı Kaya Anıtı, Demirli Anıtı, Büyük Kapı Kaya Anıtı, Küçük Kapı

19 Tüfekçi-Sivas 1999, 185 vdd.

20 Kalede İstanbul'daki Fransız Arkeoloji Enstitüsü adına yapılan kısa süreli arkeolojik kazılarda, tanrıçaya ait olduğu kabul edilen yalnızca iki torso (heykelin gövde parçası) bulunmuştur. Bunlardan biri B merdivenlerinde, diğeri de C kazı alanından ele geçmiştir (Haspels 1951, 10.111; Prayon, 1987, no:1, lev. 1 a-c. d-f). Haspels B merdivenlerinde bulunan torsonun Sümbüllü Anıt'taki niş içerisine yerleştirildiğini ileri sürer ancak heykelin ölçüleri niş için uygun değildir (Haspels 1951, 114 vd., lev. 47 b).

21 Haspels 1971, 82 vdd.

Fig. 4: Eskişehir, Yazılıkaya/Midas Vadisi Areyastis Anıtı (Küçük Yazılıkaya)
(Fot. R. Tamsü Polat)

Kaya Anıtı ve Döğer Asar Kaya Anıtı); Türkmen Dağı'nın kuzeyindeki küçük vadilerde (Kilise Mevkii Anıtı, Keskaya 1 ve 2 No'lu Anıt);-Kütahya merkez ilçe sınırlarında(Fındık Asar Kaya Anıtı) görülür. Bu coğrafyada yaptığı araştırmalarla bölge arkeolojisi ile birlikte Frig arkeolojisine değerli katkıları olan, rahmetli hocam Sayın Prof. Dr. Taciser Tüfekçi Sivas'ın, 2000'li yılların başında gerçekleştirdiği, bizlerin de ekip üyesi olduğu arkeolojik yüzey araştırmalarında keşfedilen, Dağlık Frigya Bölgesi dışında, Günyüzü ilçesi sınırlarındaki Kuzören-Tavuk Pınarı Anıtı da küçük fasadlar arasındadır²². Fasadların tarihlendirilmeleri bugün hâlâ tartışmalı bir konu olmakla birlikte, anıtların bezeme ve

22 Tüfekçi-Sivas 2003, 189 vdd.

form unsurları dikkate alınarak Midas Anıtı, MÖ 8. yüzyıl sonlarına, Bitmemiş Anıt, Areyastis, Sümbüllü, Aslankaya, Büyük Kapıkaya, Küçük Kapıkaya, Kumcaboğaz Anıtları da MÖ 6. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilmektedir²³. Eskişehir boyunca birçok kültürde farklı mimari formlar kazanarak kült alanlarının ve tapınının vazgeçilmez birer parçası olan altınlar/sunaklar en yalın şekilde, zeminden yüksek, tanrılara duaların edildiği, adak eşyalarının ve kurbanların sunulduğu yerler olarak tanımlanır²⁴. Frigya anıtları içinde bu tanıma en uygun olan anıt grubunu, sayısal yoğunluk açısından ilk sırada bulunan ana kayaya oyulmuş basamaklı yapılar oluşturur. Bu anıtlar ayrıntılar dışında

23 Tüfekçi-Sivas 206 vd.

24 Reisch 1894, 1640 vdd.

Fig. 5: Eskişehir, Areyastis Anıtı'nın Alınlık Detayı (Fot. R. Tamsü Polat)

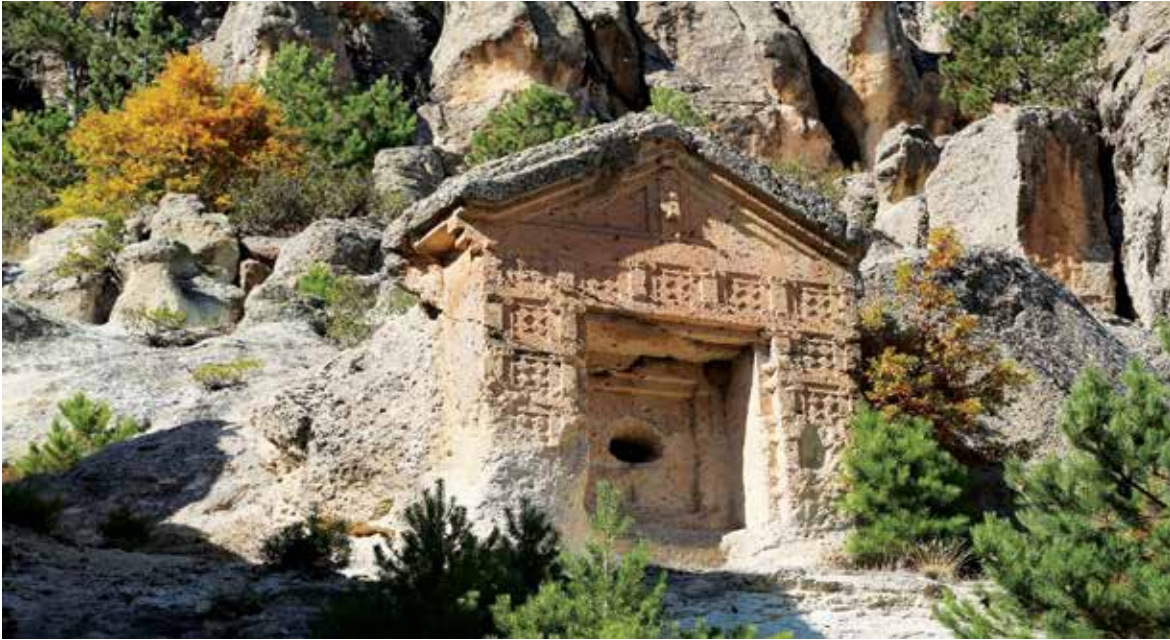

Fig. 6: Eskişehir, Kümbet Vadisi, Bahşayış Anıtı (Fot. R. Tamsü Polat)

Fig. 7: Afyonkarahisar, Köhnüş Vadisi, Maltaş Anıtı
(Fot. R. Tamsü Polat)

Fig. 8: Afyonkarahisar, Köhnüş Vadisi,
Aslankaya Anıtı (Fot. R. Tamsü Polat)

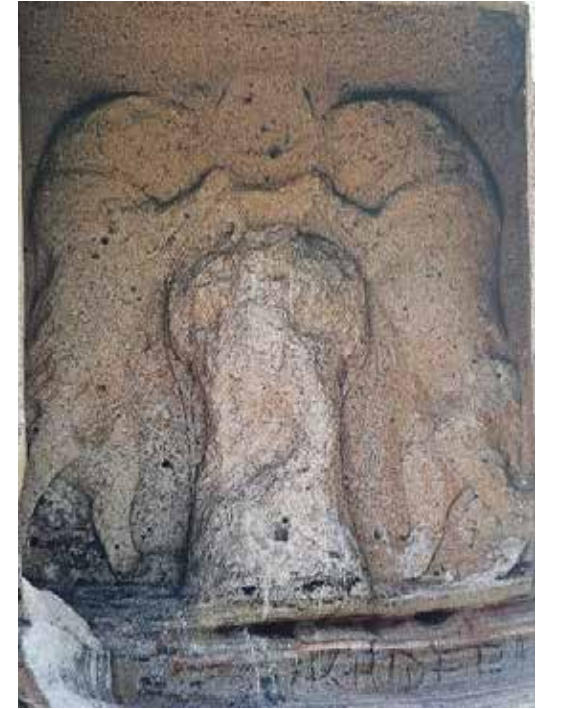

Fig. 9: Aslankaya Anıtı, Niş Detayı Tahrip
Edilmeden Önce
(Tüfekçi-Sivas 2012, 152, fig. 28).

mimari tasarım olarak temelde aynı özellikleri yansıtmaktadırlar: Önde bir veya birden fazla basamak ve bu basamakların gerisinde Ana Tanrıça'yı simgelediği düşünülen yuvarlak bir baş bazen iki baş ve dörtgen gövde/gövdeler ya da bir kavis şeklinde betimlenen kabartma şeklindeki idol ya da idolün yerleştirileceği mimari bir düzenekten oluşurlar²⁵. Frig basamaklı anıtları için uzmanlar farklı terminolojiler önermişlerse de araştırmacıların birleştikleri ortak nokta, bu anıt grubunun Ana Tanrıça Matar kültü ile bağlantılı dini yapılar olduklarıdır. Basamaklar büyük bir olasılıkla tanrı ya da tanrıçanın huzuruna çıkışı simgelemekte, inanan ile tanrısı arasında bir bağ oluşturmaktadır.

Fig. 11: Kütahya, Deliktaş Anıtı
(Fot. R. Tamsü Polat)

Fig. 12: Afyonkarahisar, Köhnüş Vadisi Büyük Kapı Kaya Anıtı, Tahrifat Öncesi
(Tüfekçi Sivas 2012, 157, fig. 34).

Konum olarak kayalık platolar üzerine kurulan yerleşmelerde, kale girişlerinde, kalelerin eteklerindeki kayalık alanlarda, su kaynağı yakınındaki kayalık alanlarda ve ziraatın can damarı olan tarlalara yakın kayalık alanlarda, mezarların yakınlarında yapılmışlardır. Çeşitli form ve büyüklüklerdeki altınlar, Eskişehir sınırlarında Yazılıkaya/Midas Kale'de (Fig.15-16), Afyonkarahisar sınırlarında Menekşe Kayalar'da, Kütahya sınırlarında Fındık Asarkale'de tespit edilmiştir²⁶. Dağlık Frigya Bölgesi sınırları dışında, Eskişehir Mihalıççık ilçesine bağlı Dümrek köyü, Sivrihisar ilçesinin kuzeydoğusunda Tekören köyü²⁷ ile kuzeyinde Zey köyü²⁸ ve Halys'in doğusunda, Çorum/Alacahöyük Kalehisar Tepesi, Frig kaya altınlarının saptandığı diğer önemli merkezleri oluşturur²⁹. Araştırmacılar kaya altınları için, ele geçen az sayıda seramik parçalarından, basamakların gerisinde bulunan idollerin formlarından ve yazıtlı altınlarda görülen harflerin karakterlerinden yola çıkarak tarihlendirmeler yapmışlar, bu anıt grubunu Erken Frig Dönemi'nden (M.Ö 950/900-800) Orta Frig Dönemi (MÖ 800-550) içlerine kadar tarihlendirmişlerdir³⁰. Nişler ise fasadlara ve altınlara göre en yalın anıtlardır. Kayaların dik yüzlerine açılmış, dörtgen ve oval formlardaki sığ oyuklardır. Büyük bir bölümüne, yerden kolayca ulaşılabilen nişlerin ortalama yükseklikleri 1,30-0,35 m, genişlikleri 1,78-0,20 m, derinlikleri ise 1,45-0,10 m arasındadır. Bir grup niş ise kayaların yerden ulaşımı güç noktalarında

25 Tamsü 2008, 439-440, res. 2-6; Tamsü-Polat 2010, 207-208, res. 3-7.

26 Altarlardan Yazılıkaya/Midas Kale'de 3, Menekşe Kayalar'da 1 ve Kalehisar Tepesi'nde 1 altında Eski Frigçe yazıt tespit edilmiştir.

27 Devreker -Vermaulen 1991, 114, res. 9- 10; Devreker ve diğ. 1995, 131, lev.1; Tüfekçi-Sivas 1999, 168, lev.139 a-b, 140.

28 Tüfekçi-Sivas 2005, 221, res. 8-9.

29 Arık 1937, 24, res. 35; Temizer 1949, 796, lev. 77; Akurgal 1955, 62, 96 vd., res. 55, lev. 44; Prayon 1987, 47, 202, no. 9.

30 Tamsü-Polat ve diğ. 2020, 58; Tamsü-Polat 2022, 467 vd.

Fig. 13: Afyonkarahisar, Köhnüş Vadisi Büyük Kapı Kaya Anıtı, Tahribattan Sonrası (Fot. R. Tamsü Polat).

yer almaktadır³¹. Dağlık Frigya olarak adlandırılan coğrafyada, Frig kültürüne dair izlerin belirlendiği alanlarda bulunan nişlerin bazılarında arka duvarında, tavanında veya tabanında Ana Tanrıça heykelciğinin oturtulduğu yuvalar bulunmaktadır³². Nişlerin bir kısmının önünde olasılıkla tanrıça için sunuların yerleştirildiği küçük platformlar da bulunur. Bir bakıma bu anıtları da fasadlardaki nişlerin en basit, en yalın yansımaları olarak yorumlamak mümkündür.

31 Tüfekçi-Sivas 1999, 191 vd.

32 Kütahya sınırlarındaki Deliktaş Kalesi'nin güney girişindeki Deliktaş nişinde ise nişin arka duvarının önünde fasadlarda olduğu gibi tanrıça kabartması bulunmaktadır.

Fig. 14: Eskişehir, Yazılıkaya/Midas Vadisi, Sömbüllü Anıtı (Fot. R. Tamsü Polat, 2018).

Fig. 15: Eskişehir, Yazılıkaya/Midas Vadisi, Midas Kale, Büyük Altar
(Fot. R. Tamsü Polat,
2017 Yılı Yazılıkaya/Midas Vadisi Yüzey Araştırması Arşivi)

Nişlere ait örnekler Eskişehir Yazılıkaya/Midas Kale'de³³ (fig.17), Afyonkarahisar Köhnüş Vadi-sinde³⁴, Kütahya Fındık Asar Kale'de³⁵ görülebilir.

Anıt gruplarından fasadların boyut ve işçilikteki detayları göz önünde bulunduğunda, bu anıtların yapımı için büyük emek ve iş gücü gerektirdiği anlaşılmaktadır. Büyük olasılıkla bu anıtlar, Frig toplumunda devletin resmî gücünü yansıtan ve merkezî otoritenin emri ve desteği ile yapılmış, devletin resmî kült yapıları olmalıdırlar. Küçük fasadlar, altarlara ve nişlere ise, yapımı daha kısa sürede tamamlanabilecek, yerel yönetici, mülk sahibi, hatta aile içi küçük topluluklara hitap eden, küçük ancak "özel" kült yerleri olmalıdır³⁶.

UNESCO'nun geçici kültür mirası listesine giren³⁷ Frig Vadilerindeki bu eşsiz kaya anıtları, maalesef son 25 yılda artan bir ivme ile tahrip edilmektedirler. Bu anıtlardan Af-

Fig. 16: Eskişehir, Yazılıkaya/Midas Vadisi, Midas Kale, Altar (Fot. R. Tamsü Polat, 2017 Yılı Yazılıkaya/Midas Vadisi Yüzey Araştırması Arşivi)

yonkarahisar sınırlarındaki Aslankaya Anıtı (fig.8), Büyük Kapıkaya Anıtı (fig.13), Küçük Kapıkaya Anıtı ve Yılantaş Kaya Mezarı defineler tarafından ciddi boyutta tahribata uğramış önemli Frig kaya anıtlarıdır³⁸. Çok yakın zamanda Eskişehir sınırlarındaki Midas Kale'de bulunan Frig mezarı (Batı Mezarı) ve Areyastis Anıtı da bu tahribatlardan paylarını almışlardır.

38 Polat 2007, 523-524.

33 Tüfekçi-Sivas1999, 175 vd., lev. 159-161.

34 Tüfekçi-Sivas1999, 176 vd., lev. 162.

35 Tüfekçi-Sivas 1999, 177 vdd., lev. 163-165.

36 Tüfekçi-Sivas 1999, 192.

37 Frig Vadileri 13 Nisan 2015 tarihinde UNESCO'nun geçici miras listesine girmiştir.

Fig. 17: Eskişehir, Yazılıkaya/Midas Vadisi, Midas Kale, Elmalık Mevkii Kaya Nişi
(Fot. R. Tamsü Polat,
2018 Yılı Yazılıkaya/Midas Vadisi Yüzey Araştırması Arşivi).

Bölge genelinde yapılan arkeolojik yüzey araştırmaları ile yalnız kaya anıtlarının değil pek çok höyüğün, ören yerinin ve nekropolislerin (mezarlıklar) de kaçak kazı faaliyetleri ile tahrip edildiği belirlenmektedir. Bu durum, ivedilikle etkin ve kalıcı çözümler üretmeyi gerekli kılmaktadır. Kültür varlıklarımızın korumasına yönelik hâlihazırda var olan mevcut düzenlemelerin ve tedbirlerin etkinliğinin arttırılması amacıyla toplumun her kesiminde kültür varlıklarına karşı ortak duyarlılığın oluşturulması gerekmektedir. Bu bilincin yaratılmasındaki ilk ve en önemli adım elbette eğitimidir. Özellikle ilköğretimden itibaren kültür varlıklarına karşı bilinç düzeyinin arttırılması ve bu bilincin öğrenim süresince sürdürülebilir hale getirilmesi planlanmalıdır. Devletin kurumları, sivil toplum örgütleri ve vatandaşlar arasında iş birliğinin sağlanması, kaçak kazı faaliyetlerinin önlenmesine yönelik Kültür ve Turizm Bakanlığı koordinatörlüğünde, uygulayıcı kurum, kuruluşlar ve akademisyenlerin katılımı ile değerlendirme ve bilgilendirme toplantılarının düzenlenmesi, halkın da periyodik dönemlerde bilgilendirilmesi gerekmektedir³⁹.

39 Akkuş-Efe 2015, 127 vd.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Plinius Naturalis Historia, Çev. H. Rackham, (Ed. T. E. Page, E. Capps, W. H. D. Rouse, L. A. Post, E.H. Warmington), The Loeb Classical Library Londra, William Heinemann Ltd. (1961).

Stephanus Byzantinos Etnicorum quae supersunt (Ed. Antonius Westermann), Berlin, Lipsiae (1839).

Strabon The Geography XII-XIII-XIV. Çev. H. L. Jones, (Ed. T. E. Page-E. Capps-W. H. D. Rouse), The Loeb Classical Library Londra, William Heinemann Ltd. (1928).

Modern Kaynaklar

Akkuş – Efe 2015 Z. Akkuş, T. Efe, "Türkiye'de Defineciliğin Kültürel Mirasın Korunması Bağlamında Değerlendirilmesi," Bi-rey ve Toplum5, Sayı: 10, 2015, 105-131.

Akurgal 1955 E. Akurgal, Phrygische Kunst, Ankara (1955).

Arik 1937 R.O. Arik, Les fouilles d'Alaca Höyük. Entreprises par la société d'histoire Turque, rapport préliminaire sur les travaux en 1935, Ankara (1937).

Brandenburg 1907 E. Brandenburg, "Frigien und seine Stellung im Kleinasiatischen Kulturkreis", *Alte Orient* 9/2, 1907, 5-31.

Brixhe – Lejeune 1984 C. Brixhe, C. M. Lejeune, *Corpus des inscriptions paléophrygiennes*. 2 vols. Paris, Éditions Recherche sur les Civilisations (1984).

Brixhe 2007 C. Brixhe, "Frigler ve Frig Dili/The Phrygians and The Phrygian Language", *Friglerin Gizemli Uygarlığı/The Mysterious Civilization of the Phrygians*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, 149-160.

Devreker – Vermaulen 1991 J. Devreker – F. Vermaulen, "Phrygians in the Neighbourhood of Pessinus (Turkey)", *Studia Archaeologica, Liber Amicorum A. E. Nienquijn*, Universiteit Gent, 1991, 109-117.

Devreker ve diğ. 1995 J. Devreker, H. Thoen, F. Vermeulen, "The Imperial Sanctuary at Pessinus and Its Predecessors: A Revision", *Anatolia Antiqua (Eski Anadolu) III*, (1995), 125-144.

Francovich 1990 G. de Francovich, *Santuari e Tombe rupestri dell'antica Frigia e un'indagine sulle tombe della Licia*, Roma (1990).

Gabriel 1965 A. Gabriel, *Phrygie, Exploration Archéologique IV La Cité de Midas*, Architecture, Paris (1965).

Haspels 1951 C.H.E. Haspels, *Phrygie, Exploration Archeologique III, La Cité de Midas, Ceramique et trouvailles diverses*, E. De Boc-

card, Paris (1951).

Haspels 1971 C.H.E. Haspels, *The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments*. 2 vols. The University Press, Princeton (1971).

Laborde 1838 L. de Laborde, *Voyage de l'Asie Mineure par Mrs. Alexandre de Laborde, Becker, Hall et Léon de Laborde*, Paris (1838).

Leake 1824 W.M. Leake, *Journal of a Tour in Asia Minor with Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country*, London (1824).

Mellink 1991 M.J. Mellink, "The Native Kingdoms of Anatolia", *The Cambridge Ancient History III*, vol.2, 1991, 619-665.

Pèrrot – Chipiez 1890 G. Pèrrot – Ch. Chipiez, *Histoire de l'art dans l'antiquité V, Perse, Phrygie, Lydie et Carie, Lycie*, Paris (1890).

Polat 2007 Y. Polat, "Afyon İli Köhnüş Vadisinde Bulunan Phryg Anıtları Üzerinde Görülen Bozulmalar", *VII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri Kitabı* 18-20 Nisan 2005, Ankara, 2007, 521-529.

Polat 2008 Y. Polat, "The Phrygian Rock Cut Religious Monuments the Destructions of the Monuments and their Restoration Processes", *Symposium on Mediterranean Archaeology Chieti*, 2005. (SOMA 2005), 2008, 425-430.

Prayon 1987 F. Prayon, *Phrygische Plastik*, Tübingen (1987).

Ramsay 1882 W. M. Ramsay, "The Rock Necropoleis of Phrygia", *Journal of Hellenic Studies* 3, 1882, 1-32.

Ramsay 1889 W.M. Ramsay, "A Study of Phrygian Art II", *Journal of Hellenic Studies* 10, 1889, 147-189.

Ramsay 1890 W.M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, John Murray, London (1890).

Reisch 1894 E. Reisch, "Altar", *Real-Encyclopädie*, 1894, 1640.

Roller 2012 L.E. Roller, "Frig Dini ve Kült Uygulamaları/Phrygian Religion and Cult Practise", *Frigler/Phrygians* (Eds. T. Tüfekçi Sivas & H. Sivas), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, 202-231.

Sevin 2001 V. Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara (2001).

Steuart 1842 J. R. A. Steuart, *Description of Some Ancient Monuments with Inscriptions still existing in Lydia and Phrygia several of which are supposed to be Tombs of the Early Kings*, London (1842).

Tamsü 2008 Rahşan Tamsü, "Observations On The Phrygian Rock-Cut Altars", *SOMA 2005 Proceedings of the IX Symposium on Mediterranean Archaeology, Chieti (Italy)*, 24-26 February 2005, Bar International Series, Vol.1739, 2008, 439-440.

Tamsü-Polat 2010 Rahşan Tamsü Polat, "Yeni Buluntular Işığında Phryg Kaya Altarları Ve Bir Tipoloji Önerisi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10.1, 2010, 207-208.

Tamsü-Polat ve diğ. 2020 R. Tamsü Polat, Y. Polat, A. Lubotsky, "An Idol-Shaped Stele with an Old Phrygian Inscription in the Territory of Nakoleia", *Gephyra* 19, 2020, 45-67.

Tamsü-Polat 2022 R. Tamsü Polat, "İdollerin Frig Kültüründeki Kimliğine Dair Bir Analiz/An Analysis of the Identity of Idols in Phrygian Culture", *Art-Sanat* 17, 2022, 451-473.

Temizer 1949 R. Temizer, "Kalınkaya Tümülüsü Kazısı", *Belleten* 13, 1949, 795-809.

Texier 1839 C. Texier, *Description de l'Asie Mineure, faite par ordre du gouvernement Français*, de 1833a 1837, I, Paris (1839).

Tüfekçi-Sivas 1999 T. Tüfekçi Sivas, *Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya İl Sınırları İçindeki Frig Kaya Anıtları*, Eskişehir (1999).

Tüfekçi-Sivas 2003 T. Tüfekçi Sivas, 2003, "A Newly Discovered Phrygian Façade Monument from Western Phrygia: The Monument of Kuzören – Tavuk Pınarı", *Thracia* 15, Honor of Alexander Fol 70th, Sofia (2003), 189-196.

Tüfekçi-Sivas 2005 T. Tüfekçi Sivas, "New Phrygian Rock Cut Monuments from Western Phrygia and Observations on their Cult Functions", *The Proceedings of the Fifth Anatolian Iron Ages Colloquium. Held at Van, Turkey, 6-10 August, 2001 (V. Demirçaçları Sempozyumu Bildirileri, Van, 6-10 Ağustos 2001, 2005, 217-227.*

Tüfekçi-Sivas – Sivas 2009 T. Tüfekçi Sivas – H. Sivas, *Frig Vadileri (Friglerden Türk Dönemine Uzanan Kültürel Miras)*, Eskişehir (2009).

Tüfekçi-Sivas 2012 T. Tüfekçi Sivas, "Frig Vadileri ve Kutsal Yazılıkaya-Midas Kenti/Phrygian Valleys and Sacred Yazılıkaya-Midas City", *Frigler/Phrygians* (Eds. Taciser Tüfekçi Sivas ve Hakan Sivas), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, 112-159.

YAZILIKAYA MIDAS VADİSİ'NDE FRİG İZLERİNİN KEŞFİ

YUSUF POLAT*

Vadi'yi bilim dünyasına tanıtan, gezgin ve yazar olarak bilinen aslında bir asker olan Yüzbaşı William Martin Leake'dir. Leake, 1800 yılında Midas Vadisi'ndeki anıtları inceler ve Midas Anıtı olarak adlandırılan anıtı üzerindeki yazıtlarda "Midai" kelimesini okuması nedeniyle bu anıtı Kral Midas'ın mezarı olarak tanımlar.

Yazılıkaya/Midas Vadisi konum olarak Doğanlı, Kümbet ve Yapıldak Vadisi ile birlikte değerlendirilmesi gereken, coğrafyası, konumu ve farklı çeşitlilikte ve ölçekteki Frig Anıtları, Frig Vadileri olarak adlandırılan vadiler arasında, ayrıcalıklı bir arkeolojik alandır¹.

Vadi'yi bilim dünyasına tanıtan, gezgin ve yazar olarak bilinen aslında bir asker olan Yüzbaşı William Martin Leake'dir. Leake, 1800 yılında Midas Vadisi'ndeki anıtları inceler ve Midas Anıtı olarak adlandırılan anıtı üze-

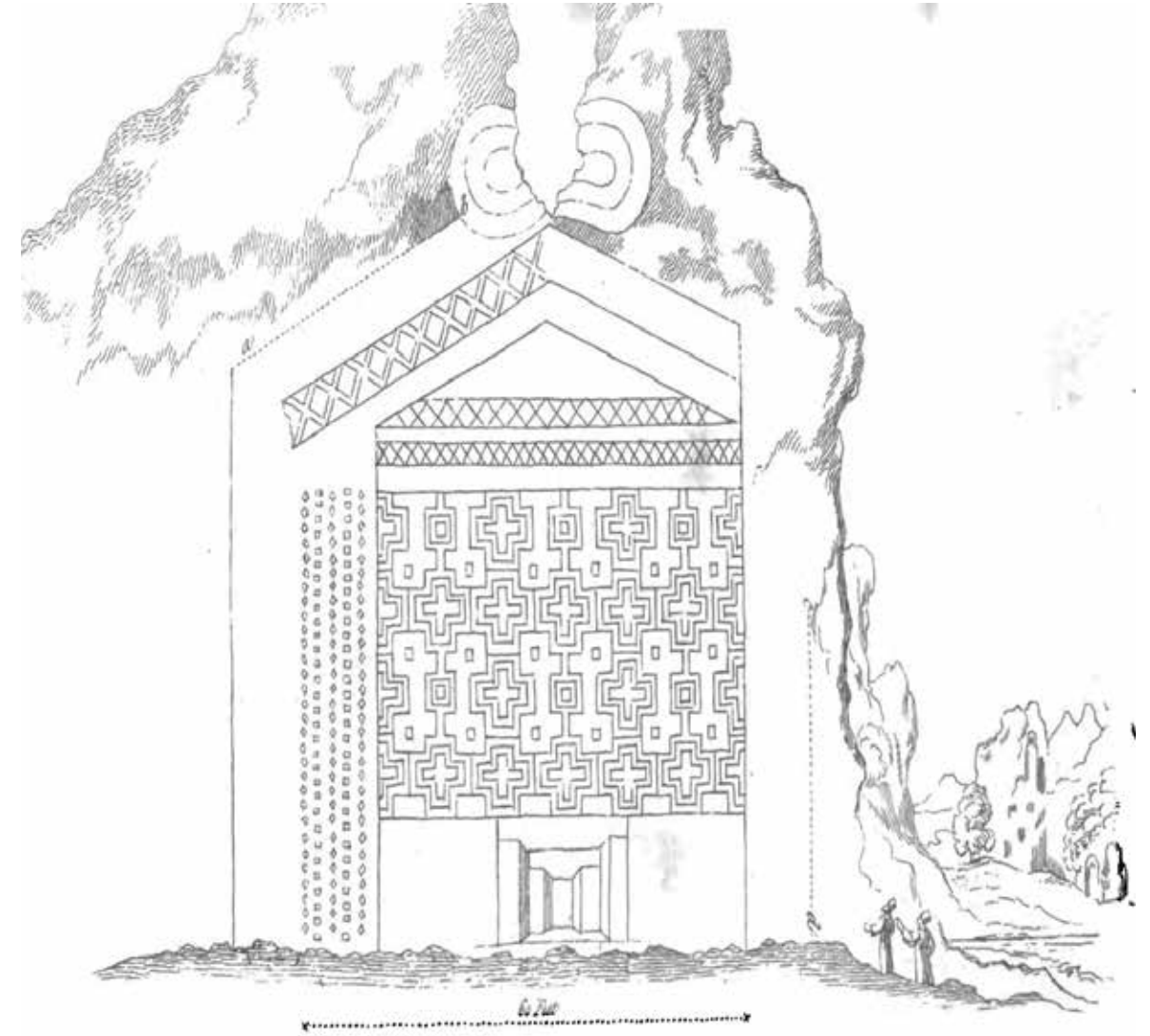
rindeki yazıtlarda "Midai" kelimesini okuması nedeniyle bu anıtı Kral Midas'ın mezarı olarak tanımlar². W.M. Leake'in bu söyleminin ileride Yazılıkaya/Midas Kale'de, Kral Midas'ın Mezarını bulmak için kazıların başlamasına yol açmış olması büyük bir ihtimaldir (fig. 1). Çünkü, C.H. Emilie Haspels kazı hatıralarında, kazı başkanı Albert Gabriel'in Midas Anıtı'nın ortasında bulunan nişe bakarak "Midas'ın mezarı buradaydı"³ diye haykırdığından bahseder. Başka bir olayda ise Haspels, kazılardan çıkan çömlek parçalarının konulduğu sepetlere ahşap etiketler alamadığından, buna karşın Gabriel'in Midas Anıtı'nın hemen sağında bulunan Kır-göz Kayalıkları'nda bulunan kuyuya inmek için

*Doç. Dr. Yusuf POLAT Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tepebaşı/ESKİŞEHİR-TÜRKİYE, e-mail: ypolat@anadolu.edu.tr

1 Frig Vadileri, Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya il sınırları arasında yer almaktadır. Bu üç il sınırının bulunduğu coğrafi alan, klasik dönemde Küçük Frigya (Frigya Epiktetos) olarak adlandırılmıştır (Ramsay 1890, 163 vd.).

2 Leake 1824, 33.

3 Haspels 2009, 27.

Inscription at a...b.
IAEFAAKEPAPOΓAFOS: M/DAI: NAFAGTAI: EAMAKTEI: EΔAN
Inscription at c...d.
BABA: MEMEFAI: GP: ITAF: KΦIΣAN: AFES: ZIKEMEMAN: E/AFES
G. Schatz Lithog. London Pub. by J. Murray, Albemarle St. 1824. Printed by G. Hullmandel.

Fig. 1: Yazılıkaya/Midas Anıtı'nın İlk Gravürü (Leake 1824).

Fig. 2: Laborde Tarafından Yapılan Yazılıkaya/Midas Anıtı'nın Gravürü (Laborde 1838, PL. XXVIII).

gerekli olan iki madenciye hemen gönderdiği- ni aslında sitemkâr biçimde anlatır⁴. Kırkgöz Kayalıkları'nda bulunan kuyunun bacasının derinliği 25 m'dir ve aşağıda kuyu Midas Anıtı'nın yönünde değil aksi yönde kıvrılmaktadır. Bu kuyu aslında geç dönem bir su kuyusudur ve günümüzde alan ziyaret edildiğinde üzeri demir ızgaralar ile kapatılmış olarak görülebilir. Aslında Gabriel'in burada kazı yapmak istemesinin asıl nedeni de köylünün biri tarafından Midas Anıtı'nın altında bir yan galeri keşfettiğini ve orada, içinde bir lahit ile iki kitabenin bulunduğu bir mezar odası gördüğünü anlatmasıdır.

W.M. Leake'in 1824 yılında, Yazılıkaya/Midas Vadisi ve anıtlara yer verdiği Journal of a Tour in Asia Minor başlıklı kitabını yayımladıktan sonra bölge bilim dünyasına tanıtılmış, böylece Vadi birçok gezgin ve araştırmacının ilgi odağı olmuştur. 1826 yılında Vadi'yi ilk

ziyaret eden gezginler, Fransız Alexandre de Laborde ve oğlu Leon de Laborde'dur (fig. 2).

Laborde'ler, bölgeye gelerek Frig Anıtlarını incelemiş, gravürlerini çizmiş, aynı zamanda Pişmiş Kale'ye çıkarak incelemelerde bulunmuşlardır. Gezinler bu yolculuklarını Han ilçesi üzerinden gerçekleştirmişlerdir. Onlar da W.M. Leake gibi Midas Anıtı'nın, Midas'ın mezarı olduğunu öne sürmüşlerdir.

Alexandre de Laborde, Yazılıkaya/Midas Vadisi'nde bulunan anıtların Doğanlı'da olduğunu hatta Midas Anıtı'nın Doğanlı Anıtı olduğunu söylemiştir. Yaptıkları gözlemleri biraz abartarak anlattığını, Pişmiş Kale'nin muazzam büyüklükte duvarlar ve burçlarla çevrili gibi gözüktüğünü anlatmasından anlamak mümkündür. Aynı zamanda Alexandre de Laborde yaptığı bu araştırma sırasında Bitmemiş Anıt'ı keşfetmiş ve onun da

Fig. 3: De Laborde Tarafından Yapılan Bitmemiş Anıtın Gravürü (Laborde 1838, Pl. XXV).

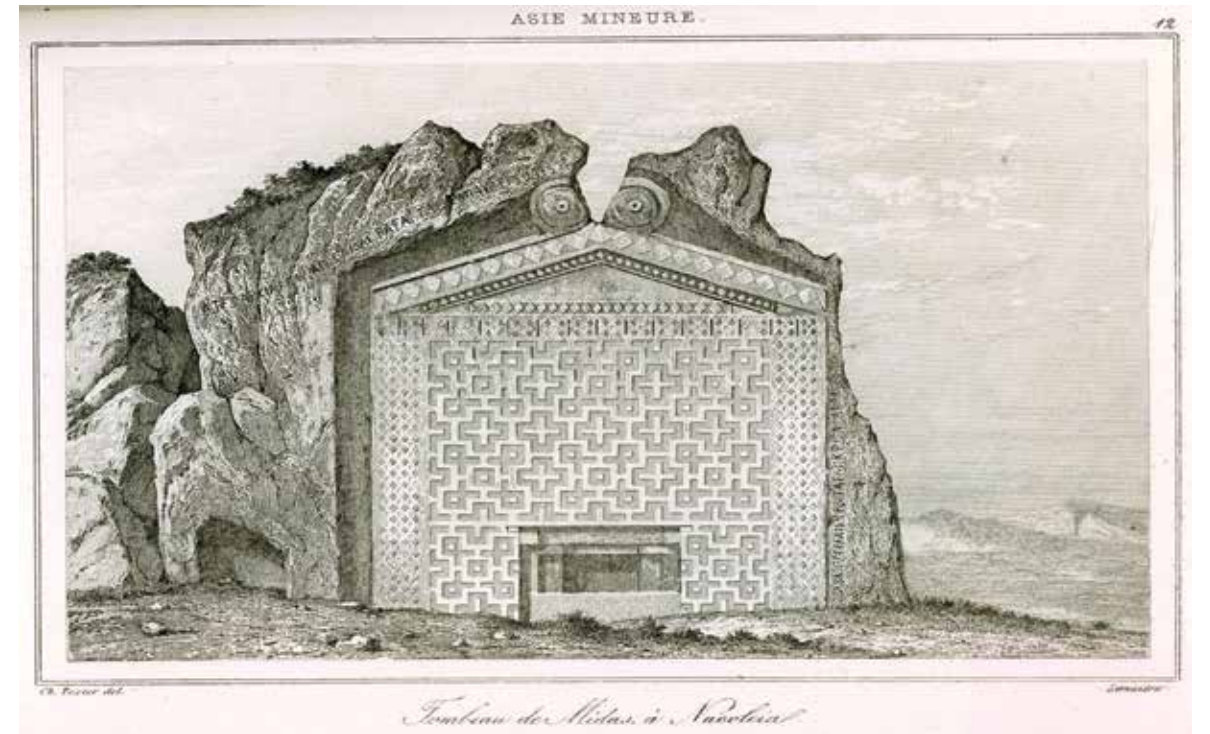

Fig. 4: Texier Tarafından Gravürü Yapılan Yazılıkaya/Midas Anıtı (Texier 1839)

⁴ Haspels 2009, 35.

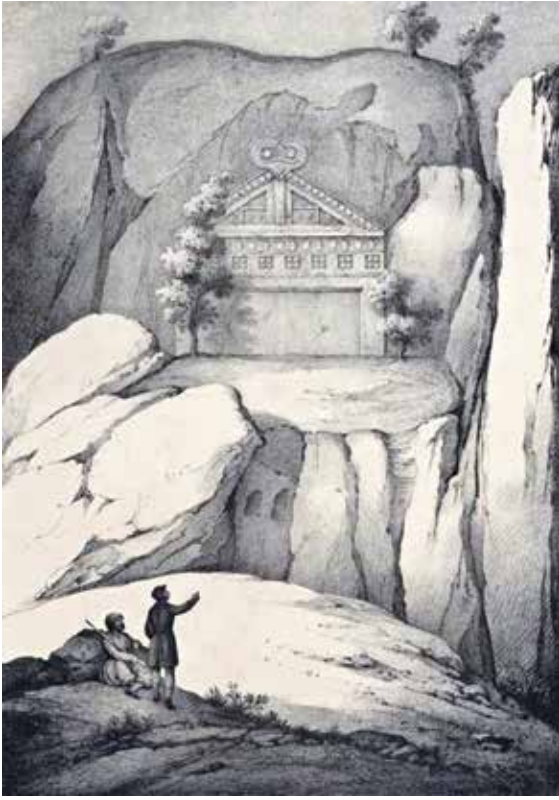

Fig. 5: Bitmemiş Anıt Gravürü (Steuart 1842)

bir mezar olduğunu öne sürmüştür⁵ (fig. 3).

1834 yılında ünlü gezgin, mimar-arkeolog Charles Texier, Midas Vadisi'ni ziyaret etmiştir. Texier, alandaki önemli anıtlardan olan Midas Anıtı'nın, Bitmemiş Anıt'ın, Areyastis/Areyastin Anıtı'nın ve civardaki kaya mezarlarının gravür çizimlerini yapmıştır.

Texier, ilk defa yöre halkının Midas Anıtı'nı "Yazılıkaya" olarak isimlendirdiğini bildirir. 1885 yılında Kafkaslardan göç eden Çerkez göçmenler tarafından Yazılıkaya/Midas Kale'nin eteklerinde kurulan, bugün var olan köy de adını üzerinde Eski Frigçe yazıların bulunduğu anıttan alarak "Yazılıkaya" olarak adlandırılmıştır⁶ (fig.4).

Royal Asiatic Society Üyesi J. R. Steuart'ın 1837 yılında bölgede detaylı araştırmalar

yaptığı bilinmektedir⁷. İzmir'den Ermeni bir tüccar ile birlikte yolculuğuna başlayan Steuart, Kütahya üzerinden Kümbet köyüne ulaşmış, ardından Bitmemiş Anıt ve Midas Anıtı'nda incelemelerde bulunarak bu anıtların çizimlerini yapmış ve anıtların üzerinde gördüğü yazıtların kopyalarını çıkartmıştır. Günün ilerleyen saatlerinde Pişmiş Kale'de, sonraki günlerde farklı bir rehber eşliğinde Doğanlı Kale'de incelemeler yaptıktan sonra, bugün Çukurca köyünden Yazılıkaya köyüne doğru giderken asfalt yolun sağında kalan Gerdekkaya Mezarı'na ulaşmış, bu mezarın çizimini yapmıştır. Buradan Pişmiş Kale'ye doğru giderken dönüş yolu üzerinde yer alan Areyastis Anıtı'nı görmüş ve bu Anıt'ın da gravürünü yaparak

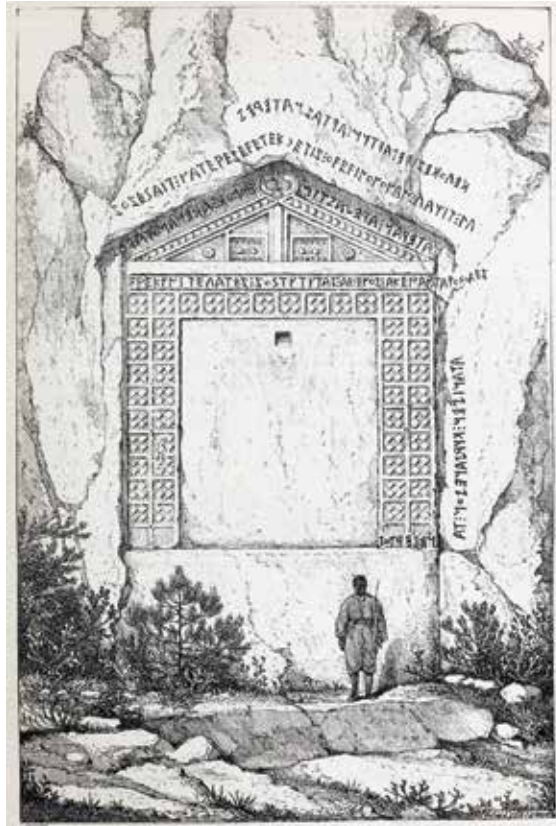

Fig. 6: Areyastis Anıtı Gravürü (Perrot-Guillaume 1872, fig. 58)

Fig. 7: Midas Anıtı Gravürü (Perrot-Guillaume 1872, fig. 48)

üzerindeki yazıtların kopyalarını çıkartmıştır⁸.

1858 yılında dil bilimci ve coğrafyacı Heinrich Barth ve Andreas David Mordtmann, Seyitgazi yoluyla Doğanlı Vadisi'ne gelerek önemli anıtları (Midas, Bitmemiş ve Areyastis) inceleyip anıtlar üzerinde bulunan yazıtlarının kopyalarını almışlardır⁹.

1861 yılında bölgeye, o sırada Atina'daki Fransız Okulu üyesi Arkeolog G. Perrot ve araştırma ekibi gelmişlerdir. Kümbet üzerinden vadiye giren ekip Pişmiş Kale, Midas Vadisi ve çevresinde incelemeler yapmış, Pişmiş Kale'nin çizimlerini ve detaylı planını çıkarmışlardır¹⁰. Perrot ilk defa Midas Anıtı'nın bir mezar olmadığını, muhtemelen bir kahraman veya tanrıya adanmış dini bir yapı olduğunu söylemiştir. Perrot'nun bu yorumu, günümüzde de bilim insanları tarafından kabul görmüştür.

Yazılıkaya/Midas Vadisi hakkın-

da bilgi veren diğer bir gezgin, tarihî coğrafya uzmanı ve epigraf William M. Ramsay'dir. Ramsay, 1881 yılında ilk defa Midas kenti olarak adlandırdığı yerde kaya anıtlarının olduğundan bahsetmiş ve çizimlerini yapmıştır. Ayrıca Bahşeyiş, Kümbet, Yapıldak ve Midas'ın mezarından söz etmiş ve Kümbet Vadisi'nin üzerinden Parthenios Nehri'nin (Seyit Suyu) geçtiğini belirtmiştir¹¹.

Ecole Française d'Athenes'in Üyelerinden, (Atina'daki Fransız Enstitüsü) Georges Radet ve Gustave Fougères 1886 yılında bölgeyi ziyaret etmişlerdir. Daha sonra 1893 yılında Radet, Henri Ouvre ile tekrar dağlık araziye araştırma gezisi düzenlemiş ve 1895 yılında Frigya ile ilgili kitabını yayımlamıştır¹².

Başkent Gordion'u (Yassıhöyük) ilk kez kazın Arkeolog Alfred ve Gustav Körte bölgede kapsamlı bir araştırma yapıp, Frig kaya anıtlarını incelemişlerdir¹³.

5 Laborde 1938, 74-76.

6 Texier 1862, 416-418.

7 Steuart 1842, 8-9.

8 Steuart 1842, 8-9.

9 Barth 1860, 91-92.

10 Perrot-Guillaume 1872, 435-444.

11 Ramsay 1888, 374.

12 Radet, 1895, 425.

13 Körte-Körte 1904, 219-226.

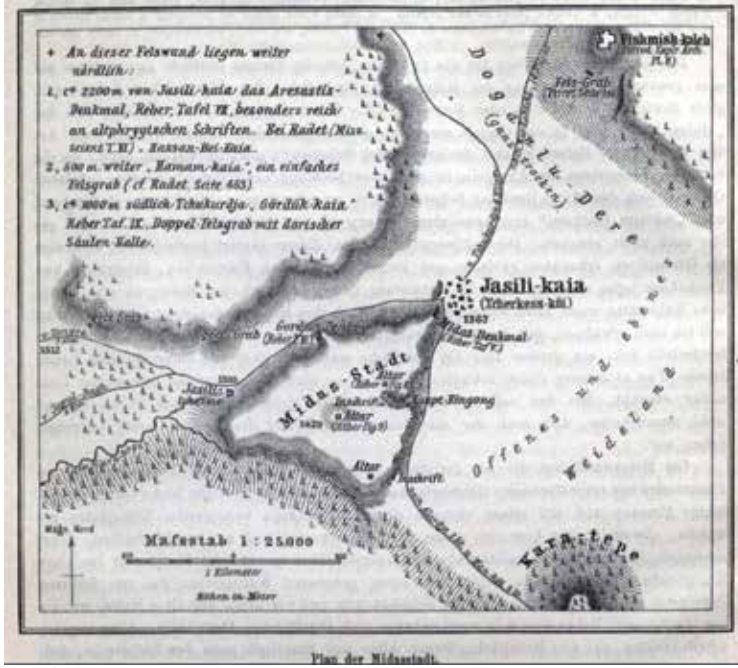

Fig. 8: Von Diest'in Hazırladığı Yazılıkaya/Midas Kale ve Çevresi Haritası (Von Diest 1898, 32)

1896 yılında coğrafyacı Walther von Diest bölgeye gelmiş ve harita üzerinde Kütahya ile Seyitgazi arasında uzanan dağlık arazide Barth, Radet ve Körte'nin izlediği yollar hakkında bilgiler vererek bu yolları haritalar üzerine işaretlemiş, bunun yanı sıra Midas Kale ve çevresinin de planını çıkartmıştır¹⁴. Sanat Tarihçi Franz von Reber 1896 yılında Vadi'deki anıtları incelemiş ve Anadolu Demiryolu Şirketi'ne bağlı profesyonel fotoğrafçı G. Berggren tarafından anıtlar fotoğraflanarak belgelenmiştir¹⁵.

1901-1904 yılları arasında Alman araştırmacı Erich Brandenburg bölgeye gelerek tüm Frig Anıtları'nı incelemiştir¹⁶. 1907 yılında, The Cornell Expedition to Asia Minor and the Assyro-Babylonion Orient adı verilen bir Amerikan heyeti John Robert Sitlington Sterrett'in başkanlığında Midas Anıtı ve çevresinde araştırma

gezisi yapmışlar¹⁷, Willam T. M. Forbes ise Yazılıkaya/ Midas Vadisi ve çevresinde jeolojik araştırmalar gerçekleştirmiştir¹⁸. 1925 yılında Frigya ve Lykaonya sınırlarında epigrafik çalışmalar yürüten, William M. Calder başkanlığındaki Monumenta Asiae Minoris Antiqua 1 (MAMA1) heyeti bölgedeki yazıtların da kopyasını çıkartarak çok önemli bir çalışma gerçekleştirmiştir¹⁹.

1936-1938 yılları arasında Fransız bilim adamı, coğrafyacı Ernest Chaput Dağlık Frigya Bölgesi'nin coğrafi ve jeolojik yapısını incelemiştir. 1941 yılında kitap olarak yayınlanan bu araştırmanın sonuçları bugünkü araştırmalar için de temel bir kaynak niteliği taşımaktadır²⁰.

Vadi'de arkeolojik olarak ilk sistemli kazıların yapıldığı yer Yazılıkaya/Midas Kale'dir. İstanbul'daki Fransız Arkeoloji Enstitüsü Müdürü, Sanat Tarihçisi ve Mimar olan Albert Gabriel, 1936 yılında Yazılıkaya'da ilk sondaj çalışmasının ardından, Atina'daki Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nden Arkeolog Haspels'i kazılara katılması için davet etmiştir. Haspels, 1939 yılına kadar devam eden kazılarda arazi başkanlığı görevini üstlenmiştir. Bu çalışmalar sırasında Anıtlar'ın çevresi, sarnıçlar ve ovaya doğru inen merdivenlerin temizliği yapıp Midas Platosu'nun kuzeydoğu kesimindeki yerleşim birimleri ve çok sayıda Frig seramiği gün ışığına çıkartılmıştır²¹.

1939 yılında İstanbul Üniversitesi Asistanı Arkeolog Halet Çambel, Pışmış

17 Haspels 1971,16.
18 Forbes 1911, 63-64.
19 W. M. Calder-MAMA I 1928, X.
20 Chaput, 1941.
21 Gabriel 1952, 27; Gabriel 1948, 225-227; Haspels 1981, 1-5.

Kale'de sondaj çalışması yapmıştır. Bu çalışmalar sonucunda kalenin, Frig Dönemi'nde Vadi'yi gözetleme amacıyla kullanılan önemli kalelerden biri olduğu anlaşılmıştır²².

II. Dünya Savaşı'nın ardından, 1946 yılında Haspels, alanda farklı aralıklarla 1958 yılına kadar devam eden yüzey araştırmalarını gerçekleştirmiştir. 1948 yılında İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü adına Yazılıkaya/ Midas Kale'de ikinci dönem kazıları başlar. 1951 yılına kadar süren kazıların arazi başkanlığını Çambel yürütmüştür²³.

1950 yılında Haspels bölgede üç ay süren araştırma gezisi yapmış ve Aşkudil Akarca kendisine bu araştırmada eşlik etmiştir. 1953 ve 1958 yıllarında bölgede çalışmalar yapan Haspels'e, Jaap M. Hemelrijk de katılmıştır. Haspels yaptığı çalışmaları 1971 yılında "The Highlands of Phrygia Sites and Monuments" adlı kitabı ile yayımlamıştır. İki ciltten oluşan kitapta Haspels, Dağlık Phrygia Bölgesi'nin, Prehistorik Dönem'den Osmanlı Dönemi'ne kadar uzanan geniş tarihsel sürecini anlatmakla birlikte, farklı dönemlere tarihlenen anıtların, mezar yapılarının ayrıntılı olarak çizimlerine de yer vermiştir²⁴.

1970 yılında, Yazılıkaya/Midas Kale'de Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Restorasyon Bölümü adına Ankara Müzesinden Gürkan Toklu başkanlığındaki bir ekip tarafından temizlik çalışmaları yapılmıştır. Çalışma esnasında Kale'nin batısında toprak çökmesi sonucu ortaya çıkan kaya mezarının çevresi açılarak temizlenmiştir. Bulunan eserler Eskişehir Müzesine teslim edilmiştir²⁵. Yazılıkaya/Midas Kale'de 1990 yılına kadar herhangi bir arkeolojik çalışma yapılmamıştır. Eskişehir Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü tarafından M. Fuat Özçatal başkanlığında 1990-1991 yıllarında onarım ve temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir²⁶. Bu ça-

lışmalarda sarnıçların içi temizlenmiş ve çok sayıda seramik parçası bulunmuştur. Bu çalışmalar dışında Vadi'de Hellenistik ve Roma Dönemlerine tarihlendirilen Dor düzeninde tapınak cephe- li Gerdekkaya Mezarı Anıtı restore edilmiştir²⁷.

1992-1993 yılında Eskişehir Arkeoloji Müzesi Müdürü Metin Pehlivaner başkanlığında bir ekip tarafından Yazılıkaya/Midas Kale'de ve Han yer altı yerleşiminde temizlik çalışmaları devam etmiştir²⁸. Yazılıkaya'da aşağı şehrin kuzey ve batısında ana kaya oyularak yapılmış olan sarnıçlar, akropol sarnıçları ve sarnıçları birbirine bağlayan merdivenlerdeki dolgu toprağı temizlenmiştir. Bu temizlik esnasında dolgu toprağında ağırşaklar ve çok sayıda gri renkli seramik parçası ele geçmiştir²⁹. Yazılıkaya/Midas Kale'de 1998 yılında, Kale'nin batısında yer alan Frig kaya mezarı da restore edilmiş, ayrıca "F" sarnıcında temizlik çalışmaları yapılmıştır³⁰.

1992-1996 yılları arasında Taciser Tüfekçi Sivas, doktora tezi kapsamında bölgede araştırmalar yapmış ve alandaki anıtları incelemiştir. Bu çalışmanın sonunda Sivas, 1999 yılında "Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya il sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları" adlı doktora tezini yayımlamıştır³¹.

2001-2007 yılları arasında, Taciser Tüfekçi Sivas'ın başkanlığındaki bir ekip ile birlikte Frig Vadileri'ni de içine alan Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya illerini kapsayan arkeolojik yüzey araştırmaları yapılmıştır³². Bu araştırmalar sonucunda bölgede Frig kültür kalıntılarının yanı sıra Orta Çağ'a kadar uzanan dönemlere ait çok sayıda arkeolojik kültür varlığı tespit edilerek belgelenmiş, bilinen arkeolojik kalıntıların ise genel durumları hakkında raporlar hazırlanmıştır³³.

27 Özçatal 1993, 419-439.

28 Pehlivaner 1994, 227-243.

29 Pehlivaner-Özçatal 1995, 67-91.

30 Tuna-Çağlar 2000, 69-78.

31 Sivas 1997, 19.

32 Tüfekçi Sivas 2003a, 285.

33 Tüfekçi Sivas-Sivas 2003b, 2-32.

14 von Diest 1898, 22-32.

15 von Reber 1897, 562.

16 Haspels 1971, 15-16.

22 Çambel 1948, 586-587.

23 Gabriel 1965, 1.

24 Haspels, 1971.

25 Haspels 1981, 1-3.

26 Özçatal 1992, 209-232.

Eskişehir İlinin yaklaşık olarak 70 km güneyinde bulunan Yazılıkaya/Midas Vadisi’n-
de 2017-2018 yıllarında Rahşan Tamsü Polat’ın başkanlığındaki ekip, kapsamlı arkeolojik yü-
zey araştırmalarını gerçekleştirmiştir. Oldukça kapsamlı belgeleme çalışmalarına da yer veri-
len bu araştırmalarda, vadinin bilinenin aksine erken buluntularının İlk Tunç Çağı’ndan çok daha öncesine, Alt Paleolitik Dönem’e kadar geri gittiği belirlenmiş, ayrıca Neolitik ve Kal-
kolitik Dönem’e ait buluntular ile birlikte Frig Dönemi’ne tarihlenen kaya altarı ve kaya idolleri ile Roma ve Bizans Dönemi’ne ait yer-
leşimler, nekropolisler ve tümölüs mezarlar da tespit edilmiştir. Sonuç olarak topografik özel-
likleri ve konumu ile birçok kültürün kendine yer bulduğu vadinin Prehistorik Dönem’den neredeyse günümüze kadar tarihsel sürecinin kesintisiz olarak devam ettiği anlaşılmıştır³⁴.

Kaynakça

Barth 1860 H. Barth, Reise von Trebezunt: ein Durch die Nördliche Hälfte Klein-A-
siens nach Scutari im Herbst 1858. Mit einer Karte von A. Petermann, Gotha: Justus Perthes (1860).

Brandenburg 1907 E. Brandenburg, “Frigien und seine Stellung im Kleinasiatischen Kul-
turkreis”, *Alte Orient* 9/2, 1907, 5-31.

Chaput 1941 E. Chaput, Phrygie, Exploration Archeologique I, Geologie et Geographie Ph-
sique, Paris (1941).

Çambel 1948 Çambel, H., “Pişmiş Kale Kazı-
sı”, *Türk Tarih Kongresi*, Sayı: III, TTK Basımevi (1948), 586–587.

Francovich 1990 G. de Francovich, Santuari e

Tombe rupestri dell’antica Frigia e un’indagine sulle tombe della Licia, Roma (1990).

Forbes 1911 W. T. M. Forbes, “A Geological Route through Central Asia Minor: from Afiun Kara Hissar via Sivri Hissar, Angora, Sungurlu, and the Malya Tchöl to Caesarea”, *The Journal of Geology*, 19/1 (1911) s. 63-64.

Gabriel 1952 A. Gabriel, Phrygie, Exploration Archeologie II, la Cite de Midas Topographie, Le Site et les Faille, Paris (1952).

Gabriel 1948 A. Gabriel Friky’a da Midas Şehri Kazıları., IV. TTK, Ankara (1948), 225-227.

Gabriel 1965 A. Gabriel, Phrygie, Exploration Archéologique IV La Cité de Midas, Architecture, Paris (1965).

Haspels 1981 C.H.E. Haspels, “Midas Şehri Kazısı”, *Belleten*, XLV, (1981). s. 1–5.

Haspels 1951 C.H.E. Haspels, Phrygie, Exp-
loration Archeologique III, La Cite de Midas, Ceramique et trouvailles diverses, E. De Boc-
card, Paris (1951).

Haspels 1971 C.H.E. Haspels, The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments. 1-2 vols. The University Press, Princeton (1971).

Haspels 2009 C.H.E. Haspels, Midas Kenti Kazıları ve Dağlık Frigya Bölgesi’ndeki Araş-
tırmalar, Frigya Ben Gezinlerin Sonuncu-
suyum, Derleyen: D. Berndt, Çev. B. Barış, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul (2009).

Körte-Körte 1904 G. Körte–A. Körte (1904). Gordion: Ergebnisse der Ausgrabung im Jahre 1900, Berlin: Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archaeologischen Instituts, Ergänzungs-
heft V. (1904), 219-226.

Laborde 1838 L. de Laborde, Voyage de l’A-
sie Mineure par Mrs. Alexandre de Laborde, Becker, Hall et Léon de Laborde, Paris (1838).

Leake 1824 W.M. Leake, Journal of a Tour in Asia Minor with Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country, London (1824).

Özçatal 1992 M. F. Özçatal, “Yazılıkaya, Uluçayır ve Karasakaltekke Kazı, Onarım ve Çevre Düzenleme Çalışmaları”, II. MKK Se-
mineri, Ankara (1992), 209- 232.

Özçatal 1993 M. F. Özçatal, “Gerdekkaya ve Yazılıkaya’da 1991 Yılı Çalışmaları”, III. MKKS, Efes, (1993), 419-439.

Pehlivaner 1994 M. Pehlivaner, “Han ve Yazılı-
kaya’da Temizlik Çalışmaları”, 1992 IV. MKKS (1994), 227-243.

Pehlivaner 1995 M. Pehlivaner-M. F. Özçatal, “Han ve Yazılıkaya’da Temizlik Çalışmaları”, V. MKKS (1995), 67-91.

Pèrrot – Chipiez 1890 G. Pèrrot– Ch. Chipiez, Histoire de l’art dans l’antiquite V, Perse, Phry-
gie, Lydie et Carie, Lycie, Paris (1890).

Tamsü Polat ve diğ. 2019 R. Tamsü Polat, Y. Polat, H. Sancaktar, M. B. Yürük, “Eskişehir İli Yazılıkaya Midas Vadisi Yüzey Araştırması 2017”, *AST* 36/3, Ankara, (2019), 261-278.

Tamsü Polat ve diğ. 2020 R. Tamsü Polat, Y. Polat, M. B. Yürük, F. Erikan, N. Kanbur, “2018 Yılı Yazılıkaya Midas Vadisi Araştırmaları” *AST* 37/3, Ankara (2020), 233-247.

Radet 1895 G Radet, “En Phrygie, Rapport Sur Une Mission Scientifique En Asie Mineu-
re”, *Nouvelles Archives Des Missions Scienti-
fiques Et Littéraires*, VI: 425-594, Paris (1895).

Ramsay 1889 W.M.Ramsay, “A Study of Phrygian Art II”, *Journal of Hellenic Studies* 10, (1889), 147-189.

Ramsay 1890 W.M. Ramsay, The Historical Geography of Asia Minor, John Murray, London (1890).

Steuart 1842 J. R. A. Steuart, Description of Some Ancient Monuments with Inscriptions still existing in Lydia and Phrygia several of which are supposed to be Tombs of the Early Kings, London (1842).

Texier 1862 C. Texier, Asie Mineure : descrip-
tion géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la Chersonnèse d’Asie , Paris (1862).

Tuna-Çağlar 2000 K. Tuna–M. D. Çağlar, “Yazılıkaya Frig Anıtsal Kaya Mezarı Restoras-
yonu ve “F” Sarnıcı Temizlik Çalışmaları”, 10. MKKS., Kuşadası (2000), 69-78.

Tüfekçi Sivas 2003a T. T. Sivas, “Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar İlleri 2001 Yılı Yüzey Araştırması, 20. AST, II, Ankara (2003). 285-298.

Tüfekçi Sivas-Sivas 2003b T. T. Sivas-H. Sivas, “Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar İlleri Yü-
zey Araştırması”, Arkeolojik Envanter Raporu, TÜBA- TÜKSEK 1, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (2003), 2-32.

Von Diest 1898 W. von Diest. Von Tilsit nach Angora, Forschungsreise zweier preufsischen Stabsoffiziere im Frühjahr 1896, Gotha: Justus Perthes, (1898), 22-32.

Von Reber 1897 F. von Reber, Die phrygischen Felsendenkmäler: Untersuchungen über Stil und Entstehungszeit, Abh bayer. A fad., Hist. Classe, 21, Verlag der k. Akademie (1897).

34 Tamsü Polat ve diğ. 2019, 261-278.; Tamsü Polat ve diğ. 2020, 233-247.

ŞARHÖYÜK – DORYLAİON KAZILARI: ESKİŞEHİR’İN BİNLERCE YILININ ÖZETİ

MAHMUT BİLGE BAŞTÜRK*

Eskişehir Ovası, tarihin ilk dönemlerinden beri hem arkeolojik kültürler için bir geçiş bölgesi, hem de siyasal güçler için elde tutulması zorunlu bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu’da var olmak isteyen herhangi bir güç; zengin tarım arazilerine, büyük ve küçük tatlı su kaynaklarına ve ticari – askeri yollara sahip bu bölgeyi kontrol etmek zorundadır.

Eskişehir, Anadolu Platosu’nun kuzey-batı uzantısı olan bereketli bir niş içinde yer almaktadır. Kuzey, batı ve güneyde sıradağlarla çevrili olan bu küçük ova, batıya doğru daralan bir huni şeklinde İç Anadolu düzlükleri ile batıdaki dağlık alanlar arasında sınır oluşturmaktadır. Marmara’nın doğu ve güney kesimlerinin yanı sıra Kuzey Ege’yi İç Anadolu’ya bağlayan doğal geçitlerin neredeyse tamamı bu dar çıkıntıya ulaşmaktadır. Bu yüzden Eskişehir Ovası, tarihin ilk dönemlerinden beri hem arkeolojik kültürler için bir geçiş bölgesi, hem de siyasal güçler için elde tutulması

zorunlu bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu’da var olmak isteyen herhangi bir güç; zengin tarım arazilerine, büyük ve küçük tatlı su kaynaklarına ve ticari – askeri yollara sahip bu bölgeyi kontrol etmek zorundadır. Eskişehir’in bu özelliği tarihin ilk dönemlerinden itibaren dikkati çekmiştir ve Eskişehir, Anadolu tarihinin dönüm noktalarında gerek Hitit Krallığı’nın batı yayılımı gerek Haçlı Seferleri gerekse Kurtuluş Savaşı sırasında üzerine düşen tarihi rolü yerine getirerek haklı bir yer kazanmıştır.

Eskişehir’in şimdilik bilebildiğimiz en eski adı olan Dorylaion / Dorylaeum, antik kaynaklarda yukarıda anılan özellikleriyle, çeşitli kaplıcalara sahip bir yol kavşağı olarak tanımlanmaktadır¹. Kentin ku-

*Doç. Dr. Mahmut Bilge BAŞTÜRK,
Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi
Ana Bilim Dalı. bilgebasturk@gmail.com
Tüm görseller Şarhöyük – Dorylaion Kazı Arşivi’ne aittir.

1 Ramsay 1890, 168; Magie 1950/1, 42.

Fig. 1: Şarhöyük ve Eskişehir

ruçları olarak farklı kişiler anılsa da iki kişi ön plana çıkmaktadır: Dorylaos ve Akamas. Eretrialı bir kahraman olan Dorylaos’un soyunun Herakles’e dayandığına inanılır. Bugünkü Hamamyolu civarında bulunmuş bir yazıtta-Eretrialı Dorylaos kurucu olarak anılmaktadır². Bir başka metinde, Dorylaionlu bir askerinin diplomasında ise Acamantia Dorylaion (Akamas’ın Dorylaion’u) ifadesi bulunmaktadır³. Anılan Akamas, muhtemelen Phaidra’nın oğlu olan ve Troia savaşında da rol oynayan Akamas olmalıdır. Ancak, Troialı Antenor ve Theano’nun oğlu Akamas veya yine Troialı-

larla birlikte Akhalara karşı savaşan Trakyalı Kral Akamas da bu kurucu kahraman olabilir. Özellikle kentin Frig karakteri düşünüldüğünde, Trak bağlantısı göz ardı edilmemelidir⁴. MS 3. yüzyıla ait bazı yazıtlarda ise dönemin Asia başrahibi Q. Aelius Voconius Stratoniceus’un da kentin lideri ve kurucusu olarak anıldığı görülmektedir⁵. Kenti Dorylaion olarak anan ilk kaynak olan Diadorus (20. 108. 6–7), Ipsos Savaşı öncesi Trak Kralı Lysimakhos’un burada kamp kurduğundan ve rakibi Antigonos’un kışı burada geçirdiğinden bahsetmektedir. Dolayısıyla kentin MÖ 4. yüzyıl

2 Radet 1895, 559.

3 Weiss 1913, 73-74.

4 İnceleme için bakınız Türkan 2019, 153.

5 MAMA V, xiii.

da hâlihazırda bu isimle anıldığını bilmekteyiz.

Eskişehir'in tarihi elbette çok daha eski dönemlere, günümüzden 6 binyıl öncesine kadar takip edilebilmektedir. Eskişehir'in çevresinde, yukarıda anılan bereketli ovanın içinde ve etrafında, bu uzun tarihsel süreci gösteren yüzlerce höyük bulunmaktadır. Ancak bunlardan biri hem boyutları hem de Eskişehir merkezine yakın konumu ile ön plana çıkmaktadır. Burası, Şarhöyük'tür.

Şarhöyük Kazıları

Eskişehir kent merkezinin yaklaşık 2 km kuzeydoğusunda bulunan, ancak bugün neredeyse şehir tarafından neredeyse çevrelenmiş durumda bulunan Şarhöyük, yüzyıldan daha fazla süredir Dorylaion ile özdeşleştirilmektedir (fig. 1). 450 x 400 m çapıyla ve 17 m yüksekliğiyle Anadolu'nun hatırı sayılır büyüklükteki höyüklerinden biri olan Şarhöyük, 18. yüzyılda Paul Lucas tarafından ziyaret edilmiş ve buradaki yazıtlar ve kalıntılar kayıt altına alınmıştır. 1887'de Ramsey'in höyüğü ziyaretinden itibaren Şarhöyük – Dorylaion özdeşliği hemen tüm kaynaklarda kabul edilmiştir⁶. Elbette ki farklı dönemlerde höyüğün taşıdığı önem değişimlere uğramıştır, ancak höyüğe Selçuklu akınlarına dek kesintisiz şekilde yerleşilmiştir.

Şarhöyük'te sistemli arkeolojik kazılar, 1989 yılında müteveffa Prof. Dr. Muhibbe Darga ile başlamıştır. 2005 yılında müteveffa Prof. Dr. Tacişer Tüfekçi Sivas tarafından devralınan kazı, onun başkanlığında 2012 yılına kadar sürdürülmüştür. Doç. Dr. Hakan Sivas tarafından 2013 yılında gerçekleştirilen temizlik çalışmasının ardından alandaki çalışmalar kesintiye uğramıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü tarafından ve mevcut yazarın bilimsel danışmanlığında 2015 – 2019 arasında yeniden başlatılan kazı çalışmaları, 2022 yılından itibaren Cumhur-

başkanlığı Kararlı Kazı statüsünde devam etmektedir. Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi ve Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nden bilim ekibi ve öğrencilerin katılımıyla devam eden kazılar, Kültür ve Turizm Bakanlığı başta olmak üzere Anadolu Üniversitesinin ve Tepebaşı Belediyesi'nin katkılarıyla devam etmektedir.

Otuz yılı aşkın bir süredir kazılan Şarhöyük, temelde farklı alanları barındırmaktadır. Bunlar höyük konisi, aşağı şehir ve nekropol alanı olarak üçe ayrılabilir (fig. 2). M. Darga tarafından 14 yıl yürütülen erken kazılar, merkezdeki höyük konisinde yoğunlaşmıştır. 2007 yılından itibaren kazılar, höyük konisindeki çalışmaların yanı sıra höyüğün güney kesimindeki Aşağı Şehir ve höyük konisinin yaklaşık 200 m batısında kalan nekropol alanında sondaj çalışmaları şeklinde devam etmiştir. 2015 yılından itibaren tarafımızdan sürdürülen kazı çalışmaları ise yeniden höyük konisi üzerindeki tabakalanmanın aydınlatılmasına odaklanmıştır.

Eskişehir'in tarihi elbette çok daha eski dönemlere, günümüzden 6 binyıl öncesine kadar takip edilebilmektedir. Eskişehir'in çevresinde, yukarıda anılan bereketli ovanın içinde ve etrafında, bu uzun tarihsel süreci gösteren yüzlerce höyük bulunmaktadır. Ancak bunlardan biri hem boyutları hem de Eskişehir merkezine yakın konumu ile ön plana çıkmaktadır. Burası, Şarhöyük'tür.

Fig. 2: Şarhöyük ve Kazı Alanları

Höyük üzerinde yürütülen arkeolojik çalışmalar sonucunda, MÖ 4. binyılın son çeyreğinden MS 13. yüzyıla dek kesintisiz bir yerleşim silsilesi olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu yerleşimlerden bazıları (erken dönemler) şimdilik sadece seramik ve küçük buluntu düzeyinde tespit edilebilmiş, mimari tabakalar açığa çıkartılamamıştır. Bunun nedeni, höyüğün oldukça büyük olması ve höyük üzerindeki yerleşim örgüsünün zaman içinde yer değiştirmesidir. Aynı zamanda, höyük üzerine kesintisiz yerleşim, her yerleşimin bir önceki yerleşimi de tahrip etmesini beraberinde getirmektedir. Bu nedenle bazı arkeolojik malzeme, kendisinden sonraki tabakalar tarafından açığa çıkartılmakta, ancak kazılar aracılığıyla ulaşılması zorlaşmaktadır. Anılan tüm çalışmalar sonucunda, Şarhöyük'te şu anda dokuz farklı kültürel evrenin varlığı tespit edilmiştir:

- ŞH 0 19. yy. İkinci Yarısı – Kurtuluş Savaşı
- ŞH I Bizans
- ŞH II Roma
- ŞH III Hellenistik
- ŞH IV Demir Çağı
- ŞH V Geç Tunç Çağı (Hitit)
- ŞH VI Orta Tunç Çağı (seramik ve küçük buluntu)
- ŞH VII Erken Tunç Çağı (seramik ve küçük buluntu)
- ŞH VIII Kalkolitik Dönem (seramik)

Şarhöyük'te tespit edilen kültürel evrelere, en erken dönemden itibaren bakmaya çalışacağız. Bunların ilki, Kalkolitik Dönemdir.

6 Cox – Cameron 1937, XII.

Fig. 3: Şarhöyük Kalkolitik Dönem Seramiği

Geç Kalkolitik – ŞH VIII (yaklaşık MÖ 4000 – MÖ 3000)

Höyük üzerinde bugüne dek tespit edilebilmiş en erken döneme ait malzeme, Geç Kalkolitik Dönem'e ait seramiklerdir (fig. 3). Seramiklerin incelenmesi, bunların MÖ 4. binyılın son çeyreğine (MÖ 3250 – 3000) ait olmaları gerektiğini göstermektedir. An itibarıyla çok az sayıda profil veren parça ve bazı amorf örneklerle temsil edilen Kalkolitik Dönem, ait oldukları tabakada değil, höyüğün

bir yerinden taşıma olduğu anlaşılan ve sonraki dönemlerde höyük üzerinde teraslama için kullanılan toprak içinde, Erken Tunç Çağı seramikleri ile beraber tespit edilmiştir. Bu seramiklerden biri, boyaların önemli bir kısmı dökülmesine rağmen içleri beyaz boyalı olduğu anlaşılan şevron bezemeye ait örnektir. Verilerin azlığı ve arkeolojik bir tabakadan tespit edilememeleri nedeniyle henüz Şarhöyük Kalkolitik kültürü üzerine söylenebilecek çok şey yoktur. Ancak az sayıda olsa eldeki buluntular, Eskişehir'in merkezi diyebileceğimiz bu noktada yerleşimin en az 5200 yıl önce başladığını göstermesi açısından önemlidir. Yoğun alüvyon tabakası ile kaplı ova içinde bulunan höyüğün erken tabakalarının da alüvyon altında kalması, günümüz ova seviyesinin daha da altında olması mümkündür. Bu durum, ileriki yıllarda yapılacak çalışmalarda daha iyi anlaşılabilecektir.

Erken Tunç Çağı – ŞH VII (MÖ 3000 – MÖ 1900)

Erken Tunç Çağına ait veriler, erken dönem kazılarında höyüğün kuzeyindeki basamaklı açmalarda tespit edilmiştir. Kazının bu aşamasında sınırlı alanda tespit edilen MÖ 3. binyıl malzemenin tarihlendirilmesi, Erken Tunç Çağı sonu – Orta Tunç Çağı başı olarak yapılmıştır⁷. Ancak ilerleyen yıllarda gerçekleştirilen kazılarda, Erken Tunç Çağı malzemesi daha yoğun şekilde, höyüğün batı yamacında, Hellenistik tabakaların üstünde, Geç Roma ve Bizans tabakaları tarafından yamacın teraslanması amacıyla taşınan toprak içinde saptanmıştır. Anılan taşıma dolgu toprağı içinde, Erken Tunç Çağı çanak çömleği yoğun şekilde tespit edilmiştir. Yine höyüğün güney yamacında, Hitit İmparatorluk Dönemi tabakalarının

⁷ Darga – Tüfekçi-Sivas 2000, 109-110. Bu dönemlere ilişkin ETÇ malzemesinin incelenmesi için bakınız: Darga 2007; Sivas 2004 ve 2009.

Fig. 4: Şarhöyük Erken Tunç Çağı Buluntularından Örnekler

üzerinde, erozyona uğramış Demir Çağı tabakalarının malzemesi ile karışmış şekilde Erken Tunç Çağı seramiğine rastlanmıştır⁸. Büyük bir kısmı açık, neredeyse tamamı kırmızı astarlı olan Şarhöyük Erken Tunç Çağı çanak çömleğinin en belirgin özelliği, ilk bakışta oldukça homojen bir görünüm sergilemesidir. Basit, omurgalı veya S profilli kâseler, kısa boyunlu veya boyunsuz çömlekler, gagalı veya yonca ağızlı testiler başlıca formlardır. Çoğunluğu el yapımı olan bu seramiklerin hamur rengi kırmızı ve kahverenginin tonları arasında değişir. Malzeme üzerinden yapılan değerlendirmede, hamur katkısı olarak ince nitelikli kum, kireç ve mikanın baskın olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak pişme iyi ve orta dereceli olup, az sayıda kötü pişmiş örnek bulunmaktadır. Seramik örnekleri dışında, bu döneme ait küçük buluntular da dikkat çekicidir. Bu buluntular içinde insan

⁸ Şarhöyük Erken Tunç Çağı seramik verilerinin genel değerlendirilmesi ve seramik kataloğu için bakınız: Baştürk – Baştürk 2017

ve hayvan heykelcikleri, taş baltalar, ağırlık ve ağırşaklar ile bir mühür döneminin özelliklerini yansıtan önemli buluntulardır (fig. 4). Erken Tunç Çağı buluntuları, tüm dönemin özelliklerini vermesine rağmen eldeki örneklerin önemli bir kısmı Erken Tunç Çağı II, Erken Tunç Çağı sonu ve Orta Tunç Çağı geçiş evresine, yaklaşık MÖ 2300 – MÖ 1900 arasına yerleştirilebilir.

Orta Tunç Çağı – ŞH VI (MÖ 1900 – MÖ 1600)

Orta Tunç Çağı'na ait malzeme şimdiye kadar bu dönemin çok erken örnekleriyle sınırlıdır. Yine yukarıda bahsedildiği gibi mimari bir tabakaya ait olmayan Orta Tunç Çağı çömlekçiliği, dolgulardan gelen Erken Tunç Çağı IIIB çanak çömlekleri ile birlikte bulunur. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi mimarisinin ve çanak çömlekçiliğinin daha erken bir aşaması höyüğün kuzeybatı basamaklarında bildirilmektedir, ancak budurum höyüğün diğer kısımlarında izlenememektedir⁹.

Geç Tunç Çağı – ŞH V (MÖ 1600 – MÖ 1200 / Hitit Dönemi)

Şarhöyük'ün Geç Tunç Çağı Dönemi, Hitit İmparatorluk Dönemi'ne karşılık gelir ve Hellenistik tabakaları ile birlikte en iyi bilinen dönemlerden biridir. Şimdiye kadar Hitit tabakaları, höyüğün güney yamaçlarında ve kuzey basamak açmasında büyük ölçüde ortaya çıkarılmıştır ve Hititlerin birbirinden yaklaşık 250 m uzakta her iki sektörde de varlığını kanıtlayarak yaygın bir Hitit yerleşiminin varlığını düşündürmektedir. En üst seviyeler ve şimdiye kadar ortaya çıkarılan en erken evre göz önüne alındığında, Şarhöyük/Dorylaidon'da M.Ö. 16. yüzyıldan başlayarak İmpa-ra

⁹ Darga – Tüfekçi-Sivas 2000, 109-10.

Fig. 5: Şarhöyük Hitit İmparatorluk Dönemi Mimarisi

torluk döneminin sonuna kadar süren bir Hitit varlığı olduğu söylenebilir¹⁰.

Şarhöyük'te Geç Tunç Çağın son evresini oluşturan tabaka, Demir Çağ tabakalarının hemen altında tespit edilmiştir. Kendisinden bir önceki evrenin devamı niteliğinde gözükmesine rağmen bir sonraki Erken Demir Çağ tabakası tarafından yer yer tahrip edilmiş olan evrede bazı ocaklar, kerpiç duvarların kalıntıları ve çukurlar tespit edilmiştir. Bu tabakadan gelen arkeolojik malzeme, Hitit İmparatorluk Dönemi özelliklerini göstermektedir. Bu tabakada yangınla tahrip olmuş bir evin köşesine ait kerpiç duvarlar, çukurlar ve bir ocak bulunmuştur.

Şarhöyük'te Hitit İmparatorluk Dönemi'ne ait en iyi korunmuş mimari kalıntılar bir alt evreden (ŞH V.3) gelmektedir. Birbirine bitişik olarak inşa edilmiş, ikisi höyüğün yamacına doğru erozyona uğramış yedi farklı oda ve bunlarla ilişkili bir depo çukuru, bir yapı kompleksi görünümündedir (fig. 5). Tespit edilen mekân-

larının çoğunda taş temelsiz kerpiç mimari gözlenmiştir. Yapıların batısında bulunan depo çukuru ise, oldukça düzgün taşlarla döşenmiş bir silo görünümündedir. Yine Hitit İmparatorluk Dönemi'ni yansıtan bir alt evre, iki farklı alanda tespit edilmiştir. Evrenin tamamının, dikdört-

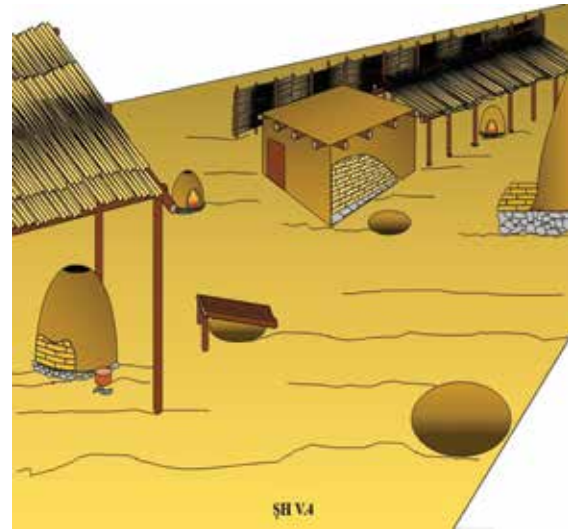

Fig. 6: Şarhöyük Geç Tunç Çağ Tabakalarından Şematik Canlandırma

10 Şarhöyük MÖ 2. binyıl tabakalarının detaylı incelenmesi için bakınız: Baştürk 2018

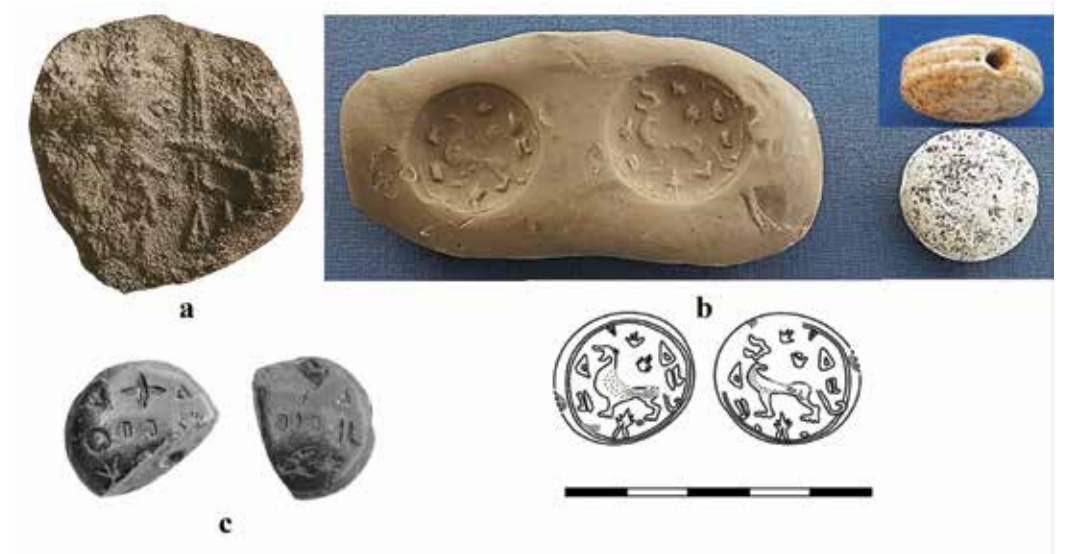

Fig. 7: Şarhöyük Hitit İmparatorluk Dönemi Mühür Baskısı ve Mühürler

gen ve taş temelli kerpiç mimari içeren bir yapı dışında, sundurmalarla çevrilmiş açık alanlardan oluştuğu görülmüştür (fig. 6). Bu evrenin altında ise, Hitit tabakalarının en erken evresi olarak kabul edilebilecek MÖ 16/15. yüzyıl tabakası kısıtlı bir alanda tespit edilebilmiştir.

Şarhöyük'te İç Anadolu'nun önemli Hitit merkezleriyle karşılaştırılabilecek nitelikte ve oldukça yoğun sayıda tespit edilen Hitit seramiğinin yanı sıra bronz iğneler, bızlar, çiviler, bilezikler, bıçaklar ve ok uçları gibi metal buluntular da gözlemlenmektedir. Bunların yanında dokumacılık faaliyetlerini gösteren çok sayıda ağırlık ve ağırşak da dikkat çekmektedir. Ancak küçük buluntular içinde en dikkat çekici olanları, sayıları az olmasına rağmen, mühürler ve bir adet mühür baskısıdır. MÖ 13. yüzyıla tarihlendirilen, Luwi hiyeroglifi bir mührün kil üzerine baskısı, Şarhöyük / Dorylaion'dan gelen en eski yazılı veriyi oluşturmaktadır¹¹. Bu belge üzerinde muhtemelen Şarhöyük'ün, dolayısıyla Eskişehir'in Hititçe ismi yazmaktaydı,

ancak ne yazık ki bu kısım kırılmıştır. Mühür, bir kralın oğluna, bir prene aittir, ancak kişinin ismi de korunamamıştır: xxx Ülkesi. xxx -zi/a Kral Oğlu (fig. 7a). Bu kişinin Şarhöyük'ün / Eskişehir'in yöneticisi olduğu anlaşılmaktadır ancak bu yönetimin yerel bir krallık mı, yoksa Hitit Krallığı'na doğrudan bağlı yerel bir idari merkez mi olduğu henüz bilinmemektedir. Luwi / Anadolu hiyeroglifi taşıyan ikinci bir filolojik veri, ŞH V.2 tabakasında tespit edilen Hitit formunda mühürdür (fig. 7b). Walwa/i(a) adını taşıyan bir kişiye ait olan mühür, MÖ 13. yüzyıla tarihlendirilmektedir¹². Aynı veya benzer isimde kişilerin Hitit çivi yazılı tabletlerde ve hiyeroglifi mühürlerde karşımıza çıkmaktadır, ancak elimizdeki mühürde ne yazık ki mührün sahibinin unvanı yazılmamıştır. Yine Hitit İmparatorluk Dönemi'nin son evresine, MÖ 13. yüzyıla ait bir başka mühür, iki yüzünde iki farklı erkek ismi taşımaktadır¹³. Bir yüzünde Luwa ismiyle yazılan kişinin "sofracı" olduğu

12 Doğan-Alparslan 2015.

13 Detaylar için bakınız: Baştürk – Doğan-Alparslan 2018.

11 Darga – Starke 2003; Darga 2004.

Fig. 8: Şarhöyük Demir Çağı 3 Evreli Taş Döşeme Yol

anlaşılmaktadır (fig. 7c). Yukarıdaki “Kral Oğlu” mühür baskısı ile beraber değerlendirildiğinde, Şarhöyük / Eskişehir’de Hitit İmparatorluk Dönemi’nde bir saray veya yönetici evinin bulunduğu anlaşılmaktadır ancak bununla ilgili daha net veriler ileriki yıllarda elde edilecektir.

Demir Çağı – ŞH IV (Frigler/Klasik Dönem/Ahamenid Hakimiyeti: MÖ 1200 – 330)

Yukarıda anılan Hitit tabakalarının hemen üstünde, Erken Demir Çağı tabakaları sınırlı alanda da olsa tespit edilebilmiştir. Bunların üzerinde ise Frig tabakaları olarak da tanımlayabileceğimiz tabakalar bulunmaktadır. Kazıların başladığı ilk yıllardan itibaren höyüğün batı kesiminde Gri Demir Çağı seramiği yoğun olarak tespit edilmiştir. Aynı alanda yapılan sınırlı çalışmalarda iki evreli bir “Frig Mahallesi” ortaya çıkarılmıştır. Üst tabakada, bir teras duvarıyla desteklenen Geç Frig yerleşmesine ait taş temelli kerpiç duvarlı dikdörtgen bir ev tespit

edilmiştir¹⁴. Evin doğusundaki avluda dikdörtgen ocaklar/fırınlar, silolar ve çöp çukurları bulunmuştur. Aynı alanda, teras duvarı seviyesinin altında, batı yamacındaki bir basamak açmada, Orta Frig mimarisine ait iki yapı belgelenmiştir. Höyüğün güney kesiminde tespit edilen Demir Çağı tabakalarında ise, üç farklı evreye sahip taş döşemeli bir yol açığa çıkarılmıştır (fig. 8).

Orta ve Geç Frig tabakalarında tespit edilen çanak çömlek topluluğu, temele seramiğinin büyük kısmını oluşturan gri mallardan oluşur.

Fig. 9: Şarhöyük Frig Dönemi Mührü

14 Darga 1993, Res. 8a-b.

Fig. 10: Şarhöyük Paleo-Frigce Yazıt

Öte yandan Lidya seramiği, Güneybatı Anadolu black on red seramikler ve Attika malı ince mallar (Siyah Figür, Siyah Fırnisli çanak çömlekler) gibi bazı yüksek kaliteli ithal mallar ve bunların yerel taklitleri de dikkat çekmektedir. Bronz fibulalar, Frig grafitisi taşıyan çanak çömlek parçaları, pişmiş toprak heykelcik başları ve bir Frig mührü (fig. 9) gibi buluntuların yanı sıra, erken dönem kazılarında, üzerinde Paleo-Frigce “At-

Fig. 11: Şarhöyük Geç Demir Çağı – Pers Etkili Metal Kap Açılması

tis” ibaresi bulunan kil bir mühür bulunmuştur¹⁵. 2017 yılı çalışmalarında ise Hellenistik mimari içinde devşirme olarak kullanılmış bir taş parçası üzerinde yine Paleo-Frigce iman umnip şeklinde kısa bir yazıt tespit edilmiştir¹⁶ (fig. 10).

Geç Frig dönemi, Şarhöyük’te Frig, Klasik Dönem ve Pers hakimiyetinin iç içe geçtiği bir dönemi yansıtmaktadır. Bu dönemden Hellenistik Dönem’e geçiş, Şarhöyük’te sınırlı alanda olmasına rağmen iyi bir şekilde belgelenmiştir. Dönemi’n son evresine ait mekanlarda, Pers etkili metal eserler, Klasik Dönem seramiği ile beraber tespit edilebilmektedir¹⁷ (fig. 11).

Hellenistik Dönem – ŞH III (MÖ 330 – MÖ 30)

Şarhöyük/Dorylaion höyüğünde geniş alanlarda kazılabilmiş tabakalar Hellenistik Dönem’e aittir. Son yıllarda höyüğün güney kesiminde yapılan çalışmalarda Hellenistik Dönem’e geçiş ve Hellenistik Dönem’den Roma Dönemi’ne geçişi içeren 6 farklı tabaka tespit edilmiştir. Erken Hellenistik Dönem’de yerleşimin bir depremle yıkıldığı anlaşılmaktadır. Yerleşim bunun hemen ardından yeniden inşa edilmiştir. Bu yeniden inşa sürecinde bazı yapıların temelleri tekrar kullanılmış, bazı yapılarda ise aks değişerek farklı bir mimari yön benimsenmiştir. Erken dönemdeki bazı büyük yapılar küçültülerek daha küçük mekanlar elde edilmiş, büyük depo yapılarının çoğu iptal edilerek daha küçük yapılara geçilmiştir. Özellikle höyüğün merkez kesiminde, caddeler / sokaklar ile bölünmüş oldukça geniş bir Hellenistik mahalle gözlemlenmiştir (fig. 12). Mimari, taş temel üzeri kerpiç yapılardan oluşmaktadır¹⁸. Çağdaş Hellenistik kentlerin görkemini yansıtmayan bu mütevazı

15 Brixhe 2002.

16 Baştürk – Avram 2019. Ayrıca bakınız Ignasi-Xavier – Obrador-Cursach 2021; Obrador-Cursach 2021.

17 Baştürk – Baştürk 2021.

18 Tüfekçi-Sivas 2018, 10-11.

Fig. 12: Şarhöyük Hellenistik Dönem Yerleşimi Merkez Açmalar

yerleşme, höyüğün bir “merkez” olarak önemini yavaş yavaş yitirmeye başladığını göstermektedir. Muhtemelen bu dönemde varsıl kesimler daha alçak alanlara, bugünün Eskişehir kent merkezine doğru yerleşmeye başlamış olmalıdır.

Seramik geleneği, geleneksel Frig seramiğinin devamı olarak gri ağırlıklı bir görünüm sergilemekte, form repertuarı çoğalmakta ve yeni dönemin malları bunların içinde kendine yer bulmaktadır. Megara kâseleri, siyah fırnisli mallar, batı yamacı çanak çömleği gibi ürünlerin hem

ithal hem yerli taklitleri dahil olmak üzere Hellenistik seramik repertuarının tüm örnekleri bulunabilmektedir¹⁹. Seramik dışında figürinler, figürin kalıpları ve plastik eserler de Hellenistik tabakalarda bulunan eserlerdendir (fig. 13).

Roma Dönemi – ŞH II (yaklaşık MÖ 30 – MS 395)

Şarhöyük'te Hellenistik Dönem'den Roma Dönemi'ne geçiş, bir diğer anlamda Geç Hellenistik – Erken Roma tabakaları, sınırlı alanda olsa da tespit edilebilmiştir. Uzunca bir süre Roma kültürü ile Hellenistik kültürün iç içe yaşadıkları, Hellenistik kültür öğelerin önemli bir kısmının Roma içinde de devam ettikleri anlaşılmaktadır. Roma Dönemi'ne ait mimarinin önemli bir kısmı, bir sonraki dönemde inşa edilen Bizans surlarının yapımı sırasında tahrip olmuştur. Ancak bazı alanlarda taş temelli kerpiç yapıları veya taşları alınmış olmasına rağmen temel izlerini bulabilir-

Fig. 13: Şarhöyük Hellenistik Dönem Buluntularından Örnekler

¹⁹ Şarhöyük Hellenistik seramiği için bakınız: Yedidağ 2019.

Fig. 14: Şarhöyük Roma Buluntularından Örnekler

Fig. 15: Şarhöyük Bizans Dönemi Kalesi

mek mümkündür. Bu dönem de Anadolu'daki çağdaşları gibi büyük ve görkemli bir şehri Dorylaion üzerinde görememekteyiz. Geç Hellenistik Dönem'den itibaren varsıl kesimlerin günümüz Eskişehir merkezine, özellikle Sıcaksular civarına taşınma durumu, Roma Dönemi'nde artarak devam etmiş olmalıdır. Şehir merkezinde gerçekleştirilen bazı inşaatlar sırasında tespit edilen villa kalıntıları ve mozaikler bu durumla ilişkili olmalıdır. Ancak bu, höyüğün terkedildiği anlamına gelmemektedir. Höyükteki Roma yerleşimi, varoş görünümü kazanmışa benzermektedir. Yine de Roma Dönemi'nin buluntu repertuarının neredeyse tamamını höyükte bulmak mümkündür. Motar, unguentarium, terra sigillata gibi seramiklerin yanında, bir magister büstü, çok sayıda kandil, metal ve kemik eserler, Roma Dönemi buluntuları arasında sayılabilir (fig.1)

Fig. 16: Şarhöyük Kurtuluş Savaşı Dönemine Ait Yunan Muhimmatı

Geç Roma – Bizans Dönemi – ŞH I (MS 395 – MS 13. Yüzyıl)

Malazgirt Savaşı'ndan sonra Dorylaion, muhtemelen 1080'de Selçuklular tarafından alındı. Kısa bir süre sonra, 1097'de bölge Birinci Haçlı Seferi'ne ve Haçlıların bölgeyi ele geçirmelerine şahit oldu. Ancak bölgedeki Türk hakimiyeti güçlenerek artmaya devam etti. İkinci Haçlı Seferi sırasında (1147) aynı rotayı izlemek isteyen Alman sefer kolu, yine aynı bölgede korkunç bir yenilgiye uğradı. Artan Türk nüfusuna karşın, Dorylaion'un halen Bizans hakimiyetinde olduğunu görmekteyiz. 1175 yılında İmparator I. Manuel Comnenus, Dorylaion'un surlarının tamiratında bizzat çalıştı. Ancak sadece bir yıl sonra, 1176 yılındaki Miryokefalon Savaşı, Dorylaion'daki Bizans hakimiyetinin sonunu getirdi. Şarhöyük, bu dönemde Bizans ordusunun kaleyi boşaltması ile beraber terk edilmiştir. Şehrin yeni hakimleri Türkler, Porsuk Nehri boyunca Sultanönü adı altında yeni bir yerleşme kurarken, kuzeyde yavaş yavaş harabeye dönüşmeye başlayan Şarhöyük, "eski şehir" ha-

line geldi ve bu isim zamanla şehrin tamamını kapsadı.

Şarhöyük'ün Bizans tabakaları höyükteki son yerleşim sürecini temsil etmektedir. Şimdiye dek iki anıtsal yapı tespit edilebilmiştir: Bunların ilki, varlığı 1800'lü yıllardan itibaren kayıtlarda geçen Bizans kalesinin sur yapıları ve bununla bağlantılı kulelerdir. Tren yolu inşaatı sırasında höyük adeta bir taş ocağı olarak kullanılmış, bu görkemli kalenin neredeyse tamamı sökülerek taşınmıştır. Kalıntıların çok az bir kısmı günümüze ulaşmıştır ancak hava fotoğrafları, surların izlerini ve kalenin planını detaylı bir şekilde anlamamıza olanak sağlamaktadır (fig. 15). İkinci anıtsal yapı olan, surlar içinde kalan kilise de aynı tahribattan etkilenmiştir ve neredeyse tüm Bizans Dönemi yapılarının taşları, temel çukurlarına kadar sökülerek taşınmıştır. Anılan kilisenin planı güçlükle çıkarılabilmektedir. Bu kilisenin bahçesi olması gereken alanda, kilisenin kuzey kesiminde bir dizi kaliteli taş sandık mezar tespit edilmiştir. Bu mezarlarda çoğunlukla haçlar olmak üzere tunç eserler ortaya çıkarılmıştır ve mezarların sahiplerinin ruhban sınıfı olması kuvvetle muhtemeldir.

Ancak kilisenin ve kalenin terk edilmesinden sonra da höyüğün en azından bir süre daha kullanıldığını görmekteyiz. Kilise zamanla yıkıntıya dönüşürken, bölgedeki Hristiyan toplumunun, kilisenin yıkıntılarını mezarlık olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Bölgenin kendileri için kutsal olduğunu bilen ve hatırlayan gruplar, ölümlerini kısa bir süre daha aynı alana gömmeye devam etmişlerdir. Yüzeye oldukça yakın yapılan bu gömüler, muhtemelen bölgedeki Hristiyan nüfusun azalması veya başka alanlara taşınması sonucu sona ermiştir.

Kurtuluş Savaşı sırasında, höyüğün ovaya ve şehre hakim konumu yine önem kazanmıştır. 10 Temmuz 1921 ile 24 Temmuz 1921 tarihleri arasındaki Kütahya-Eskişehir muharebelerinde bu konumda olan bir "hakim tepenin" göz ardı edilmesi mümkün değildir.

Kurtuluş Savaşı ve Şarhöyük-ŞH 0

Miryokefalon Savaşı ve sonrasındaki süreçte, Bizans ordusunun bölgeyi boşaltması sonucu Şarhöyük'te yerleşim silsilesinin sona erdiğinden bahsetmiştik. Ancak Şarhöyük'ün Eskişehir için önemi henüz bitmemiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında, höyüğün ovaya ve şehre hakim konumu yine önem kazanmıştır. 10 Temmuz 1921 ile 24 Temmuz 1921 tarihleri arasındaki Kütahya-Eskişehir muharebelerinde bu konumda olan bir "hakim tepenin" göz ardı edilmesi mümkün değildir.

Şarhöyük'te gerçekleştirilen kazıların ilk aşamasından itibaren, yüzeyin hemen altında, farklı özellikler gösteren bir toprak yapısı tespit edilmiş ve höyüğün güneyinde bir dizi siper benzeri yapının oluşturulduğu anlaşılmıştır. Ancak bu siperleri tarihleyebilmek için yeterli veri tespit edilememiştir zira höyüğün askeri birlikler tarafından uzun süre tatbikat alanı olarak kullanıldığı bilinmektedir. 2017 ve 2018 yıllarında sürdürdüğümüz çalışmalarda, ahşap veya başka bir malzeme ile tahkim edilmemiş, doğrudan toprağa kazılmış bir siper tespit edilmiştir. Yunan İşgal Kuvvetleri'nin Eskişehir'i işgalleri sırasında çektikleri, "Antik Dorylaion Tepesinde Türk Siperleri" ibareli bazı fotoğraflarda ise bu siperlerin fotoğraflandığı görülmüştür. Anılan siper içinden, oldukça kötü durumda bazı mühimmat sandığı parçalarının yanı sıra bol miktarda mermi kovani, mermi çekirdeği veya kullanılmamış mermi tespit edilmiştir (fig. 16). Bu alanda bulunan mermilerin tamamı 8 x 50 mmR Lebel olarak tanımlanmıştır. Fransız imalatı olan bu mermilerin Yunan ordusu ta-

rafından, özellikle St.Etienne Mle 1907 model makinalı tüfeklerde kullanıldıkları bilinmektedir. Dolayısıyla siperlerin son kullanım evresinde, Yunan çekilişi öncesinde veya sırasında siperlerden dışarıya yoğun makinalı tüfek ateşi açıldığını iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Bugün

Şarhöyük / Dorylaion Höyüğü, beş bin yılı aşan kesintisiz yerleşim silsilesi ile Eskişehir'in hemen tüm dönemlerine tanıklık etmiş bir antik yerleşimdir. Dünya kültür tarihinin farklı evrelerinden gelen, farklı özelliklere ve çeşitliliğe sahip binlerce buluntusu ile sadece Eskişehir'in değil, ülkemizin önemli arkeolojik alanlarından biridir. Kent merkezindeki konumu ve ulaşım kolaylığı düşünüldüğünde, bir "arkeopark" için ideal özelliklere sahiptir. Eskişehir'i doğuran Şarhöyük, binlerce yıl boyunca bu "eski şehri" yaşatmış, korumuş ve gözetmiş, şu anda da yakından izlemektedir.

Kaynakça

Baştürk 2018 M.B. Baştürk, “The Hittite Presence in Şarhöyük/Dorylaion: An Overview”. *Pessinus and Its Regional Setting 1 (Colloquia Antiqua 21)* (Ed. G.R. Tsetschladze), (Leuven/Paris/Bristol, CT), 2018, 129-162.

Baştürk – Avram 2019 M.B. Baştürk – A. Avram, “A Newly Discovered Old Phrygian Inscription from Şarhöyük (Dorylaion)”, *Ancient West and East* 18, 2019, 231-237.

Baştürk – Baştürk 2017 M.B. Baştürk – E. Baştürk, “Şarhöyük – Dorylaion Kazılarında Tespit Edilen Erken Tunç Çağı Çanak Çömleği”, *Arkeoloji Dergisi XXII*, İstanbul, 187-211.

Cox – Cameron 1937 C.W.M. Cox – A. Cameron, *Monuments from Dorylaeum and Nacolea (Monumenta Asiae Minoris Antiqua 5)*, Manchester (1937).

Baştürk – Doğan-Alparslan 2018 M.B. Baştürk – M.Doğan-Alparslan, “A New Hieroglyphic Seal from Şarhöyük”, *OLBA XXVI*, Mersin, 2018, 31-40.

Brix 2002 C. Brix, “Corpus des inscriptions paléo-phrygiennes, Supplement I”. *Kadmos* 41, 1-102.

Darga 1993 M. Darga, “Şarhöyük-Dorylaion Kazıları (1989–1992)”. *KST* 15.1, Ankara, 1992, 481-501.

Darga 2004 M. Darga, “Şarhöyük-Dorylaion (Eskişehir) Kazılarında Hitit Buluntuları (1989–2003)”, 60. Yaşında Fahri Işık’a Armağan (Ed: T. Korkut, H. İşkan, G. Işın), İstanbul, 269-283.

Darga 2007 “Şarhöyük Kazılarında İlk Tunç Çağı Buluntuları”, Refik Duru’ya Armağan (Ed: G. Umurtak – B. Güllan – A. Yurtsever), İstanbul, 2007, 91-101.

Darga – Starke 2003 M. Darga – F. Starke, “Eine Tonbulle mit Hieroglyphen Luwischem Siegelabdruck aus Şarhöyük-Dorylaion” *Studia Troica* 13, 161-164.

Darga – Tüfekçi-Sivas 2000 M. Darga – T. Tüfekçi-Sivas, “Şarhöyük-Dorylaion Kazı Çalışmaları 1997–1998”, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* I/2, Eskişehir, 2000, 97-127.

Doğan-Alparslan 2015 M. Doğan-Alparslan, “Ein Hieroglyphensiegel aus Şarhöyük”, *IstMitt* 65, İstanbul, 2015, 273-276.

Ignasi-Xavier – Obrador-Cursach 2021 A. Ignasi-Xavier – B. Obrador-Cursach, “The Iman Touch: A Coin Legend in Phrygian”, *Kadmos* 60 (1/2), 2021, 99-115.

Magie 1950 D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century After Christ*, vol. 1, Princeton (1950)

Obrador-Cursach 2021 B. Obrador-Cursach, “The closing formula of the Old Phrygian epitaph B-07 in the light of the Aramaic KAI 318: a case of textual convergence in Daskyleion”, *Anatolian Studies* 71, 2021, 47-58

Radet 1895 G. Radet, “En Phrygie, Rapport sur une mission scientifique en Asie Mineure (Août-Septembre 1893)”. *Nouvelles Archives des Missions Scientifiques et Littéraires* 6, 1895, 425-596.

Ramsay 1890 W.M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor (Royal Geographical Society, Supplementary Papers 4)*, London (1890).

Sivas 2004 H. Sivas, “Eskişehir’den İlk Tunç Çağına Ait İki Pişmiş Toprak Kadın Figürini”, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2(1,2), Eskişehir, 2004, 229-234.

Sivas 2009 H. Sivas, “Eskişehir’den İlk Tunç Çağı’na Ait İki Pişmiş Toprak Kadın Figürini”, Altan Çilingiroğlu’na Armağan Yukarı Deniz’in Kıyısında Urartu Krallığına Adanmış Bir Hayat (Ed: H. Sağlamtimur, E. Abay, Z. Derin, A.Ü. Erdem, A. Batmaz, F. Dedeoğlu, M. Erdalkıran, M.B. Baştürk, E. Konakçı), İstanbul, 2009, 627-631.

Tüfekçi-Sivas 2018 T. Tüfekçi-Sivas, “Excavations at Dorylaion/Şarhöyük in Phrygia Epiktetos”, *Pessinus and Its Regional Setting*, vol. 1. *Colloquia Antiqua 21* (Ed: G.R.Tsetschladze), (Leuven/Paris/Bristol, CT), 2018, 99-127.

Türkan 2019 A. Türkan, *Phrygia Epiktetos Bölgesi’nde Ölüm, Toplum ve Kimlik*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Eskiçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara (2019).

Weiss 1913 J. Weiss, “Zur Gründungssage von Dorylaion”, *Jahreshefte* 16, Wien, 1913, 71-76.

Yedidağ 2019 T.Y.Yedidağ, “Şarhöyük (Dorylaion) during the Hellenistic Period”, *Phrygia in Antiquity: From the Bronze Age to the Byzantine Period: Proceedings of an International Conference “The Phrygian Lands over Time: From Prehistory to the Middle of the 1st Millennium AD”*, Held at Anadolu University, Eskişehir, Turkey, 2nd-8th November, 2015” (Ed: G.R. Tsetschladze), 2019, 581-596.

Bir mezar odası ve bunun üzerine yığılan taş, kil ve toprak tabakasından oluşan tümülüslerle gömü geleneği, Güneydoğu Avrupa'da Tunç Çağı'ndan itibaren kullanılmıştır. Orta Anadolu'da Demirçığ öncesi döneme ait bir tümülüs saptanamamıştır. Bu nedenle bu gömü geleneğinin Orta Anadolu'ya Frigler tarafından Güneydoğu Avrupa'dan getirildiği düşünülmektedir.

Frigler soylularını gömmek için tümülüsler ve kaya mezarlarını kullanmışlardır.

Tümülüsler

Bir mezar odası ve bunun üzerine yığılan taş, kil ve toprak tabakasından oluşan tümülüslerle gömü geleneği, Güneydoğu Avrupa'da Tunç Çağı'ndan itibaren kullanılmıştır. Orta Anadolu'da Demirçığ öncesi döneme ait bir tümülüs saptanamamıştır. Bu nedenle bu gömü geleneğinin Orta Anadolu'ya Frigler tarafından Güneydoğu Avrupa'dan getirildiği düşünülmektedir¹. Frigler

*Prof. Dr. Hakan SİVAS, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e.mail: hsivas@anadolu.edu.tr

1 Sevin 2003, 268; Tüfekçi Sivas 2008b, 70; Sams 2012, 245.

Fig. 1: Gordion çevresindeki Tümülüsler. [H. Sivas Arşivi (Başlık Figürü)]

tümülüslerindeki mezar odalarını ahşaptan inşa etmişlerdir. Mezar odası kısmen toprağa kazılan dikdörtgen bir çukur içine inşa edilmiştir. Bazılarının tabanları ahşap döşemeli olan mezar odalarının duvarları yontularak düzeltilmiş kerestelidir. Bazen toprağa açılan basit bir çukur da tümülüslerde gömü için kullanılmıştır. Odanın inşası bitirildikten sonra ölü ve mezar armağanları zemin üzerine yerleştirilmiş, çatı bundan sonra inşa edilmiştir. Bir kapı ve dromos yoktur. Daha sonra oda üzerine önce çakıl taşı tabakası, sonra ıslak kil, en son da kuru kil veya toprak yığılarak tümülüs tepesi oluşturulurdu. Mezar odalarının boyutları ve tümülüsün yüksekliği mezarda yatanın mevkiine göre değişiklik gösterirdi². Mezar odaları genellikle mezarı soyguncu-

2 Sams 2012, 251.

Fig. 2: Büyük Tümülüs (MM Tümülüsü). Gordion. (H. Sivas Arşivi)

lardan koruma amaçlı olarak tümülüs tepesinin merkezine gelmeyecek şekilde yerleştirilmiştir³. Planlanan tümülüsün tam ortasına ahşap direkler dikilir ve tümülüs tepesini oluşturan taş, kil ve toprak tabakaları tam bir koni oluşacak şekilde kontrollü dökülürdü. Batıda Afyonkarahisar, güneybatıda Elmalı Ovası ve doğuda Niğde'ye kadar olan alanda görülen tümülüs mezar geleneği bazı değişikliklerle Roma Dönemi'nin içlerine kadar kullanılmaya devam etmiştir⁴.

Frig yayılım sahası içinde tümülüslerin en yoğun bulunduğu yer Frig başkenti Gordion çevresidir⁵ (fig. 1). Burada 100 kadar tümülüs saptanmıştır. Bu tümülüslerin 35 tanesinde arkeolojik kazı çalışmaları yapılmıştır⁶.

Frig tümülüslerinin Gordion'dan sonra en yoğun bulunduğu yer Ankara'dır. Burada Anıtkabir Tepesi, Atatürk Orman Çiftliği, Söğütözü ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi arazisinde yaklaşık 20 kadar tümülüs saptanmıştır⁷. Ankara'da kazısı yapılan tümülüslerin tarihleri MÖ 8. yüzyıl başları ile MÖ 6. yüzyıl başlarına kadar değişmektedir.

Afyonkarahisar'daki Tatarlı Tümülüsü⁸, Niğde Kaynarca Tümülüsü⁹ ve Antalya-Elmalı

3 Kohler 1995, 165, 182; Sams 2012, 251.

4 Sevin 2003, 268 vd.

5 Sevin 2003, 269; Tüfekçi Sivas 2008b, 70.

6 Tüfekçi Sivas 2008b, 70.

7 Sevin 2003, 269; Tuna 2007; Sams 2012, 246.

8 Summerer-von Kienlin 2010.

9 Akkaya 1991.

Bayındır Tümülüsü¹⁰ diğer tekil tümülüslerdir¹¹. Tümülüslere gömüler inhumasyon (doğrudan yakmadan gömme) ve MÖ 7. yüzyılın sonlarından itibaren kremasyon (yakarak gömme) şeklinde yapılmıştır¹². Gordion tümülüslerinde bir tümülüs dışında hepsinde tekli gömüler yapılmıştır. Bunlar erkek, kadın ve çocuk mezarlarıdır¹³.

Gordion Büyük Tümülüs (MM Tümülüsü)

Gordion'daki tümülüsler içinde en görkemlisi "Büyük Tümülüs"tür. MM Tümülüsü olarak da adlandırılır. 300 metre çapında ve 53 metre yüksekliğindedir (fig 2). Ahşap mezar odası zemin seviyesine ve tümülüs tepesinin merkezinde kalacak şekilde inşa edilmiştir. İki yana eğimli beşik çatılıdır¹⁴. Frig tümülüslerinin mezar odalarının ahşap çatıları genelde düzdür ve bir veya iki sıra keresteyle inşa edilmişlerdir. Ancak Gordion Büyük Tümülüs ve Tatarlı Tümülüsü'nün mezar odalarının beşik çatıları istisnai örneklerdir¹⁵. Mezar odasının yakınına yerleştirilen, taşlarla desteklenen servi kütüklerinden bir kaplama ve en dışta odanın etrafını çeviren 3 m yüksekliğinde taş bir duvar, odayı üsteki toprağın basıncından korumak için yapılmıştır. Gordion'da kazısı yapılan tümülüslerde mezar odalarının büyüklükleri 3 ila 10 m2 arasında değişmektedir. Ancak Büyük Tümülüs (MM Tümülüsü) 32 m2, P Tümülüsü 16 m2, Körte III Tümülüsü 11,5 m2, Ankara'daki tümülüslerin en büyüğü olan Büyük Tümülüs de 15,75 m2'lik büyük mezar odalarına sahiptir¹⁶.

Gordion Büyük Tümülüs'ün mezar odası (fig. 3) sedir kerestelerinden inşa edilmiştir. 6,20 m uzunluğunda, 5,15 m genişliğinde, 3,25 m yüksekliğinde, kuzey güney yönlü, dikdörtgen plan

10 Özgen-Özgen 1988, 31-49.

11 Sams 2012, 246.

12 Sams 2012, 248; Sevin 2003, 273.

13 Kohler 1995, 183-190; Sams 2012, 251.

14 Sevin 2003, 269, 272; Tüfekçi Sivas 2008b, 70.

15 Sams 2012, 249.

16 Sams 2012, 249.

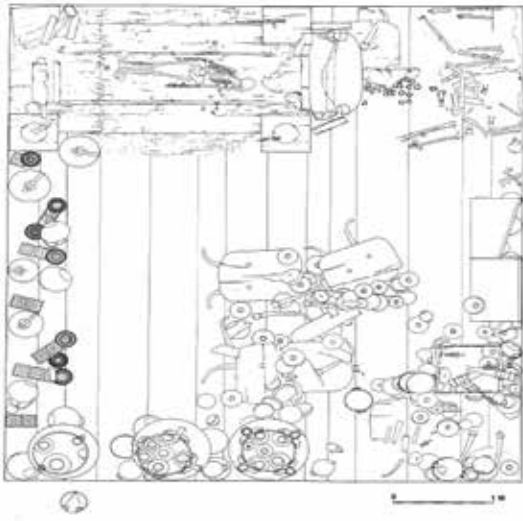

Fig. 3: Gordion Büyük Tümlüs Mezar Odası Planı (Simpson-Spirydowicz 1999, fig. 3)

lıdır. Oda'nın kuzeybatı köşesinde bulunan çam ağacından bir tabut üzerine 60 yaşlarında 1,60 m boyunda bir erkek sırt üstü yatırılmıştır (fig 4). Yanında tunç bir kemer ve çok sayıda fibula bulunmuştur. Ölü'nün üzeri kumaşlarla örtülmüştür. Doğu duvarı önüne zarif kakma bezemeli iki ahşap servis standı (tırnak) yerleştirilmiştir (fig 5). Ayrıca dört tanesi oda'nın ortasında diğerleri kuzeydoğu ve güneydoğu köşede olmak üzere dokuz tane masa bulunmaktaydı. Masaların üzerine çok sayıda tunç omphaloslu kâse (göbekli kâse) yerleştirilmiştir. Masaların

Fig. 6: Büyük Tümlüs'ün Mezar Odası. Gordion. (Simpson-Spirydowicz 1999, fig. 34).

Fig. 4: Büyük Tümlüs'te Yatan Phryg Soylusunun Kafatasının Etlendirme Çalışması (Sams 2007, 56).

çökmesi sonucu tüm bu malzeme mezar odası zeminine düşmüştür (fig. 6). Doğu ve batı duvarları üzerine çakılmış demir çivilere de çok sayıda tunç çanaklar, yonca ağızlı tunç testiler ve kemerler asılmıştır. Güneybatı köşede demir üçayaklar üzerine yerleştirilmiş üç büyük tunç kazan bulunmaktadır (fig. 3). Kazanların içine içinde yemek bulunan kaplar yerleştirilmiştir. Buluntular arasında bulunan biri aslan diğeri koç başlı iki tunç situla diğer güzel armağanları oluşturmaktadır¹⁷. Tunç eşyaların çoğu yerel üretilmiştir. Ancak mezardaki üç büyük tunç kazan ve tunç situlaların Geç Hitit bölgesinden geldiği düşünülmektedir¹⁸. Büyük Tümlüs (MM Tümlüsü)'ün önceleri Kral Midas'a ait oldu-

17 Büyük Tümlüs ile ilgili olarak bkz. Young 1981, 79-190, Lev. 34-83; Simpson-Spirydowicz 1999, 1-11, fig. 4-31, 34-58, 99-100, 108; Sevin 2003, 269-270, 272-273; Tüfekçi Sivas 2008b, 70-71; Simpson 2012, 334-345, fig. 1-11; ayrıca bkz. Ballard vd. 2012, 371 vd.; Vassileva 2012 18 Sevin 2003, 279; Sams 2012, 254.

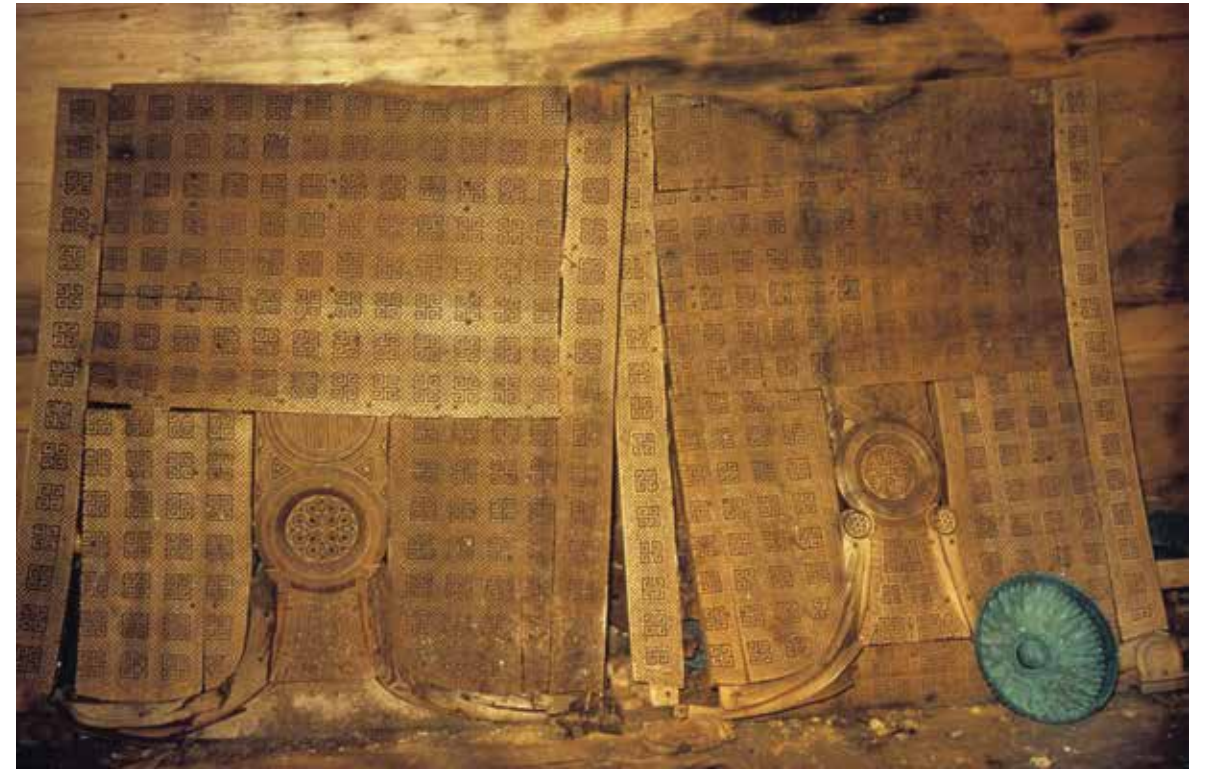

Fig. 5: Ahşap Servis Standları. Büyük Tümlüs. Gordion. (Simpson-Spirydowicz 1999, fig. 15).

ğu düşünülmüştür. Ancak dendrokronoloji incelemeleri ile elde edilen kesin tarihler tümlüsü MÖ 740 yıllarına tarihlenmektedir. Bu tarih Kral Midas'ın tahta çıkış yıllarına uygundur. Tümlüs Kral Midas'ın atalarından bir yöneticiye ya da büyük ihtimalle babası Gordias'a ait olmalıdır¹⁹.

Gordion P Tümlüsü

Büyük Tümlüs'ün 100 m kadar güney-güneydoğusunda, Körte III Tümlüsü'nün ise doğusunda bulunur. Yaklaşık 70 m çapında ve 12 m yüksekliğindedir. Doğu-batı yönünde 4,57 m uzunluğunda, kuzey-güney yönünde 3,48 m genişliğinde

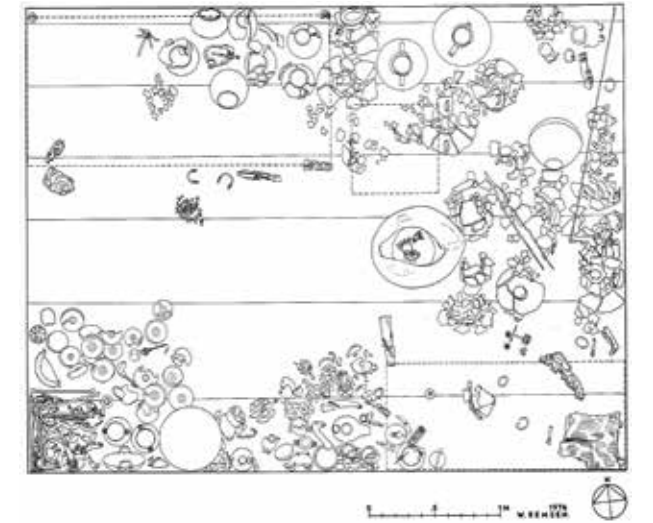

Fig. 7: Gordion P Tümlüsü. Ahşap Mezar Odası Planı (Simpson-Spirydowicz 1999, fig. 60).

19 Tüfekçi Sivas 2008b, 71.

Fig. 9: P Tümülsü'nden Aslan-Boğa Mücadelesi Konulu Ahşap Heykelcik (Simpson 2012, fig. 15)

Çatı üst üste iki kereste tabakasından oluşmaktadır. Taban ince ahşap levhalarla kaplanmıştır. Mezar içinden çıkan 4-5 yaşlarında küçük bir çocuğa ait dişler ve buluntular, mezarın kraliyet ailesinden bir prens veya prensese ait olduğunu göstermektedir. Ölü kuzeybatı köşedeki 2,30 x 1,10 m boyutlarında kumaş ve deri ile kaplı ahşap bir yatağa yatırılmıştır. Çatı, mezar odasının içine çökmüş ve oda üzerine serilen moloz tabakası da içeriye dolmuştur. Bu nedenle mezardaki buluntular parçalanmışlardır. Odanın merkezinin hemen doğusuna, demir üçayak üzerine büyük bir tunç kazan yerleştirilmiştir. İçi küçük ahşap hayvan heykelcikleri ve mutfak eşyaları ile tamamen doldurulmuştur. Oyuncak olduğu anlaşılan, hepsi porsuk ağacından yapılmış hayvan heykelcikleri geyik, aslan, at, sabana koşulmuş öküz, balık yiyen grifon ile mücadele halindeki aslan ve boğa heykelciklerinden oluşmaktadır.

ve 1,54 m yüksekliğindeki mezar odasının duvarları ve düz çatısı düzgün işlenmiş karaçam keresteleriyle inşa edilmiştir. Çatı üst üste iki kereste tabakasından oluşmaktadır. Taban ince ahşap levhalarla kaplanmıştır. Mezar içinden çıkan 4-5 yaşlarında küçük bir çocuğa ait dişler ve buluntular, mezarın kraliyet ailesinden bir prens veya prensese ait olduğunu göstermektedir. Ölü kuzeybatı köşedeki 2,30 x 1,10 m boyutlarında kumaş ve deri ile kaplı ahşap bir yatağa yatırılmıştır. Çatı, mezar odasının içine çökmüş ve oda üzerine serilen moloz tabakası da içeriye dolmuştur. Bu nedenle mezardaki buluntular parçalanmışlardır. Odanın merkezinin hemen doğusuna, demir üçayak üzerine büyük bir tunç kazan yerleştirilmiştir (fig. 7). İçi küçük ahşap hayvan heykelcikleri ve mutfak eşyaları ile tamamen doldurulmuştur. Oyuncak olduğu anlaşılan, hepsi porsuk ağacından yapılmış hayvan heykelcikleri geyik, aslan (fig 8), at, sabana koşulmuş öküz, balık yiyen grifon ile mücadele halindeki aslan ve boğa heykelciklerinden (fig. 9) oluşmaktadır. Mezardan ele geçirilen diğer armağanlar arasında ahşap masalar, ahşap tabure (fig. 10), geometrik kakmalarla süslü ahşap servis standı (tırnak), kaz ve koç biçimli pişmiş toprak

Fig. 8: P Tümülsü'nden Ahşap Aslan Heykelciği (Simpson 2012, fig. 352/3).

Fig. 10: P Tümülsü'nden Ahşap Tabure, (Sams 2007, 53).

omphaloslu kâseler, kulplu çanaklar, kemerler, testiler, kepeçler, fibulalar ile olasılıkla oyuncak olarak kullanılan dört atın çektiği tunçtan küçük bir savaş arabasından oluşmaktadır. Oda duvarları seyrek dokulu beyaz kumaşlarla kaplanmıştır. Mezar odasının üzerine bir moloz tabakası, onun üzerine ıslak kil tabakası, en üste de toprak tabakası yığılmıştır. Tümülsü konisi yığılırken ahşap kılavuz direkleri kullanılarak mezar odasının merkezin güneybatısında kalması sağlanmıştır. Mezar anıtı MÖ 775 yılına tarihlenmektedir²⁰.

Gordion W Tümülsü

Büyük Tümülsü'nün 1,5 km doğusunda yer alır. 300 m çapında ve 22 m yüksekliğindedir. Bu boyutlarıyla Büyük Tümülsü'ten sonra Gordion'daki en yüksek tümülüstür. Ana toprağa açılan yaklaşık 1 m derinliğindeki bir çukura yerleştirilen ahşap mezar odası doğu-batı yönünde, 4,62 m uzunluğunda, kuzey-güney yönünde 3,30 m genişliğinde ve dikdörtgen planlıdır. Odanın, tümülüsin güneybatı kesimine denk gelmesine dikkat edilmiştir. Ana toprağa açılan çukur tabanına çakıl taşı tabakası döşenmiş, üzerine bir sıra yassı tahta yerleştirilerek zemin oluşturulmuştur. Odanın yapımında çam keresteleri kullanılmıştır. Duvarlar düzgün işlenmiş kerestelerden inşa edilmiştir. Düz çatı 13

adet kereste ile inşa edilmiştir. Ancak çatı, üzerine yığılan yumruk büyüklüğünde çakıl taşı tabakası ve onun üzerinde bulunan kil tabakasından oluşan tümülüs dolgusunun ağırlığına dayanamamış ve mezar odasının içine çökmüştür. Mezar odasının ortasında yer alan iskelet tahrip olmuş vücut kemikleri parçalanmıştır. Kafatası, azı dişleri ve alt çene dışında sağlam kalmıştır. Genç yetişkin erkek bir bireye ait vücut, zemindeki keçe ve kaba dokunmuş keten veya kenevir kumaş tabakaları üzerine baş batıya gelecek şekilde sırtüstü yatırılmıştır. Sağ kol yanda vücuda paralel uzatılmış ve sol kol bükülerek eli karın üzerine konulmuştur. Omuzlarda bulunan iki tunç fibula ölünün giysili yatırıldığını göstermektedir. Sol dirsek yanında bir, vücut üzerinde de beş adet daha tunç fibula, belinde de geometrik bezemeli tunç bir kemer bulunmuştur. Çatının çökmesi nedeniyle neredeyse tamamı zarar görmüş olan mezar armağanları doğu ve batı duvarları önüne yerleştirilmişlerdir. Doğu duvarı önünde dağınık halde 26 tunç fibula, iki boğa başlı tunç kazan, kuş eklentili iki küçük tunç kazan, bir ahşap mobilya parçası, fildişi kol-ye ve olasılıkla ahşap bir çanağa ait bir çift tunç kulp, içinde yiyecek kalıntıları olan dört pişmiş toprak amphora bulunmuştur. Boğa başı eklentili tunç kazanlar²¹ içine de bazı eşyalar konulmuştur. Bunlar iki geometrik boya bezemeli akı-tacıklı kap, iki tunç maşrapa, 15 tunç ophaloslu kâse, iki tunç kepeç, iki ahşap disk ve parlak astarlı pişmiş toprak süzgeçli kaptan oluşmaktadır. Kazanlar keten bezlerle sarılarak doğrudan zemin üzerine yerleştirilmiştir. Batı duvarı önüne de içinde yiyecek kalıntıları olan pişmiş toprak beş amphora ve bir depo kabı yerleştirilmiştir.

21 Mezarda bulunan boğa başı eklentili tunç kazanın Geç Hitit bölgesinden geldiği düşünülmektedir. Sams 2012, 254.

22 W Tümülsü ile ilgili olarak bkz. Young 1981, 191-218, Lev. 84-98; Simpson- Spirydowicz 1999, 1-5, 21-22, fig. 4-31; 91-98; Sams 2012; Simpson 2012, 354 vd.; Vassileva 2012.

20 P Tümülsü ile ilgili olarak bkz. Young 1981, 1-77, 219 vdd. Lev. 1-33; Simpson- Spirydowicz 1999, 1-5, 11-21, fig. 59-89, 109; Sevin 2003, 271, 274-276; Tüfekçi Sivas 2008b, 70; Sams 2012; Simpson 2012, 334, 345-353, fig. 12-15; Vassileva 2012.

Mezar odasının duvarları keten veya kenevir kumaşlar ile kaplanmıştı. Duvarlarda boya ile yapılan süslemelere dair izler de tespit edilmiştir²². W Tümülüsü Gordion'daki kazılan tümülüslerin en erken tarihliisidir ve MÖ 9. yüzyıla (kabaca MÖ 850-825) tarihlenir²³.

Gordion tümülüslerinden KY Tümülüsü, ahşap bir mezar odası ve oda etrafında iki at gömüsüne sahiptir. Bu özellikleriyle ilginç bir buluntuyu oluşturmaktadır. Çifte at gömüsü diğer tümülüslerde görülmeyen bir özelliktir. Bu tür gömüler daha çok bir bozkır geleneğidir²⁴.

MÖ 7. yüzyılın sonuna tarihlenen J Tümülüsü silahlarıyla birlikte gömülen bir savaşçının mezarıdır²⁵.

MÖ 7. yüzyılın sonlarından itibaren tümülüslerde yakarak gömme âdetinin ortaya çıktığını yukarıda belirtmiştik. MÖ 7. yüzyılın sonları ve MÖ 6. yüzyıla tarihlenen kremasyon gömülere sahip tümülüslerde daha önceki gömü uygulamalarından farklı olarak ithal Yunan çanak çömlekleri, altın, gümüş, elektron ve elektronlardan yapılmış takılar, fildişi kaplamalı eşyalar mezar armağanı olarak kullanılmıştır²⁶.

Kaya Mezarları

Frig soyluları, ölülerini tümülüslerin yanı sıra kayalara oyulan oda mezarlara gömüyorlardı. Özgün bir Frig kaya mezarı, çatı ve duvarlarında ahşabın bolca kullanıldığı bir Frig

evinin kayaya oyulmuş taklididir. Bu mezarlar, ya Frig kalelerinin kurulduğu kayalık platoların dik yüzeylerinde ya da kalelerin yakınlarındaki kayalıklarda yer almaktadırlar. Mezar odaları yaygın olarak zemin seviyesinden yüksek, erişilmesi zor noktalara yapılmışlardır, ancak zemin seviyesine oyulmuş örnekler de oldukça fazladır. Dışarıdan bakıldığında kare ya da dikdörtgen

şeklinde küçük ve basit kapı açıklıkları ile Frig kaya mezarları kolayca tanınabilirler. Bunların dışında, zemin seviyesinin altındaki kayalara oyulmuş, gömü yapıldıktan sonra üzeri toprakla örtülmüş az sayıda dromoslu oda mezarı da vardır²⁷. Mezarların çoğu tek odalıdır. Bugün için sayıca birkaç örnek olmasına rağmen

men arka arkaya yerleştirilmiş iki odalı mezarlar da bulunmaktadır. Mezar odaları, dikdörtgen ya da kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Bunlarda beşik çatı (semer dam) yaygın bir uygulama olup bazı mezarlarda tavan kabaca işlenerek düz bırakılmıştır. Beşik çatılı mezarlarda tavanda mahya kirişi, destek kirişleri, mertekler, üçgen alınlıklar ve yan duvarlarda da duvar dikmeleri ana kayaya kabartma olarak işlenmiştir. Çoğu mezar odasında yan ve arka duvar önünde, duvarlara bitişik olarak ana kayadan yontulmuş, sayıları 1 ila 3 arasında değişen, üzerine ölülerin yatırıldığı yatak/seki ya da klineler bulunur. Bazı mezarlarda odanın içi boştur, seki veya kline bulunmaz. Bu durumda ölülerin mezar odası içinde monte edilen seki/tabut/klineler veya zemine serilmiş dokumalar üzerine yatırılmış oldukları düşünülebilir.

Fig. 11: Aslantaş Mezarı. Afyonkarahisar. (H. Sivas Arşivi).

Fig. 12: Yılantaş Mezarı. Afyonkarahisar. (H. Sivas Arşivi).

Mezar odasına, kısa duvar üzerinde bulunan girişten, kayaya oyulmuş birkaç basamakla inilir. Gömü işlemi tamamlandıktan sonra mezarlar, dikdörtgen girişin şekline uyacak şekilde yontulmuş, tapaya benzer bir blok taşın yerleştirilmesiyle kapatılmışlardır. Eskişehir Sivrihisar/Zey Nekropolü'nde²⁸ ve Karakaya Mezarı'nda²⁹ bu tip kapatma taşları saptanmıştır. Bazı mezar girişlerinde bulunan kapı mili yerleştirme kanalları, kapı mil yatakları ve geçme yerleri, plaka şeklinde taş kapıların da kullanılmış olduğunu göstermektedir.

Mezarlarının dış yüzeyleri genellikle bezemesizdir. Az sayıda mezarın cephesi kabartmalarla süslenmiştir. Hamamkaya Mezarı, Midas Kenti/Piramit Mezar, Yapıldak Asar Kale Mezarı ile Aslantaş Mezarı (fig. 11) ve Yılantaş Mezarı (fig. 12) bu türde mezarlardır. Karacakaya Gelin Kız Mezarı ise mezar odasının içi kabartma bezemeli tek örnektir³⁰.

Bugüne kadar saptanmış olan Frig kaya mezarlarının tümü kendi dönemlerinden

Mezar odasına, kısa duvar üzerinde bulunan girişten, kayaya oyulmuş birkaç basamakla inilir. Gömü işlemi tamamlandıktan sonra mezarlar, dikdörtgen girişin şekline uyacak şekilde yontulmuş, tapaya benzer bir blok taşın yerleştirilmesiyle kapatılmışlardır. Eskişehir Sivrihisar/Zey Nekropolü'nde ve Karakaya Mezarı'nda bu tip kapatma taşları saptanmıştır. Bazı mezar girişlerinde bulunan kapı mili yerleştirme kanalları, kapı mil yatakları ve geçme yerleri, plaka şeklinde taş kapıların da kullanılmış olduğunu göstermektedir.

23 Sams 2012, 254.

24 Sevin 2003, 251; Sams 2012, 255.

25 Sams 2012, 255.

26 Sams 2012, 254.

27 Sivas 2008a, 439-440.

28 Sivas 2018, 168, fig. 31-32.

29 Tüfekçi Sivas 2008, 1170, fig. 5.

30 Karacakaya Mezarı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız. Sivas 2008a. Ayrıca bkz. Tüfekçi Sivas-Sivas 2005b, 38, lev. 7, fig. 35-36; Tüfekçi Sivas 2007, 83.

itibaren soyulmuşlar, bazı mezarlar Roma ve Bizans dönemlerinde ekleme ve değişiklikler yapılarak ikinci kez kullanılmışlardır. Bu durum mezarların tarihlendirilmesi için büyük bir sorun oluşturmaktadır. Günümüzde tartışmaya

Ölülerin yatırılması için duvarlara bitişik, kayadan yontulmuş klineler vardır. Normal boyuttaki giriş kapıları silmelerle bezelidir, bazı mezarların cephelerinde kabartmalar yer alır. Günümüzde çok kötü durumda olan bu kabartma-

Fig. 13: Midas Şehri Batı Mezarı (H. Sivas Arşivi).

açık olmakla birlikte C. H. E. Haspels'in mezarlar için önerdiği sınıflama ve tarihleme kriterleri büyük ölçüde geçerliliğini korumaktadır. Haspels, mezarları işçilik ve mimari özelliklerine göre iki ana grup altında toplamıştır. I. Grup'ta yer alan mezarlar çoğu zemin seviyesinden yüksekte, kareye yakın girişli, küçük boyutlu, beşik çatılı, mimari detayları yüzeysel, gösterişsiz basit mezarlardan oluşmaktadır. Haspels'a göre bu mezarlar, tabanı düzeltilerek bırakılmış, yataksız mezarlar (Tip A); üç yataklı mezarlar (Tip B); iki yataklı mezarlar (Tip C); tek yataklı mezarlar (Tip D) olmak üzere dört alt gruba ayrılmaktadırlar ve MÖ 8. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenirler³¹ (Orta Frig Dönemi: MÖ 800-550).

II. Grup'taki mezarlar normal oda boyutlarındadır. Mimari elemanlar ahşap asıllarına uygun olarak özenli bir işçilikle kayaya işlenmiştir.

larda aslan, boğa, at, süvari, hayvan mücadelesi, mızraklı asker, gorgo başı gibi figürler işlenmiştir. II. Grup mezarların tarihlendirilmesinde mimari özelliklerle birlikte bu kabartmaların stil kritiği de belirleyici olmuştur. Buna göre II. Grup mezarlar, MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreğine, Frig beylerinin Lidya hâkimiyeti altında yaşadıkları refah dönemine tarihlenirler³². Bu tarihleme, F. Prayon'un yeni buluntular yardımıyla bazı mezar kabartmaları için önerdiği tarihlerle³³ (MÖ 6. yüzyılın ortası-MÖ 5. yüzyıl) uyum içindedir.

Frig mezarlarının en anıtsal ve özgün örnekleri Dağlık Frigya Bölgesi'nde bulunmaktadır³⁴. Dağlık Frigya Bölgesi dışında Dağlık Frigya Bölgesi ile Gordion arasındaki bölgede de çok sayıda kaya mezarı yer almaktadır.

Dağlık Frigya Bölgesi'nin kuzeyinde, Eski-

32Haspels 1971, 126-138, 136 vdd.
33 Prayon 1987.
34 Haspels 1971, 112-138.

şehir il sınırları içinde Gavurkayası I-II³⁵, Gökçekısı³⁶, Yeni Sofça³⁷, Kilise³⁸ ve Keskaya³⁹ mezarları bulunur. Gavurkayası mezarları Dağlık Frigya Bölgesi'nin en kuzeyindeki mezarları oluşturmaktadır. Eskişehir'in güneyinde Yazılıkaya-Midas Vadisi'ne doğru ilerlendiğinde sırasıyla Kokarkuyu⁴⁰, Deveboynu Mezarları⁴¹, Hamamkaya Mezarı⁴², Akpara Kale ve Pişmiş Kale Mezarları⁴³, son olarak da Midas Kenti mezarlarına ulaşılır. Midas Kenti platosunun doğu yüzünde 5 mezar vardır. Bunlardan üçü I. Grup'a giren erken mezarlardır ve büyük ölçüde tahrip olmuşlardır. Diğer iki mezar II. Grup'a dahil olup Triklinium Mezarı ve Piramit Mezar olarak isimlendirilmiştir⁴⁴.

Midas Kenti'nin batı ucundaki yamaçta, toprak çökmesi sonucunda bulunan bir mezar (Batı Mezarı) konumu, özenli işçiliği ve mimari özellikleriyle son derece önemlidir⁴⁵. Mezarın önünde kuyu şeklinde kayaya oyulmuş bir dromos bulunur. Beş kaya basamağı ile dromosun tabanına ulaşılır. Kare küçük bir kapı geçidiyle mezar odasına girilir. Bu mezar odası "Frig kaya mezarları megaron

35 Sivas 1999, 125vdd., fig. 1-6, 7-10.
36 Haspels 1971, 134, fig. 245, 545/1, 7.
37 Sivas 2002.
38 Haspels 1971, 126.
39 Haspels 1971, 125-126, fig. 540/5, 7.
40 Tüfekçi Sivas-Sivas 2004b, 104, lev. 5, fig. 21; Tüfekçi Sivas-Sivas 2005a, 287, fig. 7.
41 Haspels 1971, 114, fig. 530/3, 6.
42 Haspels 1971, 113, fig. 89-90, 531/1-2.
43 Haspels 1971, 128, fig. 541/6-10. 44 Haspels 1971, 127, 189-190, fig. 37, 39-40, 495/13, 542/1-2, 4.
45 Tüfekçi Sivas 1999, 21; Berndt 2002, 21; Sivas 2003, 286, fig. 2. 21; Sivas 2003: 286, fig. 2

planlı bir Frigya evinin taklididir." tanımını en güzel yansıtan örneklerden biridir (fig. 13). Mezar odası, dikdörtgen planlı olup beşik çatılıdır. Giriş ve arka duvarda orta dikmeli üçgen alınlıklar, tavanda mahya kirişi, çatı destek kirişleri ve mahya kirişinden yan duvarlara kadar uzanan karşılıklı mertekler kabartma olarak işlenmiştir. Arka ve kuzey yan duvar önünde ana kayadan yontulmuş iki kline bulunmaktadır. Çok özenli işçiliği, mimari detayları ve klineleri ile II. Grup'un en güzel örneklerinden biridir⁴⁶.

Midas Kenti'nin güneybatısında, Kümbet Vadisi'nin girişinde yer alan Yapıldak Asar Kaya Mezarı, adını aldığı Frig Kalesi'nin uçurum şeklindeki güney yüzüne oyulmuştur. Mezarın dış cephesi üçgen alınlıklı bir evin ön cephesini yansıtmaktadır.

Fig. 14: Köhnüş Nekropolü. Phryg Kaya Mezarları (H. Sivas Arşivi).

Dikdörtgen kapı, kabartma silmeler ile çerçeve içine alınmış, duvar dikmeleri kare motifleriyle bezenmiştir. Üçgen alınlıktaki orta dikme, ucu yukarı doğru bakan kabartma bir ok şeklinde işlenmiştir. Her iki yanında orta dikmeye doğru yönelmiş profilden bir boğa ve at kabartması vardır. Girişten sonra, aynı aks üzerinde arka arkaya iki oda vardır. Odalar üçgen alınlıklı, beşik çatılıdır. Bizans Dönemi'nde bir oda daha ilave edilerek mezar tekrar kullanılmıştır⁴⁷.

Yapıldak yakınlarında küçük bir Frig kalesi olan Dübecik Kale'deki iki mezar⁴⁸, Kümbet Vadisi'nde Deliklikaya Mezarı⁴⁹, Asmacık Tepe-

46 Tüfekçi Sivas 2005, fig. 3.
47 Haspels 1971, 115, fig. 110, 118-119, 498/a, 532.
48 Haspels 1971, 116, fig. 497/1 D, F, 121-123, 533/2, 3, 5.
49 Haspels 1971, 114, fig. 313, 531/3-5.

si⁵⁰ ve Kümbet kayalığında Solon'un Mezarı/Aslanlı Mezar⁵¹ Frig döneminde yapılmış, Roma ve Bizans dönemlerinde bazı ilave ve değişikliklerle tekrar kullanılan diğer Frig mezarlarıdır. Dağlık Frigya Bölgesi'nin güney kesiminde, Afyonkarahisar il sınırları içindeki Köhnüş Vadisi'nde en büyük Frig kaya mezarı nekropolü yer almaktadır (fig. 14). Vadiyi güney ve batı yön-

Fig. 15: Zey Nekropolü 9 no'lu Kaya Mezarı (H. Sivas Arşivi).

dırılan kayalıklar üzerinde 40 adet kaya mezarı bulunmaktadır⁵². Bu nekropol Köhnüş Kale, Demirli Kale, Döğer Asar Kaya, Üçlerkayası, Nallıkaya gibi civardaki Frig yerleşmelerinde oturan Frig soylularının kullandığı ortak bir mezarlık alanı olmalıdır. Çoğu I. Grup mezarlara giren Köhnüş mezarlarının en anıtsal örneklerini Aslantaş ve Yılantaş Mezarları oluşturur. Aslantaş Mezarı, yüksek dış cephesini süsleyen kabartması ile Frig kaya mezarlarının en görkemli örneğidir (fig. 11). Mezar odasının yerden 5,40 m yüksekteki girişi kuzeye bakmaktadır. Girişin her iki yanında yüzleri birbirlerine dönük, arka ayakları üzerinde duran, pençelerini mezar girişinin köşelerine dayamış profilden anıtsal iki aslan kabartması işlenmiştir. Aslanların arka ayaklarının önünde günümüzde çok aşınmış durumda olan, yüzleri cepheden oturan iki yavru aslan kabartması bulunmaktadır. Mezarın bulunduğu kaya bloğunun üst kesimi de işlenmiştir.

50 Haspels 1971, 115.

51 Haspels 1971, 128-129, fig. 96, 543/1-6.

52 Haspels 1971, 117-123.

Burada gömü ile ilgili ritüel törenlerin yapıldığı düşünülebilir. Mezar girişinin önünde küçük bir dromos (0,73 x 1,28 x 1,00 m) vardır. Dikdörtgen kapı geçidinden (0,84 x 0,64 x 0,35 m) kare planlı mezar odasına (2,25 x 2,25 x 1,75 m) girilir. Odanın zemini boş bırakılmıştır. Bizans döneminde doğu duvarına bir lahit oyulmuştur⁵³.

Yılantaş Mezarı, Aslantaş Mezarı'nın hemen güneybatısında yer alır⁵⁴. Kaya mezarının sadece arka ve sol duvarının bir kısmı, oyuldukları ana kayada sağlam kalmıştır. Diğer kısımlar kırılarak mezarın önündeki zemine devrilmiştir. Yuvarlanan parçaların üzerinde bir

aslan başı ve iki aslan pençesi kabartması yer alır. Yapılan araştırmalar sonucu mezarın ön cephesinde kapının üzerinde bir Gorgo başı ve bunun yanında mızraklı hoplit kabartması, mezarın sağ yan duvarında da birbirlerine sırtları dönük, ortada arkaya uzattıkları pençelerini birbirine deydiren iki aslan kabartması bulunduğu saptanmıştır. Kare planlı mezar odası (5,13 x 4,80 x 3,23 m), beşik çatılıdır. Oda içerisinde kayadan yontulmuş iki kline ve bir dikdörtgen oturma yeri vardır⁵⁵. Köhnüş Vadisi'nin doğu-

53 Haspels 1971, 117-118, fig. 128, 130-134, fig. 499/6, 534/1-2, 4-6.

54 Ramsay 1882, 20-24, fig. 6-7; Ramsay 1888, 354-363, fig. 1-9.

55 Ramsay 1882, 20-24, fig. 6-7; Ramsay 1888, 354-363, fig. 1-9; Haspels 1971, 129-133, 132/fig. 5, 499/7, fig. 544.

sunda Karababa Vadisi⁵⁶, Ayazın⁵⁷ ve Avdilas Kale'de⁵⁸ de Frig kaya mezarları saptanmıştır.

Dağlık Frigya Bölgesi'nin kuzeybatı kesiminde, Kütahya il sınırları içinde, Türkmen Dağı'nın eteklerinde Fındık Asar Kale⁵⁹, Ovacık/İnli⁶⁰ ve Doğuluşah Kalesi'nde⁶¹ I. Grup mezarlar içinde değerlendirilen kaya mezarlarının güzel örnekleri bulunmaktadır.

Dağlık Frigya Bölgesi'nin dışında, Eskişehir il sınırları içinde merkez ilçe, doğu yönde Alpu, Beylikova, Sivrihisar ve Mihalıççık ilçelerinde de kaya mezarları bulunmaktadır. Bunlar arasında bulunan Zey Frig Nekropolü önemli bir buluntu yeridir. Zey köyü Sivrihisar'ın 28 km kuzeyindedir. Köyün yaklaşık 1 km güneyinde dar bir vadinin doğu ve batısını çevreleyen dik kayalıklara oyulmuş 12 kaya mezarından oluşan bir nekropol bulunmaktadır. Mezarlardan yedisi (Zey no. 1-7) dik kaya yüzeyine yerden yüksekte, girişleri batıya bakacak şekilde hemen hemen aynı hat üzerine oyulmuşlardır. Diğer mezarlar (Zey no. 8-12) vadinin batı tarafında bulunan yüksek kaya bloğunda değişik yönlerde bakan, yan yana ve alt alta bir grup oluşturmaktadır⁶².

Her mezar kendine özgü plan ve özelliklere sahip olmasına karşın Zey oda mezarlarının genel özellikleri şöyle özetlenebilir: Mezarlar zemin seviyesinden 2 m ila 9 m yüksektedir; kare ya da dikdörtgen şeklinde basit ve küçük girişleri vardır; çoğu tek odalıdır; odalar dikdörtgen veya hemen hemen kare planlıdır; oda tavanları beşik çatı şeklindedir; beşik çatıda mertek, bağlama kirişi ve orta dikmeli üçgen alınlıklar kabartma olarak işlenmiştir; odalarda ölülerin yatırılması için duvarlara bitişik ana ka-

56 Haspels 1971, 123, fig. 540/1, 4.

57 Haspels 1971, 123-124, fig. 539/10-12; fig. 554/2,7,10.

58 Haspels 1971, 124-125, fig. 539/7-9.

59 Haspels 1971, 125, fig. 227, 540/2, 3, 6, 541/1-5.

60 Haspels 1971, 125, fig. 540/8-1.

61 Sivas 2003, 289; Tüfekçi Sivas 2007, 87-88; Sivas 2008, 162, fig. 3; Sivas 2008b, 407, fig. 10.

62 Sivas 2018, 164 vdd., fig.1-4, 20, 27.

yadan yontulmuş seki ya da klineler bulunur⁶³. Bazı mezarlarda zemin boş bırakılmıştır. Bu mezarlardan 9 No.lu mezar, özenli işçiliği, büyük boyutu ve klineleri ile II. Grup mezarlara, diğerleri ise I. Grup mezarlara dahildir.

Zey 1 No.lu mezar diğer mezarlardan farklı olarak giriş ile aynı aks üzerine arka arkaya işlenmiş iki odalı bir mezardır. Her iki oda da beşik çatılıdır. Tavanda mertekler ve çatı kirişleri kabartma olarak işlenmiştir. Odaların arka ve ön duvarlarının üst kesimlerinde üçgen alınlıklar ve yan duvarlarda duvar dikmeleri de aynı şekilde kabartma olarak işlenmiştir. Birinci odada (1,90x1,95x1,37 m) kuzey yan duvar önünde bir alçak seki bulunur, ikinci odanın (2,00x1,94x1,42 m) zemini ise boş bırakılmıştır⁶⁴.

Zey 5 No.lu mezar küçük kare bir kapı geçidine sahiptir. Dikdörtgen mezar odasının (2,20x1,70x1,55 m) ortasına girişe dik bir dikdörtgen çukur oyularak arka ve yan duvarlar önünde üç seki ve girişin önünde de yüksek bir basamak oluşturulmuştur⁶⁵.

Zey 9 No.lu mezar nekropoldeki en gösterişli mezardır (fig 14). Dikdörtgen kapı geçidi Frig kaya mezarlarında nadir görülür şekilde uzun duvar üzerindedir. Eşikteki izler ve kapı mil yuvaları, kapı geçidinin taş plaka bir kapı ile kapatılmış olduğunu düşündürmektedir. Dikdörtgen mezar odası (2,80x2,40x1,90 m) beşik tavanlıdır, üçgen alınlık ve alınlık orta dikmesi kabartma olarak işlenmiştir. Girişin karşısındaki uzun duvar ve girişin solundaki kısa duvar önünde ana kayadan özenle yontulmuş, iki kline bulunmaktadır. Klinelerde yatak kısmı hafifçe çukurdur. Baş koyma yerleri kavisli yastık şeklindedir, boğa toynağı şeklinde sonlanan ayaklara sahiptir⁶⁶.

Nekropolde biri 7 No.lu mezarın, diğ-

63 Sivas 2003, 287, fig. 5-6; Tüfekçi Sivas 2005, 220-221, fig. 6-7.

64 Tüfekçi Sivas 2005, 220, fig. 6; Sivas 2018, 164 vd., fig. 5-7.

65 Tüfekçi Sivas 2005, 220; Sivas 2018, 166, fig. 12.

66 Tüfekçi Sivas 2005, 220, fig. 7; Sivas 2018, 167, fig. 22-24.

ri 8-12 No.lu mezarların üst kesiminde olmak üzere ana kayadan yontulmuş iki adet basamaklı sunak⁶⁷ ile 1 No.lu mezarın yaklaşık 10 m kadar kuzeyinde alçak bir kaya kütleli üzerinde yuvarlak kaya işaretleri vardır. Yaklaşık 0,90-1,00 m çapında olan bu kaya işaretlerinin çevresinde 0,15 m genişliğinde 0,15-0,25 m derinliğinde çember şeklinde oluklar yer alır⁶⁸. Benzer bir örnek Hamamkaya Mezarı'nın arkasındaki düzleştirilmiş kaya platformunda da vardır. Bu tür kaya işaretlerinin benzerleri Friglerin çağdaşı olan Urartu Krallığı'na ait kaleler, sulama kanalları ve mezarların yakınında bulunan örneklerden bilinmektedir⁶⁹. Sunakların ve kaya işaretlerinin önünde ölü kültü ile bağlantılı olarak defin sırasında ve sonrasında belli zamanlarda ritüel törenlerin yapıldığı ileri sürülebilir. Nitekim Köhnüş Nekropolü'ndeki 22 No.lu mezarın hemen altında yer alan niş⁷⁰ ile Aslantaş Mezarı'nın üst kısmındaki basamaklı alan da Frigler'de ölü kültüyle ilgili dini törenlerin varlığını desteklemektedir.

Zey Nekropolü, büyük olasılıkla Zey köyünün 1 km güneyinde, köylülerce “Kale” olarak adlandırılan Zey Kale⁷¹ ile köyün 5,3 km güneyinde yer alan 200 m x 10 m boyutundaki Tepecik Höyük'te⁷² oturan Frig soylularının gömüldüğü bir nekropol olmalıdır.

Tekören köyündeki iki kaya mezarı⁷³, Karakaya Mezarı⁷⁴, Beypınarı Mezarı⁷⁵, Kargın

Mezarı⁷⁶, Karacakaya Gelin Kız Mezarı⁷⁷, Habibpınarı Özü Mezarları⁷⁸ ve Tekören Mezarları⁷⁹ Sivrihisar'da bulunan diğer Frig mezarlarıdır. Ayrıca, Alpu'da Uzunburun⁸⁰, Beylikova'da Aşağıdoğanoğlu⁸¹, Okçu⁸² ve Halilbağı⁸³ Mezarları tipik Frig Kaya Mezarları'nın güzel örnekleridir.

Mihalıçcık'ta Üçbaşı köyünün yaklaşık 1 km kuzeydoğusunda, kayalık tepe üzerinde bir Frig Kalesi, kalenin eteğindeki bir kaya kütleli dik yüzünde de bir kaya mezarı bulunmaktadır. Üçbaşı Kalesi'nin 20 km doğusunda bölgenin en önemli Frig kutsal alanı olan Dümrek-Kalebaşı yerleşmesi bulunmaktadır. Burası başkent Gordion'a 40 km uzaklıktadır. Ayrıca Mihalıçcık ilçe merkezinin 12 km kuzeyinde Seki köyü yakınlarında Aktepe Frig Kalesi, Üçbaşı Kalesi'nin 25 km güneybatısında Adahisar köyü yakınlarında, Frig Dönemi'nden Bizans Dönemi'ne kadar kullanılan Adahisar Kalesi yer almaktadır.

Yukarıda kısaca tanıtılan yerleşme ve kaya mezarları, Dağlık Frigya Bölgesi ile başkent Gordion'un arasında bir geçiş bölgesi olan Sündiken ve Sivrihisar Dağları'nın çevresinin Frigler için önemli bir yerleşim alanı olduğunu ortaya koymuştur. Frigler, bu bölgede yüksek ve tahkimli kale tipi yerleşmeler yanında tarım arazilerine yakın sulak alanlardaki höyüklerde oturmuşlar, Frig soyluları da çevredeki kaya mezarlarına gömülmüşlerdir. Günümüze kadar el değmemiş bir Frig kaya mezarı kazısı yapılamadı.

dığı için Frig kaya mezarlarına ne gibi ölü armağanlarının konulduğu, ne tür ölü gömme geleneklerinin uygulandığı çok açık değildir. Ancak soylular için yapılan bu tür mezarlara da ölümler zengin armağanlarla gömülmüş olmalıdırlar.

Kaynakça

Akkaya 1991 M. Akkaya, “Objects phrygiens en bronze du tumulus de Kaynarca”, La Cappadoce Méridionale jusqu'à la fin de l'époque romaine: État des recherches, B. Le Guen Pollet, O. Pelon (ed.), Paris, 1991, 25-27.

Ballard vd. 2012 M. Ballard-B. Burke-E. Simpson “Gordion Dokumaları”, Frigler. Midas'ın Ülkesinde Anıtların Gölgesinde, T. Tüfekçi Sivas, H. Sivas (ed.), İstanbul, 2012, 360-375.

Belli 1989 O. Belli, “Urartu Kalelerindeki Anıtsal Kaya İşaretleri”, Anadolu Araştırmaları, 11, İstanbul, 1989, 65-88.

Belli 2001 O. Belli, “Surveys of Monumental Urartian Rock Signs in East Anatolia”, Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey, O. Belli (ed.), Ankara, 2001, 403-408. Berndt 2002 D. Berndt, Midasstadt in phrygien, Mainz (2002).

Devreker-Vermeulen 1991 J. Devreker, F. Vermeulen, “Phrygians in the Neighbourhood of Pessinus (Turkey)”, Studia Archaeologica, Liber Amirocum A. E. Nenquin, Gent, 1991, 109-117.

Francovich 1990 G. de Francovich, Santuari e tombe rupestri dell'antica Phrygia, Zutphen, Terra (1990).

Hanfmann 1983 G.M.A. Hanfmann, Sardis from Prehistoric to Roman Times, Results of the Archaeological Exploration of Sardis 1958-1975, London (1983).

Haspels 1971 C.H.E. Haspels, The Highlands of Phrygia, Sites and Monuments I-II, Princeton (1971).

Işık 1995 F. Işık, Die Offenen Felsheiligtümer Urartus und ihre Beziehungen zu denen der Hethiter und Phryger, Rome (1995).

Kleiss 1981 W. Kleiss, “Felszeichen im Bereich urartäischer Anlagen”, Archäologische Mitteilungen aus Iran, 14, Berlin, 1981, 23-26.

Kohler 1995 E. L. Kohler, The Gordion Excavations (1950-1973) Final Reports, Vol. II: The Lesser Phrygian Tumuli, Part 1, The Inhumations, Philadelphia (1995).

Özgen-Özgen 1988 E. Özgen- İ. Özgen (ed.), Antalya Museum, Ankara, 1988, 31-49.

Prayon 1987 F. Prayon, Phrygische Plastik, Die früheisenzeitliche Bildkunst Zentral-Anatoliens und ihre Beziehungen zu Griechenland und zum Alten Orient, Tübingen (1987).

Ramsay 1882 W.M. Ramsay, “Studies in Asia Minor, I, The Rock Necropoleis of Phrygia and Some Phrygian Monuments”, The Journal of Hellenic Studies, 3/1-32, 1882, 256-263.

Ramsay 1888 W.M. Ramsay, “A study of Phrygian Art, II”, The Journal of Hellenic Studies, 9, 1888, 350-382.

Sams 2007 G.K. Sams, “Gordion ve Phrygler”, Friglerin Gizemli Uygarlığı, H. Sivas, T. Tüfekçi Sivas (ed.), İstanbul, 2007, 49-58.

Sams 2012 G.K. Sams, “Phryg Tümülsüleri”, Frigler. Midas'ın Ülkesinde Anıtların Gölgesinde, T. Tüfekçi Sivas, H. Sivas (ed.), İstanbul, 2012, 244-257.

67 Sivas 2018, 168 vd., fig. 4, 33-34.

68 Sivas 2018, 169, fig. 35-36.

69 Tüfekçi Sivas 2005, 222; Tüfekçi Sivas 2007, 80-81; aynı tip Urartu kaya işaretleri için bakınız. Kleiss 1981, Belli 1989; Belli 2001; Işık 1995; Sivas 2018, 169, fig. 35-36.

70 Haspels 1971, 121, fig. 538/5-6.

71 Tüfekçi Sivas 2005, 222, fig. 12; Sivas 2018, 171, fig. 39, 41-42.

72 Tüfekçi Sivas-Sivas 2004b, 107-108; ; Sivas 2018, 171, fig. 40, 43-45.

73 Devreker-Vermeulen 1991, 110-111.

74 Sivas 2003, 286, fig. 1; Tüfekçi Sivas 2005, 218; Tüfekçi Sivas 2007, 81; Tüfekçi Sivas 2008a, 1169 vdd., fig. 1-9.

75 Sivas 2003, 287, fig. 4; Tüfekçi Sivas 2005, 219, fig. 5.

76 Tüfekçi Sivas-Sivas 2004b, 107, lev. 8, fig. 39-40;

Tüfekçi Sivas-Sivas 2005a, 291.

77 Karacakaya Mezarı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız.

Sivas 2008a. Ayrıca bkz. Tüfekçi Sivas-Sivas 2005b, 38, lev. 7, fig. 35-36; Tüfekçi Sivas 2007, 83.

78 Tüfekçi Sivas-Sivas 2005b, 389, lev. 8, res. 38.

79 Devreker-Vermeulen 1991, 110-111.

80 Tüfekçi Sivas-Sivas 2004b, 105, lev. 5, fig. 24-25;

Tüfekçi Sivas-Sivas 2005a, 288.

81 Tüfekçi Sivas-Sivas 2004b, lev. 7, fig. 35-36; Tüfekçi

Sivas-Sivas 2005a, 290, fig. 14; Sivas 2008, 162.

82 Sivas 2008, 162; Tüfekçi Sivas 2007, 79.

83 Tüfekçi Sivas-Sivas 2005b, 38, lev. 6, fig. 31-32;

Tüfekçi Sivas 2007, 79; Sivas 2008, 162; Sivas 2020.

Simpson 2012 E. Simpson, "Gordion Mobilya ve Ahşap Eserleri", Frigler. Midas'ın Ülkesinde Anıtların Gölgesinde, T. Tüfekçi Sivas, H. Sivas (ed.), İstanbul, 2012, 334-357.

Simpson- Spirydowicz 1999 E. Simpson-K. Spirydowicz, Gordion: Ahşap Eserler, Ankara (1999).

Sivas 1999 T. Sivas, "Eskişehir'den İki Yeni Phryg (Phryg) Kaya Mezarı", Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1/1, Eskişehir, 1999, 123-133.

Sivas 2002 H. Sivas, "Eskişehir Yenisoğça Köyü'nden Yeni bir Phryg Kaya Mezarı" Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1/3, Eskişehir, 2002, 323-333.

Sivas 2003 T. Sivas, "Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar İlleri 2001 Yüzey Araştırması", Araştırma Sonuçları Toplantısı, XX/2, Ankara, 2003, 285-298.

Sivas 2008 H. Sivas, "Rock-Nekropoleis of Western Phrygia (From Phrygian Period to Roman Imperial Period)", Proceedings of the IX Symposium on Mediterranean Archaeology, Chieti (İtalya) 24-26 February 2005, O Menozzi, M.L. Di Marzio, D. Fossataro, (ed.) Bar International Series 1739, 2008, 161-168.

Sivas 2008a T. Sivas, "Kabartmalı Bir Phryg Kaya Mezarı: Karacakaya/Gelin Kız Mezarı", T.Tarhan, A. Tibet, E. Konyar, (ed.) Muhibbe Darga Armağanı, İstanbul, 2008, 437-450.

Sivas 2008b T. Sivas, "New Observations on the Settlement Pattern of Phrygians in Western Phrygia", Proceedings of the IX Symposium on Mediterranean Archaeology, Chieti (İtalya) 24-26 February 2005, O Menozzi, M.L. Di Marzio, D. Fossataro (ed.) Bar International Series 1739, 2008, 405-410.

Sivas 2012 H. Sivas, "Phryg Kaya Mezarları", Frigler. Midas'ın Ülkesinde Anıtların Gölgesinde, T. Tüfekçi Sivas, H. Sivas (ed.), İstanbul, 2012, 260-285.

Sivas 2018 H. Sivas, "Phrygian Occupation at the Village of Zey in the Sivrihisar Region, Eskişehir", Pessinus and Its Regional Setting, Vol. 1, G. R. Tsetschladze (ed.), Leuven, 2018, 163-203.

Sivas 2020 H. Sivas, "Halilbağı Phryg Kaya Mezarı", Canan Parla Armağanı. Sanat Tarihi, Arkeoloji, Tarih ve Filoloji Araştırmaları, E. Altınsapan, B.Y. Olcay Uçkan (ed.), İstanbul, 2020, 263-272.

Sivas-Sivas 2003 T. Sivas-H. Sivas, 2003 "Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar İlleri Yüzey Araştırması Arkeolojik Envanter Raporu", TÜBA Kültür Envanteri Dergisi, 1, Ankara, 2003, 2-32.

Summerer-von Kienlin 2010 L. Summerer-A. von Kienlin, (ed.), Tatarlı: Renklerin Dönüşü, İstanbul (2010).

Tuna 2007 N. Tuna, "ODTÜ Müzesi'nin Ankara Phryg Nekropolü'nde Araştırma ve Kurtarma Kazıları", Frigler. Gizemli Uygarlığı, H. Sivas, T. Tüfekçi Sivas (ed.), İstanbul, 2007, 99-126.

Tüfekçi Sivas 1999 T. Tüfekçi Sivas, Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları, Eskişehir (1999).

Tüfekçi Sivas 2005 T. Tüfekçi Sivas, "Phrygian Rock-Cut Monuments from Western Phrygia with Observations on Their Cult Functions", Anatolian Iron Ages 5, Proceedings of the Fifth Iron Ages Colloquium held at Van, 6-10 August 2001, A. Çilingiroğlu, G. Darbyshire, (ed.) British Institute of Archaeology at Ankara, 2005, 217-226.

Tüfekçi Sivas 2007 T. Tüfekçi Sivas, "Batı Phrygia'da Phryg Yerleşmeleri ve Kaya Anıtlarının Araştırılması", H. Sivas, T. Tüfekçi Sivas (ed.) Friglerin Gizemli Uygarlığı, İstanbul, 2007, 77-92.

Tüfekçi Sivas 2008a T. Tüfekçi Sivas "Karakaya Phryg Kaya Mezarı", Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı. EUERGETES, II. Cilt, İ. Delemen, S. Çokay Kepçe, A. Özdzibay, Ö. Turak (ed.), İstanbul, 2008, 1169-1176.

Tüfekçi Sivas 2008b T. Tüfekçi Sivas, "Frigler. Midas'ın Ülkesinde", National Geographic, İstanbul, 2008, 58-79.

Tüfekçi Sivas- Sivas 2004a T. Tüfekçi Sivas-H. Sivas, "2002 Yılı Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar İlleri Yüzey Araştırması", Araştırma Sonuçları Toplantısı, 21/2, Ankara, 2004, 155-166.

Tüfekçi Sivas- Sivas 2004b T. Tüfekçi Sivas-H. Sivas, "Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar İlleri Arkeolojik Envanteri 2003", TÜBA Kültür Envanteri Dergisi, 2, Ankara, 2004, 101-119.

Tüfekçi Sivas- Sivas 2005a T. Tüfekçi Sivas-H. Sivas, "2003 Yılı Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar İlleri Yüzey Araştırması", Araştırma Sonuçları Toplantısı, 22/2, Ankara, 2005, 285-298.

Tüfekçi Sivas- Sivas 2005b T. Tüfekçi Sivas-H. Sivas, "Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar İlleri 2004 Yılı Arkeolojik Envanteri ve Yüzey Araştırması", TÜBA Kültür Envanteri Dergisi, 4, Ankara, 2005, 33-57.

Tüfekçi Sivas- Sivas 2006 T. Tüfekçi Sivas-H. Sivas, "2004 Yılı Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar İlleri Yüzey Araştırması", Araştırma Sonuçları Toplantısı, 23/2, Ankara, 2006, 163-174.

Tüfekçi Sivas- Sivas 2007 T. Tüfekçi Sivas-H. Sivas, "Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar İlleri Arkeolojik Envanter Çalışması 2005", TÜBA Kültür Envanteri Dergisi, 6, Ankara, 2007, 11-3. Vassileva 2012 M. Vassileva, "Phryg Tunç İşlemciliği", Frigler. Midas'ın Ülkesinde Anıtların Gölgesinde, T. Tüfekçi Sivas, H. Sivas (ed.), İstanbul, 2012, 310-331.

Young 1981 R.S. Young, Gordion Excavations Reports, Vol. I: Three Great Early Tumuli, Philadelphia, (1981).

“ANKARA KENTİNİN İLK SAKINLERİ: FRIGLER”

MUSTAFA METİN*

Orta Anadolu’ya yerleşen Friglerin başkenti Gordion (bugünkü Yassihöyük köyü) Sakarya Nehri yakınında, Ankara’nın 95 km güneybatısında Polatlı ilçesindedir.

Orta Anadolu’nun eski halklarından biri olan Frigler, Antik Çağ yazarlarının verdiği bilgiye göre, Hitit İmparatorluğu’nun MÖ 1200 yıllarında yıkılışından bir süre sonra Avrupa’dan, Pelagonia’daki Athos Dağı eteklerinde, birkaç kabileyi geride bırakarak Makedonya ve Trakya üzerinden boğazlar yoluyla Anadolu’ya 400 yıl boyunca göç eden Trak Hint-Avrupa boylarından biridir. Herodotos ve Strabon gibi Eski Çağ yazarlarına göre Frigler, Makedonyalıların komşuları olup Güneydoğu Avrupa’da yaşadıkları sırada Brugler/Brygler veya Brigler olarak bilinmektedirler. Bu göç Hitit İmparatorluğu’nun yıkılışını izleyen dönemlerde yoğunlaşmıştır¹.

Friglerden ilk söz eden Eski Yunan yazarı Homeros’tur (MÖ 8. yüzyıl)². Destanlarından Friglerin Mygdos, Askanios, Otreus gibi liderlerin önderliğinde, ilkel bir aşiret düzeyinde yaşamlarını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Friglerin, Anadolu’daki ilk yüzyılları hâlâ büyük ölçüde karanlıktır³. Bununla birlikte, Eski Çağ yazarlarının verdikleri bilgilerden onların, Troia ve çevresini ele geçirdikten sonra Askanaiia Gölü (İznik Gölü) kıyıları ve Sangarios (Sakarya) Nehri vadisine doğru yayıldıkları anlaşılmaktadır. Frigler, buradan güney ve doğu yönde genişleyerek Anadolu içlerine yayılmaya devam etmişlerdir.

Orta Anadolu’ya yerleşen Friglerin başkenti Gordion (bugünkü Yassihöyük köyü) Sakarya Nehri yakınında, Ankara’nın 95 km güneybatısında Polatlı ilçesindedir. Arkeolojik kanıtlara göre, buradaki Frig yerleşimin en erken tabakalarından ele geçirilen buluntular, bu dönemde yerleşimin hafif malzemeden yapılmış evlerden oluşan bir köy görünümünde olduğu izlenimini vermektedir. Gordion’da MÖ 10. yüzyılın sonu ya da MÖ 9. yüzyılın başında büyük çaplı bir dönüşüm meydana gelmiş ve büyük yapılar barındıran sağlam bir savunma duvarı ile çevrelenerek korunaklı bir yerleşim haline gelmiştir⁴.

MÖ 9. yüzyılın sonuna gelindiğinde Gordion Orta Anadolu’da benzeri olmayan anıtsal planlı bir başkente dönüşmüştür. MÖ 9. yüzyılın başından itibaren sürekli gelişerek büyüyen ve zamanla krallığa dönüşen Frigya, Midas’ın hükümrانlık yıllarında (MÖ 740-696/5) gücünün doruğuna ulaşmıştır. Arkeolojik buluntulara göre, MÖ 7. yüzyılın sonlarında Gordion’da istikrarın ve zenginliğin hâlâ devam ettiği görülmektedir. Herodotos’un bildirdiği gibi Frig Krallığı, Lidya Kralı Alyattes’in (MÖ 610-560) MÖ 590 yılındaki Kızılırmak Seferi’ne değin hâlâ bağımsızlığını korumaktaydı. MÖ 585 yılındaki Medler ile Lidyalılar arasında yapılan Kızılırmak Barışı’ndan sonra Frig topraklarının Kızılırmak’ın doğusunda kalan kısım Medler’in denetimi altına girmiştir. Batıda kalan büyük kesim ise Lidya egemenliği altına kalır. MÖ 547/546 yılında Lidya Krallığının yıkılması ile Ankara’nın da içinde bulunduğu Frigya toprakları, iki yüzyılı aşkın bir süre Pers İmparatorluğu’nun bir parçası olmuştur⁵. Pers egemenliğini takip eden Helenistik Çağ’da Anadolu’da Helen kültürü ve yaşam biçimi yayılmış, yerli diller ve gelenekler yerini bu akıma bırakmıştır. Helenistik Dönem yaşanırken Anadolu’da, MÖ 270 yılından itibaren bölgeni

Galatlar tarafından yönetildiği görülür. Farklı yönetimler altında yaşamaya devam eden Frig kültürünün etkileri bölgede Hristiyanlığın ortaya çıkışına hatta Roma (imparatorluk) Dönemi sonuna kadar devam eder. Antik kaynaklarda bahsedilen Frig kültürü ve tarihinde her ne kadar başkent ve krallar öncelikli olsa da Ankara kent merkezinin Frigli sakinleri de krallığın bir kenti olarak aynı kaderi paylaşmış olmalıdırlar. MÖ I. binyılda Orta Anadolu’ya hakim olan Friglerin yayılım sahası içinde başkent Gordion (Polatlı-Yassihöyük) başta olmak üzere Boğazköy, (Ankyra) Ankara, Alacahöyük, Pazarlı (Çorum), Alishar (Yozgat), Kerkenes Dağı (Pteria ?), Maşathöyük (Tokat), Kaman-Kalehöyük, Midas Şehri (Yazılıkaya), Dorylaion (Şarhöyük) ve Daskylaeion (Ergili) gibi merkezler sayılabilir. Antik dünyanın yazarları Frig Krallığı sınırları içinde yer alan kentler hakkında detaylı bilgi vermezken, dönemin önemli olayları, savaşları, başkent Gordion ve kralları hakkında bilgi vermektedir. Pausanias Galyalıların Gordios’un oğlu Midas’ın bir zamanlar kurduğu Friglerin bir şehri olan Ankyra’yı ele geçirdiğinden bahsetmektedir⁶.

Frigya Krallığı sınırları içinde yer alan Ankyra’da (Ankara) Cumhuriyetimizin kuruluşundan sonra günümüze kadar yapılan kazılar ile Ankara kent merkezinde en eski yerleşimciler olarak tarih sahnesinde ilk, Frig kültürü izlerinin tespit edilmesi yazarı doğrulamaktadır. Ankara kent merkezi dışında Nallıhan, Sincan, Keçiören, Haymana, Pursaklar ilçelerinde de Friglerin yerleşimlerine ve inançlarına dair kanıtlar ele geçirilmiştir. Ancak bu yazıda sadece kent merkezindeki buluntular ve çalışmalara değinilmiştir.

* Mustafa METİN, Arkeolog, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, mustafametin5@hotmail.com

1 Brixhe 2007, 149.

2 Berndt-Ersöz 2012, 16.

3 Tüfekçi-Sivas 2007, 9.

4 Sams 2007, 51, Rose 2021, 32.

5 Rose 2016, 13.

6 Pausanias 1.4.5

Ankara Kazıları

Ankara'da Frig kültürünün açığa çıkarılmasına ilişkin ilk kazı çalışması T. Makridi tarafından 1926 yılında, Çankırıkapı yakınındaki Demirkapı mevkiinde yapılmıştır. Çalışmaların sonucunda Bizans tabakaları altında, Frig Dönemine ait çanak çömlek parçaları ele geçirilmiştir⁷. Diğer bir önemli kazı çalışması bugün Roma ve Augustus Tapınağı olarak bilinen alanın önünde, 1939 yılında, -6,6 metre derinliğe ulaşan sondaj çalışması ile gerçekleştirilmiştir (fig. 1). Augustus Tapınağı'nın yanında yapılan başka bir çalışma ile ulaşılan Frig kültür tabakalarında, ana toprağa yakın olan kısmında siyah renkli Frig seramiği ile küçük bir evin duvarları ortaya çıkarılmış ve üst tabakalarda ise boyalı seramiklerin yoğunlaştığı tespit edilmiştir⁸. Bu kazı ile Tapınak'ın altında daha eski bir yapının varlığı ve Frig Dönemine ait seramikler tespit edilmiştir. Kent merkezinde yapılan bir diğer kazı çalışması Çankırıkapı Höyüğü'nde gerçekleştirilmiştir (fig. 2). Höyükte yapılan çalışmalarda ana toprağın üzerinde Frig dönemine ait kalıntılar ile seramikler ele geçi-

Fig. 1: Augustus Tapınağı ve Çevresi

rilmiştir. Çankırıkapı Höyüğü'ndeki kazılarda ele geçirilen seramiklerin büyük bir çoğunluğu batı Frigya geleneğine uygun olarak kaba mutfak kapları olarak da bilinen siyah ve gri renkli seramiklerdir⁹. Ayrıca Soğukkuyu semtindeki küçük hamamın da altında Frig yerleşmesinin bulunduğu bildirilmiştir. 1962-66 yılları arasında yapılan Türk Tarih Kurumu binasının temel hafriyatında da bazı erken dönem Frig seramikleri, Dışkapı-Cebeci yolu yapılırken ortaya çıkarılan plastik bir esere ait phallus parçası ile Frig seramikleri, kentin yayılma alanını göstermesi bakımından önemlidir. Aynı bölgede 1931 yılında Roma ve Augustus Tapınağı'nın doğusunda, üzerinde kanatlı bir erkek sfenks kabartması bulunan Frig orthostatı bulunmuştur.

1995 ve 1996 yıllarında, Ulus Şehir Çarşısı'nın bulunduğu alanda yeni yapılanma öncesi yapılan kazıda, ana toprağın üzerinde Frig Dönemine ait seramikler tespit edilmiştir (fig. 3). Bu alandaki kazılarda ele geçirilen ışın motifli seramik parçaları doğu Frigya ile ilişkileri, geometrik bezemeli seramik parçaları Batı Frigya ile ilişkileri, kuşlu kâseler ise Batı Ana-

Fig. 2: Üstünde Roma Hamamı Kalıntılarının Bulunduğu Çankırıkapı Höyüğü

dolu ile kurulmuş ilişkilerin bir göstergesi olarak Ankara'nın Frig Dönemi geçmişine ışık tutan önemli kanıtlardır. Roma Caddesi altındaki tabakalarda Frig seramiği ele geçmesine rağmen herhangi bir mimari kalıntıya rastlanılmamıştır. Frig Dönemi sonrası yapılaşmalar, Frig mimarisini tahrip etmiş olmalı, ayrıca kısıtlı bir alanda kazı yapılması da mimariye ulaşılmamasının bir başka nedeni olduğu tahmin edilmektedir¹⁰.

Günümüze kadar Ankara kent merkezinde ve çevresinde yer alan kentin nekropolünde yapılan kazılardan ele geçen buluntular, bizlere Ankara kent merkezinde ilk yerleşenlerin Frigler olduğunu ve günümüze kadar yaşamın devam ettiğini açıkça göstermektedir. Friglere dair yerleşim izlerinin dışında nekropol alanları, orthostatlar ile Matar-Kybele kabartmaları, Frig kültürünün günümüze ulaşan belgeleridir.

Nekropol

Ankara'da kent merkezinde günümüze kadar yapılan kazılar ile tespit edilen Frig yerleşimi birlikte, kentin yakın çevresinde, Frig soylularının gömüldüğü 20 adet tümülüs (yığma toprak mezarlar) tespit edilmiştir¹¹. Gordion ve çevresindeki 130'dan fazla tümülüsün sonra, 70 tümülüslüyle Kerkenes Dağı, 20 tümülüslüyle Ankara en çok tümülüse rastlanan Frig yerleşimleridir.

MÖ 8.-6. yüzyıla tarihlenen tümülüsler, Ankara Kalesi ve Ulus'un batı ve güneybatısında, Atatürk Orman Çiftliği-Anıttepe-Bahçelievler arasında kalan bölgede yer alır. Bu tümülüslerden ikisi T. Makridi tarafından 1925 yılında kazılmıştır. Daha sonra 1932 yılında Dr. H.Z. Koşay tarafından Fidanlık Müdürlüğü (Atatürk Orman Çiftliği) bahçesinde yapılan kazılarda gün ışığına çıkarılan mezarda Frig Dönemine ait zengin buluntular ele geçirilmiştir. Anıtka

7 Makridi 1926, 38.

8 Koşay 1939, 463, Özgüç, 1946, 574-575, Gülekli, 1948, 36.

9 Dolunay 1941, 263.

10 Metin 1995, 207.

11 Metin 1995, 207.

12 Buluç 1991, 20.

13 Özgüç 1947, 30.

Fig. 3: Ulus'taki Roma Caddesi Kazısı

bir'in bulunduğu Rasattepe' de Türk Tarih Kurumu adına 1954 yılında Prof. Dr. Tahsin Özgüç ve arkeolog mimar Mahmut Akok tarafından iki tümülüste¹², 1967 yılında Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal başkanlığında, ODTÜ Müze ve Arkeolojik Araştırmalar Merkezi ile Kurtarma Projesi kapsamında 4 tümülüste bilimsel çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Kazılarda çok sayıda seramik ve bronz eserler ele geçirilmiştir. Frig soylularına ait anıtsal mezarlarının bulunduğu Rasattepe'de, Ulu önder Atatürk'ün aziz naaşı'nın defnedildiği Anıtkabir'in de yer alması ayrı bir öneme sahiptir. ODTÜ ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi işbirliğinde 1986-1988 yıllarında Gençler Birliği Spor Tesislerinde yer alan tümülüste kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Tümülüsün eteğinde yer alan kremasyon (ölü yakma) alanında, çömlekler, bronz fibulalar, ahşap arabanın bronz aksamaları, bronz koşum takımı ile bronz ve demir eser parçaları ele geçirilmiştir¹³. Tümülüslerde gerçekleştirilen kazılarda ele geçirilen eserler Frig kültür ve sanatına ait yüksek kalitede eserler açığa çıkarılmıştır.

Ankara'da kazısı yapılan tümülüsler MÖ 8. yüzyılın ortasından MÖ 6. yüzyılın başına kadar olan zaman dilimini kapsamaktadır. Tümülüsler için yapılan tarihlendirme ile ilk yerleşimin başladığı MÖ 8. yüzyılın or-

tası olduğu önerisi birbirini desteklemektedir. Ankara tümülüslerinde elde geçen eserler Frig başkenti Gordion'daki kazılarda ele geçen eserler kadar değerli ve kalitelidir. Bu nedenle Ankara da Gordion ve Kerkenes gibi önemli Frig merkezlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Kral ailesine mensup soylular tümülüslere gömülürken halkın gömüldüğü nekropole dair izlere ise Ankara Gar binasının yakınındaki inşaat çalışmaları esnasında rastlanılmıştır. Gar çevresinde yapılan kazılarda rastlanan ve T. Özgüç'ün Frig Dönemine özgü kremasyon kapları olarak tanımladığı buluntular, burada bir Frig nekropolünün varlığına işaret eder. T. Özgüç'e göre, tümülüslerde Augustus Tapınağı ve Çankırıkapı Höyüğü'ndeki yerleşim yerinde oturan şehir beyleri gömülü ise, burada da halk gömülüdür. Halkın bulunduğu bu nekropol MÖ 8-6. yüzyıllarda kullanılmıştır¹⁴. Bu iki keşif ile Ankara'da yaşayan Frig soylularının gömüldüğü tümülüsler ile halkın gömüldüğü nekropol alanları gün ışığına çıkarılmıştır. Mezarlardan ele geçen ölü hediyeleri de bizlere dönemin Frig kültürü, sanatı ve bölgesel ilişkileri hakkında bilgiler vermektedir. Ele geçen eserler ile MÖ 8-6. yüzyıllarda, Ankyra kentinin kuzeyden güneye, doğudan batıya önemli bir yol kavşağında yer alan zengin

ve gelişmiş bir kent olduğunu göstermektedir.

Orthostatlar

Ankara ve çevresinde Kybele kültü ile ilişkili olarak MÖ 7-6. yüzyıla tarihlenen ve Ankara taşı olarak da bilinen andezit bloklar üzerine yapılmış orthostatlar ele geçirilmiştir. Geç Hitit ve Asur sanatının etkisinin görüldüğü orthostatlar üzerinde aslan, at, boğa, grifon ve sfenks kabartmaları yer almaktadır.

Bu kabartmalardan; Kalaba Aslanı, 1860 yılında G. Perrot tarafından Ankara'nın 3 km kuzeyindeki Kalaba köyünün çeşmesinde bulunmuştur (Fig. 4). Etimesgut Aslanı, 1898 yılında J.W. Crowfoot ve J.G. Anderson tarafından Ankara'nın 14 km batısında o günkü adıyla Emeksiz Çiftliği'nde bir duvarda ikinci kez kullanılmış halde tespit edilmiştir (Fig. 5). Yalınca Aslanı, 1898 yılında J.W. Crowfoot ve J.G. Anderson tarafından Yalınca köyünün köy çeşmesinde görülmüştür. Yalınca Köyü Ankara'nın 10 km güneybatısında, bugünkü Orta Doğu Teknik Üniversitesi kampüs alanı içinde yer almaktadır (Fig. 6).

Yarım Aslan kabartmasının buluntu yeri ise sadece Atatürk Orman Çiftliği olarak belirtilmiştir. Aslan protomunda sadece arka ayaklar ile vücudun üstüne doğru kıvrık kuyruk görülebilmektedir (Fig. 7). Fidanlık Boğa Kabartması, 1934 yılında, Grifon kabartmasının bulunduğu aynı yerde ortaya çıkarılmıştır. Alçak kabartma olarak işlenen boğa sola yürür şekilde ve bacak adaleleri belirgin olarak işlenmiştir (Fig. 8). Hacı Bayram Sfenksi, 1931 yılında Augustus Tapınağı'nın 200 metre doğusundaki Ahiyakup sokağında, kaldırım taşları döşenirken ortaya çıkarılmıştır (Fig. 9). Ahiyakup köyü orthostatu üzerinde aslan gövdeli, kanatları kuyruğa kadar hafif yukarı kalkık şekilde uzanan bir grifon tasvir edilmiştir. Kısmen kanat arkasında kalan kuyruğu gövde üstüne doğru kıvrıktır. Kas ve tüy detayları alçak kabartma ve kazıma çizgiler kullanılarak gösterilmiştir (Fig.10).

Fig. 4: Aslan Kabartması, Kalaba Köyü (Fotoğraf AMM arşivi)

Fidanlık Grifonu, 1933 yılında Atatürk Orman Çiftliği'nde, o zamanki Fidanlık Müdür-lüğü'nün kuzey doğusunda, su kanalı için taş çıkartılırken, 1.5 metre derinlikte bulunmuştur (Fig. 11). Yarım Grifon veya Sfenks kabartması, 1941 yılında Ankara Kalesi'nin batı yamacında, Necatibey İlkokulu'nun yanındaki dış kale yamacı düzeltilirken açığa çıkartılmıştır. Bu yarım blokta bir grifon veya sfenksin vücudunun arka kısmı mevcuttur (Fig. 12). At kabartması, Küçükevler-Anıtevliler mahallesinde, bir evin temeli kazılırken, Bizans Dönemi'ne ait bir mezarın üst kapama taşı olarak ele geçirilmiştir¹⁵ (Fig. 13).

Ankara kent merkezinde ele geçirilen kabartma Frig eserlerinin birbirleri ile olan benzerlikleri, taş cinsinin aynı oluşu (Andezit-Ankara taşı) ve ölçülerin birbirine yakınlığı, kabartmaların bir yapıya ait orthostatlar olabileceğini düşündürmüştür. Ancak Ankara'da bu kabartmalara ait olabilecek bir yapı kalıntısına rastlanmadığından, olası yapının bulunduğu yer için farklı öneriler getirmiştir. Bu öneriler, Ankara Kalesi ve çevresi, Atatürk Orman Çiftliği, Çankırıkapı Höyüğü ile Augustus Tapınağı'nın arasındadır. Kabartmaların buluntu yerleri S. Buluç tarafından harita üzerinde incelenmesi sonucunda, kabartmaların çoğunluğunun Atatürk Orman Çiftliği ile Anıtkabir arasındaki tümülüslerin çok yakınında ele geçtiği tespit edilmiştir.

12 Özgüç 1947, 30.

13 Buluç 1993,92.

14 Özgüç 1946, 593.

15 Buluç 1986, 424-426 .

Fig. 5: Aslan Kabartması, Etimesgut

Fig. 6: Aslan Kabartması,
Yalınca köyü

Fig. 7: Aslan Kabartması Protomu,
Atatürk Orman Çiftliği

Buluç' a göre bu kabartmalar, bir yapı yerine tümülüslerle bağlantılı dinsel ve ölü kültü ile ilişkili bir anıt, sunak, kapı, stel, sütun gibi birkaç yapıya ait olmalıdır. Kabartmaların üst yüzeyinde yer alan geniş ve derin kenet yuvalarının yönleri, eserlerin üstünde değil arkasında bulunan bloklar ile bağlantısına işaret etmektedir. Bu da kabartmaların tek başlarına bağımsız olarak kullanılmadığını göstermektedir. Kabartmalardaki kenet yuvalarının geniş ve derin oluşu, kenet için ahşabın kullanılmış olabileceğine akla getirmektedir.

Kabartmalar, stil kritiği yöntemiyle farklı bilim insanları tarafından yapılan değerlendirmede MÖ 7-6. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir. Bu kabartmalar Frig mimari yontu sanatının günümüze ulaşan en değerli belgelerini oluşturmaktadır¹⁶. Bu kabartmaların daha erken dönem benzerlerine Kargamış- Su kapısı orthostatlarında ve Sakçagözü'nde görülmesi, Friglerin Geç Hitit ve Geç Asur sanatından etkilendiklerini gösteren örneklerdir.

Ana Tanrıça Kybele

MÖ I. binyılda Frigya ülkesinde Ana tanrıça olarak tapınan Kybele, Neolitik Dönem'den beri Anadolu'da bilinen Ana Tanrıça geleneğinin devamı olarak karşımıza çıkar. Bu kült MÖ 14-13 yüzyıllardan Geç Hitit Döne-

mine kadar Anadolu'da Kubaba adıyla tapınım görmekte ve kutsanmaktaydı. Frig dünyasında Ana Tanrıça olarak tapınan Kybele, Frig dilinde "Matar-Kybeleia" "Dağların Anası" olarak tanımlanmıştır. Dağlar, Kybele'nin yurdu, kayalara oyulu cepheler de Kybele'nin eviydi, tapınağıydı¹⁷.

Tanrıça için yapılmış önemli tapınma yerleri Eskişehir-Sivrihisar yakınlarındaki Midas Şehri, Pessinus ve civarı ile Dümrek'dir. Bu tapınım alanlarının yanı sıra tek tapınım alanları veya nişleri Orta ve Batı Anadolu'da (Dağlık Frigya) oldukça yaygındır.

MÖ I. binyılda Ana tanrıça "Kybele" heykel ve kabartmalarında ve "Kybele" kült yerlerindeki betimlemelerde de küçük buluntulara paralel stil özellikleri görülür. Frigler' in baştanrıça olarak kutsadıkları Matar-Kybele, MÖ II. binde Hitit pantheonunda "Kubaba" olarak

yer alır. Bereketi, çoğalmayı temsil eden Matar-Kybele genellikle yanlarında aslanla betimlenmiş olup elinde kâse, alıcı kuş gibi motifler ile karşımıza çıkar. Frigler aracılığıyla Sardes üzerinden Batı dünyasına geçmiş olan Kybele, Helenistik ve Roma dönemlerinde de tüm antik dünyada tapınım görmeye devam etmiştir. Ankara'da Ana Tanrıça-Kybele kültüne dair 3 adet kabartma ele geçmiştir. Bunlar Bahçelievler¹⁸, Etlik¹⁹ ve Ayaş Kybeleleri olarak bilinmektedir.

17 Röll 2004, 83-85.

18 Akurgal 1990, fig. 71.

19 Röll 2004, 73-75.

16 Buluç 1986, 427.

Fig. 9: Sfenks Kabartması,
Ahiyakup Sokağı, İsmetpaşa Mah. Ulus
(Fotoğraf AMM Arşivi)

Fig.10: Grifon Kabartması,
Ahiyakup Köyü
(Fotoğraf AMM Arşivi)

Bahçelievler Kybelesi olarak bilinen kabartma, 1959 yılında Anıtevelerde, 3. Cadde ile 17. Sokak'ın kesiştiği köşenin yanındaki arsada bir temel kazısı hafriyatında açığa çıkarılmıştır. Andezit blokta yer alan kabartmada ana tanrıça tapınak kapısını temsil eden akroterli ve üçgen alınlıklı niş içinde cepheden ayakta duru vaziyette betimlenmiştir. Ana tanrıça polos şeklinde yüksek bir başlık giymiştir. Sağ elinde bir testi, sol elinde ise alıcı bir kuş tutmaktadır. Roma Dönemi bir mezarının yan duvarı olarak kullanılmıştır (Fig. 14). Bulunuş anında çekilen resimlerden anlaşıldığına göre, Roma Dönemi'ne ait mezarda ikinci kez kullanılan bir taş olarak ele geçirilmiştir²⁰.

Etlik Kybelesi olarak bilinen kabartma ise akroterli ve üçgen alınlıklı niş içinde, cepheden ayakta duru vaziyette betimlenmiştir. Kybele'nin sol yanında, başı üzerinde güneş kursu bulunan Aslan-Demon tasviri işlenmiştir (Fig. 15). Yüksek polos giymiş tanrıça kabartması, 1968 yılında Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın Etlik'te bulunan 471. Oto Ulaştırma Taburu binasının yıkımı esnasında açığa çıkarılmıştır²¹.

Kent merkezine yakın nekropol alanında ele geçen her iki Kybele kabartması, Ankara kentinde Kybele kültürünün önemli bir yere sahip olduğunun en önemli göstergesidir. Her iki Kybele kabartmasında, orthostatların aksine kenet yuvası bulunmamaktadır. Bu da orthostatlar gibi bir yapı ile ilişkili olmayıp bağımsız tek blok halinde kullanıldıklarını göstermektedir. Dağların anası için Ankara kent merkezinde tapınak yeri olarak tahmin edilen yer Augustus Tapınağı'nın bulunduğu tepe olmalıdır. Bu alan daha sonra Roma, Bizans ve İslami Dönem'de kutsal yapılar için tercih edilen bölge olmuştur.

20 Temizer 1959, 183, Buluç 1986, 426 (Temizer Helenistik Dönem ait bir mezarda, Buluç ise Roma Dönemi'ne ait bir mezarda ikinci kez kullanıldığını bahsetmektedirler)
21 Buluç 1986, 426.

Sonuç

Tespit edilen buluntu yerleri, Frigler' in MÖ 8. yüzyılda, doğuda Augustus Tapınağı, kuzeyde Dışkapı- Çankırıkapı Höyüğü, batıda Gençlik Parkı ve güneyde Türk Tarih Kurumu binasının sınırladığı alanda (Ulus-İsmetpaşa Mahallesi ve Opera bölgesi) yerleştiklerini göstermektedir. Yerleşimin merkezi Augustus Tapınağı'nın bulunduğu tepe ve çevresi olmalıdır. Bu alanın seçilmesinde, tepenin doğusundan geçen Hatip Çayı gibi tatlı su kaynaklarına yakın oluşu ve tepenin batısında yer alan düzlüklerin tarım ve hayvancılık için oldukça elverişli olmasının etkili olduğu düşünülebilir.

Yerleşim yerinin batı ve güneybatısında yer alan Atatürk Orman Çiftliği, Bahçelievler ve Anıtkabir bölgesi soylu sınıfına ait tümülüsler için nekropol alanı olarak seçilmiştir. Ankara Gar binasının bulunduğu alan ise halk mezarlığı olarak kullanılmıştır²². Frigler, hayatlarını kaybeden bireylerin definlerini MÖ 8. yüzyılın ortasından 7. yüzyılın ikinci yarısına kadar giysileri ile yakılmadan, 7. yüzyılın ortalarından itibaren yakılarak ve küllerini urneler (ölü küli konulan kap) içinde tümülüsler koyarak gerçekleştirmişlerdir²³. Ankara'da tespit edilen en erken döneme ait tümülüsler ODTÜ Büyük Tümülüsü ve Anıttepe II No'lu tümülüsleridir. Bu tümülüslerden ele geçen eserler, Gordion'daki W (MÖ 860-840), P (MÖ 760), III (MÖ 780) ve IV No'lu (MÖ 740)²⁴ tümülüslerden ele geçen eserler ile benzerlik göstermektedir. Tümülüs W hariç Gordion'da çağdaşı olan Ankara tümülüsleri en erken MÖ 8. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir²⁵. Bu karşılaştırılmalı tarihlendirme ile Ankara kent merkezinde soyluların tümülüs geleneği ile defnedilmesinin MÖ 8. yüzyılın ilk yarısı veya ortasında başladığını göstermektedir. Bu dönem yaklaşık olarak, Kral Midas'ın (MÖ 740-696/5) hükümrانlık döneminde, kentin

22 Özgüç 1946, 590.

23 Buluç 1993, 94.

24 Sams-Voigh, 2011, 2 166.

25 Tuna 2007, 104.

kuruluş tarih ile de paralellik göstermektedir.

Nekropol ile yerleşim yeri arasında Gordionda olduğu gibi bir duygusal bağlantı söz konusudur. Gordion stadelinin Erken ve Orta Frig Dönemi kent kapılarının tam karşısında yer aldığı bölge nekropol alanı olarak seçilmiş ve tümülüsler bu bölgeye inşa edilmiştir. Bu, yaşayanlar ile nekropolde yatanlar arasında duygusal bir bağ kurulması amacıyla planlanarak yapılmış olmalıdır. Ankara'da ise Hacıbayram Camii ile Augustus Tapınağı'nın bulunduğu bugünkü İsmetpaşa Mahallesi'nde bulunan yüksekçe tepede yer alan yerleşim yerinden batıya doğru, düzlüğe bakıldığında tüm nekropol alanını rahatlıkla görmek mümkündür.

Ankara'da yaşayan Frigliler de hayatını kaybetmiş yakınlarının mezarlarını görebilmek amacıyla böyle bir düzenleme yapmış olabilirler. Aksi takdirde, kentin etrafında yer alan daha yüksek tepelere daha görkemli ve uzaklardan görünür tümülüsler inşa edebilirlerdi (Harita 1).

Ankara Kent merkezi ve civarında bulunan kabartmaların MÖ 7. ve 6. yüzyıla tarihlendirilmesi, kentte Matar-Kybele kültürünün bu dönemde güçlendiğini ve MÖ 6. yüzyılın başında Lidya hakimiyetine kadar devam ettiğini göstermektedir. Tespit edilen kabartmalar Ankara'ya özgü eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer Frig kentlerinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, bu yoğunlukta kabartma ele geçmemesi, Friglerin ana tanrıçası Matar-Kybele için yapılmış sunaklara ait kabartmaların Ankara'ya özgü inanç ya da ritüelin farklı bir uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır²⁶. Kabartmaların dağılımına bakıldığında Ankara kent merkezinde geniş bir yayılım alanına sahip olduğu görülür. Bu yayılım dağların anası Matar-Kybele için tapınım alanının geniş bir bölgeye yayıldığını da göstermektedir.

26 Buluç 1991, 14.

MÖ 6. yüzyılın başlarında Ankyra (Ankara) kentinin ilk sakinleri Friglerin siyasal bir birlik olarak gücünü yitirmesinden sonra, 6. yy.ın ortalarına kadar Batı Anadolu'da gelişen Lidya, ardından da MÖ 540 yılından itibaren Pers egemenliği altına girmiştir. Lidya ve Pers egemenliğinde sonra MÖ 334/3 yılında Büyük İskender'in doğu seferiyle Helenistik Dönemi yaşamaya başlar. Helenistik Dönem'de yine Avrupa'dan başka bir kavim daha gelir ve yerleşerek bölgeye adını verir. Bunlar Galatlar'dır ve MÖ 270 yılından itibaren Galatların üç boyundan biri boyu olan Tektosagların Ankyra ve çevresinde etkili oldukları görülmektedir.

MS 25 yılında İmparator Augustus'un Galatya'yı bir Roma eyaleti sıfatıyla Roma İmparatorluğu'na katmasından sonra ise bu eyaletin başkenti olarak Ankyra en parlak dönemini yaşamıştır. Döneminin önemli kentlerinden biri olan Ankyra, nüfusu 100.000'e kadar çıkmıştır. MS 3. yüzyıl sonlarından itibaren Ankyra, stratejik konumu ve yol kavşağında bulunması nedeniyle Gothlar'ın ve Palmira (şimdiki Suriye) kraliçesi Zenobia'nın istilâlarına uğramış ancak daha sonra Roma İmparatorluğu'na tekrar geri alınmıştır. MS 395'te Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi ile Doğu Roma-Bizans İmparatorluğu içinde yer alan Ankara'da, ele geçen MS 5.yüzyıla ait Frigçe yazıtlar ile Doğu Roma-Bizans Dönemi'nde de Frig kültürünün Ankara'da yaşamaya devam ettiği anlaşılmaktadır²⁷. MS 5. yüzyıldan sonra Frig kültürü, dili ve inancına dair izler tarih sahnesinden tamamen kaybolmuştur.

Ankara, 1073 yılından itibaren Selçuklu ve daha sonra da Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde, Pers, Moğol saldırıları ve isyanlar sebebiyle dönem dönem büyüyüp küçülen bir kent olarak varlığını sürdürerek²⁸ 13 Ekim 1923 yılında Genç Cumhuriyetimizin başkenti olur.

Fig. 11: Grifon Kabartması, Atatürk Orman Çiftliği (Fotoğraf AMM Arşivi)

Fig. 12: Sfenks-Grifon Kabartması Protomu, Ankara Kalesi'nin Batı Yamacı (Fotoğraf AMM Arşivi)

Fig.13: At Kabartması, Küçükevler – Anıtevrler (Fotoğraf AMM Arşivi)

Fig. 14: Kybele Kabartması-Bahçelievler (Fotoğraf AMM Arşivi)

Fig. 15: Kybele Kabartması-Etlık (Fotoğraf AMM Arşivi)

²⁷ Brixhe 2007, 154.

²⁸ Aral 2017, 24.

KAYNAKÇA

Akurgal 1990 E. Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, İstanbul, 1990.

Aral 2007, E.A. Aral, Ankara Kentinde Frig Dönemi İzleri: Frig Tümülüsleri Üzerine Bir Araştırma, TÜBA-KED, Sayı 15, Ankara, 2017, 21-43

Brixhe 2007 C. Brixh, "Frigler ve Frig Dili" Friglerin Gizemli Uygarlığı, İstanbul, 2007, 149-160

Buluç 1986 S. Buluç, "Ankara Kabartmaları", IX. Türk Tarih Kongresi, I. Cilt, Ankara, 1986, 423- 433

Buluç 1991 S. Buluç, "İlkçağda Ankara", Ankara Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, Ankara, 1991, 13-28

Buluç 1993 S. Buluç, "Anadolu'da Kremyon-Ölü Yakma-Geleneği" 1992 Yılı AMM Konferansları, Ankara, 1993, s 83-101

Dolunay 1941, N. Dolunay, "Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Çankırıkapı Hafriyatı" Belleten XIX, Sayı 19, Cilt 5, TTK, Ankara, 1941, 263

Erzen 1946 A. Erzen, İlk Çağda Ankara, Ankara, 1946

Gülekli 1948, N.C. Gülekli, Ankara Tarih – Arkeoloji, Ankara, 1948

Koşay 1933, H.Z: Koşay, "Ankara Gazi Orman Fidanlığında Bulunan Eserler" Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, İstanbul, 1933

Koşay 1939, H.Z. Koşay, "Haberler-Ankara Mabedindeki Hafriyat 1939", Belleten, Cilt 3-Sayı 11-12, Ankara, 1939, 463

Roller 2004 L.E. Roller, Ana Tanrıça'nın İzinde, Anadolu Kybele Kültü, İstanbul, 2004

Makridi, 1926 T. Makridi, "Ankara Höyüklerindeki Hafriyata Dair" Maarif Vekaleti Mecmuası, Ankara, 1926, s 38-45

Metin 2007 M. Metin, "Ankara (Ankyra) ve Frigler, (T. Sivas - H. Sivas Ed). Friglerin Gizemli Uygarlığı, 2007, s 93-97

Metin 2015 M. Metin, "Frigler", Uygarlık Tarihi, Ankara, 2015, s 113-132

Özgüç 1946 T. Özgüç, "Anadolu Arkeoloji Araştırmaları" Belleten X, sayı 40, Ankara, 1946, 574-594

Özgüç 1947 T. Özgüç, "TTK Adına Anıt-Kabir Alanında Yapılan Tümülüs Kazıları" Belleten XI, Ankara, 1947, sayı 41, 27-55

Pausanias 1918 Pausanias Description of Greece, with an English Translation by W.H.S Jones, Litt. D. And H.A. Ormerod, M.A. in 4 Volumes. Cambridge And MA: Harvard University Press; Londra: William Heinmann Ltd.

Rose-Darbyshire 2011, C.B. Rose - G. Darbyshire, The New Chronology of Iron Age Gordion, Philadelphia, 2011

Rose 2016 C. B. Rose, "Gordion ve Penn Müzesi", Kral Midas'ın Altın Çağı, Philadelphia, 2016, 3-15

Rose 2021 C.B. Rose, "Midas, Matar, and Homer at Gordion and Midas City" Hesperia,, Vol 90, USA, 2021, 27-71

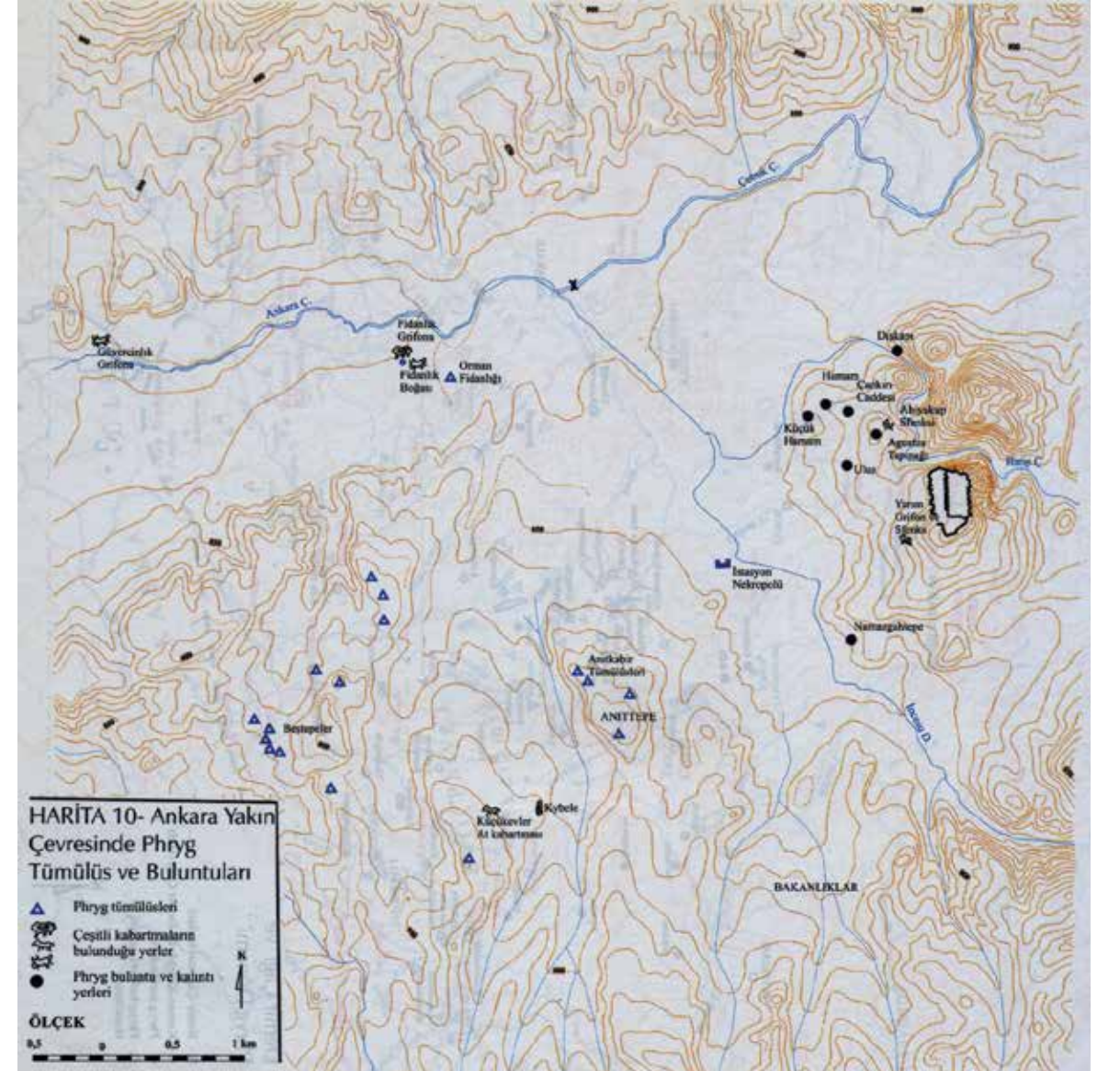
Sams 2007 G.K. Sams, "Gordion ve Frigler" Friglerin Gizemli Uygarlığı, İstanbul, 2007, 49-58

Sams-Voight 2011, G.K. Sams- M.M. Voight, "In Conclusion" C.B. Rose-G. Darbyshire (ed.) The New Chronology of Iron Age Gordion, USA, 2011, 166

Voight 2007 M. M. Voight, "Gordion Kazıları", Friglerin Gizemli Uygarlığı, İstanbul 2007, 65 - 76

Temizer, 1959 R. Temizer "Ankara'da Bulunan Kybele Kabartması" Anatolia IV, Ankara, 1959, 179-182

Tuna 2007, N. Tuna, "ODTÜ Müzesi'nin Ankara Frig Nekropolü'nde Araştırma ve Kurtarma Kazıları", Friglerin Gizemli Uygarlığı, İstanbul, 2007, 99-111

ODTÜ ARKEOLOJİ MÜZESİ'NİN ANKARA FRİG NEKROPOLÜ KAZILARI (1967-1988)

NUMAN TUNA*

Bu makale, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Müzesi ve Arkeolojik Araştırmalar Merkezinin (daha sonra Tarihsel Çevre Değerlerini Araştırma Merkezi, TAÇDAM) 1967-1968 yıllarında Prof. Dr. Ekrem Akurgal danışmanlığında ve Dr. Sevim Buluç'un yönetiminde gerçekleştirilen Frig tümülüslerinden üçüne ilişkin arkeolojik çalışmaları ile 1986-88 yıllarında Prof. Dr. Sevim Buluç'un yönetimindeki "Frig Nekropolü Kurtarma Kazıları" sonuçlarından elde edilen bilgilerin paylaşılmasını ve Frig araştırmalarına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Bu makale, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Müzesi ve Arkeolojik Araştırmalar Merkezinin (daha sonra Tarihsel Çevre Değerlerini Araştırma Merkezi, TAÇDAM) 1967-1968 yıllarında Prof. Dr. Ekrem Akurgal danışmanlığında ve Dr. Sevim Buluç'un yönetiminde gerçekleştirilen Frig tümülüslerinden üçüne ilişkin arkeolojik çalışmaları

ile¹ 1986-88 yıllarında Prof. Dr. Sevim Buluç'un yönetimindeki "Frig Nekropolü Kurtarma Kazıları" sonuçlarından² elde edilen bilgilerin paylaşılmasını³ ve Frig araştırmalarına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

1 Buluç 1979.

2 Buluç 1993, 83-95.

3 Bu makale konu ile ilgili Prof. Dr. Sevim Buluç'un eserleri (Buluç 1979; Buluç 1983) ile bu makalenin yazarı tarafından yayınlanmış çalışmalarından derlenmiştir (Tuna vd 2012; Tuna 2007).

* Prof. Dr. (Emeritus) Numan TUNA, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yerleşim Arkeolojisi Programı, Ankara. tnuman@metu.edu.tr

Ankara Frig Nekropolü Çalışmaları:

Günümüzde Ankara Kalesi ve Ulus merkezinin güneybatısında, Atatürk Orman Çiftliği-Anıttepe-Bahçelievler arasında kalan bölgede MÖ 8-6. yüzyıla tarihlenen Frig Çağı Ankara'sının tümülüsleri ile belirgin bir nekropol alanı yer almaktaydı. E. Chantre geçen yüzyıl sonlarında yaptığı araştırmalar kapsamında eski Ankara'nın kuzeyinde 11 yapay tepenin bulunduğunu "Mission en Cappadoce 1893-1894" adlı eserinde söz etmektedir⁴. Bunlardan 10 m yüksekliğinde "şefin mezarı" olarak isimlendirilen tümülüsün kazısı yapılmış, ancak söz konusu yayında bilgi verilmemiştir. Chantre'nin saptadığı tümülüslerin yaklaşık yeri 1890'ların Ankara'sının kuzeyi göz önüne alındığında, Aydınlikevler ve Kalaba çevresi olduğu düşünülmektedir.

R. C. Thompson 1910 yılında Ankara ve çevresinde yaptığı arkeolojik yüzey araştırmalarında Ankara kent merkezinin hemen batısında 16 tümülüs saptamıştır⁵. Thompson'un belirlediği tümülüsler bir topoğrafik kroki ile de yayımlanarak daha sonraki araştırmacılar için yol gösterici temel bir kaynak olmuştur (Fig. 1'de 1-16 no. ile gösterilen tümülüsler). Bu tümülüslerden ikisi T. Macridy tarafından 1925 yılında açılmıştır⁶. Bunlar fig. 1'de 6 ve 7 No.lu tümülüsler olarak tanımlanmıştır. Tümülüslerden en büyüğü olan üçüncüsünde ise (Fig. 1'de 9 No.lu tümülüs) mezar odasını bulmak amacı ile açılan tünelde çöküntüler olması sonucu kazı çalışmaları durdurulmuştur.

Atatürk Orman Çiftliği, Fidanlık Müdürlüğü bahçesinde, Müdürlük binasının güneybatı yönünde havuz yapımı sırasında ortaya çıkarılan arkeolojik buluntular çevrede bilimsel kazıların yapılmasına yol açmıştır. Bu yörede Dr. H. Z. Koşay tarafından 1932 yılında yapılan kazılarda gün ışığına çıkarılan mezarda zen-

4 Chantre 1898, 68, res. 48.

5 Thompson 1910, 8, lev. 20

6 Makridi 1926, 38-45; Özgüç 1946, 585; Osten 1929, 46-49, res. 78-79.

gin buluntular ele geçmiştir⁷. Kazı bitiminde üzerine havuz yaptırılan tümülüsün yeri (Fig. 1'de 19 No.lu tümülüs) günümüzde Bahçelievler Çiftlik Caddesi üzerinde, IV. Cadde'nin tam karşısına gelen konumdadır. Bu tümülüs Thompson'un krokisinde belirtilmemiştir.

Atatürk için anıt mezar yapımına karar verildiğinde, yer seçimi olarak Ankara'nın batısındaki yüksek tepelerden Rasattepe uygun görülmüştür. Rasattepe veya eski Ankaralıların Beştepe olarak isimlendirdiği bu tepelerin bulunduğu sırtta anıtın yapımı için geniş ölçüde topoğrafik düzenleme gerektiğinden, Frig Nekropolü kapsamında kaldığı bilinen bu bölgede Türk Tarih Kurumu adına Prof. Dr. Tahsin Özgüç ve Arkeolog-Mimar Mahmut Akok tarafından bilimsel kazı çalışmaları başlatılmıştır⁸. Özgüç ve Akok 1945 yılında Thompson'un krokisinde belirtilen tümülüslerden sadece ikisini (Fig. 1'de 3 ve 4 No.lu tümülüsler) açmışlardır. Özgüç ve Akok tarafından yapılan yayında Thomson'un krokisinde belirtilmeyen tümülüs ile beraber üç tümülüsten söz edilmektedir.

Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal başkanlığında, ODTÜ Müze ve Arkeolojik Araştırmalar Merkezinin Ankara Frig Nekropolü üzerine 1967 yılında başlattığı kurtarma projesi çalışmalarında Thomson'un krokisinde 1, 2, 3, 4 ve 16 No. ile belirtilen tümülüslerin yok olduğu, buna karşılık bilinmeyen dört tümülüs daha saptanır⁹.

Bunlardan 1-4 No.lu tümülüsler yukarıda söz edildiği gibi, kısmen bilimsel kazılarla araştırıldıktan sonra Atatürk'ün anıt mezar düzenlemesi altında kalmışlardır; Bahçelievler 17 ve 20. sokaklar arasında olması gereken 16 No.lu tümülüsün ise (Fig. 1'de 16 No.lu tümülüs) kent-sel gelişme sonucu yok olduğu anlaşılmaktadır.

7 Koşay 1933, 5-20.

8 Özgüç - Akok 1947, 27-56.

9 Buluç 1979, 8-9.

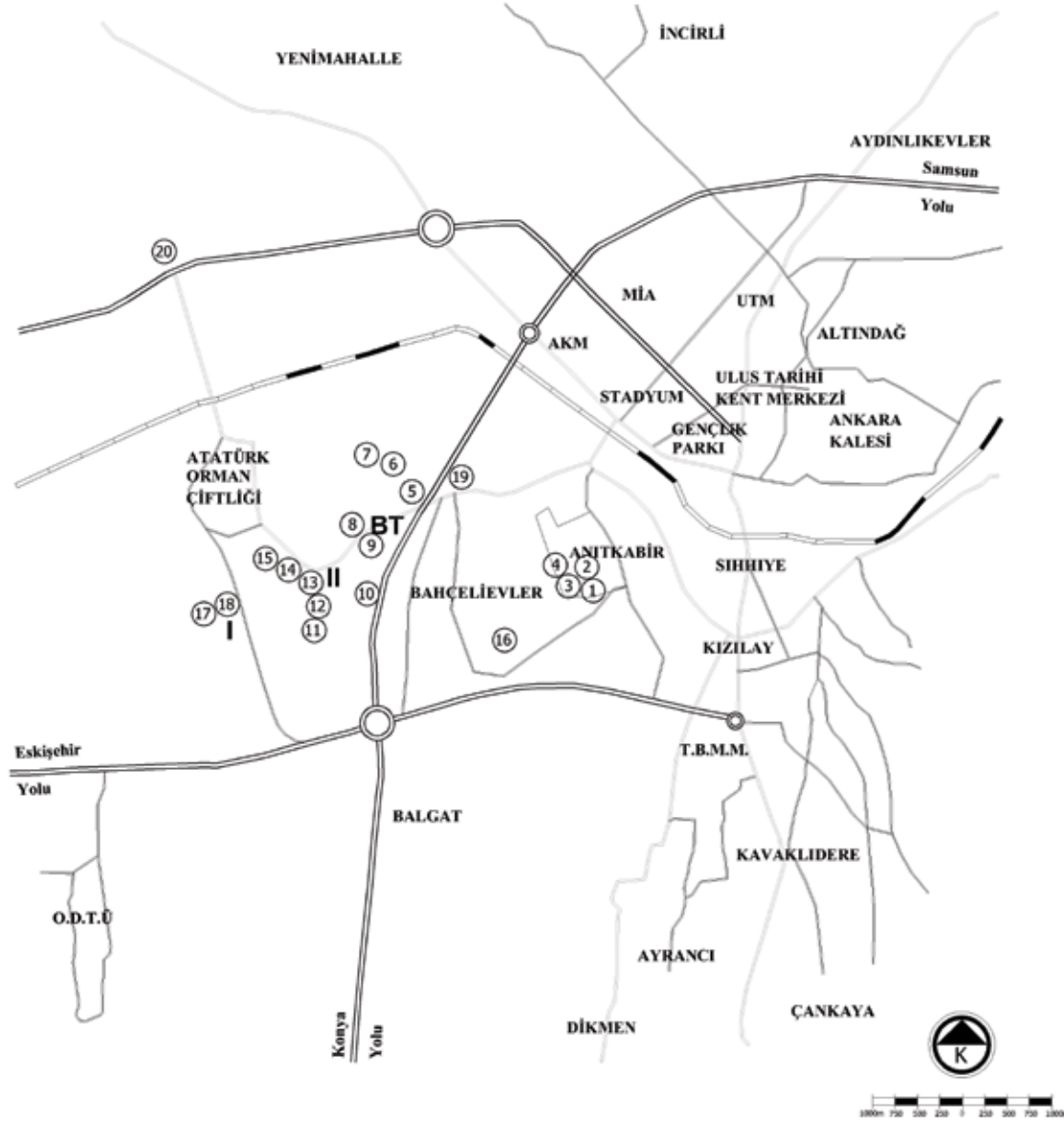

Fig. 1: Ankara'da Frig Nekropolis Alanı
(Tuna vd 2012, 22, fig.13)

T. Macridy tarafından açılmış tümülüslerden 7 No.lu tümülüs daha 60'lı yıllarda yok olmuştur; Gençlerbirliği Spor Tesisleri yapılırken ortaya çıkarılan 6 No.lu tümülüs eteğindeki kremasyon alanında ODTÜ ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi işbirliğinde 1986-88 yıllarında kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir. Bitişikte bulunan 5 No.lu tümülüs ise, taşınmaz maliki tarafından üzeri bütünüyle kesilip havuz yapılmıştır.

ODTÜ Frig Nekropolü Projesi ile Thompson'un krokisindeki tümülüslere eklenenler ise, Eskişehir yolundan Çiftlik merkezine giden yolun batısında kalan İkiztepe ile (Fig. 1'de 17 ve 18 No.lu tümülüsler), Çiftlik Hayvanat Bahçesi yolundan İstanbul yolu çıkışında, İstanbul yolu kuzeyinde kalan tümülüstür (Fig. 1'de 20 No.lu tümülüs)¹⁰. Bu tümülüslerden 18 No.lu tümülüs (ODTÜ Tümülüs I) 1967 yılında ODTÜ tarafından kazılmıştır.

Frig Nekropolü içinde eski Ankaralıların Beştepeler olarak isimlendirdiği başka bir yöre daha bulunmaktadır. Üzerinde Beştepeler Mahallesi'nin bulunduğu bu tepelerden dördü artık yok olmuştur (Fig. 1'de 11-15 No.lu tümülüsler). ODTÜ projesi kapsamında bu tepelerden varlığını tek başına sürdürebilen 13 No.lu tümülüs (ODTÜ Tümülüs II) 1967 yılında açılmıştır. T. Macridy tarafından kazı çalışmaları durdurulan "Büyük Tümülüs" olarak da adlandırılan, 9 No.lu tümülüs ODTÜ Projesi kapsamında 1967 yılında kazılmıştır. T. Macridy tarafından açılmış tümülüslerden 7 No.lu tümülüs daha 60'lı yıllarda yok olmuştur; Gençlerbirliği Spor Tesisleri yapılırken ortaya çıkarılan 6 No.lu tümülüs eteğindeki kremasyon alanında ODTÜ ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi işbirliğinde 1986-88 yıllarında kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir¹¹. Bitişikte bulunan

5 No.lu tümülüs ise, taşınmaz maliki tarafından üzeri bütünüyle kesilip havuz yapılmıştır.

Araştırma projeleri ve kazılar dışında, yörede bulunmuş bazı Frig eserleri, tümülüslerin yaygınlığı ve sayısı hakkında bildiklerimizi genişleten ipuçları vermektedir. Bu bağlamda Ankara kenti yayılım alanı içinde 19. yüzyıldan beri ele geçen Frig ortostatları özel bir ilgiyi hak etmektedir. Ortostatların tümülüs önünde sunak alanlarına ait oldukları düşünülmektedir¹². Nitekim, Ankara'da bulunan ortostatların buluntu yerleri ile yakınlarındaki tümülüslerin ilişkili olduğu görülmektedir¹³. Ankara Gar Binası yapımında ele geçen zengin mezar buluntularının ise burada bir tümülüsün varlığını göstermektedir. Diğer taraftan, Atatürk Orman Çiftliğinin fidanlık düzenlemelerinde 20. yüzyıl başlarından itibaren yapılan saha araştırmaları ile bilinen pek çok tümülüsün bilinçsizce yok edildiği anlaşılmaktadır. Ankara Frig tümülüslerinden günümüzde görkemini yitirmeden varlığını koruyabilmiş ve incelenmemiş biricik örneğinin de, Konya yolu üzerinde metro istasyonu için yol genişletmesi sonucu eteği tahrip edilmiş (Fig. 1'de 10 No.lu tümülüs) şekilde bulunmaktadır¹⁴.

1960'lardan sonra hız kazanan kentleşme dönemi öncesine ait Ankara kentinin 1953 ve 1957 yıllarına ait haritalar ile 1942 yılı hava fotoğrafları tümülüslerin doğal yükseltiler ve akarsu yatakları ile ilişkili konumlarının belirlenmesi üzerine gerçekleştirilen çalışma

10 Yumurtatepe olarak adlandırılan bu tepenin 1986-87 yıllarında gerçekleştirilen kurtarma kazısı sonuçlarına göre Frig tümülüsü olmadığı, ancak Eski Tunç Çağı III dönemine ait yerleşim alanı olduğu anlaşılmıştır (Akpolat-Eser 2004, 68-69; Aydın vd 2005, 42).

11 Buluç 1993, 83-95.

12 Buluç 1986, 423vd; Akurgal 2014, 268.

13 Alanyalı-Aral, 2017, 29.

14 Tuna 2007, 102-103.

Homeros metinlerinde tümülüsün onurlandırılmış kişiye ait gömü yeri olduğunu belirten görünür işaret olduğu, aynı zamanda bu mezarda gömülen kişinin anısına yapılacak kültürel törenlerin yapıldığı yer olarak kullanıldığı görülmektedir. Tümülüsler döneminin toplumsal farklılaşmasını gösteren güç ve kültürel simgeleri olarak algılanmaları için farklı büyüklük ve kümeler halinde doğal yükseltiler üzerinde görünür konumlara inşa edilmiştir. Tümülüsler kültürel peyzajın ayrılmaz öğeleri olarak ait oldukları elit kesimin kültürel ritüeller ile onurlandırılmasını sağlayan mezar anıtlarıdır.

da tümülüslerin zaman içinde tahribatının izlenmesi olanaklı duruma gelmiş, Çubuk Çayı kuzeyinde, Etlik eteklerinde daha önce konumları bilinmeyen tümülüslerin de tanımlanması yapılmıştır¹⁵. Ankara'daki Frig kentinin kuzeyinde Etlik eteklerindeki 19. yüzyılda Chantre tarafından incelenmiş ve 1950'lerin sonlarına kadar korunabilmiş durumda olan 11 adet tümülüsün konumları 1942 hava fotoğrafları ve 1953 yılı haritasından izlenmektedir¹⁶.

Homeros metinlerinde tümülüsün onurlandırılmış kişiye ait gömü yeri olduğunu belirten görünür işaret olduğu, aynı zamanda bu mezarda gömülen kişinin anısına yapılacak kültürel törenlerin yapıldığı yer olarak kullanıldığı görülmektedir¹⁷. Tümülüsler döneminin toplumsal farklılaşmasını gösteren güç ve kültürel simgeleri olarak algılanmaları için farklı büyüklük ve kümeler halinde doğal yükseltiler üzerinde görünür konumlara inşa edilmiştir¹⁸. Tümülüsler kültürel peyzajın ayrılmaz öğeleri olarak ait oldukları elit kesimin kültürel ritüeller ile onurlandırılmasını sağlayan mezar anıtlarıdır.

15 Alanyalı-Aral, 2017, 33-38.

16 Alanyalı-Aral, 2017, 38.

17 Sourvinou-Inwood 1995, 131-139.

18 Tümülüslerin arkeolojik-kültürel peyzaj ilişkisi hakkında karşılaştırmalı olarak Lydia Tümülüsleri için bkz. Sardes yakınlarındaki Bin Tepe çevresindeki Tümülüsler (Luke – Roosevelt 2016, 413vd; Gordion Tümülüsleri için bkz. Liebhart vd 2016, 627-628, 630-631); Trak Tümülüsleri için bkz. Rabadjev 2016, 282-284, 296-297.

larıdır¹⁹. Ankara'daki Frig yerleşim alanı Hacı Bayram Camii-Augustus Tapınağı kompleksinin bulunduğu höyük tepesinden, üzerinde Roma Hamamı kompleksinin bulunduğu Çankırıkapı höyüğüne ve Dışkapı ile Ulus Çarşısı'na uzanan yaygınlığa sahip olduğu tahmin edilmektedir²⁰. Ankara'daki Frig kenti dönemin arkeolojik-kültürel peyzajı kontekstinde, Engürü Ovası'na doğru batıya açılan jeomorfolojik çanağın ortasında alçak bir tepe olan Hacı Bayram tepesi eteklerinde batı ve kuzeydeki alçak sırtlar üzerinde dizilen tümülüslere hakim konumda yer seçmiş olduğu görülmektedir²¹.

Ankara Frig Tümülüslerinin Tarihlenmesi:

Gordion tümülüslerinde ele geçen buluntuların benzerleri yardımı ile ODTÜ tarafından açılan dört tümülüs ve Ankara tümülüslerinden daha önce açılmış olanlar için zaman-dizini önerisi yapılabilir. Gordion'da bulunan tümülüslerin tarihlendirme sıralaması kentin yıkıntı katı ve öncesinde bulunan malzeme ile tümülüslerde bulunan malzemenin karşılaştırılmasına dayalıdır²². Buna göre, tümülüsler W,

19 Tümülüslerin toplumsal-kültürel temsiliyeti hakkında bkz. Vassileva 2016, 637 vd.

20 Özgüç 1946, 575-76, 580; Tankut vd 2006, 23; Alanyalı-Aral, 2017, 26-28.

21 Alanyalı-Aral, 2017, 29.

22 Mellink 1981; Kohler 1995.

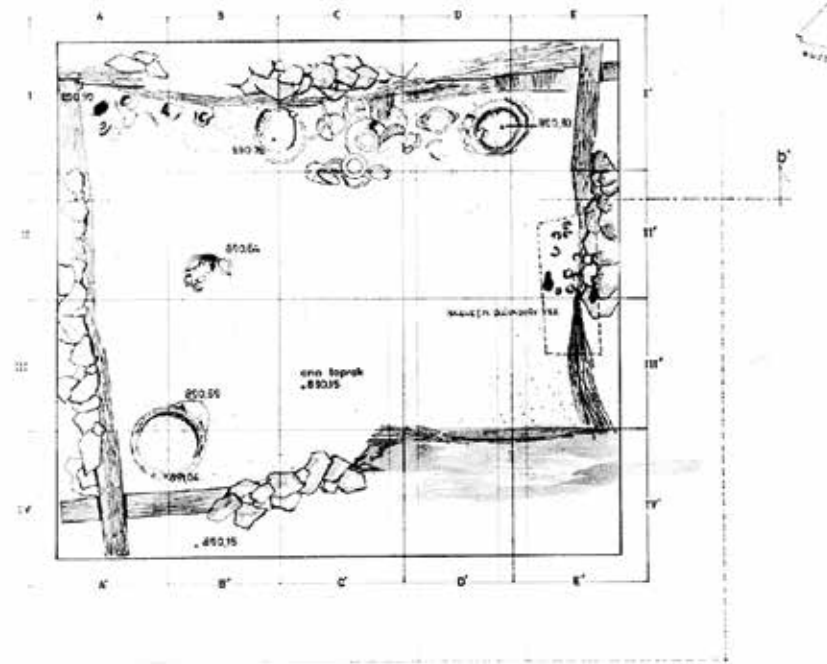

Fig. 2: Büyük Tümülüs Mezar Odası Planı (Tuna vd 2012, 24, fig.16)

P, III, IV, ve Kral Mezarı (MM) olarak sıralanmaktadır²³. Omphaloslu tasların ve fibularların gelişimini gösteren tipler tümülüs tarihlendirilmesinde önemli birer ölçüt olmuşlardır.

Ankara tümülüslerinin tarihlendirme sıralaması MÖ 8. yüzyılın son çeyreğinden MÖ 6. yüzyıl başına kadar bir zaman dilimini kapsamaktadır. ODTÜ Büyük Tümülüs (No. 9) ile Anıttepe II'nin (No. 1) en eski tümülüsler oldukları anlaşılmaktadır. Gordion tümülüsleri içinde çağdaş olarak W, P, III ve IV tümülüsleri bulunmaktadır²⁴. İkinci evrede, zaman dizini içinde ODTÜ I (No. 18), Fidanlık (No. 19), Anıttepe I (No. 2), ODTÜ II (No. 13) tümülüsleri sıralanabilir. Bu tümülüsler Gordion Kral Mezarına çağdaş olmalıdır²⁵. Ele geçen fibula tiplerinden MÖ 6. yüzyıl başlarına tarihlenen Macridy I (No. 6) ile, mezar odasında bulunan kuşlu kâse parçasından dolayı MÖ 6. yüzyıl ortalarına tarihlenen Macridy II (No. 7) tümülüsleri ise, Ankara Frig tümülüslerinin en geç evresine ait olan örneklerdir²⁶.

23 Gordion tümülüslerinin yeniden tarihlendirilmesi için bkz. Liebhart 2016, 628-630.

24 Kohler 1995, 191 vd.

25 Kohler 1995, 191 vd.

26 Kohler 1995, 191 vd.

Büyük Tümülüs:

Konya kara yolu ile Çiftlik yolu kavşağının yaklaşık 500 m batısında, Çiftlik yolu güney yakasında bulunan bu tümülüs Ankara Frig Nekropolünde bilinenlerin en büyüğüdür. Günümüzde 125 m çapı ve yol seviyesinden 24 m yüksekliği korunmuştur.

T. Macridiy tarafından açılan tünelin yarattığı tehlike nedeniyle kazısı devam edilmeyen Büyük Tümülüs, 1967 yılı ODTÜ projesinin en önemli çalışma konusunu oluşturmaktaydı. Büyük Tümülüs mezar odasının yeri jeofizik yöntemleri ile belirlendikten sonra kazı çalışmaları yönlendirilmiştir²⁷.

Mezar Odası:

Yapım tekniğine ilişkin bilgilerimiz tüm tavanın çökmesiyle dolan iri taşlardan oluşan dolgu nedeniyle sınırlıdır. Odanın iki köşesindeki geçmeler çalmaboğaz biçiminde yapılmıştır²⁸. Diğer iki köşede ise Anadolu'da sık rastlanan kurtboğazı yapım tekniği görülmüştür²⁹. Mezar odası yaklaşık 3,5 m x 4,5 m boyutlarındadır. Odanın yerden ölçülebilen yüksekliği 1,55 m'dir³⁰. Ahşap duvar yüksekliğinden sonra taşlar arasında kalan kalas parçaları, tavanın 2 veya 3 sıra hatılla örtülmüş olduğunu göstermiştir. Mezar odası tabanının taş döşeme üzerine tahta döşeme ile kaplı olduğu anlaşılmıştır.

Buluntular:

Mezar odasına bırakılan ölü armağanları özellikle odanın kuzey ve batı kenarına dizilmiştir (fig. 2). Bronz malzeme daha çok odanın kuzey duvarı ortasından doğu köşesine kadar olan bölümde, seramikler ise kuzey duvarı ortasından batı yönüne ve batı duvarı önünde yer

27 Buluç 1979, 12.

28 Buluç 1979, 13, lev.3.1.

29 Buluç 1979, 13, lev.3.1; Tuna vd 2012, 23, şekil 17.

30 Tuna vd 2012, 23, şekil 15.

Fig. 3: Bronz Kazan ve Kepçe, Büyük Tümülüs
(Foto: N. Tuna, ODTÜ TAÇDAM Arşivi)

almıştır. Doğu duvarının önünde ele geçen iskelete ait bazı kemikler, 22 adet fibula ve kemere ait olması gereken bronz parçaları ile ölünün bulunduğu yer ve yatış yönü belirlenmiştir³¹.

Odanın güneybatı köşesinde yer alan büyük bir kazanın içinde fibulalar ve bezemeli çömlekler bulunmuştur (fig. 2). Bu kazanın çapraz karşı köşesinde, içinde bronz maşrapalar olan bir diğer kazan, ölü armağanı olarak odaya yerleştirilmiştir. Bu kazanın ağız kenarlarına zamanın etkisiyle neredeyse kaynamış olan kumaş parçaları, armağanların üzerinde bir örtünün bulunduğunu göstermiştir³². Kuzey duvarı ortasında duran 2 adet demir saç ayakların birinin üzerinde bronz bir kazan ters çevrili bırakılırken, diğerinin (fig. 3) altında ve yanında pek çok bronz kap saptanmıştır. Ayrıca, aynı alanda kalınlığı 5 cm kadar olan tahta parçaları ile çoğunluğu iç içe geçmiş omphaloslu kaseler, phialeler ele geçmiştir (fig. 4). Bronz objelerin bulunuş durumları bir masa veya raf üzerine bazen üst üste konularak dizilmiş olduklarını göstermektedir.

Kuzey duvarı önünde ele geçen pişmiş toprak armağanlardan küçük küpler, amphoralar, lebes tipi kaplar, emzikli çaydanlıklar, düz dipli ve ayaklı maşrapalar (fig. 5) zengin bir çeşitlilik sunmaktadır. Buluntular arasında yuvarlak karınlı, siyah astarlı ve çok iyi perdahlı lebes formunda çömleklerden ikisinin ağız bronz tabakla kapatılmış olarak bulunmuştur. Lebeslerin içindeki külümsü malzemenin analiz sonucunda

pişmiş yiyecek kalıntılarına ait oldukları görülmüştür. Buluntular arasında kuzey-batı duvarı önünde yer alan kulplu ve kulpsuz amphoralarda yiyecek ve içecek depolandığı, içlerinde bulunan külümsü kalıntıların analizinden anlaşılmıştır³³.

Aynı yerde bu kadar çok malzemenin bulunması ancak uzun bir masanın varlığı ile açıklanabilir. Çömlekler bu masanın altına yerleştirilmiş olmalıdır. Ayrıca duvara yapışmış bir kulp parçası ile duvarda bir sahanın izi, bazı armağanların duvara çiviler ile asılmış olabileceğini göstermiştir³⁴. Duvarda üzeri çizgi basma desenli bronz parçasının diğer ucu yerde bulunduğundan, bu armağanın bir kemer olduğu ve bunun da duvara asılmış olabileceği anlaşılmıştır. Odanın ortasına doğru, güney duvara yakın tabana yapışmış bulunan çok sayıda kare biçimli ahşap parçaların mozaik gibi işlenmiş bir mobilyaya ait olduğu düşünülmektedir. Mezar odasında ele geçen buluntulardan, özellikle fibula tiplerine göre, tümülüs MÖ 8. yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir³⁵.

Fig. 4: Bronz Omphaloslu ve Fiskiyeli Taslar, Büyük Tümülüs
(Foto: N. Tuna, ODTÜ TAÇDAM Arşivi)

33 Buluç 1979, 15-16.

34 Buluç 1979, 15.

35 Mellink 1981, 263vd; Kohler 1995, 191vd.

31 Buluç 1979, 15; Tuna vd. 2012, 24.

32 Tuna vd 2012, 24.

ODTÜ Tümülüs I:

Söğütözü'nden Atatürk Orman Çiftliği'ne giden yolun batısında bulunan İkiztepelerden yol kenarına yakın olan bu tümülüs 1967 yılında ODTÜ tarafından açılmıştır. Tümülüsün yol seviyesinden yüksekliği 7 m, çapı ise 60 m'dir³⁶.

Mezar Odası:

Bu tümülüsün merkezinde 2,00 m x 4,50 m boyutlarında ahşaptan yapılmış bir mezar odası bulunmaktadır. Oda mezarın 3,00 m x 4,50 m boyutlarında yamuk bir çukurun içine yerleştirildiği, çukur kenarı ile oda duvarları arası ve tavanın üzerinin taşla doldurulmuş olduğu anlaşılmıştır. Ele geçen tavan hatıllarına ait ahşap parçaların konumu oda mezarın 1,70 m yüksekliğinde olduğunu ve tek sıra tavan kaplamasının bulunduğunu göstermektedir³⁷.

Buluntular:

Tavanın çökmesiyle taş dolgular mezar odası içindeki ölü armağanlarını çoğunlukla ezip parçalamış, sadece kuzey duvarının arkasındaki taşların basıncı ile odanın ortasına doğru kayması

36 Buluç 1979, 16.

37 Buluç 1979, 17.

sonucu, burada bulunan 3 bronz kap ile çömleğin üzerine gelerek korunmalarına neden olmuştur³⁸.

Odanın doğu duvarı önünde ise tavan hatıllarının altında kalan 8 adet fibula ve bir kemere ait bronz parçalar ile bazı iskelet parçaları bulunmuştur. İskelet parçalarının 30-35 yaşlarında bir kadına ait olabileceği anlaşılmıştır³⁹. Omphaloslu taslar ve fibula tiplerine göre, bu tümülüs MÖ 7. yüzyıl başlarına, Gordion'daki kral mezarına çağdaş olarak tarihlenmektedir⁴⁰.

ODTÜ Tümülüs II:

Beştepeler Mahallesi'nde bulunan tümülüs dizisinin ortasında korunabilmiş ve kazılmaya elverişli bu tümülüs Tümülüs I kazısından sağlanan teknik bilgi birikiminin de verdiği olanaklarla 1967 yılında ODTÜ tarafından kazılmıştır. 5 m yüksekliğinde olan bu tümülüsün merkezinde oda mezarın üstünü örten çakıllı-taşlı dolgunun, çapı 10 m'lik bir yığın olduğu görülmüştür⁴¹.

38 Buluç 1979, 17.

39 Buluç 1979, 18; Tuna vd 2012, 26.

40 Mellink 1981, 263vd; Köhler 1995, 191 vd.

41 Buluç 1979, 18.

Fig. 5: Bronz ayaklı maşrapalar, Büyük Tümülüs
(Foto: N. Tuna, ODTÜ TAÇDAM Arşivi)

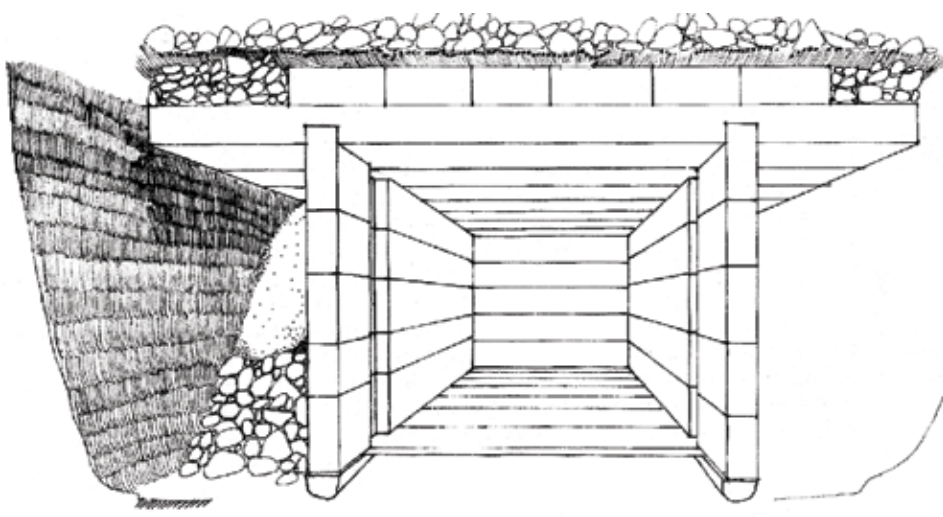

Fig. 6: ODTÜ Tömülüs II Mezar Odası (Tuna vd 2012, 27, fig.24)

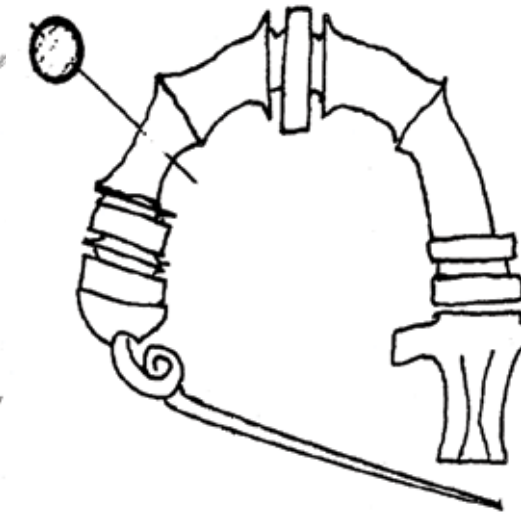

Fig. 7: Fibula, ODTÜ Tömülüs II (Tuna vd 2012, 28, fig.27)

Fig. 8: Tören Arabası Bronz Levhaları (Foto: N. Tuna, ODTÜ TAÇDAM Arşivi)

aşağıya yapılan yarmada yanık kütükleri kaplayan ince bir toprak tabakası üzerinde iki öküzle ait kemikler ile kemiklerin iki tarafını çevreleyen çömlek parçaları bulunmuştur. Kütüklerin bir sıvı ile söndürüldükten hemen sonra üzerine toprak atıldığı, üzerinde bulunan ince bir beyaz tabaka ile anlaşılmaktadır. Tam anlamıyla sönmeyen büyük odunların için

için yanarak odun kömürü haline geldiği, üzerindeki toprağın ağırlığı ile çökünce de hayvan kemiklerinin ve çömleklerin bir kısmının korun içine düşerek iyice yandığı, bir kısmının ise yanmadan korunmuş olduğu görülmüştür. Kremasyon alanının hemen güneyinde, küllerin toplandığı küçük bir alan -buldozerle yarısı yok olmuş- saptanmıştır: Kütüklere sol taraftan bitişik çömleklerden birisinin içinde ise kül ve yanık kemik parçaları bulunmuştur. Güney tarafta, kremasyon alanının biraz ilerisinde ikinci bir yanık küme görülmüştür. Buradaki çömlekler de yer yer yanık bulunmuştur. Bunlar arasında pişmiş topraktan en az iki tane şekilleri oldukça bozulmuş ocak veya maltız ele geçmiştir. Çömlekler ve cüraf haline gelmiş ocaklar kaldırıldığında alt tabakada tahta ve bronz levhalar açığa çıkmıştır⁵¹.

Burada bulunan son derece yanık, kömürleşmiş kalın ve yuvarlak ahşap parçaların bir araba tekerleğine ait olduğu düşünülmektedir. Ayrıca biraz ilerisindeki boyunduruk ve dingilucu benzeri kalıntılar ile bronz halkalar bir arabanın yakılmış olabileceğini göstermesi bakımından önemli bulunmaktadır⁵². Yakma töreninin yapıldığı alanın üçte biri buldozer ile yok edilmesine karşın, tümülüsün merkezine doğru olan bölümü bütünüyle ortaya çıkarılarak belgelenmiştir.

1988 yılında tümülüsün ortasından yapılan iki açma tümülüs içindeki mezar odasının -diğer örneklerde olduğu gibi- çökmüş olabile

Prof. Dr. Sevim Buluç'un bilimsel danışmanlığında, ODTÜ Müzesi Arkeolojik Araştırmalar Merkezi ile Anadolu Medeniyetleri Müzesi tarafından 1986-1988 yıllarında ortak bir kurtarma kazısı projesi gerçekleştirilmiştir⁴⁸. 1925 yılında T. Macridy tarafından açıldığı bilinen bu iki tümülüsten kurtarılabilen kesimde yapılan kazılarda (Fig. 1'de 7 No.lu tümülüs) dönemin yeni arkeolojik yöntemleri uygulanmıştır.

Bu kazılar ile, Friglerin başta Traklar olmak üzere Güneydoğu Avrupa ve Anadolu'da yaşayan diğer toplumlar ile ortak Hint-Avrupa kökeni, yoğun kültürel-sosyal ilişkilerle açıklanan benzer özelliklerde⁴⁹ -Hitit metinleri, Homeros destanları gibi yazılı tarihsel kaynaklardan da bildiğimiz- ölü gömme törenlerini doğrulayan arkeolojik bulgular ele geçmiştir: Buldozerin tümülüsü kestiği bölümlerde yapılan açma çukurundaki kesitler tümülüsün yapım tekniğini son derece açık ve güzel bir biçimde ortaya koymuştur. Düzleştirilmiş ana toprak üzerinde tepenin orta yerinden başlayarak, doğu kenarına doğru uzayan yanık tabaka kremasyon töreninin kanıtlarını göstermekteydi. Tümülüs bu yanık tabakanın üzerine, renk ve doku farkı ile ayırdedilen toprak atım tabakalarından yığma tepe oluşumunu gözler önüne sermektedir⁵⁰.

Tümülüsün doğu köşesinde yukarıdan

Mezar Odası:

Ana toprak içine kenarları 5,00 m x 5,40 m ile 5,00 m x 5,70 m olan yamuk şeklinli çukur açılarak kuzey-güney yönünde 3,00 m x 2,80 m ölçülerinde ahşap malzemeden mezar odasının oturtulduğu anlaşılmıştır (fig. 6).

Mezar odasının tavanı üzerinde bulunan dolgudaki 30-40 cm iriliğinde taşların göreceli olarak iri boyutlu oldukları görülmüştür⁴². Mezar odasının 3 köşede sağlam kalabilen duvarlarına göre yüksekliğin 1,50 m olduğu tahmin edilmektedir⁴³. Mezar odası tavanı üzerine gelen hasır veya kamış örtü taşlar arasında yatay bir çizgi olarak görülmektedir. Tavanın 30-35 cm kalınlığında tek veya iki sıra hatıldan yapıldığı düşünülmektedir (fig. 6). Oda duvarı ile çukur arasındaki boşluk önce 70 cm kadar derinlikte taş, daha sonra toprak, yukarıya doğru tekrar taş ile doldurulduğu anlaşılmıştır: Buna göre, yukarıdan sızabilecek suyun oda içine dolmadan dışarıya akıtılması sağlanmış olmalıdır. Oda mezarın köşe geçmeleri çalmaboğaz tekniğindedir. Duvarlar 20 cm kalınlığında kalsların bindirilmesi ile yapılmıştır⁴⁴. Bu ahşap hatıllar birbirlerine dikey tahta kamalarla birleştirilmiştir. Oda mezarın tabanı ince bir döşeme ile kaplanmış olmalıdır. Bu döşemeye temel olabilecek işlenmemiş yüzü alta gelen kütük ile beraber 35 cm döşeme kalınlığı bulunmaktadır.

Buluntular:

Mezar odası güney duvarı taşların basıncı ile öne kayarak, yerde bulunan 3 omphaloslu taşı altına almıştır. Taşların yanında bulunan gri renk çömleklere ait parçaların büyük çoğunluğu da bu duvar altında bulunmuştur. Çömlekler tümlendiğinde 6 adet çift kulplu çömlek ile 6 adet yuvarlak karınlı kulpsuz çömlek oldukları ortaya çıkmıştır⁴⁵. Kuzeydoğu köşede omphaloslu bir tas daha ele geçmiştir. Doğu duvarına 30 cm uzaklıkta düz bir sıra oluşturan 4 cm kalınlıkta demir parçaları ele geçmiştir. Bu sıranın orta yerinde yan yana çok kırık durumda iki omphaloslu tas bulunmuştur.

İskeletten arta kalan parçalar ölünün doğu-batı yönünde kuzey duvarı önüne yatırılmış olduğunu göstermektedir⁴⁶. Burada keçe cinsi malzemeden oluşan kalın bir tabaka bulunmaktadır. Buna göre, ölü yün bir yatak veya bir örtü üstüne yatırılmış olmalıdır. Tümülüs II, ele geçen fibula örneklerine göre (fig. 7), Gordion Kral Mezarı'ndan biraz daha geç bir tarihte MÖ 7. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmış olmalıdır⁴⁷.

Ankara Frig Nekropolü Kurtarma Kazıları 1986-1988:

1986 yılında Gençlerbirliği Spor Tesisleri yapılırken Ankara Frig Nekropolüne ait iki tümülüsten birinin bütünüyle, diğerinin kısmen buldozer ile tahrip edilmesi sonucu, burada

42 Tuna vd 2012, 28.

43 Buluç 1979, 19.

44 Buluç 1979, 19.

45 Buluç 1979, 20.

46 Buluç 1979, 20.

47 Mellink 1981, 263vd; Köhler 1995, 191 vd.

48 Buluç 1993, 83-95.

49 Georgieva 1998, 61-64.

50 Mellink 1990, 141, fig. 18.

51 Mellink 1990, 141, fig. 19.

52 Kökten-Ersoy 1998, 107 vd.

ceğini göstermiştir. Tepeden 10 m inildiğinde anatoprağa açılmış bir çukur içinde iki duvarı oldukça iyi korunmuş, diğer iki duvarın ise, T. Macridy tarafından açılan yarmadan dolayı bütünyle bozulmuş kuru taşlardan örülmüş duvar kalıntıları ortaya çıkmıştır. 1,5 m kalınlıkta olan bu taş yığınlarının arasında ve tabanda tahta odanın varlığını gösteren izler ile bir fibulaya ait küçük bir parça ele geçmiştir. Fibula parçasının, tümülüsün kenarında kremasyon alanında bulunan fibulanın eşi olması ve ayrıca açma kesitlerinde toprak atım tabakalarının verdiği izlenime göre mezar odası ile yakma törenlerinin eş zamanlı olduğu düşünülmektedir. Burada ele geçen hayvan kemiklerinin öküze ait olduğu, kremasyon alanında kurban edilerek sunu olarak yakıldığı anlaşılmıştır⁵³. Kazı sonuçlarına göre, kurban töreninin mezar odası kapanmadan, dolayısıyla tümülüs yapımının bitirilmesinden önce gerçekleştiği anlaşılmaktadır⁵⁴. Ele geçen tören arabasına ait bronz levhalardaki dövme tekniği ile yapılmış kare içinde noktalı bezemelerin (fig. 8) benzerleri Gordion I tümülüsünde görülmüştür⁵⁵. Ele geçen fibula örneği ise tip XII, 14 benzeri olduğu görülmektedir⁵⁶. Buna göre, tümülüsün MÖ erken 7. yüzyıla tarihlenmesi gerekir. Kurtarma kazısı kapsamında incelenen tümülüsün oda mezar ile bağlantılı olarak gömü sırasında özel törenlerin yapıldığı platform düzenlemesinin görüldüğü nadir bir örnek olduğu düşünülmektedir⁵⁷. Burada açığa çıkarılan platform düzenlemesi daha geç örneklerdeki tümülüs önü kapı ögesinin bulunduğu tören alanları geleneğinin öncülü olmalıdır⁵⁸.

Kaynakça

Alanyalı-Aral 2017 E. Alanyalı-Aral, “Ankara kentinde Frig dönemi izleri: Frig tümülüsleri üzerinde bir araştırma”, TÜBA-KED 15 (2017), 21-43.

Akpolat-Eser 2004 M.S. Akpolat, E. Eser (Der.), Ankara, Başkentin Tarihi, Arkeolojisi ve Mimarisi, Ankara Enstitüsü Vakfı, 2004.

Akurgal 2014 E. Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2014.

Aydın vd. 2005 S. Aydın, K. Emiroğlu, Ö. Türkoğlu, Küçük Asya’nın Bin Yüzü: Ankara, Dost Kitabevi, 2005.

Buluç 1979 S. Buluç, Ankara Frig Nekropolünden Üç Tümülüs Buluntuları, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1979.

Buluç 1986 S. Buluç, “Ankara Kabartmaları”, IX. Türk Tarih Kongresi, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara (1986), 423-433.

Buluç 1993 S. Buluç, 1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, Ankara, 1993, 83-95.

Chantre 1898 E. Chantre, Mission en Cappadoce 1893-1894, Paris, 1898.

Georgieva 1998 R. Georgieva, “Thracians and Phrygians”, Thracians and Phrygians: Problems of Parallelism: An International Symposium on the Archaeology, History and Ancient Languages of Thrace and Phrygia, Ankara: June 1995, edi. N. Tuna, Z. Aktüre ve M. Lynch, ODTÜ TAÇDAM, Ankara (1998), 61-64.

Kohler 1995 E. L. Kohler, The Lesser Phrygian Tumuli, Part 1, The Inhumations: The Gordion Excavations: Final Reports II, Univ. of Pennsylvania, Philadelphia, 1995.

Kökten-Ersoy 1998 H.Kökten-Ersoy, “Two wheeled vehicles from Lydia and Mysia”, Istanbul Mitteilungen, 48 (1998), 107 vd.

Koşay 1933 H. Z. Koşay, “Gazi Orman Fidanlığı’nda bulunan eserler”, Türk Tarih, Arkeologiya ve Etnografya Dergisi 1 (1933), 5-20.

Liebhart vd 2016 R. Liebhart, G. Darbyshire, E. Erder, B. Marsh, “A fresh look at the tumuli of Gordion”, Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC, O. Henry – U. Kelp (eds), De Gruyter, 2016, 627-636.

Luke- Roosevelt 2016 C. Luke, C. H. Roosevelt, “Memory and meaning in Bin Tepe, the Lydian Cemetery of the Thousand Mounds”, Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC, O. Henry – U. Kelp (eds), De Gruyter, 2016, 407-428.

Makridi 1926 T. Makridi, “Ankara höyüklerindeki hafriyata dair rapor”, Maarif Vekaleti Mecmuası 6 (1926), 38-45.

Mellink 1981 M. J. Mellink, “Conclusions”, Gordion I: Three Great Early Tumuli, ed. R.S. Young, Univ. of Pennsylvania, 1981, 263 vd.

Mellink 2006 M. J. Mellink, Sevim Buluç’s Excavations of Phrygian Tumuli at Ankara”, Sevim Buluç Anı Kitabı, der. V. Tolun ve T. Takaoğlu, Çanakkale 18 Mart Üniv., Çanakkale, 2006, 1-6.

Osten 1929 V. der Osten, “Explorations in central Anatolia seasons of 1926”, Oriental Institute Publications V, The University of Chicago Press, Chicago, 1929, 46-49.

Özgüç 1946 T. Özgüç, “Anadolu’da arkeoloji araştırmaları I”, Belleten X/40 (1946), 557-597.

Özgüç – Akok 1947 T. Özgüç ve M. Akok, “Anıt-Kabir alanında yapılan Tümülüs kazıları”,

Belleten X/41 (1947), 27-56.

Rabadjiev 2016 K. abadjiev, “The Thracian tomb as ritual space of the beyond”, Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC, O. Henry – U. Kelp (eds), De Gruyter, 2016, 281-311.

Sourvinou-Inwood 1995 Chr. Sourvinou-Inwood, Reading Greek Death. To the End of the Classical Period, Oxford, 1995.

Tankut vd 2006 G. Tankut, S. Buluç, N. Tuna. “Ankara Arkeoloji Master Planı Ön Çalışmaları”, Sevim Buluç Anı Kitabı (Der. V. Tolun-T. Takaoğlu), Çanakkale 18 Mart Üniv., 2006, 21-46.

Tekkaya 1998 İ. Tekkaya, “Ankara Atlı Spor Kulübü yakınlarındaki tümülüste bulunan bos (öküz) kemikleri”, IV. Arkeometri Sonuçları, Ankara, 1998, 81-87.

Thompson 1910 R.C. Thompson, “A journey by some unmapped routes in the western Hittite country between Angora and Ereğli”, Proceedings of Biblical Archaeology 32 (1910), 181-191.

Tuna 2007 N. Tuna, “Research and Excavations at Phrygian Necropolis in Ankara”, The Mysterious Civilization of the Phrygians, eds. H. Sivas and T. Tüfekçi-Sivas, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, 99-119.

Tuna vd 2012 N. Tuna, S. Buluç, B. Tezcan, ODTÜ Arkeoloji Müzesi, ODTÜ-TAÇDAM, Ankara, 2012.

Vassileva 2016 M. Vassileva, Royal tombs in Balkan-Anatolian context: Representations of status in Phrygian Tumuli”, Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC, O. Henry – U. Kelp (eds), De Gruyter, 2016, 637-648.

53 Tekkaya 1988, 81-87.

54 Mellink 2006, 1.

55 Mellink 1990, 141, fig. 16; Kohler 1995, 65, 122-26, pl. 37c.

56 Mellink 1990, 141, fig. 17.

57 Mellink 2006, 1.

58 Buluç 1986.

Fig. 2: Büklükale Hava Fotoğrafı (Güneybatıdan)

uygulamak gerektiğinde, Erken Demir Çağı, Orta Demir Çağı (Erken Frig Çağı), Geç Demir Çağı (Orta ve Geç Frig Çağı) gibi terimleri kullanmak daha uygun görünmektedir. Özellikle, Geç Demir Çağı'nda Lidya Krallığı ve Akemenid Pers Dönemlerini maddi kültür açısından ayırmak çok güç olduğundan iki dönem birleştirip Geç Demir Çağı demek şimdilik uygun görünmektedir⁵. Bu tür tarihsel bir arka plan göz önüne alınarak, Kaman-Kalehöyük Demir Çağı Seramik Kronolojisi üzerinden düzenlenmiş "İç Anadolu Demir Çağı Kronolojisi"⁶ bu makalede benimsenmiştir.

1. Büklükale

Büklükale, Kırıkkale ili, Karakeçili ilçesine bağlı Bük mevkiinde, Ankara'dan Kaman'a giden otoyolun Kızılırmak'ı geçmeden hemen sol tarafında yer almaktadır. Ankara'nın yaklaşık 60 km güneydoğusunda ve Kaman'da yer alan Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü'nün 50 km batısındadır (Fig. 1).

Şehrin büyüklüğü yaklaşık 500 x 650 m'dir. Şehrin doğusunda büyüklüğü 300 x 200 m, yüksekliği 30 m olan kayalık bir tepe mevcuttur. Bu tepenin güney yamacında iki kademeli, doğu yamacında ise bir kademeli teras olup

5 Summers Anadolu'nun Persler'in hakimiyeti altında kaldığı dönemi Geç Demir Çağı, ondan öncesini Orta Demir Çağı olarak önerdi (Summers 2008: 205, Table 1).
6 Matsumura 2005: 561.

bu teraslar ve tepe üzerinde yerleşim mevcuttur (fig 2). Bu şehir, Kızılırmak'ın en dar noktasında ve şüphesiz her dönemde önemli bir geçiş noktası üzerinde yer almaktadır. Bugünkü kara yolu köprüsünün yanında Selçuklu Döneminde inşa edilen Çeşnigir Köprüsü vardır. Onun kuzey tarafında, nehrin batı sahilinde Roma Dönemi'ne ait bir köprü kalıntısı daha mevcuttur. Hatta onun kuzeyindeki kaya üzerinde, su seviyesi düştüğü zaman ortaya çıkan daha eski dönemlere ait direk çukuru olabilecek yapay delikleri görmek mümkündür. Bu kalıntılardan anlaşıldığı üzere geçmişten günümüze kadar bu noktanın kesintisiz olarak geçiş için kullanılmış olması, Büklükale'nin stratejik açıdan çok önemli bir yere inşa edildiğini göstermektedir.

Ayrıca, yerleşim yerinin ortasından bugünde hâlâ bir bölümü kullanılmakta olan kuzey-güney istikametinde bir yol geçmektedir. Bu yolun kullanılan kısmında taş döşemeler hâlâ görülmektedir. Bu taş döşemenin tepenin güneyinden başlayıp kuzey-batısında yer alan kayalık tepeye kadar uzandığı tespit edilmektedir. Büyük ihtimalle şehrin güneyden nehre doğru devam ettiği düşünülen bu taş döşemenin, kuzeyde ise hangi yönüne devam ettiği belli değildir. Buna benzer taş döşemeli yolun bir örneği, Ankara, Polatlı'da Friglerin başkenti olan Gordion'da mevcuttur. Büyük Tümülüs MM'in yanında bulunan bu taş döşeme yol Akemenid Perslerin inşa ettiği tahmin edilen "Kral Yolu"dur. "Kral Yolu" üzerinde çalışan Müller de söz konusu yolun Büklükale yakınındaki Köprüköy'den geçtiğini öne sürmüştür⁷ (fig. 4).

Büklükale'deki arkeolojik çalışmaların amacı, burada MÖ 2. binde, özellikle Hitit İmparatorluk Çağı'nda bir bölgesel şehrin araştırılmasıdır. Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü tarafından, 1986 yılından bu yana, her yıl Dr. Sachihito Omura'nın başkanlığında İç Anadolu'da yürütülmekte olan yüzey araştırmaları kapsamında 1300'den fazla ören yeri tespit edilmiş ve Büklükale'de de 1991 ve 2006 yıl-

7 Young 1957, Fig. 1; Müller 1994.

Fig. 3: Büklükale'de Bulunan Semi-İkonik Figür

Büklükale'deki arkeolojik çalışmaların amacı, burada MÖ 2. binde, özellikle Hitit İmparatorluk Çağı'nda bir bölgesel şehrin araştırılmasıdır. Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü tarafından, 1986 yılından bu yana, her yıl Dr. Sachihito Omura'nın başkanlığında İç Anadolu'da yürütülmekte olan yüzey araştırmaları kapsamında 1300'den fazla ören yeri tespit edilmiş ve Büklükale'de de 1991 ve 2006 yıllarında inceleme yapılmıştır. Gerçekleştirilen yüzey araştırmalarına, Kaman-Kalehöyük kazı sonuçlarına ve Büklükale'de yüzeyden toplanan seramik parçalarına dayanılarak Büklükale'nin, MÖ 2. binyıl sonunda, yani Hitit İmparatorluk Çağı'nda önemli bir şehir merkezi olduğu anlaşılmaktadır.

larında inceleme yapılmıştır⁸. Gerçekleştirilen yüzey araştırmalarına, Kaman-Kalehöyük kazı sonuçlarına ve Büklükale'de yüzeyden toplanan seramik parçalarına dayanılarak Büklükale'nin, MÖ 2. binyıl sonunda, yani Hitit İmparatorluk Çağı'nda önemli bir şehir merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Büklükale'de 2009 yılından beri kazı çalışmaları sürdürülmektedir.

2. Büklükale'de Bulunan Semi-İkonik Figür

İç Anadolu Geç Demir Çağı için özgün eserlerden biri de semi-ikonik figürlerdir. Büklükale'de gerçekleştirilen kazı çalışmalarında bu tür eserlerden biri ele geçmiştir (BK130122, Fig.3). Bu figürün yüksekliği 14,7 cm, genişliği 10 cm ve kalınlığı 3,6 cm'dir. Figür dikdörtgen gövde kısmı ile yuvarlak baş kısmından oluşmakta olup insan biçiminde yapılmıştır. "Semi-iconical idol" denilen bu tür figürler için bu terimi ilk kez kullanan Summers'dır⁹. Summers Kerkenes Dağ'ında bulunan bu tür figürleri insan ya da hayvan şeklinde olmayanları "ani-conic", insan biçiminde olanları "semi-iconic" olarak adlandırmıştır. Bundan sonra bu terim çeşitli araştırmacılar tarafından benimsenmiştir¹⁰.

Büklükale'de bulunan bu figür 5 Haziran 2013 tarihinde N4W2 açmasındaki kazı çalışmaları sırasında büyük taş döşemeli mimari W129 ve W123 kaldırılırken döşeme taşların arasından ele geçmiştir (fig. 4, 5). Eserin bulunduğu duruma göre, bu figür W129 taş döşemeli mimari yapılırken diğer taşlarla birlikte döşemenin malzemesi olarak kullanılmış ve bu nedenle W129 mimarisinden daha eski bir döneme ait olduğu anlaşılmıştır¹¹. N4W2, N5W2ve N6W3 açmalarında ortaya çıkan taş döşemeli mimarinin, tespit edilen uzunluğu 30

8 Omura 1992, 2007.

9 Summers and Summers 2009: 7

10 Roller 2012: Akçay 2015.

11 Gordion'da bilerek gömülmüş olan örnek bildirilmiştir (Roller 2012: 230).

Fig. 4: Büklükale Kazı Alanı; Kırmızı Çerçeve: II. Kat, 2'nci Yapı Katı, Büyük Taş Döşemeli Mimari

m'den fazladır ancak genişliği tam olarak belli değildir. Taş döşeme 2 m kadar derine kazılarak kuzeybatı kenarında kesme taşlar kullanılmış ve W129 duvarı ilk önce inşa edilerek iç kısmı taş ile doldurulmuştur. Bu duvarın hem dışında yaklaşık 1 m genişliğinde kanal bırakılmış olması hem de bu kanalın kuzeyinde kanal tarafından kesilmiş mimari kalıntıların olması W129 duvarının kazılarak inşa edildiğini göstermektedir. Bunun yanında mimarinin üst yapısı hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

Söz konusu olan figürün tarihlendirilmesi için önemli olan figürün çıktığı büyük taş döşemeli mimarinin tarihidir. N6W4 açmasında bu mimarinin üstünde 2. katın (Helenistik ve Demir Çağı) 1. yapı katı tespit edilmiştir. Bu yapı katında güneybatıya doğru meyilli olan yamaçta yoğun şekilde evler mevcuttur (fig. 6). Bu evlerden biri olan R136 nolu odadan “Suppurred handle” olarak tanınan Kantharos’a ait tipik kulp parçası bulunmuştu¹²(11). Ve önceki çalışmalardan MÖ 4-3. yüzyıla tarihlendirilmiştir¹³.

12 BK150290, Matsumura 2017, (fig. 11).

13 Rotroff 1997: 83-85.

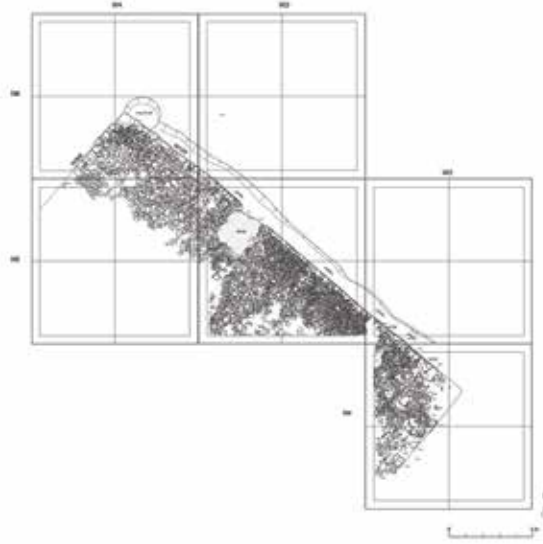

Fig.5: Büklükale II. Kat, 2'nci Yapı Katı, Büyük Taş Döşemeli Mimari

Yine aynı yapı katına ait R124 numaralı oda tabanında bulunan omurgalı S-profilli ve ağzı dışa yatay bir şekilde bükülmüş sığ tabak¹⁴, Ka-

14 BK150169, Matsumura 2017, fig. 10.

Fig. 6: Büklükale II. Kat, 1'inci Yapı Katı, Mimari

man-Kalehöyük'te Ila1-2 katında, yani erken Helenistik Dönem'e özgü formdur¹⁵. Bir de sözde “Olynthus mill” denilen öğütme taşı da bu yapı katından bulunmuş¹⁶ ve şimdiye kadar çıkan örneklerle göre Anadolu'da ilk olarak Helenistik Dönemde ortaya çıkmıştır¹⁷. Bu nedenle Büklükale 2. Kat, 1. yapı katı erken Helenistik Dönem'e, yani MÖ 4-3. yüzyıla ait bir yerleşim olmalı ve bu yapı katının altında var olan 2. yapı katı yani büyük taş döşemeli mimari Erken Helenistik veya daha erkene tarihlendirilmelidir¹⁸.

Büyük taş döşemeli mimarinin altında birkaç yapı katı daha tespit edilmiş ve en eski yapı katına ait oda R181'in tabanından İskit hayvan motifi işlenmiş düğme şeklinde bir kemik eser ele geçmiştir¹⁹(fig 7, 8). Kılıç kını süslemesi olduğu tahmin edilen bu buluntunun benzeri Kaman-Kalehöyük'te de bulunmuştur²⁰. Daha önce ele geçmiş buluntular arasında en

15 Matsumura 2005: 330, Abb. 4.2. 36: KL87-3445.

16 BK150212: Matsumura 2017, fig. 5.

17 Franke 2003.

18 Stratigrafi açısından Erken Helenistik Dönem'e ait olma ihtimali de inkâr edilemez.

19 BK180085.

20 Takahama 1999: 178, Foto 1a, b.

iyi tarihlendirilebilen buluntu Lidya'nın başkenti Sardis de bulunmuştur. Sardis örneğinde, Kaman-Kalehöyük'teki gibi, uzun gaga ağzılı iki kuş yuvarlak şekilde düzenlenmiştir. Aynı tabakadan proto-Korinth tarzı, erken Lidya iki renkli ve Lidya geometrik gibi MÖ 7. yüzyılın ortasına tarihlendirilmiş seramik türleri bulunmuştur²¹. Anadolu'ya Kimmer saldırıları Frig Kralı Midas döneminde, MÖ 7. yüzyılın ilk yarısından itibaren gerçekleşmiştir (Strabo I.3.21). Sonra MÖ 513'te Akemenid Pers Kralı I. Darius tarafından Anadolu'dan kovulmuşlardır (Herodot, Tarih 4.83-144). Demek ki Anado-

Fig. 7: Büklükale'de Bulunan İskit Tipi Hayvan Motifli Kemik Eser (BK180085).

lu'da Kimmer faaliyetlerinin Frig Krallığının zayıflamasından MÖ 546 yılında Akemenid Perslerin Anadolu'yu fethetmesine kadar olan zaman dilimi içinde olması gerekmektedir. Bu dönem Sar-dis'te bulunan İskit tarzı hayvan motifli eserin bulunduğu tabaka ile uyusmaktadır. Bu nedenle, Büklükale Geç Demir Çağı'na ait İskit hayvan motifli eserin ortaya çıktığı yapı katı da bu döneme tarihlendirilmekte

21 Greenewalt et al. 1990; 173, fig. 34, dipnot 49.

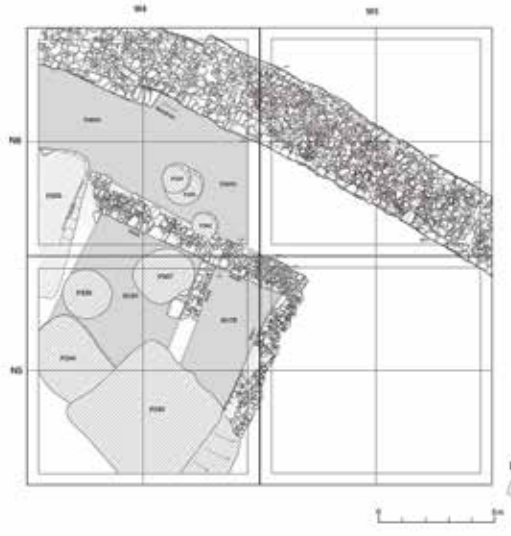

Fig.8: Büklükale II. Kat, İskit Tipi Hayvan Motifli Kemik Eserin Bulunduğu Mimari

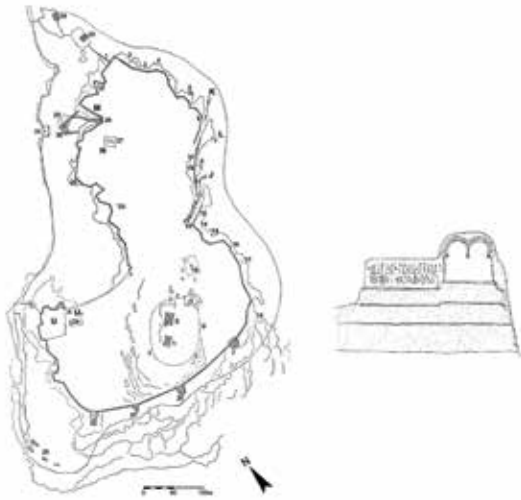

Fig.9: Midas Şehri ve Bulunan Semi-İkonik Figür (Summers 2018b: fig. 7; Berndt-Ersöz 2006: fig. 80d)

dir. Böylece söz konusu semi-ikonik figür de Orta Demir Çağı'ndan Erken Helenistik Dönem'e kadar olan süre içerisine tarihlenmektedir.

Anadolu'da semi-ikonik figürün en yoğun şekilde bulunduğu yer Friglerin başkenti Gordion'dur. Gordion'da bu figürlerden 24 adet ele geçtiği belirtilmiştir²². Bu tür dikdörtgen gövdeli ve yuvarlak başlı olan figürleri iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grup, Büklükale'deki örnek gibi, büyüklüğü 10 cm'den küçüktür. Diğer grup ise aynı şekilde olup 20 cm'den büyük olanlardır. Gordion'da Erken Frig Çağı'ndan örnek yoktur ancak o dönemdeki Megaron 2 mimarisine ait duvara çizilmiş olan üç örnek tespit edilmiştir²³. Figürler Orta Frig ve Geç Frig Çağı ve Erken Helenistik dönem tabakalarından bulunmuş ve bu yüzden Geç Demir Çağı'ndan Erken Helenistik Dönem'e kadar kullanılmış olduğu düşünülmüştür²⁴.

Buna benzer eserler Batı Anadolu'da Eskişehir ilinde yer alan Midas Şehri'nde görülmektedir²⁵ (fig 1). Özellikle, "basamaklı altar" denilen mimari ile bağlı olarak büyük semi-ikonik figür mevcuttur (fig 9). Midas Şehri'nde var olan Eski Frigce olarak "Midas" kelimesi oyulmuş kitabeden dolayı Frig isminin yanlış kullanıldığı tipik bir örnektir ve birçok anıtta ve yerleşmede bulunan seramik parçalarından anlaşıldığı kadarı ile bu kalıntı Lidya ya da Akamenid Persler Dönemi'ne aittir²⁶. Burada mevcut olan kayaya oyulmuş fasatların Lidya Kralı Kroisos'un oğlu Atys olarak tanınan tanrı Attis'e sunulmuş olduğu değerlendirilmiştir²⁷ ve Lidya hakimiyeti altında olan MÖ 7'nci yüzyılın ikinci yarısından 6'ncı yüzyılın ilk yarısına kadar olan döneme tarihlendirilmiştir²⁸.

22 Roller 2012: 222.

23 Roller 2009b: 35-36.

24 Roller 2012: 226.

25 Haspel 1971.

26 Haspels 1971: 104-105; Berndt-Ersöz 2006: 113

27 Berndt-Ersöz 2006: 166

28 Summers 2018b: 70

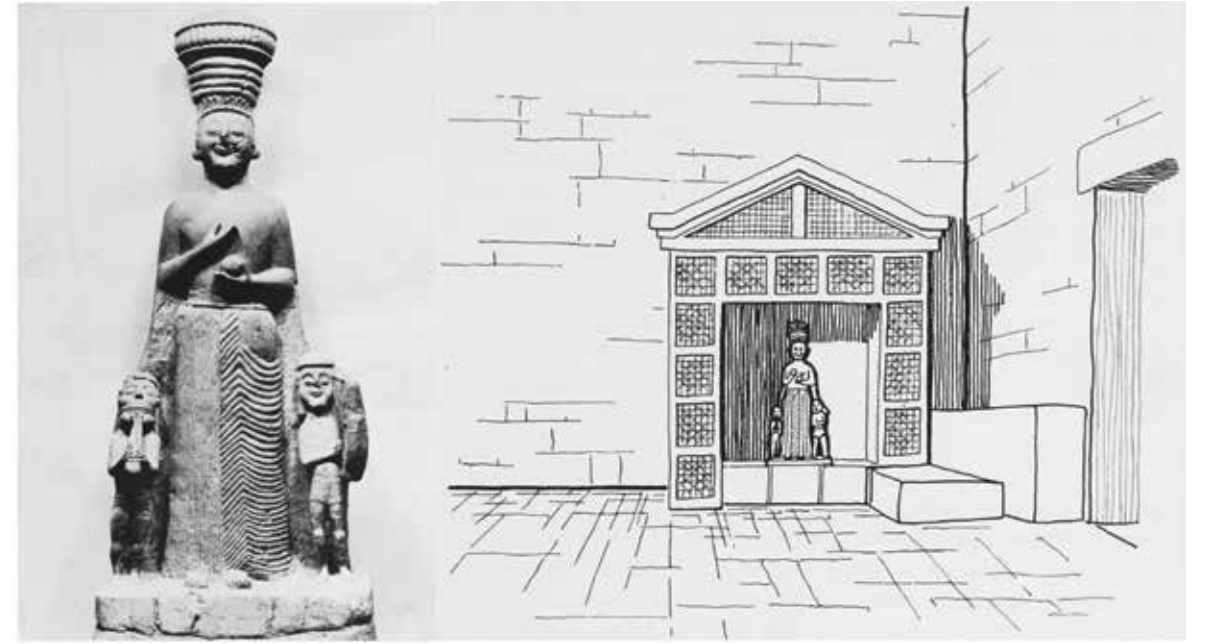

Fig.10: Boğazköy, Kale Kapısı ve Bulunan Kybele Heykeli (Bittel 1970: fig. 36, Plate 29)

3. Kale Kapısına Yerleştirilmiş Kybele ve Soyut Figürler

Büklükale'de bulunan figür inşa malzemesi olarak kullanıldığı için işlevi hakkında hiçbir bilgi elde edilememiştir. Diğer yerleşmelerde bulunan benzer eserlerin buluntu yerleri bir takım fonksiyon ve kullanım ile ilgili fikir vermektedir. Boğazköy'den çıkan figür bunlardan biridir. Bu figür yüksekliği 29,9 cm, genişliği 21,0 cm'dir. Figür yamuk gövdeli ve yuvarlak başlı bir insan figürü olup Geç Demir Çağı kalesine ait kapı odasının tabanından bulunmuştur. Ayrıca bu mimarinin avlusunda niş içine yapılmış iki müzisyenle beraber tanrı Kybele heykeli de bulunmuştur²⁹ (fig. 10). Bu mimari MÖ 7'nci yüzyılın ikinci yarısından 6'ncı yüzyıla kadar kullanılmış ancak Kybele heykelinin bulunduğu niş ise binanın son aşamasına yani MÖ 6'nci yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir³⁰.

Kerkenes Dağı'nda açığa çıkarı-

lan Kapadokya kapısının ve saray mimarilerinin girişinde de Kybele heykeli ve semi-ikonik figürler bulunmuştur³¹ (fig. 11).

Ovaören'de de 2012 yılında gerçekleştirilen kazılar sırasında Demir Çağı'na ait kale kapısının güneydoğu kulesi ile ilgili bölümden büyük semi-ikonik figür ortaya çıkmıştır (Yük. 72 cm, Geniş. 49 cm, Kal. 18 cm; fig. 12)³².

Boğazköy, Kerkenes Dağı ve Ovaören gibi yerleşimlerde Kybele heykeli ve semi-ikonik figürlerin kale kapısında bulunması ortak bir özellik olarak söylenebilir. Bu şehirlerin en azından kale kapılarının ortak bir anlayış ile inşa edilmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Büklükale'de Kybele inancı ile ilgili bir kabartma kale kısmının güney ucunda bulunan bir kaya üzerinde tespit edilmiştir (Resim 13). Hava şartları nedeni ile aşınmış olduğu için net şekilde görülemeyen bu kaya kabartması Barjamoviç tarafından bulunmuştur³³(fig. 8). Yüksek

31 Osborne and Summers 2014, fig. 1, 3, 5, 6, 7.

32 Akçay 2015. 33, fig. 1, 5; Barjamoviç 2011: 18.

33 Barjamoviç 2011; 18, fig. 8.

29 Bittel 1963; Abb. 8, Tafel 1.

30 Bittel 1963: 8.

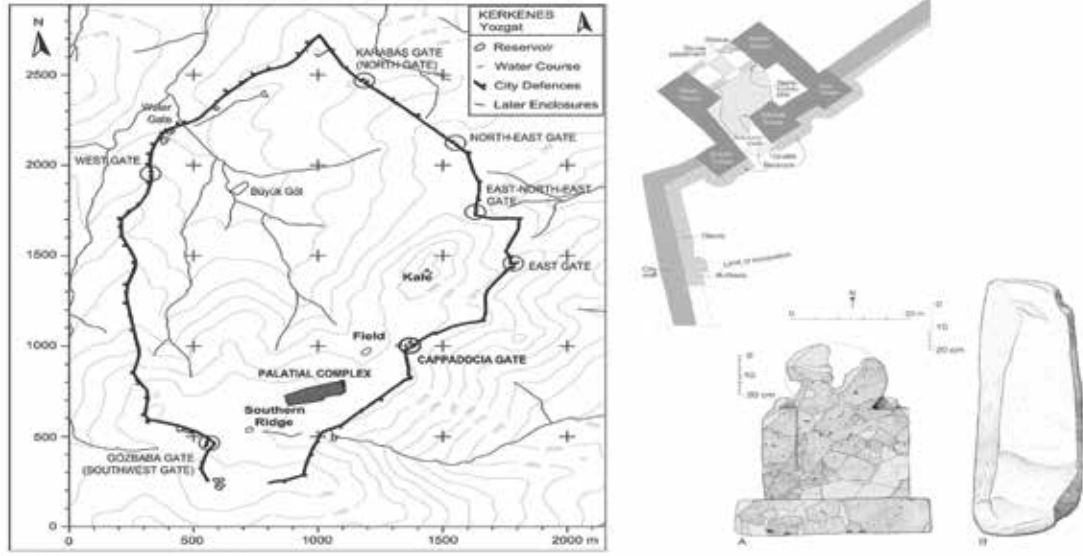

Fig.11: Kerkenes Dağ, Kale Kapısı ve Bulunan Semi-İkonik Figür

liği 130 cm, genişliği 50 cm olan bu kabartma polos denilen silindirik şeklinde bir şapka giymiş ve bütün vücudu giysi ile örtülmüştür. Üzerinde ise simgesel olarak hiçbir şey bulunmamaktadır.

Bu Kybele heykelinin benzerleri bazı yerleşimlerden de bilinmektedir. İç Anadolu'da Helenistik Kybele heykelinin en güzel örneği yine Gordion'dandır. Burada Yunanistan ile Frig kültürlerinin kaynaşması görülmektedir. Gordion'da bulunan Kybele heykelinden bilindiği gibi, Kybele heykeli Helenistik Dönem'e girildiğinde birden Yunan uygarlığınca benimsenmiştir. Bu tahtta oturan olgun kadın Yunan ve Roma Dönemi'ne ait Kiton giymekte ve diz kısmı bir kumaş ile örtülmektedir. Bu kadın elinde tef tutmakta ve ayakları önünde aslan uzanmaktadır³⁴. Başka bir deyişle Yunanistan'dan etkilenmiş oturan Kybele heykeli Helenistik Dönem'in özelliğidir.

Gordion'daki örneklerden de anlaşılacağı gibi, Anadolu'da Helenistik Dönemde Kybele heykeli ayakta olandan oturana büyük bir değişime uğramıştır. Bu nedenle Büklükale'de bulunan ayakta duran Kybele heykeli Helenis-

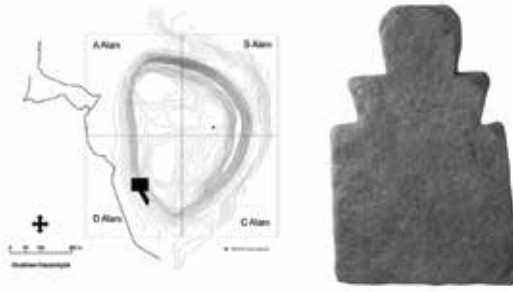

Fig.12: Ovaören ve Bulunan Semi-İkonik Figür

tik Dönem'den önceye tarihlendirilmektedir ve Geç Demir Çağı'na ait bir kaya kabartması olan Kybele heykelinin kazıda bulunan küçük figür ile hemen hemen çağdaş olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu bu kabartmanın güney terastan kaleye çıkan yamaçta bulunan kaya üzerine oyulması, bu alanın eskiden kalenin girişi, yani kale kapısının bulunduğu bir alan olduğunu düşündürmektedir.

Özetle, Büklükale'de Boğazköy, Kerkenes Dağı ve Ovaören ile aynı özellikleri taşıyan bir şehrin inşa edilmiş olma ihtimali yüksek olmakla birlikte bu tür şehirlerde

Fig.13: Büklükale'deki Kybele Kabartması

Tanrı Kybele'ye tapınıldığı anlaşılmaktadır.

Bu makalenin ana konusu olan semi-ikonik figür ve onun kale kapısına yerleştirilmesi gibi özelliklerin Frig Krallığının sona ermesinden sonra İç Anadolu'da yayılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu neyi göstermektedir? Frig ana tanrıçası Kybele inanişinin ortaya çıktığı³⁵ ve yukarıda da görüldüğü gibi, bu inanişin Lidya, Akhemenid Persler ve Helenistik Dönem'e, hatta Roma Dönemi'ne kadar miras kalmış olduğu görülmektedir. Kısaca Kybele inanişi idari şekil değişse de devam etmiştir. Bunun en iyi örneklerinden biri Kerkenes Dağı'dır. Genişliği 271 ha olan dağın tepesine inşa edilmiş bu yerleşim Herodot Tarihi'nde Medler'e ait bir şehir olan "Pteria" olarak önerilmiştir³⁶. Summers tarafından 1993 yılından beri devam eden çalışmalarda bu yerleşimde Kybele heykeli, eski Frigce yazıtlar gibi Friglere özgü kültürün mevcut olduğu anlaşılmıştır³⁷. Bu şehir tek yapı katına sahiptir

35 Summers 2018a: 69-70.

36 Summers 1997.

37 Summers 2018a.

ve Geç Demir Çağı'n-da inşa edilip MÖ 540 civarında Akhemenid Persler tarafından tahrip edildiği düşünülmektedir. Bu kadar büyük bir şehri bir günde inşa etmek mümkün değildir. Güçlü bir siyasi gücün kontrolü altında, ayrıntılı bir plana göre inşa edilmiş olması gerekir. Bu dönemde bu tür bir güce sahip olup aynı zamanda Frig kültürünü aşırı derecede gösteren toplum kimlerden meydana gelmektedir? Summers Gordion'un etrafından değil, Eskişehir bölge-

sinden batıdan doğuya doğru büyük bir göçün meydana geldiğini öne sürmektedir, fakat bu göçün sebebi belli değildir³⁸. Ayrıca bu kadar büyük bir şehrin inşasının uzun vadeli olması gerekir ve dolayısıyla bu bölgeye istikrarlı bir şekilde hükmedilmeseydi uzun vadeli proje sonuçlandırılmazdı. Bunun arkasında olan güç hakikaten ne olabilir? Boğazköy, Ovaören ve Büklükale gibi örnekler göz önünde bulundurulduğunda, bu "Frig'e Dönüşüm (Phrygianization)" denilen fenomen sadece Kerkenes Dağı için değil, İç Anadolu'nun her tarafında görülmektedir. Bu tür bir fenomeni sadece bir toplumun göçü ile açıklamak ikna edici değildir.

Sonuç

İç Anadolu'daki Geç Demir Çağı'n-da Kybele inanişi gibi Frig kültürünün etkileri aşırı derecede görülmektedir. Fakat siyasi olarak Frig Krallığı Kimmerlerin istilasından sonra zayıflamış ve Lidya Krallığı gücü doğuya doğru genişletmiştir. Sonra Lidya ve doğudan

38 Summers 2018a: 112-115.

34 Roller 1991: 136, Plate IIIc.

gücü Anadolu'ya kadar uzanmış olan Medler arasında Kızılırmak Savaşı meydana gelmiş ve MÖ 585 yılında barış yapılmış, ancak MÖ 548 yılında Kral Kiros önderliğindeki Akemenid Persler Anadolu'yu hâkimiyetleri altına almışlardır. Bu egemenlik MÖ 333 yılındaki Gavgamera Savaşı'nda Büyük İskender'in zaferine kadar devam etmiş ve daha sonra Anadolu'da Helenistik Dönem başlamıştır. Bu tür geleneksel Anadolu tarihi "Frig kültürünün doğuya doğru genişlemesi"ni açıklayamaz. Geç Demir Çağı'nda Kerkenes Dağı dışında Yalaşlı³⁹ (fig. 1) gibi dağın tepesine inşa edilen büyük şehirler de kurulmuştur. Bununla beraber Boğazköy, Büklükale ve Ovaören gibi düzlükte inşa edilen şehirlerde de kale kapısı ve Kybele heykeli gibi ortak özellikler ortaya çıkmıştır. İç Anadolu'da görülen bu ortak özellik nedir? Ayrıca bunlar Orta Demir Çağı'ndaki Göllüdağ⁴⁰ (fig. 1) gibi dağın tepesine inşa edilen şehrin ortaya çıkışı ile ilişkili midir? Anadolu Demir Çağı araştırmaları nihayet dikkat çekmeye başlamıştır.

Kaynakça

Akçay, A. 2015 Ovaören-Yassıhöyük'den bir yarı ikonik idol. *Arkeoloji ve Sanat* 149, 47-54.

Akurgal, E. 1955 Phrygische Kunst. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, Ankara.

Anderson-Stojanović, V. R. 1987 The chronology and function of ceramic Unguentaria. *American Journal of Archaeology* 91 (1), 105-122.

Arık, O. 1936 Göllüdağ hafriyatı. *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi* 3, 3-48.

Barjamovic, G. 2010 Sites, Routes and historical geography in central Anatolia. In I. Singer (ed.), *Luwian and Hittite Studies Presented to J. David Hawkins on the Occasion of his 70th Birthday*. Tel Aviv, 10-25.

Berndt-Ersöz, S. 2006 Phrygian Rock-cut Shrines: Structure, Function, and Cult Practice. Brill.

Bittel, K. 1963 Phrygisches Kultbild aus Boğazköy. *Antike Plastik* vol. 2, Berlin, pp. 7-21.

Bittel, K. 1970 Hattusha, The Capital of the Hittites. Oxford University Press. New York.

DeVries, K. 2012 The creation of the old chronology. In C. B. Rose and G. Darbyshire (eds.), *The New Chronology of Iron Age Gordion*. University of Pennsylvania Press, 13-22.

Frankel, R. 2003 The Olynthus Mill, its origin, and diffusion: typology and distribution. *American Journal of Archaeology*, 1-21. Greenewalt Jr, C. H., Cahill, N. D., Dedeo)lu

H. and Herrmann P. 1990 The Sardis campaign of 1986. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research. Supplementary Studies*, 137-177.

Haspels, C. H. E. and Emilie, C. H. 1971 The highlands of Phrygia. Princeton University Press.

Matsumura, K. 2005 Die Eisenzeitliche Keramik in Zentralanatolien-aufgrund der Grundlage der Ausgrabung von Kaman-Kalehöyük. Ph.D. Dissertation, Freie Universität Berlin.

Matsumura, K. 2017 A hopper-rubber or Olynthus Mill from Büklükale: its stratigraphical setting and dating. In I. A. Adibelli, G. I. İ. Bertram, K. Matsumura, E. Baştürk, C. Koyuncu, H. A. Kizilarslanoglu, T. Y. Yedidağ and A.

T. Uzunel (eds.), *Barış Salman Anı Kitabı*. Ege Yayınları, İstanbul, 127-140.

Müller, D. "on Kritalla nach Doriskos: die persische Königsstrasse und der Marschweg des Xerxesheeres in Kleinasien," *Istanbuler Mitteilungen* 44: 17-38.

Omura, S. 1992 1991 Yılı İç Anadolu'da yürütülen yüzey araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 10, 365-386.

Omura, S. 2007 Preliminary report of the general survey in central Anatolia (2006). *Anatolian Archaeological Studies* 16, 45-83.

Osborne, J. F. and Summers, G. D. 2014 Visibility graph analysis and monumentality in the Iron Age city at Kerkenes in Central Turkey. *Journal of Field Archaeology* 39 (3), 292-309.

Özguner, N. P. and Summers, G. D. 2017 The Çevre Kale fortress and the outer enclosure on the Karacadağ at Yalaşlı. *Anatolia Antiqua. Revue internationale d'archéologie anatolienne* 25: 1-16.

Roller, L. E. 1991 The great mother at Gordion: the Hellenization of an Anatolian cult. *The Journal of Hellenic Studies* 111, 128-143.

Roller, L. E. 2012 Phrygian semi-iconic idols from Gordion. In A. Çilingiroğlu and A. Sagona (eds.), *Anatolian Iron Ages 7: The Proceedings of the Seventh Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Edirne, 19-24 April 2010*. *Ancient Near Eastern Studies*. Peters, Leuven-Paris-Walpole, MA, 221-252.

Rotroff, S. I. 1997 Hellenistic Pottery: Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material. *Athenian Agora* 29. The American School of Classical Studies at Athens.

Şenyurt, Y. S., Akçay, A. and Kamış, Y. 2015 Ovaören 2013 yılı kazıları. 36. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, 101-120.

Summers, G. D. 1992 An aerial survey of Çevre Kale, Yalaşlı. *Anatolian Studies* 17: 179-206.

Summers, G. D. 1997 The identification of the Iron Age city on Kerkenes Dağı in central Anatolia. *Journal of Near Eastern Studies* 56(2), 81-94.

Summers, G. D. 2008 Periodisation and terminology in the central Anatolian Iron Age. *Ancient Near Eastern Studies* 45: 202-217.

Summers, G. D. 2018a Phrygians east of the red river: Phrygianisation, migration and desertion. *Anatolian Studies* 68, 99-118.

Summers, G. D. 2018b Notes on chronology in the Phrygian highlands: cultic installations, defenses, and clamp cuttings. *Journal of Near Eastern Studies* 77 (1), 67-84.

Summers, G. and Summers, F. 2009 Kerkenes News 12.

Tezcan, B. 1969 1968 G. llüdağ kazısı. *Türk Arkeoloji Dergisi* 17, 211.

Takahama, Shu 1999 Bird head-shaped bone object from Kaman-Kalehöyük, Anatolian Archaeological Studies 8, 175-178.

Voigt, M. M. 2009 The chronology of Phrygian Gordion. In S. W. Manning and M. J. Bruce (eds.), *Tree-Rings, Kings, and Old World Archaeology and Environment: Papers Presented in Honor of Peter Ian Kuniholm*. Oxbow, Oxford, 219-237.

Young, R. S. 1958 The Gordion Campaign of 1957: Preliminary Report. *American Journal of Archaeology* 62, pp. 139-154, Pl. 20-69.

39 Summers 1992; Özgüner and Summers 2017.
40 Arık 1936; Tezcan 1969.

FRİG DİLİ VE YAZITLARI

RECAİ TEKÖĞLÜ*

Mısırlılar kendilerinden köken olarak daha eskiye giden halkın Frigler olduğunu düşünüyorlardı. Bu karara Psammetikos'un yaptırttığı bir gözlem sonucunda varmışlardı. İnsanlardan uzakta yetiştirilen bir çocuğun ağzından çıkan ilk sözcük “bekos”tu ve Frig dilinde “ekmek” anlamına geliyordu.

1. Frig Dilinin Kaynakları

1.1. Edebî Kaynaklar

Eski Yunanlı tarihçi ve mitograf- lar, pek çok yabancı halka karşı takındıkları mesafeli tavrın aksine, Friglere karşı “Yunan dostu” gözüyle bakmışlardır. Attis ve Kybele kültü Yunanistan’da kendine bir yer bulmuş- tur. Peloponessos’a adını veren ve Miken Kral- ları Atreusoğullarının atası sayılan Pelops, bazı tarihçilerce Friglerle ilişkilendirilmişti¹.

Olympia Zeus tapınağının doğu cephesinde ol- duğu gibi çeşitli vazolar üzerinde Pelops, Frig kıyafeti ve silahları kuşanmış olarak betimlen- miştir. Friglerin efsanevi kralı Midas da sevilen anlatılardan bir tanesini oluşturuyordu. Olasılık- la Yunan kökenli bir prenses ile evlenmiş ve Yu- nanistan’a Delphi kehanetlerine danışmak üzere oldukça pahalı bir armağan göndermişti. Frig flütü her zaman beğenilen bir müzik aletiydi.

Bu etapta bir bütün olarak Yunan- lıların Frig algısı üzerine bir değerlendir- me yapmak niyetinde değiliz. Bu algının daha çok dil ve yazı yönü üzerinde duracağız. Herodotos’un bir anlatısına göre Mısırlılar kendilerinden köken olarak daha eskiye giden

* Prof. Dr. Recai TEKÖĞLÜ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, email: recaitekoglu@deu.edu.tr
1 Pausanias, Ἑλλάδος Περιήγησις (Yunanistan’ın Tas- viri), ii.22.4, Loeb edition, 364-365’de Pelops’u kovan Ilus’un Frigyalı olduğunu söyler.

Mezar Ahşapları Üzerindeki Yazılar
(Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi)

halkın Frigler olduğunu düşünüyorlardı². Bu karara Psammetikos’un yaptırttığı bir gözlem sonucunda varmışlardı. İnsanlardan uzakta ye- tiştirilen bir çocuğun ağzından çıkan ilk sözcük “bekos”tu ve Frig dilinde “ekmek” anlamına ge- liyordu. Dünyanın en eski halkının kim oldu- ğu meselesi eski Yunanlı tarihçilerin cevabını aradıkları ve peşine düştükleri bir konu değildi. Genel olarak Mısırlıların en kadim halk oldu- ğunu Herodotos’un kendisi de kabul ediyordu³ ve Aristoteles de aynı fikirdeydi⁴. Konu, Hero- dotos’tan sonra bir daha Friglerin lehine olacak şekilde tekrar açılmamıştır. Ancak Yunanca ve Frigçe arasındaki benzerlikler, belli ki, daha ilgi çekici bir şekilde Atina günlük hayatında bile bahsi geçen bir konuydu. Platon, *Kratylos* di-

yaloğunda Sokrates ve Hermogenes’i tartıştı- rırken Frigçe ve Yunanca arasındaki çeşitli söz- cüklerin benzerliğine dikkat çekerek şöyle der⁵: “Şimdi de ‘ateş’ (*pyr*) kelimesine bak bakalım ve yabancı bir dilden geçmiş bir kelime mi de- ğil mi gör. Bu kelimeyi kesinlikle Yunancay- la ilişkilendirmek kolay bir iş değildir. Ayrıca, Frigyalıların aynı sözcüğü kullandıkları ve bi- raz farklı telaffuz ettikleri malum. Başka pek çok sözcüğün yanı sıra aynı durum ‘su’ (*hydor*) ve ‘köpek’ (*kuon*) sözcükleri için de geçerlidir.”

Pasaj, Sokrates ve dönemin en- telektüelleri nezdinde Frigçe ve Yunan- ca arasındaki benzerliklerin konuşma ko- nusu edilebileceğini göstermektedir.

Çeşitli Antik Çağ yazarlarında za- man zaman Frigçe bir kelimeyi işaret eden açıklamalar vardır ancak en kapsamlı olan- ları, MS 5 veya 6. yüzyılda yaşamış İske- deriyeli Hesykhios’un *Lexikon* eserinden

2 Herodotos, *Tarihler*, II. 2, Remzi Kitapevi, çev. M. Ökmen.

3 Herodotos, *Tarihler*, II. 15, Remzi Kitapevi, çev. M. Ökmen.

4 Aristoteles, *Politika*, VII 10 (§ 1329b), Remzi Kitapevi, çev. M. Tunçay, s. 212.

5 Platon, *Kratylos* 410a, Loeb edition, pasaj çevirisi R. Tekoğlu.

elde edilmektedir⁶. *Lexikon*'da Frig diline ait olduğu kaydedilmiş sözcükler şunlardır:

ἀδάμνα “arkadaş” (α 999), ἀζένα “saka” (α 1451), ἄκριστιν “kadın fırıncı veya mısır, un öğüten kadın köle” (α 2576), βαλὴν “kral” (β 154), βάμβalon “giysi; etek” (β 174), βέκος “ekmek” (β 472), βρικίσματα “bir Frig halayı” (β 1154), γάνος “sırtlan” (γ 1154), γέλαρος “yenge” (γ 288), γλούρεα “altın; altından yapılan eşya” (γ 659), δάος “kurt” (δ 241), ζέλκια “lahana; zerzevat” (ζ 108), ζέμελεν “yabancı milletten köle” (ζ 109), ζεῦμαν “akar su, kaynak, pınar” (ζ 128), κίκλην “büyük ayı takım yıldızı” (κ 2655), κίμερος “akıl, düşünce, zihin” (κ 2799), μᾶ “sığır” (μ 40), νηνιάτος “ninni; ağıt; çocuk şarkısı” (ν 581), ξενῶνες “selamlık” (ξ 54), ὀξυάκανθον “bostan, bahçe” (ο 42), σύκχοι “sandalet” (σ 2243).

Hesychios dışında, Arnobius “keçi” kelimesinin *attagus* (*adversus nationes* 5.6), Clemens Alexandrinus “su” kelimesinin βέδου (*Stromata* 5.8.46-47), Herodotos “ekmek” kelimesinin βέκος (II.15), Stephanus Byzantinus “kirpi” kelimesinin ἔξις (*ethnikon*, s.v. ἄζανοί), Photius “kapı” kelimesinin ζέτνα (*lexikon* s.v.), Pseudo-Plutarkh “deri, ten” kelimesinin νόρικον (*de fluviis* 10.2, s.v. Μαρσύας), Akhilleus Tatius “yukarıda, üstte” kelimesinin ορον (*isagoge ad Arati phaenomena* 85), Ithaka'lı Thoas “tereyağı” kelimesinin πυκερίω (apud Herodianus, τῶν παρ' Ἱπποκράτει λέξεων συναγωγή 73, 13) anlamına geldiğini yazmış, Eustathius da Friglerin “gülünç danslarına” σίκιννις dendiğini belirtmiştir (*commentarii ad Homeri Iliadem et Odysseam* 20, 1077).

Antik kaynaklarda geçen bu isimlerden 4 kadarı Frigce yazıtlarla doğrulanabilmektedir. Bunlar βέκος, γλούρεα, ζέμελεν ve κίκλην gibi sözcüklerden oluşmaktadır⁷.

6 *Hesychii Alexandrini Lexikon* 1-4, K. Latte- I. C. Cunningham, De Gruyter. Hesychios'taki Frigce sözcüklerin listesi H. Estienne 1818, *Thesaurus Linguae Graecae*, 485-486'ya kadar gider. Daha güncel yayınlar için bkz. Haas 1966, 157-172; Brixhe 1982, 243-244 ve Obrador-Cursach 2020, 412-424.

7 Obrador-Cursach 2020, 424.

1.2. Epigrafi Kaynakları

Frig dilinin çözümlenmesine ve tanımlanmasına esas teşkil eden kaynaklar kendi dillerinde yazdıkları belgelerden oluşmaktadır. Frig dilinde yazılmış belgeler üç evreye ayrılmış görünmektedir. MÖ 9. yüzyılın ikinci yarısından MÖ 4. yüzyılın sonlarına kadar gelen ve eski Frig yazısıyla kaydedilmiş olanlar Eski Frig, MÖ 4. yüzyıl civarında eski Yunancayla yazılmış olan(/lar) Ara Dönem Frig ve MS 1. yüzyıldan MS 3. yüzyıla kadar eski Yunanca kitabelere serpiştirilmiş çeşitli formula ve ithaflardan oluşanlar da Yeni Frig evresini oluşturmaktadır.

1.2.1. Eski Frig Yazıtları

Eski Frig yazısıyla kaydedilmiş belgeler Anadolu'da geniş bir coğrafyaya yayılmış olarak ortaya çıkmaktadır. Eski Frig yazılı buluntuların yayılım alanı, en kuzeybatıda Çanak-kale'nin Biga ilçesine bağlı Kocagür köyünden kuzeydoğuda Çorum ili Boğazkale ilçesi sınırlarında kalan Pteria'ya, güneybatıda Antalya ili Elmalı ilçesi sınırlarında kalan Bayındır'dan güneydoğuda Niğde ili Bor ilçesi sınırlarında kalan Kemerhisar'daki Tyana'ya kadar uzanmaktadır. Bu coğrafya aşağı yukarı *Phrygia Megale*'ye karşılık gelmektedir, ancak Frigce yazıtlara İran'daki Persepolis'te ve Gaziantep'e bağlı Nizip ilçesinde bağlı Karkamış'ta da rastlanmaktadır. Yazıtların yoğun buluntu merkezi bugün Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar illerinin sınırlarını içine alan Phrygia Mikra veya Phrygia Epiktetos bölgesini kapsamaktadır.

Frigce yazıtlar kaya mezarları, steller, mühürler, seramik ve metal eşyalar üzerinde görünmektedir. Yazıtların tam ve gerçek miktarı hâlihazırda bilinmemektedir. Eski Frigce yazılı kitabeler, ilk olarak 1984 yılında Brixhe-Lejeu-

ne tarafından bir corpus'a dönüştürülmüştür⁸. Bu çalışmada 343 yazıt Frig dilinin repertuarı olarak sınıflandırılmıştır. Frigce yazıtların tasnifinde bu çalışmada geliştirilmiş olan buluntu alanı ve bölgesi dikkate alınarak bir model geliştirilmiştir. Bu modele göre Midas Şehri buluntuları için M, Batı Frigya için W, Bithynia için B, Gordion için G, Orta Frigya için C, Pteria kenti ve Kızılırmak'ın doğusunda kalan buluntular için P, dağlık Kilikya ve Tyana için T ve farklı belgeler için Dd kısaltmaları kullanılmıştır. Yazıtlar, taş veya kaya anıtları 01'den başlamak üzere, eşyalar için de 101'den başlamak üzere numaralandırılmıştır. *Corpus*'u takiben yapılan yayınlarda bunlara Kerkenes için K, Frigya dışı yazıtlar için de HP kısaltmaları ilave edilmiştir. Corpus'u takiben Brixhe 2002'de NW-101 > 119, G10-11, G277-345 yazıtları olmak üzere birinci supplément'a 86 ve 2004'de W-11, B-04 > B-07, B-101 > B-108, T-03, HP-101 > 114 ve Dd-103 yazıtları olmak üzere ikinci supplément'a 23 yazıt ilave etmiştir⁹. Böylece corpus kapsamında yayınlanan yazıtların sayısı 452'e ulaşmıştır¹⁰. Supplément 2'den sonra 2002'de Sivas ile W-11; 2003'te M-11, M-101, W-13, W-102, 2009'da NW-120 > NW-139; 2006'da Summers'le K-01, K-101 > K-104; 2009'da Liebhart'la G-346; 2011'de Keleş'le HP-02 ve HP-115; 2011'de Bilgen ve Coşkun'la W-12, W-101; 2016'da da Vottéro'yla B-08 yazıtlarının yayınlarını yapmış, 36 yazıtı

8 Brixhe - Lejeune 1984, vol. 1 Texte ve vol. 2 planches.

Tasnifi yapılmış olan yazıtlar şunlardır:

M-01a-f > M-10 (15)

W-01a-c > W-10 (13)

B-01 > B-03 (3)

G-01 > G-09 + G-101 > G-276 (285)

C-01 + C-101 > C-103 (4)

P-01 > P-06 + P-101 > P-107 (16)

T-01 > T-03 (5)

Dd-101 > Dd-102 (2)

9 Brixhe 2002, 1-102; Brixhe 2004a, 1-130.

10 Brixhe bu rakamı “yaklaşık 340” olarak vermektedir (Brixhe 2008, 70).

daha Frigce yazıtlar corpus'una dahil etmiştir¹¹. Böylece Cl. Brixhe külliyyatında bilinen eski Frigce yazıtların sayısı toplamda 488'i bulmuştur.

Brixhe'ten sonra Obrador-Cursach 2020'de yayınladığı The Phrygian Language kitabında Frigce sözlüğün yanı sıra yazıtların da translitere olarak bir kataloğunu yapmıştır ancak bu yayın, genel yazıt miktarıyla katalogda sıralanmış olan yazıtların miktarı bakımından çelişkili sonuçlar vermektedir¹². Ayrıca W-103, G-208, NW-101a, NW-107 ve NW-115 yazıtlarını kendi corpus'una dahil etmemiştir¹³. 2022 yılı itibarıyla mevcut Frig dili külliyyatına 5 yeni yazıtı daha ilave etmek gerekir. Bunlar arasında Nakoleia ve Dorylaion yazıtları okunarak¹⁴, Tieion ve Gordion yazıtları ise resim olarak¹⁵, ayrıca çeşitli müze ve koleksiyonerlere ait eserler arasında Frigce mühürler ve Gordion'dan yazıtlı kap parçası da tespit edilerek yayımlanmıştır¹⁶.

11 Brixhe - Sivas 2002, 103-140; Brixhe - Sivas 2003, 65-76; Brixhe - Sivas 2009, 125-140; Brixhe - Summers 2006, 93-135; Liebhart - Brixhe 2009, 141-156; Brixhe - Keleş 2011, 151-160; Bilgen - Brixhe - Coşkun 2011, 141-150; Brixhe - Vottéro 2016, 131-146.

12 Obrador-Cursach 2020, 7'de “The Old Phrygian sub-corpus as considered here (see the Catalogue) consists of 395 inscriptions of many different typologies found across a huge area and dated between ca. 800 and 330 BC” şeklinde yazmıştır ancak 427-523 sayfaları arasında yer alan kendi kataloğunda sıralanan yazıtların miktarı 488 tanedir. Bunlar:

M-01 > M-11 + M-101 (12)

W-01 > W-13 + W-101 > W-102 (15)

B-01 > B-08 + B-101 > B-108 (16)

G-01 > G-11 + G-101 > G-347 (358)

C-01 + C-101 > C-103 (4)

P-01 > P-06 + P-101 > P-108 (14)

T-01 > T-03 (3)

K-01 + K-101 > K-104 (5)

NW-01 + NW-101 > NW-139 (40)

Dd-101 > Dd-103 (3)

HP-01 > HP-02 + HP-101 > HP-116

şeklinde tasnif edilmişlerdir.

13 Obrador-Cursach 2020, 7.

14 Polat - Polat - Lubotsky 2020, 45-67; Baştürk-Alexandru 2019, 233-236.

15 Yıldırım 2021, 419, res. 13; Rose - Gürsan Salzmann 2019, 18, res. 23.

16 Obrador-Cursach 2019, 206-210; Oreshko 2021, 108-109.

Ates: Arkiaevais: Akenanogavos: Midai: Lavagtael: Vanaktei: Edaes. "Arkeavas'ın Oğlu, Akenanolas'ın Torunu, Bunu Lawagetas, Kral Midas İçin Yaptı." (Huxley, 1959:87)
(T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Eti Arkeoloji Müzesi Arşivi)

Yayınli olarak bilinen Frigce yazıtların toplamı bugün yaklaşık 493'e ulaşmış görünmektedir.

Yazıtların çok önemli bir bölümü kırık ve dilbilimsel açıdan verimsiz seramik buluntulardan oluşmaktadır. Yalnızca Gordion'dan ele geçen fragmanter yazıt miktarı 347'dir. Diğer bölgelerde ise 81 kadar fragmanter yazıt bulunmuştur. 428 kadar yazıt, "verimsiz" denebilecek bir alanda durmaktadır. Seramik dışında kalan taş eserlerin büyük bir bölümünün de kırık ve fragmanter olduğunu hatırlatmak gerekir.

1.2.2. Ara Dönem Frig Yazıtları

Büyük İskender (MÖ 336-323) ve sonrasındaki mücadeleler (MÖ 323-281) Anadolu'da yerel kültürlerle ait yazılı belgelerin tarih sahnesinden çekilme dönemi olarak kabul edilir. Nitekim bu dönemden sonra eski Frig ya-

zısıyla yazılmış belgelere artık rastlanmamaktadır. Ancak Afyonkarahisar ili İncehisar Kaymaklığına bağlı Alanyurt köyünde bulunan sekiz satırlık bir yazıt MÖ 4. yüzyılın sonuyla 3. yüzyılın başına tarihlenmektedir¹⁷. Yazıt, Anadolu'da pek çok örneği bulunan Geç Klasik Dönem Yunan yazı paleografyası özellikleri göstermekte ve Anadolu'da pek çok bölgede örneklerine rastlanan İyon yazı karakteri taşımaktadır¹⁸. Metin olarak supplément II'de W-11 olarak yayınlanmıştır¹⁹. Bu döneme ait olabilecek sadece bir yazıt ele geçmiştir. Buna bakarak bir Ara Dönem evresi belirlenmesi olasılık kapsamındadır ancak bunu kapsayıcı bir kültür hareketi ve evresi olarak kabul etmek zayıf bir argümandır.

17 Yazıt hakkında ilk bilgiler Drew-Bear 1985, 259'da verilmiştir.

18 Brixhe, yazı özelliklerini Klasik Attik-İyon olarak kabul etmektedir. Bkz. 1993, 327 ve 2008, 71.

19 Brixhe 2004a, 7-26.

"Baba: Memevais: Proitafost Kfi Na Epos: Sikeneman: Edaes" (Huxley, 1959:87) olmak üzere 6 kelime bulunmaktadır.
(T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Eti Arkeoloji Müzesi Arşivi)

1.2.3. Yeni Frig Yazıtları

Frig dili Helenistik Çağ'ın başlangıcıyla birlikte gözden kaybolduktan sonra büyük bir çoğunluğu MS 3. yüzyıla tarihlenen bazı Yunanca mezar yazıtlarına bir takım yasak ve lanetlemeler şeklinde yamanmış olarak ortaya çıkmaktadır²⁰. Yazıtların dağılım alanı kuzeyde Eskişehir Dorylaion'dan güneyde Isparta ili Eğirdir ve Beyşehir Göllerinin kuzeyine, batıda Kütahya'dan doğu'da Tuz Gölü'ne kadar uzanmaktadır. Bu bölgede Roma İmparatorluk Çağ'ında ele geçmiş binlerce yazıtın arasından sadece 130 kadarı Yeni Frigce ibareler taşımaktadır²¹.

Yeni Frig yazıtlarının önemli bir bölümü Ramsay ve Calder'in corpus çalışmalarıyla şekillenmiştir²². Daha sonra Friedrich ve Haas bugün bilinen corpus'un temelin oluşturmuşlardır²³. Haas, 110 yazıt listelemiştir. Haas'ın corpus'undan günümüze değin 21 kadar yeni yazıt bu lis-

20 Mitchell 2012, 1142. Brixhe ise MS. 1 yüzyıla 3. yüzyılın ortalarına kadar süren bir tarihlendirme vermektedir (bkz. 1994, 167-168 ve 2002, 248, § 1.2.1). Brixhe'in tarihlendirme yaklaşımı Obrador-Cursach tarafından da kabul görmüştür (bkz. 2020, 22), ancak Geç Frig yazıtlarının tarihlenmesinde epigrafik ölçüt nedir? Biz S. Mitchell'in öne sürdüğü gibi MS 3. yüzyılda "sınırlı" ve "nispeten daha kısa" bir zaman dilimine tarihlenebileceklerini düşünüyoruz.

21 Obrador-Cursach rakkamı 118 olarak vermektedir (bkz. 2020, 22).

22 Ramsay 1887, 381-400 ve 1905, 81-119; Calder 1911, 161-215; 1913, 97-104; 1926, 22-31.

23 Friedrich 1932, 128-140 ve Haas 1966.

Bazen her hangi bir çiftdilli belgenin bulunmadığı durumlarda da yazı sistemleri çözülebilir: örneğin Orhun yazıtları çiftdilli belgeler değildi, ancak yazı sistemi “karşılaştırmalı ve bütünleştirici” metodlarla Türkçe olarak okunmuş ve çözümlenmiştir. Frig yazısı da benzer bir şekilde okunmuştur: örneğin Midas adı zaten antik kaynaklarda bilinen bir isim olduğu için yazıtlarda buna karşılık gelen yazılış tam da Yunanca veya Fenikece ses değerleriyle karşılık verdiğinden okunabilmektedir. Frig yazısında ses değeri tespit edilememiş 10 işaret bulunmaktadır.

teye dahil olmuştur²⁴. 2022 yılı itibarıyla henüz yayımlanmamış veya yayıma sunulmuş bir kaç yeni Frig yazıtının varlığı tarafımızdan bilinmektedir. Yeni Frig yazıtlarının yarısı monolingual, yarısı da bilingual niteliktedir. Bilingual yazıtların büyük bir bölümünde Frigce satır aralarına veya son satırlara bırakılmıştır. Bunlar genel olarak *ιος vi σεμον κνουμανει κακον αδακετ* “bu mezara kim kötü bir şey yaparsa /zarar verirse” şeklinde başlayan bir formula içermektedir.

1.3. Onomastikon

Frig dilinin diğer kayda değer kaynağı da yer, tanrı ve şahıs adlarından oluşan repertuvarıdır. Eski Frig yazıtlarında tanrı adı olarak ayrıştırılan isimler azdır. Bunlar arasında *Tie* Zeus’la, *Artimitos* Artemis’le eşitlenmiştir. Zeus’un bir epiteti olan *Συργάστειος* olasılıkla eski Frigcede *Surgastoy*’a karşılık gelmektedir²⁵. Frigce şahıs adları daha fazla sayıda belgelenmiştir. Eski Frig yazıtlarında belgelenen şahıs adları arasında *Agipeia*, *Agomai*, *Adoikavos*, *Aiasay*, *Aiay*, *Akalas*, *Aladis*, *Alus*, *Amos*, *Ap*, *Ape*, *Apel*, *Apelan*, *Apelev*, *Aros*, *Asakas*, *Ata*, *Ataniyen*, *Atatas*, *Ates*, *Atoios*, *Atriyas*, *Baba*, *Bateles*, *Benagonos*, *Banok*, *Ga*, *Garies*, *Geies*, *Daguvas*, *Davoi*, *Dide*,

Eies, *Vana*, *Vasus*, *Voines*, *İdi*, *İk*, *İketaios*, *İlay*, *İman*, *İnas*, *İosais*, *İpsas*, *İyungidas*, *Kavarmoyun*, *Kaliya*, *Kenos*, *Kikos*, *Kuliyas*, *Lagineios*, *Mama*, *Mami*, *Mamatos*, *Manes*, *Manuka*, *Masa*, *Midas*, *Muksos*, *Murtan*, *Nana*, *Nina*, *Noievos*, *Pa*, *Sabas*, *Saragis*, *Sir*, *Sitoros*, *Si.idos*, *Ta*, *Tadoy*, *Tatas*, *Tib*, *Tiyas*, *Tuvatis*, *Uva*, *Urgitos*, *Urunis* gibi isimler bulunmaktadır. Yeni Frig evresi yazıtlarında ve genel olarak da Frigya bölgesi yazıtlarında daha uzun bir liste kaplayacak şahıs adları belgelenmiştir²⁶. Şahıs adlarının analizi Friglerin Anadolu, Yunan ve Pers geleneklerinden etkilendiklerini ve şahıs adları repertuvarlarına bu dillerden isimler de katıklarını göstermektedir. Eski Frig yazıtları ne yazık ki, yer adları konusunda bir katkı sağlamamaktadır. Ne ülke adı ne de en önemli siyasi merkezlerin bulunduğu şehir adları eski Frig yazıtlarında henüz belgelenmemiştir.

2. Frig Yazısı

Eski Frig yazısının yazıtlar ve seramik üzerinde 27 işaret barındırdığı görülmekte ancak 17 işaretin fonetik değeri bilinmektedir. Bunların 5 tanesi *a*, *e*, *i*, *o* ve *u* gibi vokaller, 12 tanesi de *b*, *g*, *d*, *v*, *k*, *l*, *m*, *n*, *p*, *r*, *s* ve *t* gibi konsonantlardan oluşmaktadır. Yazıda kullanılan işaretlerin fonetik değeri herhangi bir çiftdilli belgeyle açığa çıkarılmamıştır, ancak kullanılan işaretlerin eski Yunan ve Fenike yazı sistemle-

26 Eski Frig yazıtlarında belgelenen şahıs adlarının bir listesi bulunmadığı için bunlar burada liste olarak sıralanmış ancak Yeni Frig ve Yunanca yazıtlarda geçen ve halihazırda var olan listeyi ise burada tekrar etme gereği duyulmamıştır. Bu türden listeler için bkz. Zgusta 1964, 552-555 ve Obrador-Cursach 2020, 672-673.

Frigce		Fenikece	Arkaik	Klasik
𐌰	a	𐤀	𐤁	Α
𐌱 𐌲	b	𐤂	𐤃	Β
𐌳 𐌴	g	𐤄	𐤅	Γ
𐌵 𐌶	d	𐤆	𐤇	Δ
𐌷 𐌸	e	𐤈	𐤉	Ε
𐌹 𐌺	v	𐤊	𐤋	Φ
𐌻	i	-	𐤌	Ι
𐌽 𐌾 /	k	𐤍	𐤎	Κ
𐌿 𐍀	l	𐤏	𐤐	Λ
𐍁 𐍂	m	𐤑	𐤒	Μ
𐍃 𐍄	n	𐤓	𐤔	Ν
𐍅	o	𐤕	𐤖	Ο
𐍇 𐍈	p	𐤗	𐤘	Π
𐍉 𐍊	r	𐤙	𐤚	Ρ
𐍋 𐍌, 𐍍 /s	s	𐤛	𐤜	Σ
𐍏	t	𐤝	𐤞	Τ
𐍑 𐍒	u	-	𐤟	Υ
𐍓 𐍔	y	𐤠	-	-
𐍕	?	-	-	-
𐍖	?	-	-	-
𐍗	?	-	-	-
𐍘	?	-	-	-
𐍙	?	-	-	-
𐍚	?	-	-	-
𐍛	?	-	-	-
𐍜	?	-	-	-
𐍝	?	-	-	-
𐍞	?	-	-	-

Frig alfabe tablosu

rinden bilinmesi fonetik eşleştirmeye (phonétique combinatoire) imkan sağlamaktadır. Bazen herhangi bir çiftdilli belgenin bulunmadığı durumlarda da yazı sistemleri çözülebilir: örneğin Orhun yazıtları çiftdilli belgeler değildi, ancak yazı sistemi “karşılaştırmalı ve bütünleştirici” metodlarla Türkçe olarak okunmuş ve çözümlenmiştir. Frig yazısı da benzer bir şekilde okunmuştur: örneğin Midas adı zaten antik kaynaklarda bilinen bir isim olduğu için yazıtlarda buna karşılık gelen yazılış tam da Yunanca veya Fenikece ses değerleriyle karşılık verdiğinden okunabilmektedir. Frig yazısında ses değeri tespit edilememiş 10 işaret bulunmaktadır. Bunlar çeşitli işaretlerin varyantları olabilir: Örneğin M-02’de *ki* ↑ *anaveyos* kelimesine M-01b’de *ki* Φ *anaveyos* olarak rastlanmaktadır ancak her iki durumda da işaretlerin ses değeri tespit edilememektedir. Yayın yıllarda yapılan çalışmalarda ↑, T ve Φ işaretlerini /z/ ~ /dz/ ²⁷ veya /ts/ ~ /tʃ/ ~ /dz/ ²⁸ ses değerleriyle okuma girişimleri bulunmakta, V ve Y işaretleri /k/’nın, 8 ise /b/’nin varyantları olarak değerlendirilmektedir²⁹. F ve Z işaretleri ise nedensiz bir şekilde birbirlerinin varyantı olarak kabul edilmiştir³⁰.

Yazının yönü sağa veya sola dönük olabilir ve satırlar bustrophedon olarak devam edebilir. Yazı yönünün bölgesel bir kullanım özelliği yoktur. Sağdan sola doğru giden yazı geleneği Fenikelilerle birlikte ortaya çıkmıştır. Frigler de büyük oranda sağdan sola doğru giden modelini benimsemişlerdir. Yazıda zaman zaman sözcükleri ayrıştırmak için üst üste gelen iki (:) veya üç nokta (:) ayrıçları kullanılmıştır.

Frig yazısının kökeni ve başlangıcı belirsizdir. Her şeyden önce, MÖ 9. yüzyılın sonundan MÖ 4. yüzyılın sonuna kadar yaklaşık 450 yıldan fazla bir zaman diliminde kullanılmış olan Frig yazısının paleografik gelişimini

27 Obrador-Cursach 2020, 32.

28 Anfoso 2021b, 44.

29 Obrador-Cursach 2020, 50-51.

30 Brixhe - Lejeune 1984, 280. F işareti G-106’da uFd, Z işareti ise G-244’te me Ti olarak geçmektedir.

Frig yazısının kökeni ve başlangıcı belirsizdir. Her şeyden önce, MÖ 9. yüzyılın sonundan MÖ 4. yüzyılın sonuna kadar yaklaşık 450 yıldan fazla bir zaman diliminde kullanılmış olan Frig yazısının paleografik gelişimini açıklayacak bir model halen kurulamamıştır. Frig yazısında bulunan pek çok işaret başlangıçtan bitiş evresine kadar paleografik bir ayrışma uğramamış görünmektedir. Eski Yunan yazı sistemlerinde olduğu gibi, en azından, temel tarihleme stiliğini yansıtacak özellikler de görülmemektedir.

açıklayacak bir model halen kurulamamıştır. Frig yazısında bulunan pek çok işaret başlangıçtan bitiş evresine kadar paleografik bir ayrışma uğramamış görünmektedir. Eski Yunan yazı sistemlerinde olduğu gibi, en azından, temel tarihleme stiliğini yansıtacak özellikler de görülmemektedir: Örneğin Arkaik, Klasik ve Helenistik yazı stilleri Yunanca bir yazıtın tarihlendirilmesinde büyük oranda per se bir ölçü teşkil eder. Benzer bir durum Fenike yazısı için de geçerlidir. Fenike'nin kendi topraklarındaki yazı stiliyle çevre bölgelerde bulunan Fenikece yazıtların yazı stilleri farklılaşmış olarak görünmektedir. Ayrıca Helenistik Çağ'a kadar Fenike yazısının değişim safalarını gösteren etaplar da bulunmaktadır. Aynı durum Batı Anadolu'daki Lidce, Karca ve Likçe gibi epikorik yazı sistemlerinde de görülebilir. Frigcede ise değişim- dönüşüm etaplarının çok sınırlı kalması tam anlaşılmayan bir durumdur. Bunun üzerine Frig Devletinin MÖ 7. yüzyılın başında Kimmerler tarafından yıkılması ve Friglerin küçük beyliklere bölünmesi, 7. yüzyılın sonlarında Lidyalıların, daha sonra 6. yüzyılın ikinci yarısında Perslerin boyunduruğuna girmeleri ve nihayetinde Helenistik Dönem'de Makedon ve Galatların istilalarına uğramalarını ilave etmek gerekir. Bütün bu tarihi olayların çeşitli kesinti ve değişimlere yol açması beklenir. Frig yazı sistemine veya dildeki morfolojik ve fonetik değişimlere

bakarak güvenle bir tarihleme yapılamaz³¹. Tarihlenmenin dayanağı pek çok durumda arkeolojik değerlendirmelerden elde edilmektedir. Frig yazısının ya Fenikelilerden³² ya da Yunanlılardan³³ alındığı, veya önce Friglerin yazıyı Fenikelilerden aldığı, sonra Yunanlılara aktardığı³⁴, veya iki akraba kuzenler olan Friglerle Yunanlıların işbirliğinin bir meyvesi olabileceği³⁵ veyahut da hem Frigcenin hem Yunancanın aslında Fenikecenin kendisinde bulunan bir proto-alfabeden, veya proto-tip'ten, aynı zaman diliminde ortaya çıktıkları³⁶ çok sıklıkla dile getirilmektedir. Frig yazısının başlangıcı kabul edilen MÖ 9. yüzyıl sonu ve 8. yüzyıl başı dönemi Batı Anadolu epikorik yazı

31 Brixhe - Lejeune tarafından önerilen tarihleme ölçüleri subjektiftir. Frig yazım karakterlerini Yunan alfabelerine benzerliğine bakarak tarihlendirme yapmaktadırlar: Örneğin G-106'da "m" harfi Yunanca karakterlerde görüldüğü gibi yan bacakları düz ve uzun, iç eğim çubukları eşit ve ortada bulunduğu (M) için yazının MÖ 4. yüzyılın sonuna tarihlenebileceğini öne sürmektedirler (Brixhe - Lejeune 1984, 164). Genel olarak seramik üzerindeki graffito-yu paleografyada ölçü olarak kullanmak yanıltıcı olabilir. İşaretleri kazıyan kimse, işaretlerin çizgilerini pek çok kez kontrol dışında taşımış olabilir. Pişmiş seramik üzerindeki kazımlar paleografik açıdan güvenilmezdir. Arkeolojik ve epigrafik tarihllemeler de birbiriyle örtüşmeyebilir: Örneğin G-237, sıradan Roma İmparatorluk Çağı graffitisinde rahatlıkla görülebilecek işaretler barındırırken, kırmızı pitos seramiği arkeologlar tarafından MÖ 8. yüzyıla, yazı da 6. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir (Brixhe - Lejeune 1984, 188).

32 Lemaire 2007, 62.

33 Roller 1987, 11.

34 Jeffery 2006, 833.

35 Brixhe 2004b, 284.

36 Lejeune 1969, 45.

Arezastin Anıtı

Yazılıkaya köyü içerisinde yüksek kayalıklar üzerinde ana kayaya işlenerek yapılmıştır. Üzerindeki yazıtlar incelenildiğinde "Arezastin" yazdığı için anıt bu ad verilmiştir. (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Eti Arkeoloji Müzesi Arşivi)

sistemleri için nispeten erken bir tarihtir. Lidyalılar MÖ 8. yüzyıl sonlarında, Karyalılar 7. yüzyılda, Likyalılar 6. yüzyıl sonlarında, İonlar da yine 7-6. yüzyılda yazılı belge bırakmaya başlamışlardır. Eğer tarihllemeler geçerliyse, Frigler Anadolu'da ilk alfabe kullanan halktı ve olasılıkla da Anadolu dışı Yunan yazı sistemleriyle ya çağdaştı ya da onlardan az zaman önce alfabeyle yazma sistemine geçmişlerdi³⁷. Frig alfabesinin

37 Sass 2005, 150'de Sami epigrafisi normlarına dayanarak ilk Yunan alfabesinin MÖ yaklaşık 750'lerde, Frig yazısının ise MÖ yaklaşık 825'lerde ortaya çıkmış olabileceğini öne sürmektedir.

Anadolu'ya geliş rotasının Doğu Akdenizde Kuzey Suriye (Al Mina) → Kilikya → Frigya³⁸ veya Kilikya → Tyana³⁹ üzerinden Yunanlılarla veya Fenikeceye MÖ 8. yüzyılda resmi bir nitelik kazandırmış olan Kilikya komşu rejimiyle⁴⁰ ilişkilerinin sonucunda oluştuğu kabul edilmektedir.

Büyük İskender'in gelişi, eski Frig yazısının kaybolmasına yol açmıştır. Bu dönem, Anadolu'da Pamfilya bölgesi hariç, epikorik yazı

38 Young 1969, 256; Isserlin 2006, 817.

39 Brixhe 1993, 112; Obrador-Cursach 2020, 27.

40 Lemaire 2007, 62.

Sayırsız Frigce kelimenin tam yazılışı dahi halen bilinmemektedir: Çünkü ayraçların kullanılmadığı pek çok durumda Frigler tüm metni yan yana bitişik yazdıkları için tek tek kelimelerin belirlenmesi de zorlaşmaktadır. Buna rağmen, sınırlı sayıdaki lexika'ya, çeşitli morfolojik ve fonetik unsura bakarak Frigce'nin Hint-Avrupa kökenli bir dili olduğu sonucuna varılmaktadır.

sistemlerinin gözden kaybolduğu evre olarak görülmektedir. Frigler, MÖ 4. yüzyıl sonuna doğru Klasik İon yazı kullanmak suretiyle kendi dillerini devam ettirmiş görünmektedirler (bugüne değin yalnızca bir yazıtlı belgelenmiş olmasına rağmen, bu tutum olasılık dışı değildir).

MS 3. yüzyıl civarında kullanılan yazı ise dönemin paleografyasını yansıtan Yunan yazısıdır. Bu yazıda Frigceye özgü bir nitelik yoktur.

3. Frig Dili

3.1. Akrabalığı

Frig dilinin çözümlenmesi ve akrabalık ilişkilerinin belirlenmesi pek çok akademik çekişmenin konusu olmuş, şu bahaneyle veya bu bahaneyle sayısız akrabalık modeli öne sürülmüştür⁴¹. Her şeyden önce okuyucuya Frig dilinin henüz çözümlenmemiş olduğunu baştan hatırlatmak gerekir. Anlamlandırılmasında gelişme elde edilmiş olan sözcükler ya eski Yunan ya da Anadolu dilleri üzerinden elde edilen etimolojik yorumlardan gelmektedir. Sayısız Frigce kelimenin tam yazılışı dahi halen bilinmemektedir: Çünkü ayraçların kullanılmadığı pek çok durumda Frigler tüm metni yan yana bitişik yazdıkları için tek tek kelimelerin belirlenmesi de zorlaşmaktadır. Buna rağmen, sınırlı sayıdaki lexika'ya, çeşitli morfolojik ve fonetik unsura bakarak Frigce'nin Hint-Avrupa kökenli bir dili olduğu sonucuna varılmaktadır.

Frigce, İndogermanist çevrelerde üç ana eksen üzerinde ele alınmıştır. Bunlar Ermeni-

Frig, Trako-Frig ve Greko-Frig başlıklarından oluşmaktadır. Ermeni-Frig varsayımının kökeni Eskiçağa Herodotos'un "*Ermenilerin Frig-ya'dan gelen kolonistler oldukları için onlarla aynı silah donanımına sahip olduklarını*" söylemesine kadar gider⁴². Herodotos'un bu tanımı Ermeni milliyetçileri için bugün bile elden bırakılmamış bir konudur. Ayrıca ülkesine bakmaksızın Sovyet ideolojisiyle ve Fırlarmen duygusuyla hareket eden sayısız insan bu varsayımı destekleyen çalışmalar yapmışlardır. Bugün Ermenicenin *satem*, Frigce'nin *kentum* dil grubu kümelerine ayrıştığının anlaşılması sebebiyle Ermeni-Frig yaklaşımı terkedilmiş⁴³, yerine Trako-Ermeni ve Greko-Frig gruplaması önerilmiştir⁴⁴.

Trako-Frig varsayımı, en az Ermeni-Frig varsayımı kadar, Balkan milliyetçilik akımlarının ilgi konusu olmuştur. Ne yazık ki, Arnuvut, Makedon, Bulgar ve Rumen araştırmacılar, gerçek dışı görüşlerle bilgi kirliliğine yol açmışlardır. Onlara cesaret veren husus, yine, Herodotos'un Makedonların anlatılarına dayanarak "*Friglerin Makedonlara değiştirdiklerini*" ifade etmesidir⁴⁵. Tüm Batılı akademik çevrelerde de Friglerin Bal-

kanlarla ilişkilendirilmesinin ana nedeni budur. Genel olarak, Yunanlıların, Friglerin, İlyrialıların, Makedonların, Ermenilerin ve Trakların Balkanlarda yan yana oturdukları kabul edilir⁴⁶. Bu diller arasında Yunanca, Frigce, ve Ermenice'nin augment özelliği göstermesi, diğer Balkan dillerinden ayrışmasının bir nedeni olarak değerlendirilmektedir⁴⁷. Ortak augment özelliğine rağmen Ermenice, kentum-satem ayrımı nedeniyle grubun dışında kalmış, Yunanca ve Frigce baş başa bırakılmıştır.

Bugün Frig dili üzerine yapılan çalışmalarda baskın gelen görüş Greko-Frig varsayımdır⁴⁸. Bu varsayım, Yunanlılar ve Friglerin Balkanlardan geldiğini ancak Trak, Trako-Dakyan veya Dako-Mysiyen grubun içerisinde sınıflandırılmayacağını, Frigce ve Yunancanın kendi başlarına bir grup oluşturduğunu öne sürmektedir⁴⁹. Yunanca ve Frigce arasında ortak özellik olduğu öne sürülen pek çok sözcük, gramer ve fonetik yapı uzun yıllardan beridir araştırmacıların dikkat çekmek istediği bir konudur⁵⁰. Bunlar arasında *anar* = *άνηρ* "eş, koca, adam", *knais* = *γυνή* "eş, zevce", *pater* = *πάτηρ* "baba", *matar* = *μάτηρ*, *braterais* = *φράτηρ* "erkek kardeş", *gonion* = *γόνος* "evlat, oğul" gibi akraba adları Frigce ve Yunanca arasındaki etkileşimin veya paydaşlığın güçlü olduğunu göstermektedir. Bir kimse eşleştirmelerin daha çok Yeni Frig Evresi'nden elde edildiğini ve Frigler de dahil olmak üzere pek çok halkın Helenleştiğini öne sürerek bunlardan şüphe duyabilir, ancak kilise tarihi kayıtlarına göre Frigce MS 5. yüzyılda bile konuşuluyordu. Annesi Frig, babası Got kökenli olan papaz Se-

linas'ın Galatia'da cemaate iki dilde vaaz verdiği kaydedilmiş, bu dillerin Yunanca ve Frigce⁵¹ olduğu kabul edilmiştir. Yunancanın yanı sıra Frigcenin Latinceyle paydaşları da dikkat çekicidir: *nevōs* = Lat. *nepos* "oğul, evlat, soy, nesil", *nıptıyan* = Lat. *neptis* "kız, kız torun", *-tor* = Lat. *-tur*, pass./dep. praes. sing. 3. v.b. gibi.

3.2. Morfoloji

3.2.1. Nominal Morfoloji

Frig dilinin nominal yapısı oldukça kıt belgeler üzerinden ele alınmaktadır. Aynı sözcüğün çeşitli hallerini gösteren örnekler çok nadirdir. Bazı örnekler

Eski Frig:	Yeni Frig:
nom. <i>matar</i> "anne"	μavka "stel"
acc. <i>materan</i> "anneyi"	μavkav "steli"
dat. <i>materay</i> "anneye"	μavkai "stele"

şeklinde sıralanabilir. Bu isimlerin çoğul halleri bilinmemektedir. Elde edilen çekim ekleri eski Yunanca ile karşılaştırmaya oldukça uygun oldukları için, örneğin *genetivus* ekinin -aç veya -nç eklerini almış olabileceği kabul edilmektedir. Orta Frigce μεκαç ve Yeni Frigce σκερεδριαç gen. sing. olarak değerlendirilmektedir.

Sıfatlar ve isimler üzerinde görüldüğü şekliyle eski Frigcede *masculinum*, *femininum* ve *neutrum* olmak üzere 3 cins, *nominativus*, *accusativus*, *genetivus*, *dativus/instrumentalis* olmak üzere 4 hal *singularis* ve *pluralis* olarak ayrıştırılmaktadır. Deklinasyon kategorileri -o, -a ve -C olmak üzere üç ana gruba ayrılmıştır.

Tematik omikron gövdeli isimlerin nom. ve acc. formları Eski Frigcede nom. sing. *devos* "tanrı", acc. sing. *devun* "tanrıyı" çekimlerinde görülebilir. Genetivus bu grup için netleşmemiştir: *-ovo* ve *-ov* önerilmektedir⁵².

41 Daha 1970'lerde durumu böyle değerlendiren akademik çevreler vardı. Bkz. Barnett 1975, 435.

42 Herodotos, VII 73: "Ἀρμένιοι δὲ κατὰ περ Φρύγεσ ἐσεσάχατο, εὐόντες Φρυγῶν ἀποικοί".

43 Hint-Avrupa kökenli dillerin /k/ ve /s/ gruplarına ayrılması eski Grimm yasasından kaynaklanmaktadır: örneğin "yüz" rakkamı güney Hint-Avrupa dillerinde *satem*, kuzey ve batı Hint-Avrupa dillerinde *kentum* olarak söylendiği için basit ve temel bir ayrım yapıldı (Flegg 1989, 63).

44 Kortland 2016, 254-255.

45 Herodotos VII 73 : οἱ δὲ Φρύγεσ, ὡς Μακεδόνες λέγουσιν, ἐκαλέοντο Βρίγες χρόνον ὅσον Εὐρωπήιοι εὐόντες σύνοικοι ἦσαν Μακέδοσι, μεταβάντες δὲ ἐς Ἀσίην ἅμα τῇ χώρῃ καὶ τὸ οὖνομα μετέναλον ἐς Φρύγας.

46 Crossland 1991, 848-849.

47 Lamberterie 2013, 22.

48 Bu varsayım ilk kez Neumann 188 tarafından ortaya konmuştur.

49 Brixhe 2008, 72.

50 Woudhuizen, 167 tane ortak sözcük saymaktadır (2008/9, 183-191).

51 Neumann 1980, 175.

52 Obrador-Cursach 2020, 79.

Frigce, eski Anadolu kültür şartlarında ortaya çıkmıştır. Çeşitli yer, tanrı ve şahıs adları Luvi/Hitit dil ve kültür mirasıyla temas halinde olduğunu göstermektedir. Frigcenin Balkan dilleri alanına sokulmak istenmesi eski Yunan tarihçilerinin değerlendirmelerine dayanan bir yaklaşımdır. Dilbilimsel karşılığı yoktur. Frigcenin Yunancayla paydaşlarının Balkanlara dayandırılması da varsayımsaldır. Frigcenin Ermeniceyle bir bağı yoktur.

Dat. sing. ise *-oy/-oi* olabilir: *iman davoi*“(anıtı), Davos için (yaptırdı)”. Çoğul formlar eksiktir.

3.2.2. Verbal Morfoloji

Frigcenin verbal morfolojisi nispeten daha fazla çeşitlilik göstermektedir, ancak hem anlamlandırma hem de etimoloji çalışmaları günümüzde yapılan çalışmalarla karmaşık bir hale dönüştürülmüştür. Yalnızca yapım ve çekim eklerinin Yunancayla paralelliğine bakarak yapılan değerlendirmeler Frigce metinlerin içeriğinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmamaktadır. Verbal yapının indikativus modunun praesens ve aorist zamanları bu tür dillerden beklenebilecek zamanlardır.

Görüldüğü kadarıyla Eski ve Yeni Frig evrelerinde aor. sing. 3 *-s* ekiyle gösterilmiştir: *edaes* = *εδαεç* “yaptı, koydu”, *estaes* = *εσταεç* “koydu, dikti”. Fiil kökü, Anadolu dillerinde ve Persçede görüldüğü gibi *ta-/da-* “koymak” fiiliyle aynıdır. Yine aor. sg.3 eki *-s* de Hititçe aktif *-hi* konjugasyonu çekimlerinde olduğu gibi *-s* eki almıştır. Başlangıçta yer alan *e-* ses parçacığı ise Yunancada aorist zamanda görülen *augment* özelliğiyle ilişkilendirilmektedir. Frigce fiiller yeri geldiğinde eski Yunanca, yeri geldiğinde de diğer Hint-Avrupa dilleri etimolojisiyle açıklanmaktadır. Bazı kimseler *estaes* fiilinde Yunanca *ἵστημι* “koymak, yerleştirmek” fiilinin aorist gövdesi *στα-*’nın izlerini görebilir, ancak aynı fiil Persçede *sta-* olarak da bulunmaktadır. Yeni Frig evresinde çeşitli fiillerin hem aktif hem de medio-pasif formları bulunmaktadır: *αδδακετ ~ αδδακετορ, αββερετ ~ αββερετορ*. Yeni Frig yazıtlarında prohibisyon ve lanetleme ifadeleri yer aldığı için *optativus* modunun yer alması bekle-

nir. Eski Yunanca *optativus* formları *-oi* ve *-οιεν*, Yeni Frigcede görülmektedir: *αββερετοι, kakoioi*. Emir kipi akt. 3. pers. sing. *-to/ του*, 3. pers. pl. *-vov / -(τ)τνov* olarak, *participium* ise med.-pass. *-meno / -μενο* olarak değerlendirilmektedir⁵³.

Sonuç

Frig dili çözümlenmemiş bir dildir. Çözümleme garantisi veren anahtar bir belge bulunmamaktadır, ancak dilin anlaşılmasında etimolojik çözümlemeler Hint-Avrupa kökenli bir dil olduğunu doğrular niteliktedir. Çok sayıda leksikal ve formolojik çözümleme eski Yunancayla bir bağının olduğu göstermektedir. Bu bağın bir akrabalık niteliği taşıdığı görüşü tartışmalı bir konudur. Frigce, eski Anadolu kültür şartlarında ortaya çıkmıştır. Çeşitli yer, tanrı ve şahıs adları Luvi/Hitit dil ve kültür mirasıyla temas halinde olduğunu göstermektedir. Frigcenin Balkan dilleri alanına sokulmak istenmesi eski Yunan tarihçilerinin değerlendirmelerine dayanan bir yaklaşımdır. Dilbilimsel karşılığı yoktur. Frigcenin Yunancayla paydaşlarının Balkanlara dayandırılması da varsayımsaldır. Frigcenin Ermeniceyle bir bağı yoktur. Frig dili halen dilin özelliklerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak belgeleri beklemektedir.

53 Brixhe 2008, 77.

Kaynakça

Anfosso 2021a M. Anfosso, “Les inscriptions néo-phrygiennes : une revendication d’identité ethnique”, *Constructions identitaires en Asie Mineure* (8e siècle avant J.- C. – 3e siècle après J.-C.), Colloque international de Besançon, 18-19 octobre 2019, ed. L. Locatelli - E. Piguet - S. Podestà, Presses universitaires de Franche-Comté, 101-125.

Anfosso 2021b M. Anfosso, “Le phrygien, une langue balkanique perdue en Anatolie”, *L’Anatolie de l’époque archaïque à Byzance*, ed. M. Egetmeyer - F. Lefevre - G. Traina, Dialogues d’histoire ancienne. Supplément, vol. 22, n°1, 2021, Presses universitaires de Franche-Comté, 37-66.

Avram 2015 A. Avram, “Ein Altar aus Nako-leia und seine griechisch-phrygischen Inschriften”, *Gephyra*, 12, 2015, 199-229.

Baştürk - Avram 2019 M. B. Baştürk - A. Avram, “A newly discovered Old Phrygian Inscription from Şarhöyük (Dorylaion), *Ancient West & East*, 18, 2019, 231-239.

Barnett 1975 R. D. Barnett, “Phrygia and the peoples of Anatolia in the Iron Age”, *Cambridge Ancient History*, 2/2, chap. 30, 1975 [2006], 417- 442.

Bilgen - Brixhe - Coşkun 2011 A.N. Bilge- Cl. Brixhe - G. Coşkun, “Un Nouveau site épigraphique paléo-phrygien: Seyitömer Höyük”, *Kadmos*, L, 2011, 141-150.

Brixhe 1993 Cl. Brixhe, “Du Paléo- au Néo-Phrygien”, *Comptes rendus des séances de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 137e année, N. 2, 1993, 323-344.

Brixhe 1994 Cl. Brixhe, “Le Phrygien”, *Langues Indo-Européennes*, ed. F. Bader, CNRS Editions, Paris, 1994, 165-178.

Brixhe 2002 Cl. Brixhe, “Corpus des inscriptions paléo-phrygiennes. Supplément 1”, *Kadmos*, XLI, 2002, 1-102.

Brixhe 2004a Cl. Brixhe, “Corpus des inscriptions paléo-phrygiennes. Supplément 2”, *Kadmos*, XLIII, 2004, 1-130.

Brixhe 2004b C. Brixhe, “Nouvelle chronologie anatolienne et date d’élaboration des alphabets grec et phrygien”, *Comptes rendus des séances de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 148e année, N. 1, 2004, 271 - 289.

Brixhe 2008 Cl. Brixhe, “Phrygian”, *The Ancient Languages of Asia Minor*, ed. R. D. Woodard, New York, Cambridge University Press (2008), 70-80.

Brixhe - Sivas 2002 Cl. Brixhe - T. T. Sivas, “Dédicace paléo-phrygienne inédite (Mekşekaya/Demirli), *Kadmos*, XLI, 2002, 103-140.

Brixhe - Sivas 2003 Cl. Brixhe - T. T. Sivas, “Exploration de l’ouest de la Phrygie: nouveaux documents paléo-phrygiens”, *Kadmos*, XLII, 2003, 65-76.

Brixhe - Sivas 2009 Cl. Brixhe - T. T. Sivas, “Nouveaux graffites paléo-phrygiens de Şarhöyük-Dorylaion”, *Kadmos*, XLVIII, 2009, 125-140.

Brixhe - Keleş 2011 Cl. Brixhe - V. Keleş, “Une Inscription Paléo-Phrygien dans le région de Parion?”, *Kadmos*, L, 2011, 151-160.

Brixhe - Lejeune 1984 Cl. Brixhe - M. Lejeune, *Corpus des inscriptions paléo-phrygiennes.*, vol 1-2, IFEA 45, Éditions Recherche sur les Civilisations, Paris, vol. 1-2 (1984).

Brixhe - Sommers 2006 Cl. Brixhe - G. D. Summers, “Les inscriptions phrygiennes de Kerkenes Dağ (Anatolie Centrale)”, *Kadmos*, XLV, 2006, 93-135.

Brixhe - Vottéro 2016 Cl. Brixhe - G. Vottéro, “Germanos Soğukçam, nouvelle inscription paléo- phrygienne dans une aire culturelle remarquable”, *Kadmos*, LV, 2016, 131-146.

Calder 1911 W.M. Calder, “Corpus inscriptionum neo-phrygiarum I”, *Journal of Hellenic Studies* 31, 1911, 161-215.

Calder 1913 W.M. Calder, “Corpus inscriptionum neo-phrygiarum II”, *Journal of Hellenic Studies* 33, 1913, 97-104.

Calder 1926 W.M. Calder, “Corpus inscriptionum neo-phrygiarum III”, *Journal of Hellenic Studies* 46, 1926, 22-31.

Crossland 1981 R. A. Crossland, “Linguistic problems of the Balkan area in late prehistoric and early classical periods”, *Cambridge Ancient History*, 3/1, chap. 20c, 1981 [2006⁷], 834-849.

Drew-Bear 1985 Th. Drew-Bear, “Frig dilinde Yeni Yazıtlar”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 3, 20-24 Mayıs 1985, Ankara, 257-259.

Friedrich 1932 J. Friedrich, *Kleinasitische Sprachdenkmäler*, 1932, De Gruyter Mouton, Berlin: 10. *Phrygische Texte*, 128-140.

Haas 1966 O. Haas, *Die phrygische Sprachdenkmäler*, Balkansko Ezikoznanie 10, Académie Bulgare des Sciences, 1966, Sofya.

Isserlin 2006 “The earliest alphabetic writing”, *Cambridge Ancient History*, 3/1, chap. 20a, 2006⁶, 794-818.

Jeffery 2006 L. H. Jeffery, “Greek alphabetic writing”, *Cambridge Ancient History*, 3/1, chap. 20b, 819-833.

Kortland 2016 F. Kortland, “Phrygian between Greek and Armenian”, *Linguistique Balkanique*, 55/2, 2016, 249-255.

Lamberterie 2013 Ch. de Lamberterie, “Grec, phrygien, arménien : des anciens aux modernes”, *Journal des Savants*, 1, 2013, 3-6.

Lejeune 1969 M. Lejeune, “Discussions sur l’alphabet phrygien”, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, 10, 1969, 19-47.

Lemaire 2007 A. Lemaire, “La diffusion des écritures alphabétiques (ca 1700-500)”, *Diogenes* 218, 2007/2, 52-70.

Liebhardt - Brixhe 2009 R. F. Liebhardt - Cl. Brixhe, “The recently discovered inscriptions from tumulus MM at Gordion: a preliminary report”, *Kadmos*, XLVIII, 141-156.

Mitchell 2012 S. Mitchell, “Phrygia”, *Oxford Classical Dictionary*, ed. S. Hornblower - A. Spawforth - E. Eidinow, 2012, 4. baskı, Oxford University Press, Oxford, 1142-1143.

Neumann 1980 G. Neumann, “Kleinasien”, *Die Sprachen im römischen Reich der Kaiserzeit*, Koll. vom 8. bis 10. April 1974, 1980, Rheinland-Verlag GMBH, Köln, 167-185.

Neumann 1988 G. Neumann, *Phrygisch und Griechisch: Ein Überblick über die Geschichte der phrygischen Sprache von vorgeschichtlicher Zeit bis zum Erlöschen des Phrygischen im frühen Mittelalter*, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1988, Viena.

Polat - Polat - Lubotsky 2020 R. T. Polat - Y. Polat - A. Lubotsky, “An Idol-shaped Stele with an Old Phrygian Inscription in the Territory of Nakoleia”, *Gephyra* 19, 2020, 45-67.

Obrador-Cursach 2019 B. Obrador-Cursach, “Two unnoticed Phrygian seals from the Borowski Collection and a comment on Old Phrygian Dd-103”, *Luwic Dialects and Anatolian: inheritance and diffusion*, ed. I-X. Adiego, etc., IPOA, Barcelona, 206-210.

Obrador-Cursach 2020 B. Obrador-Cursach, *The Phrygian Language*, Handbook of Oriental Studies, Section One, Ancient Near East, Vol. 139, 2020, Brill, Leiden/Boston.

Oreshko 2021 R. Oreshko, “The onager kings of Anatolia: Hartapus, Gordis, Muška and the steppe strand in early Phrygian culture”, *Kadmos*, LIX, 2020, 77-128.

Ramsay 1887 W. M. Ramsay, “Phrygian inscriptions of the Roman Period”, *Kuhn's Zeitschrift*, 28, 1887, 381-400.

Ramsay 1905 W. M. Ramsay, “Neo-Phrygian inscriptions”, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, 8, 81-119.

Roller 1987 L. E. Roller, *Nonverbal graffiti, dipinti and stamps*, Gordion Special Studies, vol. 1, The University Press, University of Pennsylvania, 1987, Philadelphia.

Rose - Gürsan Salzmänn 2019 C. B. Rose - A. Gürsan Salzmänn, *Friends of Gordion Newsletter*, October 2019, <https://www.classics.upenn.edu/news/2019-friends-gordion-newsletter>.

Sass 2005 B. Sass, *The alphabet at the turn of the millennium. The west Semitic alphabet ca. 1150-850 BCE. The antiquity of the Arabian, Greek and Phrygian Alphabets*, Tel Aviv, OP No. 4, 2005, Emery and Claire Yass Publications in Archaeology.

Woudhuizen 2008/9 F. C. Woudhuizen, “Phrygian and Greek”, *Talanta*, 40/41, 2008/9, 181-217.

Yıldırım 2021 Ş. Yıldırım, “Ticlon Akropolisi”, *Belleten*, Ağustos 2021, Cilt 85, Sayı 303, 383-422.

Young 1969 R. S. Young “Old Phrygian Inscriptions from Gordion : Toward a History of the Phrygian Alphabet”, *Hesperia*, 38, 1969, 252-296 pl. 67-74.

ORTA ANADOLUNUN BRONZ USTALARI: FRIGLER

ALPTEKİN ORANSAY*

Kazılarda ele geçen bronz eserler, Frigler'in bu dönemde diğer bölge kültürleri ile ilişkisine de ışık tutmaktadır. Anadolu'nun ortasında bulunan Frigya bölgesinin Yakın Doğu'dan Ege'ye kadar ulaşan ticaret yollarının kesiştiği bir konumda olması Frigler'in, Assur, Urartu, Yeni Hitit Krallıkları gibi Yakın Doğu Demir Çağı devletlerinin maden sanatını tanıma ve bunları kendi eserlerinde uygulama fırsatı bulmasına neden olmuştur.

MÖ 1. binyılın ilk yarısında Orta Anadolu'da hüküm sürmüş olan Frigler, Demir Çağı'nın önemli madenci toplumlarından biridir. Kazılar yoluyla ele geçmiş olan çeşitli kaplar ve süs eşyaları, Frigler'in çok başarılı ve zengin bir bronz işleme sanatına sahip olduğunu göstermektedir. Günümüzdeki araştırmalar ile bu eserlerin sadece Orta Anadolu değil, Doğu Akdeniz'in farklı yerlerine kadar yayıldığı anlaşılmıştır.

Frig bronz eserlerinin ele geçtiği yerleşimler arasında Alishar, Boğazköy, Maşathöyük, Kültepe ve Gordion'un bu döneme ait tabakaları üzerinde durulabilir. Ancak özellikle tümülüsler, Frig bronz işçiliğinin başta gelen örneklerini

bize kazandırmıştır. Bunlarında arasında en ön sırada Gordion'daki W Tümülüsü, P Tümülüsü ve MM Tümülüsü gelmektedir. Araştırmacılara göre birbirinden çok uzak olmayan bir zaman dilimi içinde birbiri ardına oluşturulan bu tümülüslerden ele geçmiş olan eserler, aynı zamanda Frig bronz sanatının tarihlendirilmesinde yararlanılan başlıca buluntu yerleridir¹. Yapılan analizler, bu eserlerin büyük kısmının kalay bronzundan yapıldığını göstermiştir. Ayrıca bazı eserlerde yüksek oranda çinko içeren pirinç gibi bakır alaşımları kullanılmıştır.

Kazılarda ele geçen bronz eserler, Frigler'in bu dönemde diğer bölge kültürleri ile ilişkisine de ışık tutmaktadır. Anadolu'nun ortasın-

da bulunan Frigya bölgesinin Yakın Doğu'dan Ege'ye kadar ulaşan ticaret yollarının kesiştiği bir konumda olması Frigler'in, Assur, Urartu, Yeni Hitit Krallıkları gibi Yakın Doğu Demir Çağı devletlerinin maden sanatını tanıma ve bunları kendi eserlerinde uygulama fırsatı bulmasına neden olmuştur². Ayrıca Batı Anadolu ve Yunanistan'da Frigya'dan getirilmiş bronz eserlere ve bunların taklitlerine rastlanması da bu ilişkinin izlerini takip etmemize fırsat vermektedir³.

Frig madeni eserlerinin nerede üretilmiş olduğu konusunda henüz yeterli bilgi elde edilememiştir. Frigler'in merkezi olan Gordion'da, bu döneme ilişkin şimdiye kadar herhangi bir üretim merkezi bulunamamıştır. Bu dönemdeki üretime ilişkin tek kanıt ise bir ok kalıbıdır⁴.

Gordion ve diğer merkezlerde kazısı yapılan tümülüslerden ele geçen çok sayıda bronz eser arasında kazanlar, kâseler, testiler, fibulalar ve kemerler bulunmaktadır. Eserlerin tümülüslere gömülen kral ve ailesinden kişilere ait olması, Frigler'de toplumun elit kesimi için gerçekleştirilen üretimde bronzun önem taşıdığını göstermektedir. Bir kısmı yakın doğudaki toplumlardan etkilenmiş olsa da bu eserler Frig bronz sanatının karakteristik özelliklerini ve bölgedeki maden sanatının ne derece yüksek bir seviyede olduğunu yansıtmaktadır.

Frig tümülüslerinde bulunan süs eşyaları arasında dikkat çeken grupların başında fibulalar gelmektedir. Fibulalar, elbiselerin iki ucunu birleştirmek amacıyla kullanılan bir araçtır. Geç Tunç Çağı'nda Avrupa'da ortaya çıktığı kabul edilen fibulalar işlevsel özelliklerinin yanı sıra süs eşyası olarak da kullanılması sayesinde Akdeniz dünyasına ve Yakın Doğu'ya kadar geniş bir alanda karşımıza çıkmaktadır⁵. Arkeolojik bulgulara göre fibulalar sadece bir süs eşyası değil, aynı zamanda zenginlik göstergesi, dini inanç sembolü ve ölü hediyesi olarak De-

Fibula
(Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi)

mir Çağı'nda büyük bir popülerlik kazanmıştır.

Anadolu'da fibulayı yaygın olarak kullanan ilk toplumun Frigler olduğu kabul edilmektedir. Bu süs eşyası onların kültürel kimliğinin bir parçası olarak da görülmüştür. Khorsabad'da Assur Kralı II. Sargon Dönemi'ne ait bir kabartmada kralın ziyaretçileri arasında bulunan bir Frigli, belindeki fibulası ile tanınabilmektedir. İvriz'de bulunan ve MÖ 8.yüzyılın II. yarısına tarihlendirilen bir kaya kabartması üzerinde de bir Frig fibulası betimlenmiştir⁶.

Frig tipi fibulalar, Akdeniz'deki diğer fibulalardan formları ile ayrılır. Bu fibulalar yarım daire şeklinde bir gövde ile buna bir ucundan bağlanarak diğer ucundaki çengele kilitlenen bir iğneden oluşmaktadır. Formuna bağlı olarak ince veya kalın yapılabilen gövde kısmının farklı profil ve süslemeler ile bezeli olduğu örnekleri bulunmaktadır. Tek iğneli olanları yaygın olarak görülmesine karşın çift iğneli olanları da yapılmıştır⁷. İlk defa Blinkenberg tarafından "Anadolu Tipi" Tip XII olarak adlandırılan bu eserler daha sonra Muscarella ve Caner tarafından kapsamlı biçimde ele alınmıştır⁸.

Kazılardan ele geçen örnekler arasında en çok

*Dr. Öğr. Üyesi, Alptekin ORANSAY Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Eskişehir, email: saoransay@anadolu.edu.tr

1 Muscarella 1988, 177-186.

2 Conka 2006, 57.

3 Vassileva 2014, 230.

4 Vassileva 2012, 330.

5 Muscarella 2012, 17

6 Muscarella 2012, 174; Vassileva 2014, 221-224

7 Muscarella 1967, 12-13.

8 Blinkenberg 1926; Muscarella 1967; Caner 1983.

Fibula

(Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi)

bronzdan yapılanları ele geçmiş olan fibulaların altın, gümüş ve elektrumdan örnekleri de bulunmaktadır. Eserler, “Kayıp Balmumu” (Lost-Wax Technique) olarak da adlandırılan döküm tekniğinde tek veya iki parçalı kalıplar ile birden fazla parça halinde üretilmiştir. Fibulaların değişik form ve süslemeler ile yapılmasına olanak sağlayan bu yöntem ile aynı zamanda kırılan parçaların yenisi ile değiştirilerek kullanılmaya devam edilmesi de mümkün olmaktadır⁹.

Anadolu’da bulunan Demir Çağı fibulaları, sahip oldukları formlarına göre Blinkenberg’in Tip XII olarak adlandırdığı grup içinde 14 alt grupta sınıflandırılmıştır. Bu alt gruplardan bazıları yoğunluk bakımından en çok Frigya bölgesinde bulunmuş olup Frigler’e özgü olarak kabul edilmektedir. Frig fibulalarının en yoğun olarak bulundukları yerleşimlerin başında Gordion kenti gelmektedir. Gordion’da bu eserler, MÖ 8. yüzyılın II. yarısına tarihlendirilen Erken Frig Dönemi’nin sonundaki tahrip tabakasından başlayarak karşımıza çıkmaktadır¹⁰. Gordion dışında, Orta Batı Anadolu’da kazısı yapılan diğer Frig tümülüslerinde de çok sayıda

fibula ele geçmiştir. Bu eserlerin bulunduğu diğer bölgeler arasında Frigler’in ilişki içinde oldukları Ege adaları ile Yunanistan’da Delphi Apollon tapınağı gibi kutsal alanlar bulunmaktadır¹¹.

Frig fibulalarının bilinen en erken örnekleri arasında Gordion’daki W Tümülüsünden ele geçen Tip XII 3 ve 7A gelmektedir. MÖ 8. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen bu iki grubun ortak özellikleri oldukça sade bir forma sahip olmalarıdır. Yarım daire biçimindeki gövdeleri yassı veya kare kesitli olan bu tiplerin iki uçları dörtgen ve disk biçimindeki profiller ile süslenmiştir. İğnenin sabitlendiği kilit kısımları boynuz şeklindedir¹².

Gordion’da gerek yerleşim alanı gerekse tümülüslerden ele geçen fibulalar arasında en yoğun görülen tipler ise Tip XII, 9 ve 13’tür. Tip XII, Frig fibulaları içinde en uzunlu ömürlü olan formdur. Yarım daire şeklindeki gövdesinin üzerinde şekil ve büyüklük bakımından çeşitlilik gösteren kabartma silmelerden oluşan farklı düzenlemeler görülmektedir. En erken örnekleri, Gordion’daki en büyük tümülüs olan ve MÖ 740-730 yıllarına tarihlenen MM Tümülüsünden ele geçmiştir. Tip XII, 9 ise form bakımından yarım daire şeklindeki yassı gövdesi üzerindeki iri başlı, perçin benzeri kabartmaları ile diğerlerinden ayrılmaktadır¹³. MM Tümülüsünde 50 adet gibi çok sayıda ele geçen bu tipin Frigya dışında Ege Adaları, Yunanistan ana karası ve İtalya’da örnekleri ele geçmiştir. Bu formun bir örneği de İvriz’de bulunan kaya kabartmasının üzerinde görülebilmektedir¹⁴.

Süs eşyaları arasında dikkat çeken bir diğer grup ise kemerlerdir. Elbisenin vücudu sıkıca sarması amacıyla kullanılan kemerler aynı zamanda bir süs eşyası işlevi de görmektedir. Kemerler, fib parçası olarak kabul edilebilir. Gordion’da yerulalar gibi Frigler’in kültürel kimliklerinin birleşim alanı ve tümülüslerde yapılan kazılarda

11 Temizsoy 1993, 112; Muscarella 2007, 177.

12 Muscarella 1967, 15-19; Young 1981, 208-212; Muscarella 2007, 178.

13 Muscarella 1967, 19-24; Young 1981, 156-172; Muscarella 2007, 178.

14 Muscarella 2012, 174; Vassileva 2014, 221-224.

Bronz Eserler

(Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi)

iki farklı tipte kemer türüne ilişkin buluntular ele geçmiştir. Bunlardan ilki deriden yapılmış bir kemerin üzerini çepeçevre kaplayan dörtgen bronz plakalardan oluşmaktadır. Kemerin merkezi ise disk formu bir plaka ile süslenmiştir. Üstleri kabartma rozet ve çivi başı şeklindeki kabaralar ve pimler ile zenginleştirilmiş olan kemerler, Gordion’da W Tümülüsünde ölünün bel hizasında MM tümülüsünde ise batı duvarının dibinde yerde bulunmuştur¹⁵. İvriz’deki kaya kabartması üzerinde de bu kemerlerin benzeri olan ve üzerinde çivi başı şeklinde kabaralar bulunan kemerler betimlenmiştir¹⁶.

Frigler’e özgü olan ikinci form, deri bir kemerin üzerini kaplayan ve bel hizasını çepeçevre saran ince uzun bir bronz banttan oluşmaktadır. Bandın uzun olan iki kenarı boyunca deriye dikilebilmesi için açılmış küçük delikler yer almaktadır. Kemer bandının üzeri Frig kaya anıtlarında ve mobilyalarında görülenlere benzeyen kazıma süslemeler ile zenginleştirilmiştir. Bu formdaki kemerlerde toka kısmının Frig fibulalarında görülen şekle sahip olduğu görülmektedir. İlkine oranla biraz daha yaygın olan bu form, aynı zamanda daha uzun bir süre kullanılmıştır¹⁷.

Bronz Frig kemerleri Anadolu’da Gordion’daki

15 Vassileva 2012, 324; Vassileva 2013, 123; Young 1981, 147-148, 207-208.

16 Muscarella 2012, 174; Vassileva 2014, 221-224.

17 Vassileva 2012, 324; Vassileva 2013, 123.

bir örnek dışında en çok tümülüslerden ele geçen örnekleri ile bilinmektedir. Araştırmacılara göre ölü ritüellerinde kullanılan ve ölünün statüsüne işaret eden bir semboldür. Anadolu dışında bu kemerlerin ele geçtiği yerlerin başında Yunanistan’daki kutsal alanlar gelmektedir. Frig madenî eserleri üzerine kapsamlı çalışmalarıyla tanınan Maya Vassileva’ya göre Yunanistan’da, özellikle de tanrıça tapınaklarında bulunması, Anadolu’daki örneklerin Frig Ana Tanrıça kültüyle ilişkili olması ve muhtemelen geleneğin Yunanistan’a taşınarak uyarlanmış olmasının sonucudur¹⁸.

Friglerin bronz işçiliği konusundaki ustalıklarını gösteren bir başka önemli eser grubu ise kaplardır. Döküm ve dövme tekniklerinde üretilmiş olan kaplar arasında özellikle tümülüslerden ele geçen ve yüksek bir işçiliğe sahip olan kazan, sürahi ve kaseler dikkat çekmektedir. Tümülüslerde cenaze töreni sırasında düzenlenen ziyafet sırasında kullanıldıktan sonra mezar odasına bırakılan kaplar Frig bronz sanatının başta gelen örnekleri arasında sayılabilir. Kazanlar, Frig madenî eserleri arasında en etkileyici kap gruplarından birisidir. Dönemin lüks eserleri arasında sayılabilecek olan bu kaplar, aynı zamanda bir zenginlik ve sosyal statü göstergesi olarak kabul edilebilir. Frig bronz

Bronz Eserler

(Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi)

18 Vassileva 2012, 325.

Özellikle boğa ve Siren başlı apliklerin Urartu kazanlarında bulunan aplikler ile benzer olmaları, Frig kazanlarının kökeninin burada aranabileceğinin ileri sürülmesine neden olmuştur.

Bronz Kazan
(Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi)

kazanlarının büyük kısmı Gordion'daki tümülüslerinden ele geçmiştir. Mezar odalarında birden fazla sayıda bulunan bu kapların içindeki kalıntılar üzerinde yapılan incelemeler ile ölü ziyafeti sırasında içki ve yemek hazırlamak amacıyla kullanıldıkları anlaşılmıştır¹⁹. Küresel gövdeli, yassı veya yuvarlak tabanlı bir forma sahip olan kazanların farklı boyutlarda örnekleri bulunmaktadır. Tek başına durması mümkün olmayan bu kapların büyük boyutlu olanları, demirden yapılmış üç ayakların üzerine yerleştirilmiş, küçük olanlar ise apliklerin ucundaki taşıma amacıyla yapılmış hal-ka tutamaklarından asılarak kullanılmıştır²⁰.

Kazanların ağız kenarında, üç ile dört arasında değişen sayıda bulunan aplikler döküm tekniğinde ve üçgen veya T Formlu olarak yapılmıştır. Apliklerin üzerinde boğa başı ve siren gibi eklentiler bulunmaktadır. Boğa başı eklentili kazanlar Gordion'da W Tümülüsü ve MM Tümülüsü'nden ele geçmiştir. Boğa başlarının boynuzları kısadır ve uçlara doğru kıvrık durumdadır. Gözleri ise iç içe daireler şeklindedir.

19 McGovern 2000, 25-27.
20 Vassileva 2012, 312-314.

Bronz Kazan
(Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi)

Yakın Doğu sanatında tanrısal bir sembol olarak karşımıza çıkan boğaların benzeri olan örnekler Demir Çağı seramik kaplarında görülebilmektedir. Uçları siren gövdesi ile biten kazanların en güzel örnekleri ise MM Tümülüsü'nden ele geçmiştir²¹. Kuş gövdesi şeklindeki bir plakanın üzerinde yer alan sirenler, kolları iki yana doğru açılmış halde kazanın içine doğru bakmaktadır²². Frig kazanları arasında kuş başı şeklinde apliklere veya sade, süslemesiz T-formlu apliklere sahip olan örnekler de bulunmaktadır²³.

Frig kazanlarının bir diğer dikkat çekici grubu Elmalı'daki Bayındır Tümülüsü'nden ele geçen gümüşten yapılmış kazanlardır. Gordion örnekleri ile yaklaşık olarak aynı döneme ait olan iki kazandan birisi boğa başı apliği ile diğeri ise T-formlu bir aplik ile süslenmiştir²⁴.

Frig kazanları, Demir Çağı'nda Anadolu'da ve kuzey Suriye'de farklı yerleşimlerde benzerleri karşımıza çıkan bir gruptur. Kökeni üzerinde yürütülen tartışmalar günümüze kadar devam etmiştir. Özellikle boğa ve Siren başlı apliklerin Urartu kazanlarında bulunan aplikler ile benzer olmaları, Frig kazanlarının kökeninin burada aranabileceğinin ileri sürülmesine neden olmuştur. Bu süslemelerin aynı dönemdeki kuzey Suriye sanatında da benzerlerinin görülmesi, Urartu ve Frig maden sanatında bu bölgenin etkisi ile de açıklanabilmektedir²⁵.

Frig tümülüslerinde yemek ve içki hazırlarken kullanılmak üzere kazanların yanına bırakılmış kepeçler bulunmuştur. Geniş bir çanak ile uzun ve yassı saptan meydana gelmekte

olan bu eserler, ayrı parçalar halinde döküm ve dövme tekniklerinde üretildikten sonra birleştirilmiştir. Kepeçlerin sap kısımlarının üst bitimi bir kanca şeklinde bükülmüş olup uçları kuş başı şeklindeki bir süsleme ile sona ermektedir. Bu kepeçlerin benzerleri Demir Çağı'nda Anadolu'da ve Yakın Doğu'da karşımıza çıkmaktadır. Yakın Doğu'daki benzer kepeçlerde, kap ile çanak kısmının birleşim yerinde görülen hayvan figürlerinin yerini Frig örneklerinde kare veya yuvarlak formlu süslemeli bir plaka yer almak-

Bronz Kazan
(Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi)

tadır²⁶. MM Tümülüsü'nden ele geçmiş olan kepeçde bu kısımda bulunan sade ve süslemesiz olan plaka iki yana doğru taşkın bir forma sahiptir. P Tümülüsü'nde bulunan iki kepeçten bir tanesinde bu kısımda bulunan disk formlu plaka ajur tekniğinde süslenmiştir²⁷. Ancak W Tümülüsü'nden ele geçen kepeçde plakanın sapa bir hayvan başı

Bronz Kepeç
(T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı
Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi)

21 Young 1981, lev. 51-57.

22 Young 1981.

23 Vassileva 2012, 314.

24 Vassileva 2012, 314.

25 Young 1981, 219-223; Vassileva 2012, 314.

26 Young 1981, 228-229.

27 Young 1981, 13 (P Tümülüsü), 123 (MM Tümülüsü).

Yonca Ağızlı Testi
(Ankara Anadolu
Medeniyetleri Müzesi Arşivi)

eser olarak görülebilir²⁸. Bu eserlerin formu sonraki dönemlerde Doğu Akdeniz'de Yunanistan ve Roma formlarını da etkilemiştir.

Tümülüslerde bulunan madeni kapları arasında, Frig sanatında bronzdan yapılmış olanları nadiren görülen, yonca ağızlı bulunmaktadır. Bu kaplar Gordion'da yerleşim alanında genellikle seramik örnekleri ile bilinmektedir²⁹. İçecek ve su servisinde kullanılan sürahiler, bu nedenle ölü ziyafetinde önemli bir yer tutmuş olmalıdır.

Bronz testiler, tümülüslerin mezar odasında bir duvarın dibine düşmüş olarak bulunmuştur. Araştırmacılara göre kulplarından duvara çiviyle asılarak bırakılmış olan bu kaplar zamanla çivilerin çürümesi sonucu yere düşerek burada kalmıştır³⁰. Küresel gövdeli, düz veya yuvarlak dipli olan testilerin boyun kısmı dar, ağız kenarı ise dışa açık ve üç dilimlidir. Bu kaplar, Frig maden sanatında yapımı büyük ustalık gerektiren kaplardan birisidir. Gövdeleri, madeni plakanın dövülmesiyle üretilen testilerin boyun ve ağız kısımları döküm tekniğiyle şekillendirilmiştir. Gövdeden ağız kenarına uzanan tutamaklar ise ikişerli perçin çivileri ile bağlanmıştır.

28 Young 1981, 228-229.

29 Young 1981, 227.

30 Rose – Darbyshire 2016, 96.

ile bağlanması, Frig maden ustalarının Yakın Doğu sanatından gördükleri bazı süsleme öğelerini kendi yerel sanatları ile nasıl birleştirdiklerini gösteren güzel örneklerden birisidir. Bu örnekler, Yakın Doğu etkisi ile üretilmiş yerel bir

Gordion'daki MM Tümülüsü'nden ele geçen bir sürahi, omuz kısmındaki damla formu kabartmalar ve tutamak üzerindeki topuz süslemesi ile bu grubun en nitelikli örneklerindendir³¹.

Yapım teknikleri ile Frigler'in maden sanatındaki ustalığını gösteren yonca ağızlı testiler, Gordion'da daha çok MÖ 8. yüzyılın II. yarısı-7. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bu testi formunun ele geçtiği Alişar ve Boğazköy'de ise bu tarihten daha geç, olasılıkla MÖ 6. yüzyıla kadar kullanılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır³².

Frig yerleşimleri ve mezarlarında ele geçen kaplar arasında en sık görülenlerin başında kâseler gelmektedir. Dövme veya döküm tekniklerinde yapılan bu kaplar hem içecek hem de ritüel kabı olarak kullanılmıştır³³. Genel olarak yayvan ve sığ bir forma sahip olan Frig kâseleri arasında çok çeşitli formlarda örnekler bulunmaktadır. Bunların arasın-

Omphaloslu Kâse
(Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi)

da en yaygın görülen omphaloslu kâselerdir.

Kulpsuz ve kaidesiz, sığ bir çanak şeklindeki bu kâseler adını, ortalarında bulunan yarım-küre şeklindeki bir yumrudan (eski Yunan: Omphalos) almaktadır. Kap formunun antik çağdaki ismi bilinmemesine karşın, eski Yunancada bu forma verilen Phiale ismi, günümüzde halen bu eserle-

31 Young 1981, lev.62 MM44.

32 Young 1981, 227.

33 Özgen – Öztürk 1996, 32.

ri tanımlarken literatürde kullanılmaktadır.

Omphaloslu kâse formu, Mezopotamya'da MÖ 9.yüzyılın başlarında karşımıza çıkmaktadır. İlk örnekleri Assur sanatında görülen bu kâselerin madenin yanı sıra seramik ve camdan yapılmış örnekleri Yakın Doğu ve Yunanistan'da çeşitli merkezlerde bulunmuştur³⁴. Akhaemenid Krallığı Dönemi, bu kabın en popüler olduğu dönemdir³⁵. Anadolu'da Demir Çağı devletleri arasında Urartu ve Lidya maden sanatında da omphaloslu kâse formları görülmektedir. Ancak bölgede bu formu en yoğun olarak kullanılan devlet Frigler olmuştur. Frigler, kökeni Akhaemenidlerden bu formu geliştirerek kendilerine özgü bir kap haline getirmişlerdir³⁶.

Friglerin omphaloslu kâselerinin en yaygın görülen gruplarından birisi oldukça sade ve basit bir forma sahiptir. Bu gruptaki eserlerde omphalosun çevresinde bir veya birden fazla sayıda kabartma halka görülebilmektedir. Frig kâselerinin en bilinen örneklerinde ise omphalosun çevresinde kabartma olarak yapılmış palmet benzeri yapraklardan oluşan bir süsleme yer almaktadır. Yakın Doğu'ya özgü olan bu yaprak bezemesi Frigler tarafından yeniden tasarlanmıştır³⁷.

Omphalos'un çevresinin yaprak veya tomurcuklar ile süslendiği kâselerin en dikkati çeken örnekleri arasında Gordion'daki W Tümülüsü ve MM Tümülüsü'nden ele geçenler bulunmaktadır. Araştırmacılar, mezar odasının

34 Young 1981, 236; Belli 2004; Vassileva 2012, 322.

35 Strong 1966, 76-77.

36 Özgen – Öztürk 1996, 32.

37 Vassileva 2012, 320.

içinde yerde bulunan çok sayıdaki kâsenin cenaze töreni sırasında buraya yerleştirilmiş ahşap bir masanın üzerinde durduğunu ve zamanla masanın çürümesi ile yere düşmüş olduğunu gösteren izler bulmuştur. W Tümülüsü'nden ele geçen erken döneme ait kâselerin çam kozalağına benzeyen bir formu vardır. MM Tümülüsü'nde kazılar sırasında bulunan 98 kâseden 54'ünde ise taş yapraklarından oluşan kompozisyon dikkati çekmektedir³⁸. Bu kompozisyon MÖ 8-7. yüzyıllara tarihlenen Elmalı'daki Bayındır D Tümülüsü'nden ve daha geç dönemlere ait olan diğer tümülüslerden ele geçen çeşitli kâselerde de karşımıza çıkmaktadır³⁹.

Makara Kulplu Kâse
(Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi)

Friglerden sonra Batı Anadolu'da Lidya tümülüslerinden ele geçen ve Lidya işi olarak tanımlanabilecek omphaloslu kâseler, bu formun Friglerden sonra da devam ettiğini göstermektedir⁴⁰. Bu formu, MÖ 7. yüzyılda Lidyalılar yoluyla Yunanistan'a kadar ulaştırmış ve orada da yayılmıştır.

Frig kâseleri arasında dikkati çeken bir diğer grup ise makara kulplu olanlardır. Dövme tekniğinde yapılan bu kâselerin dış yüzünde ağız kenarı boyunca uzanan çubuk şeklinde bir bant ile ortasından at nalı formunda kulpların geçtiği makara şeklinde aplikler yer almaktadır. Frig maden sanatında MÖ 8. yüzyılın II. yarısında görülen bu kâse formunun en bilinen örnekleri Gordion'da MM Tümülüsü'nden ele geçmiştir⁴¹. Kulpları ile birlikte ve sağlam durumda olan bu kâselerin

38 Young 1981, 131-147 (MM Tümülüsü), 203-207 (W Tümülüsü).

39 Vassileva 2012, 321.

40 Özgen – Öztürk 1996, 61.

41 Young 1981, lev.65-67.

Süzgeçli Kesik Gaga Ağızlı
Testi
(Ankara Anadolu
Medeniyetleri Müzesi Arşivi)

Bu döneme ait önemli örneklerden birisi Ephesos'ta bulunan ve sol elinde makara kulp-
lu bir kap tutan fildişi rahibe heykelciğidir⁴³.

Gordion'daki tümülüslerde Frig bronz kaselerinin daha farklı formlarına ilişkin çe-
şitli örnekler de bulunmuştur. Bunların bir
tanesi MM Tümülüsü'nden bulunan, yatay
kulplu ve akıtacaklı olan iki kâseden oluşan

Kulplu Bronz Kâse
(Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi)

42 Vassileva 2012, 319.

43 Akurgal 1955, 82.

bazılarında ağız kenarındaki bantın üzerine yapıştırılan bal-
mumu parçası üzerine kazı-
mayla yapılmış Frigce yazıtlar
bulunmaktadır⁴².

Makara kulp-
lu kâseler Frig
örneklerinin
yanı sıra Batı
Anadolu ve Yu-
nanistan'da MÖ
6. yüzyılın I.
yarısına kadar
görülmemektedir.

gruptur. Akıtacak kısmın önünde bulunan
süzgeç ile bira gibi arpadan yapılmış içecek-
leri süzebilen bu kâseler, Gordion'da bulu-
nan seramikten yapılmış süzgeçli kaplar ile
işlev bakımından benzerlik göstermektedir⁴⁴.

Aynı tümülüste ele geçen bir diğer kâse
formunun ise ağız kenarının yanından yukarı-
ya doğru yükselen iki yatay kulbu bulunmakta-
dır⁴⁵. Kulpları sayesinde iki elle tutulabilen bu
kaplar, omphaloslu kâselere oranla daha faz-
la içecek konulabilecek bir hacme sahiptir⁴⁶.

Sonuç olarak Demir Çağı Anadolu
uygarlıkları arasında karşımıza çıkan Friglerin
günümüze ulaşan kalıntıları arasında bronz-
dan yapılan ve yüksek bir kalite gösteren eser-
lerinin önemli bir yeri olduğu görülmektedir.
Frigler bu eserlerde Yakın Doğu sanatının etki-
lerini, kendilerine özgü form ve süsleme özel-
likleri ile birleştirmiştir. Etkilerini Lidya, Batı
Anadolu ve Yunanistan'daki maden sanatında
gördüğümüz bu eserler, Anadolu arkeoloji-
sinde Friglerin bronz sanatındaki ustalıkları-
nı ve yetkinliklerini yansıtan önemli eserlerdir.

Kaynakça

Akurgal 1955 E. Akurgal, *Frigische Kunst*,
Ankara, TTK Basımevi (1955).

Belli 2004 O. Belli, *Anadolu'da Kalay ve
Bronzun Tarihçesi*, Pera Müeesi Yayınları,
İstanbul, (2004).

Blinkenberg 1926 C. Blinkenberg, *Lindiaka
5: Fibules Grecques et Orientales*, København
Publisher, Paris (1926).

Caner 1983 E. Caner, *Fibeln in Anatolien I
(Prähistorische Bronzefunde XIV, 8)*, Beck,
München, (1983).

44 Rose – Darbyshire 2016, 94.

45 Young 1981, 123-125.

46 Rose – Darbyshire 2016, 92.

Conka 2006 S. Conka, "Ekonomi – Metal, Ti-
caret" eds. H. Sağlamtimur-M. Bezdhan *Arkeo-
atlas 5*, İstanbul, 56-57.

McGovern 2000 P. McGovern, "The Funerary
Banquet of King Midas", *Expedition 42*, 1,
Philadelphia, 2000, 21-29.

Muscarella 1967 O.W. Muscarella, "Frigian
Fibulae from Gordion" *Quaritch Ltd.*, London,
(1967).

Muscarella 1988 O.W. Muscarella, "The Ba-
ckground to the Frigian Bronze Industry" ed.
J. Curtis *Bronzeworking Centres of Western
Asia c.1000-539 BC*, London and New York,
1988, 177-192.

Muscarella 2007 O.W. Muscarella, "Frig
Fibulaları" eds. HS-TT Sivas Friglerin Gizemli
Uygarlığı, İstanbul, 2007, 173-179.

Özgen – Öztürk 1996 İ. Özgen– J. Öztürk,
"Heritage Recovered The Lydian Treasure",
Ankara (1996).

Rose-Darbyshire 2016 B.C. Rose – G. Darby-
shire, "The Golden Age of King Midas: Exhi-
bition Catalogue", University of Pennsylvania,
Philadelphia, (2016).

Strong 1966 D.E. Strong, "Greek and Roman
Gold and Silver Plate", Cornell University
Press, New York (1966).

Temizsoy 1993 İ. Temizsoy, "Mamaderesi
Tümülüsü Kazısı Küçük Buluntular", *Anadolu
Medeniyetleri Müzesi 1992 Yıllığı*, 1993, 110-
137.

Vassileva 2012 M. Vassileva, "Frig Tunç İşle-
meciliği", eds. HS-TT Sivas Frigler: Midas'ın
Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde, İstanbul,
2012, 310-334.

Vassileva 2013 M. Vassileva, "Early Bronze
Fibulae and Belts from the Gordion Citadel
Mound", ed. Brian Rose *The Archaeology of
Frigian Gordion, Royal City of Midas: Gor-
dion Special Studies 7*, Pennsylvania, 2013,
111-126.

Vassileva 2014 M. Vassileva, "Frigian Bronzes
in the Greek World: Globalization Through
Cult?" ed M.J. Keller *Melammu: The Ancient
World in an Age of Globalization 7*, Berlin,
2014, 217-234.

Young 1981 R.S. Young, "Three Great Early
Tumuli, The Gordion Excavations Final Re-
ports", *University of Pennsylvania, Philadelphia*,
(1981).

İnsana dair yapılan araştırmalarda inanç doğrultusunda simgeler kullanıp süs amaçlı ve çeşitli nedenlerle takı malzemesi sayılabilecek herhangi bir nesneyi insanların üzerinde taşıdıkları bilinmektedir. Antik Dönem takıları o dönemin insanının inançları, bilgi düzeyleri, becerileri, gündelik yaşamları, kültürü, dili ve sanat anlayışları gibi önemli veriler sağlamaktadır.

1. Antik Çağ'da Takı ve Aksesuar Kullanımı

İnsana dair yapılan araştırmalarda inanç doğrultusunda simgeler kullanıp süs amaçlı ve çeşitli nedenlerle takı malzemesi sayılabilecek herhangi bir nesneyi insanların üzerinde taşıdıkları bilinmektedir. Antik Dönem takıları o dönemin insanının inançları, bilgi düzeyleri,

becerileri, gündelik yaşamları, kültürü, dili ve sanat anlayışları gibi önemli veriler sağlamaktadır.

Takı ve aksesuarlara ait bulgulara günümüzden 30 bin yıl öncesine üst Paleolitik Dönem'de mağara duvar resimlerinde, küçük kadın heykellerinde ve o dönem insanların korunma ya da büyü amaçlı kullandıkları takılarda görülmektedir¹. Bu dönemde insanlar doğada bulunan kemik, hayvan dişleri, deniz ve kara hayvanlarının kabukları, çeşitli taşları toplayıp kolyeler yaparak ilk takı örneklerini oluşturmuşlardır². Devamında madenin

1 Sokullu 2003, 28; Çay 2019, 2.

2 Demirtaş 1996, 3; Çay 2019, 2.

Büyü, korunma, inanç, asalet, gösteriş, süs ve beğenilme amacıyla insanların kendi bedenlerini boyamaları baş, kulak, burun, dudak, boyun, gövde, kol, parmak, bel ve ayak bileği gibi vücudun bazı bölümlerinin takılarla süslenmesi, farklı kültürlerde, farklı şekillerde görülmektedir. Antik Dönem takıları içerisinde, giyinmeye bağlı bir ihtiyaç sonucunda ortaya çıkan fibulalar da önemli bir yer tutmaktadır.

2. Fibulaların Kullanım Amacı ve Gelişimi

Latince bir kelime olan “fibula” genellikle iki ucu birbirine tutturma ya da ilikleme yarayan iğne, broş, kopça veya toka gibi objelere verilen ortak addır⁸. Değişik kullanım amaçlarının yanı sıra bazı takıların işlevsel açıdan yararlı olduğu için de kullanıldıkları görülmektedir. Çalışmamızın konusu olan ve modern çengelli iğnelerin atası fibulalar, iki parça kumaşı, özellikle de pelerin ve örtüleri tutarak rahat kullanımasını sağlamış olması nedeniyle hem işlevsel olarak hem de süslenmek için bir araç olarak kullanım görmüştür. Zamanla gelişen fibulalar kültürler arası farklılıklar göstermiş olup, değişik formlarda günümüze kadar gelmiştir. Fibulaların ortaya çıkışı giyinmeye bağlı bir ihtiyaç sonucunda olsa da farklı amaçlarla da kullanılmış olabileceklerine ilişkin bilgiler bulunmaktadır⁹. Antik Çağ tıp uygulamalarında, dönemin yazılı kaynaklarına göre fibulanın kullanıldığına yönelik görüşler bulunmakta, ancak kastedilen fibulanın “basit fibulalar” olarak ifade edilen topuzlu iğneler olduğu düşünülmektedir¹⁰. Dini inanç, zenginlik sembolü ve ölü hediyesi olarak mezarlarda ve adak olarak da tapınaklarda kullanılmıştır¹¹. Aynı zamanda taşıdıkları sembolik anlamlardan bazen kadınların bekar veya evli olduklarını, bazen de erkeklerin savaşçı farklılıklarını gösteren statütyü de ifade etmektedirler¹².

3 Çay 2019, 2.

4 Çay 2019, 2; Dokumacı 2012, 10.

5 Çay 2019, 3; Dokumacı 2012, 10.

6 Çay 2019, 3.

8 Çil 2021, 1.

9 Erdan 2017, 52.

10 Erdan 2017, 52.

11 Erdoğan 2007, 62.

12 Çay 2019, 14.

Dini inanç, zenginlik sembolü ve ölü hediyesi olarak mezarlarda ve adak olarak da tapınaklarda kullanılmıştır. Aynı zamanda taşıdıkları sembolik anlamlardan bazen kadınların bekar veya evli olduklarını, bazen de erkeklerin savaşçı farklılıklarını gösteren statütüyü de ifade etmektedirler.

Antik Dönem'in vazgeçilmez takılarından biri olan fibulalar temel olarak bir gövde bu gövdeye bağlı kollar, üzerine iğnenin bağlandığı zemberek ve iğnenin yerleştirildiği kancadan oluşmakta, gövdenin kolları zembereğe ve kancaya silmeler aracılığı ile bağlanmaktadır. Bazı fibulalarda gövde üzerindeki silmeler, torus ve abakustan oluşmaktadır. Silmelerin fibulaların iki kolunda simetrik olarak kullanılması Frig fibulalarının genel özelliklerindendir¹³. Erken dönemlerde düz iğnelerin yalnızca baş kısmı dekore edilirken, fibulaları süsleme imkanları boyutları ve mevcut bölümleri sayesinde artmış, bu sayede farklı kültürler, farklı fibula tasarımları ile kendilerine özgü türler ortaya koymuşlardır¹⁴. Fibulalar ilk kez MÖ 2. binden beri (Orta Miken Devri) kullanılmaktadır. Orta Miken Dönemi'nde Avrupa'da ve Akdeniz Havzası'nda kullanıldıkları, bu dönem sona ermeden Kıbrıs ve Ortadoğu'ya ulaştıkları bilinmektedir¹⁵. Fibulaların Yakınoğu örnekleri ile MÖ 13-12. yüzyıllarda karşılaşmakta ve bunların Ege ve Doğu Avrupa örnekleri ile benzerlik gösterdikleri bilinmektedir¹⁶. En çok ve yaygın olarak kullanıldığı dönem Demir Çağı'dır¹⁷. Özellikle Kıta Yunanistan, Adalar, İtalya ve Doğu Ege'de MÖ 8. ve 6. yy. arasında, Geç Geometrik ve Erken Arkaik Dönemlerde kullanımı yaygınlaşmaktadır. Fibulaların kullanımı Ege Adaları, Kıbrıs, Kuzey Suriye, Frigya, Urartu ve Avrasya bozkırlarına kadar oldukça geniş bir coğrafyaya uzan-

maktadır¹⁸. Frigler, Anadolu'da fibulayı yaygın olarak kullanmış olan ilk kavimdir¹⁹. Fibulalar Mezapotamya, Miken, Frig, Lidya, Eski Yunan, Pers, Kelt, Bizans ve Romalılar tarafından kullanılmışlar, Geç Roma Dönemi'nde toka ve broşların yaygınlaşmasıyla kullanımları azalmıştır²⁰. Tipolojik olarak ele alındığında ilk olarak Danimarkalı araştırmacı ve akademisyen Blinkenberg tarafından incelenip tanımlanan fibulalar coğrafi ve biçimsel olarak 16 gruba ayrılmıştır (Blinkenberg 1926)²¹. Daha sonra Muscarella (Muscarella 1967) ve Caner'in (Caner 1983) çalışmaları gelmektedir. Muscarella, Gordion'da tespit edilen ve Blinkenberg tarafından XII. gruba dahil edilen fibulalarla ilgili hazırlamış olduğu çalışmada bu grubun doğrudan Frig yerel üretimi olduğunu belirtir. XII. gruba dahil edilen Frig tipi fibulalar tipolojik açıdan farklı alt gruplarda incelenmektedir. 2, 2A, 2B, 3, 4, 5, 7, 7A, 9, 11, 13, 13A, 14 ve 14A tüm Anadolu fibulalarını kapsayan Tip XII'nin, Frig üretimi olanlarını temsil eden alt gruplardır. Fibulaların çoğu yay ile birlikte dökülmüş ve diğer Frig eserlerinden de bilinen bezeklerle süslüdür²².

3. Fibulaların Üretim Teknikleri:

Fibulaların üretim tekniklerini incelediğimizde, metalin insanlar tarafından işlenmeye başlandığı ilk dönemlerden beri bilinen birtakım temel yapım ve süsleme tekniklerinin üretildikleri şartlara bağlı olarak bazı farklılıklar gösterse de genel olarak tüm toplum ve kültürlerde birbirine benzer olarak geliştikleri görülmektedir.

20 Çay 2019, 15-16.
21 Erdan 2017, 53.
22 Erdan 2017, 53.

Anadolu'da fibulayı ilk kez kullananlar Frigler olup, Demir Çağı'nda Anadolu'da en önemli fibula üretimi Frigler tarafından yapılmıştır

Antik Dönem'de takıların yapımında dövme tekniği, mühür baskı tekniği, kalıp tekniği, döküm tekniği, granülasyon, kazıma tekniği, kesme tekniği ve telkâri tekniği kullanılmıştır. Fibula yapımında kullanılan maden çoğunlukla bronz olduğundan, ağırlıklı olarak döküm tekniği kullanılmıştır. Kazıma ve oyma teknikleri de hemen hemen bütün fibulalarda görülmektedir²³.

3.1. Dövme Tekniği:

Bu teknikte işlenecek olan metal ısıtılıp, tahta kurşun veya zift gibi esnek bir zemin üzerinde çekiç vb. aletler tarafından dövülerek metal levhanın yüzeyi kabartma desenlerle süslenerek istenilen forma getirilir. Bu yöntem ile oluşturulan en kolay bezemeler çizgi ve nokta bezemeleridir. Bu teknikte kalemle çekiçleme, modeli çekiçleme (damgalama), erkek modelle çekiçleme ve dişi modele çekiçleme olmak üzere dört farklı uygulama tekniği vardır²⁴.

3.2. Mühür Baskı (Stampa) Tekniği:

Bu teknik dövme tekniğinin farklı bir şekli olup, ana motifler ve dekoratif detaylar için kullanılmaktadır. Kullanılacak olan motif kalın bir metal parçanın üstüne oyularak işlenir arkasından aynı motif başka bir metal parça üzerine kabartma olarak işlenir. Bu iki kalıp arasına yerleştirilen levha ezilerek modelin formuna girmesi sağlanır²⁵.

3.3. Kalıp Tekniği:

Bu teknikte küresel boncuklar metal levhaya, küresel yüzeye sahip bir tokmakla vurularak şekil oluşturulur. Vurularak şekillendirme işlemi birden fazla tekrarlanarak uygulanmaktadır. Sürekli tekrarlanan motifler için ideal bir tekniktir²⁶.

23 Çay 2019, 9.
24 Çay 2019, 9.
25 Çay 2019, 9.
26 Çay 2019, 9.

3.4. Döküm Tekniği:

Döküm tekniği potalarda eritilmiş ham maddenin üretilmek istenen malzemenin formuna göre hazırlanan kalıplara dökülerek dondurma işlemidir. Bu tekniğin uygulanması için eriyik hale getirilen metalin içine döküldüğü ve üretilmek istenen eserin formunda bir kalıp gerekmektedir. Kalıplar kil, kum, taş ve metalden yapılmışlardır. MÖ 3. binyıldan itibaren öncelikle bronz olmak üzere metal eserlerin üretiminde çoğunlukla döküm tekniği kullanılmıştır. Bu teknikte üretilecek eserin formuna bağlı olarak iki parçalı açık döküm veya kapalı döküm tekniği kullanılmıştır. Açık döküm potada eritilen madenlerin istenilen şekil ve ölçülerde hazırlanan taş ya da kil kalıplara dökülerek dondurulması yöntemidir. Kapalı döküm ise daha çok işlem ve detaylı işçilik gerektiren eserlerin üretimlerinde kullanılmış olan bir yöntemdir²⁷.

Gövdesi oval veya yuvarlak kesitli olan fibulaların kapalı kalıplarda yapıldığı düşünülmekte ve bir veya iki parçadan oluşmaktadır. Gövde kesitleri kare, dikdörtgen veya "D" şeklinde olan fibulalar tekli açık kalıpla dökülmüşlerdir. Açık kalıpla yapılan fibulalardaki silmelerin arka yüzü düz olmaktadır. Genellikle gövdeleri ve iğneleri farklı kalıplara dökülerek üretilen fibulaların boncuklu olanları da, boncuklarının ayrı kalıplarda üretildikten sonra gövdeye çiviler aracılığıyla aplat edilmişlerdir²⁸.

3.5. Taneleme (Granülasyon) Tekniği:

Altın veya gümüşten yapılan çok küçük küre şeklinde toparın süsleme amaçlı olarak takı yüzeyine bitişik olarak yerleştirilmesi tekniğidir²⁹.

27 Çil 2021, 35-36.
28 Çay 2019, 8.
29 Çil 2021, 39.

13 Çay 2019, 12.
14 Tekocak 2012, 27.
15Erdoğan 2007,62.
16 Erdan 2017, 52-53.
17Erdoğan 2007,62.
18 Çay 2019, 15.
19Erdoğan 2007, 62.

Friglerde mezarlara bırakılan ölü hediyelerinin zenginliği, ölü gömme geleneklerinin en önemli özelliklerinden biridir. Ölü hediyeleri hem tarihlemeye yardımcı olması bakımından hem de kullanıldığı dönemin sanatının nasıl bir aşamaya geldiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

3.7. Kesme Tekniği:

Metal parçanın motifin şekline göre kesilerek şekillendirilmesidir. Bu teknikte delerek de biçimlendirme yapılmaktadır³¹.

3.8. Telkari Tekniği:

Altın ve gümüş levhanın kesilerek işlenmesi neticesinde elde edilen tellerin eser üzerinde birbirlerine birleştirilmesiyle yapılan dekoratif bezemeler yapma işlemidir³².

4. Friglerde Fibulalar

MÖ 1200 yıllarından itibaren Balkanlar'dan Trakya ve Boğazlar üzerinden dalgalar halinde Anadolu'ya giren Trak kökenli Frigler, MÖ 9. yüzyılın başlarından MÖ 7. yüzyılın başlarına kadar güçlü bir krallık olarak Anadolu'nun MÖ 1. binyıl tarihine iz bırakmıştır³³.

Anadolu'da fibulayı ilk kez kullananlar Frigler olup Demir Çağı'nda Anadolu'da en önemli fibula üretimi Frigler tarafından yapılmıştır³⁴. Başkent Gordion faal bir üretim merkezi olmakla birlikte burada çok sayıda ithal fibulalar da bulunmuştur³⁵. Fibula denince ilk akla gelen Frig Uygarlığı olduğu için Friglerin simgesi haline gelmiştir. Frig fibulalarını gören diğer topluluklar da kendi kültürlerini yansıtan, kendilerine özgü fibulalar yapmaya başlamışlardır. Frig fibulalarının en önemli özelliği kancaların diğer fibulalardan kolayca ayırt edilebilecek biçimde belirgin olmasıdır³⁶.

Friglerde mezarlara bırakılan ölü he-

diyelerinin zenginliği, ölü gömme geleneklerinin en önemli özelliklerinden biridir. Ölü hediyeleri hem tarihlemeye yardımcı olması bakımından hem de kullanıldığı dönemin sanatının nasıl bir aşamaya geldiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir³⁷. Friglerde tümülüsle bırakılan ölü hediyeleri arasında önemli yer tutan fibulalar, Frig tümülüslerinde oda mezarlarda ve kent kazılarında en çok rastlanan ve Frig madenciliğinin dış pazarlarda alıcı bulan madeni eşya grubu içerisinde yer almaktadır³⁸. Çoğunlukla bronzdan üretilen fibulaların, değerli madenlerden üretilmiş olanları az olup Gordion kent merkezinde ele geçen altın, gümüş ve elektron olanlar ünik örneklerdir³⁹.

Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi

Eskişehir il ve ilçelerden toplanan taşınır kültür varlıkları ile 1945 yılında Eskişehir Alaeddin Camii'nde bir depo müze oluşturulmuştur. 1966 yılında Odunpazarı semtinde bulunan Kurşunlu Camii Külliyesinde Eskişehir Müze Müdürlüğü resmen kurulmuş, teşhir ve hizmete açılmıştır. 1974 yılında Akarbaşı Mahallesi, Atatürk Bulvarı'nda yapılan yeni binasında çalışmalarını sürdürmüştür. Müze binasının yetersiz kalması, günümüz şartlarına uygun modern bir müze ihtiyacı ile 2001 yılında ziyarete kapatılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile ETİ Şirketler Grubu Yönetim Kurulu arasında 28.02.2007 tarihinde imzalanan protokol gereği müze inşaatı sponsorluğu ETİ Şirketler Grubu tarafından üstlenilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığınca, Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi projesinden teşhirine kadar

Türkiye'de özel sektör tarafından hayata geçirilen ilk müze olarak nitelendirilmektedir. 2010 yılında Müze inşaatı tamamlanarak İdari bina hizmete girmiştir. Yaklaşık 1300 m²lik alana kurulan yeni müze binasının üç blok halinde 4000 m²lik kullanım alanı bulunmaktadır.

28 Mayıs 2011 tarihinde Cumhurbaşkanımız tarafından resmen ziyarete açılan Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi satın alma, bağış ve müsadere yoluyla gelen eserler ile ağırlıklı olarak Eskişehir'de gerçekleştirilen kazı ve yüzey araştırmaları sonucu ele geçen eserlerden oluşan zengin bir koleksiyona sahiptir.

Müze teşhirinde yoğunluk olarak Dorylion (Şarhöyük Eskişehir-Tepebaşı), Pessinus (Sivrihisar-Ballıhisar), Han Yeraltı Şehri, Han Yazılıkaya, Keçiçayırı (Seyitgazi-Bardakçı), Çavlum Eski Hitit Nekropolü (Odunpazarı-Çavlum), Demircihöyük (Çukurhisar-Tepebaşı), Karacahisar (Odunpazarı-Karacaşehir), Küllüoba (Seyitgazi-Yenikent) gibi arkeolojik alanlarda yapılan bilimsel arkeolojik kazıların önemli buluntuları kronolojik olarak sergilenmektedir. Sergilenen eserler arasında Neolitik, Kalkolitik, Tunç, Hitit, Frig, Helenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerine tarihlenen mermer heykel ve heykelcikler, mimari parçalar, lahitler, steller, pişmiş toprak günlük kullanım kapları, idoller, cam kaplar ve boncuklar, metal kap ve silahlar, takılar, sikeler ... vb. çok çeşitli eserler bulunmaktadır.

Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi Frig Dönemi Fibulaları

Eskişehir Müze Müdürlüğü koleksiyonunda bulunan fibulalar müzenin metal eser koleksiyonu içerisinde en dikkat çeken eserlerindendir.

Çalışmamızda Eskişehir Müze Müdürlüğü koleksiyonunda bulunan fibulalardan yalnızca on beş adet fibula değerlendirilmiştir. Çalışmaya dahil edilen on beş fibuladan on üç tanesi Afyon Müze Müdürlüğünden devir yoluyla iki tanesi de vatandaşlar tarafından teslim edilerek müzeye kazandırılmıştır. Afyon Müze

Müdürlüğünden devir yolu ile gelen fibulaların tümü Frigler için önemli bir dini merkez olan Yazılıkaya (Midas Kenti) kökenli olması açısından önemlidir. Bu eserlerden sekiz tanesi 1966 yılında Yazılıkaya köyü sakinleri tarafından Afyon Müze Müdürlüğüne teslim edilmiştir. Diğer üç tanesi Halet Çambel, iki tanesi ise Mualla Eyüboğlu'nun kazı yaptığı alandan elde edilmiş olması nedeni ile ayrı önem taşır. Ele alınan fibulalar için ayrıca bir tipolojiye gidilmemiş Blinkenberg'in yaptığı tipoloji ekseninde gruplandırma yapılmıştır. Tamamı bronz ve döküm tekniği ile üretilmiş olan fibulalar Blinkenberg'in sınıflandırdığı Tip XII Anadolu tipi Frig fibulaları olarak adlandırılan tiptedir⁴⁰. Çalışmamıza konu olan Anadolu Frig tipi fibulalarından iki tanesi ilk olarak Blinkenberg'in yaptığı fibula tipolojilerinden Tip XII-7A (fig. 1 a-b, fig. 2 a-b) beş tanesi Tip XII-9 (fig. 3 a-b, fig. 4 a-b, fig. 5 a-b, fig. 6 a-b, fig. 7 a-b), altı tanesi Tip XII-13 (fig. 8 a-b, fig. 9 a-b, fig. 10 a-b, fig. 11 a-b, fig. 12 a-b, fig. 13 a-b) ve bir tanesi Tip XII-14 (fig. 15 a-b) bir tanesi de Tip XII-14 A (fig. 14 a-b) grubuna girmektedir. Çalışmamıza konu olan fibulalardan A.4-18 (fig. 1 a-b) ve A.5-18 (fig. 2 a-b) Tip XII 7A grubuna, A.2-18 (fig. 3 a-b), A.7-18 (fig. 4 a-b), A.12-18 (fig. 5 a-b), A.14-18 (fig. 6 a-b) ve A.215-75 (fig. 7 a-b) Tip XII-9 grubuna, A.1-18 (fig. 8 a-b), A.3-18 (fig. 9 a-b), A.6-18 (fig. 10 a-b), A.10-18 (fig. 11 a-b), A.11-18 (fig. 12 a-b), A.13-18 (fig. 13 a-b) Tip XII-13 grubuna, A.8-18 (fig. 14 a-b) Tip XII 14A, A.93-92 (fig. 15 a-b) envanter numaralı fibula ise Tip XII 14 grubuna dahil edilmiştir. Tip XII-9 (fig. 3 a-b, fig. 4 a-b, fig. 5 a-b, fig. 6 a-b, fig. 7 a-b) grubuna ait olan fibulalar "Boncuklu Fibula" olarak adlandırılmışlardır⁴¹.

Değerlendirmeye aldığımız fibulaların başta Gordion'da ele geçen örnekler olmak üzere Aydın, Akşehir, Tire, Kocaeli ve Afyonkarahisar Müzesi envanterinde kayıtlı benzerleri ile karşılaştırıldığında MÖ 8-7. yy.a tarihlendirilmiştir.

40 Blinkenberg 1926; 204-207.

41 Blinkenberg 1926; 214.

30 Çil 2021, 40.31 Çay 2019, 11.

32 Çil 2021, 40.

33 Sivas ve Tüfekçi-Sivas 2009, 14.

34 Erdan 2017, 53.

35 Erdan 2017, 53.

36 Erdoğan 2007, 62.

37 Erdoğan 2007, 54.

38 Erdoğan 2007, 62; Erdan 2017, 53.

39 Erdan 2017, 53.

Figür: 1 a-b

Envanter No: A.4-18

Kazı Envanter No: 6624

Eserin Adı ve Maddesi: Fibula- Bronz

Bulunduğu Yer: Han, Yazılıkaya Mezarlıklarından

Çağı/Dönemi: MÖ 8-7. yy.

Ölçüsü: Yükseklik: 5,9 cm Genişlik: 7,5 cm

İki Uç Arası: 5,8 cm Gövde Kalınlığı: 0,7 cm

Müze Geliş Tarihi: 18.04.2011

Müze Geliş Şekli: Afyon Müze Müdürlüğünden Devir

Eserin Tanımı: Dikdörtgen kesitli at nalı formunda gövdelidir. Gövde ile ayaklar arasında geçiş yaklaşık kare formunda bir çerçeve ile sağlanmıştır. Her iki ayak ortası keskin bir disk biçiminde kabartma ile ayrılmış çift konik biçimlidir. İğne plakası ile ayak arasındaki geçiş kalın bir halka ile sağlanmakta olup plakanın alt tarafta yer alan kenarların iki ucu dışa ve yana çekik yan kenarları ise dikey derin olukludur. Diğer tarafta zemberek ile ayak arasındaki geçiş kademeli olarak küçülen iki kalın halka ile sağlanmaktadır. Açık kalıba döküm tekniği ile yapılmıştır. Sağ yönlüdür. Sağlamdır.

Benzerleri: Musceralla 1967 Plate V, 23-28, Plate VI, 29; Caner 1983 Tafel 13, 185; Kalaycıoğlu 1988, 66 Res.1 A-B, Engin 2016, Env. No: E.1118, Erdan 2020, Fig. 6-16, Fig.6-17, Fig. 6-19.

Fig. :1 a-b

Figür: 2 a-b

Envanter No: A.5-18

Kazı Envanter No: 1117

Eserin Adı ve Maddesi: Fibula- Bronz

Bulunduğu Yer: Han, Yazılıkaya Mezarlıklarından

Çağı/Dönemi: MÖ 7. yy.

Ölçüsü: Yükseklik: 5,8 cm Genişlik: 7,2 cm

İki Uç Arası: 5 cm Gövde Kalınlığı: 0,5 cm

Müze Geliş Tarihi: 18.04.2011

Müze Geliş Şekli: Afyon Müze Müdürlüğünden Devir

Eserin Tanımı: Dikdörtgen kesitli at nalı formunda gövdelidir. Gövde ile ayaklar arasında geçiş yaklaşık kare formunda bir çerçeve ile sağlanmıştır. Her iki ayak ortada kenarları düzleştirilmiş üzeri kazıma çentik bezemeli kalın disk kabartma ile ayrılmıştır. Ayaklar ile iğne plakası ve zemberek arasındaki geçiş, kalın yaklaşık kare formunda üzeri kazıma çentik bezemeli çerçeveler ile sağlanmaktadır. İğne plakasının bulunduğu taraftaki gövde ile ayak arasındaki çerçevenin kazıma çentik bezemeleri alt ve üstte birer silme ile ayak ile plakanın arasındaki çerçevenin kazıma çentik bezemesi ise üst kısımda bir silme ile sınırlandırılmıştır. İğne plakasının alt kenarlarının iki ucu dışa ve yana çekik, yan kenarları ise dikey derin oluk bezemelidir. Kazıma çentik bezemeler sadece üst tarafta tasvir edilmiştir. Diğer tarafta zemberek ile ayak arasındaki geçiş ise asimetrik köşeli konik bir bölüm ile sağlanmaktadır. Açık kalıba döküm tekniği ile yapılmıştır. Sağ yönlüdür. İğne helezon kısmının bittiği yerden kırık ve eksiktir.

Benzerleri: Musceralla 1967, Plate V, 23-28, Plate VI, 29; Kalaycıoğlu 1988, 66, Res.:1 A-B, Engin 2016, Env. No: E.1118; Erdan 2020, Fig. 6-16, Fig.6-17, Fig. 6-19.

Fig. :2 a-b

Figür: 3 a-b

Envanter No: A.2-18

Kazı Envanter No: 6627

Eserin Adı ve Maddesi: Fibula- Bronz

Bulunduğu Yer: Han, Çifteler Yazılıkaya Mezarlığından

Çağı/Dönemi: MÖ 8-7. yy.

Ölçüsü: Yükseklik: 3,6 cm Genişlik: 5,4 cm

İki Uç Arası: 3,4 cm Gövde Kalınlığı: 0,7 cm

Müze Geliş Tarihi: 18.04.2011

Müze Geliş Şekli: Afyon Müze Müdürlüğünden Devir

Eserin Tanımı: Dikdörtgen kesitli, at nalı formunda gövdelidir. İğne plakasının olduğu ayak diğer ayağa göre büyüktür. Gövde üzerinde yan yana olmak üzere altı boncuk bezemelidir. İğne plakasının bulunduğu ayak gövdeden derin bir kanalla ayrılmış, diğer ayak ise tam ortada yine derin bir kanalla ikiye bölünmüştür. Ayaklar üzerinde karşılıklı konumlandırılmış dörder boncuk bezemelidir. İğne plakasının üzerinde yer alan yatay şerit üzerinde yine yan yana üç adet boncuk bulunmaktadır. Tüm boncuklar çivi ile tutturulmuştur. Gövde üzerinde yer alan boncuklar uç kısımdaki boncuklara göre daha iridir. Sağ yönlüdür. Tek parçalı açık kalıba döküm tekniğinde yapılmışlardır. İğne ve zemberek kısmı kırık eksiktir.

Benzerleri: Musceralla 1967, Plate VI, 31-32, Plate VII, 33; Tekocak, 2012, 31-33, Lev. I, 3-5 (Akşehir Müzesi); Engin 2016, Env. No: E.1102, 1109, 1115; Erdan 2017, 58, Env.No: AAM 4359, AAM 10429 (Aydın Arkeoloji Müzesi); Bilir 2020, 26, Res. 1, 27, Res. 2 (Kocaeli Müzesi).

Fig. :3 a-b

Figür: 4 a-b

Envanter No: A.7-18

Kazı Envanter No: 2394

Eserin Adı ve Maddesi: Fibula- Bronz

Bulunduğu Yer: Han, Yazılıkaya Köyü

Çağı/Dönemi: MÖ 8-7. yy.

Ölçüsü: Yükseklik: 3,8 cm Genişlik: 5,7 cm

İki Uç Arası: 3,2 cm Gövde Kalınlığı: 0,2 cm

Müze Geliş Tarihi: 18.04.2011

Müze Geliş Şekli: Afyon Müze Müdürlüğünden Devir

Eserin Tanımı: Dikdörtgen kesitli, at nalı formunda gövdelidir. Gövde üzerinde yer alan altı delik, eserin olasılıkla altı boncuklu olduğunu gösterir. Ayaklar üzerinde yer alan boncuklar da eksik olup çivi delikleri görülmektedir. Tek parçalı açık kalıba döküm tekniğinde yapılmışlardır. Sağ yönlüdür. İğne plakası, zemberek ve iğnesi kırık ve eksik olup gövde ayaklar oldukça aşınmıştır.

Benzerleri: Musceralla 1967, Plate VI, 31-32, Plate VII, 33; Tekocak, 2012, 31-33, Lev.I, 3-5 (Akşehir Müzesi); Engin 2016, Env. No: E.1102, 1109, 1115; Erdan, 2017, 58, Env.No: AAM 4359, AAM 10429 (Aydın Arkeoloji Müzesi); Bilir, 2020, sf.26, Res. 1, 27, Res. 2 (Kocaeli Müzesi).

Fig. :4 a-b

Figür: 5 a-b

Envanter No: A.12-18

Kazı Envanter No: 6627

Eserin Adı ve Maddesi: Fibula- Bronz

Bulunduğu Yer: Han, Yazılıkaya Mezarlığından

Çağı/Dönemi: MÖ 8-7. yy.

Ölçüsü: Yükseklik: 5,9 cm Genişlik: 6,4 cm

İki Uç Arası: 4,4 cm Gövde Kalınlığı: 1 cm

Müze Geliş Tarihi: 18.04.2011

Müze Geliş Şekli: Afyon Müze Müdürlüğünden Devir

Eserin Tanımı: Dikdörtgen kesitli, at nalı formunda gövdelidir. Gövde üzerinde yan yana olmak üzere altı adet boncuk bezemelidir. Ayaklar ortada ince diskler ile ayrılmış karşılıklı iki dikdörtgen plakadan oluşmaktadır. Plakalar üzerinde üçer tane boncuk bulunmaktadır. İğne plakası üzerinde kancanın iki kenarında dikey oluk bezeme ortasında boncuk bezeme görülmektedir. Ayaktan zembereğe geçişte halka bezemelidir. Zemberekte iğnenin helezonu korunmuştur. Fibulanın arkasında boncukların çivi izleri görülebilmektedir. Gövde üzerinde zemberek tarafında yer alan ikinci boncuk ortadan delinmiştir. Tek parçalı açık kalıba döküm tekniğinde yapılmışlardır. Sağ yönlüdür. İğnesi kırık ve eksiktir.

Benzerleri: Musceralla 1967, Plate VI, 31-32, Plate VII, 33; Tekocak, 2012, 31-33, Lev.I, 3-5 (Akşehir Müzesi); Engin 2016, Env. No: E.1102, 1109, 1115; Erdan, 2017, 58, Env.No: AAM 4359, AAM 10429 (Aydın Arkeoloji Müzesi); Bilir 2020, 26, Res. 1, 27, Res. 2

Figür: 6 a-b

Envanter No: A.14-18

Kazı Envanter No: 6628

Eserin Adı ve Maddesi: Fibula- Bronz

Bulunduğu Yer: Han, Yazılıkaya Mezarlığından

Çağı/Dönemi: MÖ 8-7. yy.

Ölçüsü: Yükseklik: 4,6 cm Genişlik: 5,7 cm

İki Uç Arası: 3,3 cm Gövde Kalınlığı: 0,9 cm

Müze Geliş Tarihi: 18.04.2011

Müze Geliş Şekli: Afyon Müze Müdürlüğünden Devir

Eserin Tanımı: Dikdörtgen kesitli at nalı formunda gövdelidir. Gövde üzerinde yan yana olmak üzere on adet boncuk bezemelidir. Ayaklar gövdeden ortasında disk bulunan derin bir kanalla ayrılmıştır. İğne plakasını bulunduğu ayakta karşılıklı olmak üzere altı adet, diğer ayakta ise bir tanesi büyük, iki tanesi de küçük olmak üzere üç adet boncuk bulunmaktadır. Bu ayakta ayrıca iki adet delik görülmektedir. İğne plakasının üzerinde yer alan yatay şerit üzerinde yine yan yana iki adet boncuk bulunmakta olup olasılıkla boncuklardan biri düşmüştür. Plakanın iki kenarı da dikey oluk bezemelidir. Tüm boncuklar çivi ile tutturulmuştur. Gövde üzerinde yer alan boncuklar uç kısımdaki boncuklara göre daha iridir. Tek parçalı açık kalıba döküm tekniğinde yapılmışlardır. İğne helezon kısmından itibaren kırık ve eksiktir.

Benzerleri: Musceralla 1967, Plate VI, 31-32, Plate VII, 33; Tekocak, 2012, 31-33, Lev.I, 3-5 (Akşehir Müzesi); Engin 2016, Env. No: E.1102, 1109, 1115, Erdan, 2017, Sf.58, Env.No: AAM 4359, AAM 10429 (Aydın Arkeoloji Müzesi) Bilir, 2020, 26, Res. 1, 27, Res. 2 (Kocaeli Müzesi).

Fig. : 5 a-b

Fig. : 6 a-b

Figür: 7 a-b

Envanter No: A.215-75

Kazı Envanter No: -

Eserin Adı ve Maddesi: Fibula- Bronz

Bulunduğu Yer: -

Çağı/Dönemi: MÖ 8-7. yy.

Ölçüsü: Yükseklik: 5,4 cm Genişlik: 7 cm

İki Uç Arası: 5 cm Gövde Kalınlığı: 1 cm

Müze Geliş Tarihi: 11.12.1975

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Eserin Tanımı: Dikdörtgen kesitli, at nalı formunda gövdelidir. Gövde üzerinde yan yana olmak üzere dokuz adet boncuk bezemelidir. Gövde ile ayaklar arasında geçiş konumlandırılmış üçer boncuk bezemeli kare formunda bir çerçeve ile sağlanmıştır. Ayaklar üzerinde üçer adet disk bezemelidir. İğne plakası üzerinde kancanın iki kenarında dikey oluk bezeme, ortasında kabartma boncuk bezeme görülmektedir. Tek parçalı açık kalıba döküm tekniğinde yapılmışlardır. Sağ yönlüdür. Tüm boncuklar çivi ile tutturulmuştur.

Benzerleri: Musceralla 1967, Plate VI, 31-32, Plate VII, 33; Tekocak, 2012, 31-33, Lev.I, 3-5 (Akşehir Müzesi); Engin 2016, Env. No: E.1102, 1109, 1115; Erdan 2017, 58, Env.No: AAM 4359, AAM 10429 (Aydın Arkeoloji Müzesi); Bilir 2020, 26, Res. 1, 27, Res. 2 (Kocaeli Müzesi).

Figür: 8 a-b

Envanter No: A.1-18

Kazı Envanter No: 6632

Eserin Adı ve Maddesi: Fibula- Bronz

Bulunduğu Yer: Han, Yazılıkaya Mezarlığından

Çağı/Dönemi: MÖ 8-7. yy.

Ölçüsü: Yükseklik: 2 cm Genişlik: 3 cm

İki Uç Arası: 1,7 cm Gövde Kalınlığı: 0,5 cm

Müze Geliş Tarihi: 18.04.2011

Müze Geliş Şekli: Afyon Müze Müdürlüğünden Devir

Eserin Tanımı: Yuvarlak kesitli, yarım daire formunda gövdeli, çift konik şekilli ayaklıdır. Gövde üzeri kesintisiz devam eden nokta bordür bezemeli, gövde merkezinde iki kenarı yine kesintisiz devam nokta bordürlü çift konik biçimli bezemelidir. İğne tutamak plakası olan ayak birbirine mesafeli olacak şekilde paralel iki kademeli nokta bordür, zembereğin olduğu ayak kısmı ise tek nokta bordür ile bezemelidir. İğne tutamak plakası üzerinde yer alan yatay şerit gövde genişliğini oldukça aşmaktadır. Sağ yönlüdür. İğne ve iğne plakası kırık eksiktir.

Benzerleri: Musceralla 1967, Plate IX, 47-49, Plate X, Fig.50-56, Plate XI, 57, 59, 60, Plate XIV 72d; Tekocak, 2012, 34-35 Lev.II, 6 (Akşehir Müzesi) Engin 2016, Env. No: E.1101; Erdan 2017, 58-59, Env.No: AAM 10432,8675 (Aydın Arkeoloji Müzesi); Erdan 2020, 81, Fig. 6, 21-28.

Fig. : 7 a-b

Fig. : 8 a-b

Figür: 9 a-b

Envanter No: A.3-18

Kazı Envanter No: 2669

Eserin Adı ve Maddesi: Fibula- Bronz

Bulunduğu Yer: Han, Yazılıkaya Mezarlığından

Çağı/Dönemi: MÖ 8-7. yy.

Ölçüsü: Yükseklik: 2,3 cm Genişlik: 3 cm

İki Uç Arası: 1,5 cm Gövde Kalınlığı: 0,6 cm

Müze Geliş Tarihi: 18.04.2011

Müze Geliş Şekli: Afyon Müze Müdürlüğünden Devir

Eserin Tanımı: Yuvarlak kesitli, asimetrik yarım daire formunda gövdelidir. Gövde ve ayaklar çift konik şekilli bezemelidir. Konik bezemeler oval kesitli disk ile sınırlandırılmıştır. İğne tutamak plakası üzerinde yer alan yatay şerit (mahmuz) gövde genişliğini aşmaktadır. Sağ yönlüdür. İğne kısmı kırık eksiktir.

Benzerleri: Musceralla 1967, Plate IX, 47-49, Plate X, Fig. 50-56, Plate XI, 57, 59, 60, Plate XIV 72d; Tekocak, 2012, 34-35, Lev.II, 6 (Akşehir Müzesi); Engin 2016, Env. No: E.1101; Erdan 2017, 58-59, Env.No: AAM 10432, 8675 (Aydın Arkeoloji Müzesi); Erdan 2020, 81, Fig. 6, 21-28.

Figür: 10 a-b

Envanter No: A.6-18

Kazı Envanter No: 6629

Eserin Adı ve Maddesi: Fibula- Bronz

Bulunduğu Yer: Han, Yazılıkaya Mezarlığından

Çağı/Dönemi: MÖ 8-7. yy.

Ölçüsü: Yükseklik: 2,6 cm Genişlik: 3,9 cm

İki Uç Arası: 3 cm Gövde Kalınlığı: 0,7 cm

Müze Geliş Tarihi: 18.04.2011

Müze Geliş Şekli: Afyon Müze Müdürlüğünden Devir

Eserin Tanımı: Yuvarlak kesitli, yarım daire formunda gövdelidir. Gövde ve ayaklar çift konik şekilli bezemelidir. Konik bezemeler oval kesitli disk ile sınırlandırılmıştır. İğne tutamak plakası üzerinde yer alan yatay şerit (mahmuz) gövde genişliğini aşmaktadır. Sağ yönlüdür. Sağlamdır.

Benzerleri: Musceralla 1967, Plate IX, 47-49, Plate X, Fig.50-56, Plate XI, 57, 59, 60, Plate XIV 72d; Tekocak 2012, 34-35, Lev.II, 6 (Akşehir Müzesi); Engin 2016, Env. No: E.1101; Erdan 2017, 58-59, Env.No: AAM 10432, 8675 (Aydın Arkeoloji Müzesi); Erdan 2020, 81, Fig. 6, 21-28.

Fig. : 9 a-b

Fig. : 10 a-b

Figür: 11 a-b

Envanter No: A.10-18

Kazı Envanter No: 6630

Eserin Adı ve Maddesi: Fibula- Bronz

Bulunduğu Yer: Emirdağ-Çifteler Yazılıkaya Mezarlığından

Çağı/Dönemi: MÖ 8-7. yy.

Ölçüsü: Yükseklik: 3 cm Genişlik: 3,5 cm

İki Uç Arası: 2,2 cm Gövde Kalınlığı: 0,7 cm

Müze Geliş Tarihi: 18.04.2011

Müze Geliş Şekli: Afyon Müze Müdürlüğünden Devir

Eserin Tanımı: Yuvarlak kesitli, yarım daire formunda gövdelidir. Gövde üzerinde ortada ve ayaklar diskler ile sınırlandırılmış çift halka bezemelidir. İğne tutamak plakası üzerinde yer alan yatay şerit gövde genişliğini aşmaktadır. Halka bezemelerin arka yüzü kısmen düzleştirilmiştir. Sol yönlüdür. Zembereğin bir kısmı ile iğne kırık ve eksiktir.

Benzerleri: Musceralla 1967, Plate IX, 47-49, Plate X, Fig.50-56, Plate XI, 57, 59, 60, Plate XIV 72d; Tekocak 2012, 34-35, Lev.II, 6 (Akşehir Müzesi); Engin 2016, Env. No: E. 1101; Erdan 2017, 58-59, Env.No: AAM 10432, 8675 (Aydın Arkeoloji Müzesi); Erdan 2020, 81, Fig. 6, 21-28.

Figür:12 a-b

Envanter No: A.11-18

Kazı Envanter No: 2665/M6

Eserin Adı ve Maddesi: Fibula- Bronz

Bulunduğu Yer: Han, Yazılıkaya Köyü

Çağı/Dönemi: MÖ 8-7. yy.

Ölçüsü: Yükseklik: 2,4 cm Genişlik: 3,2 cm

İki Uç Arası: 1,6 cm Gövde Kalınlığı: 0,6 cm

Müze Geliş Tarihi: 18.04.2011

Müze Geliş Şekli: Afyon Müze Müdürlüğünden Devir

Eserin Tanımı: Yuvarlak kesitli, yarım daire formunda gövdelidir. Gövde üzerinde ortada ve iğne plakasının bulunduğu ayak dikdörtgen plaka üzeri çift sıra kabartma nokta bordür bezemelidir. İğne tutamak plakası üzerinde yer alan yatay şerit gövde genişliğini oldukça aşmaktadır. Sağ yönlüdür. Zemberek ve iğne kırık eksiktir.

Benzerleri: Musceralla 1967, Plate IX, 47-49, Plate X, Fig.50-56, Plate XI, 57, 59, 60, Plate XIV 72d; Tekocak, 2012, 34-35, Lev.II, 6 (Akşehir Müzesi); Engin 2016, Env. No: E.1101; Erdan 2017, 58-59, Env.No: AAM 10432, 8675 (Aydın Arkeoloji Müzesi); Erdan 2020, 81, Fig. 6, 21-28.

Fig. : 11 a-b

Fig. : 12 a-b

Figür:13 a-b

Envanter No: A.13-18

Kazı Envanter No: 2845/50 M55

Eserin Adı ve Maddesi: Fibula- Bronz

Bulunduğu Yer: Han, Yazılıkaya Köyü

Çağı/Dönemi: MÖ 8-7. yy.

Ölçüsü: Yükseklik: 2,3 cm Genişlik: 3,4 cm

İki Uç Arası: 2 cm Gövde Kalınlığı: 0,7 cm

Müze Geliş Tarihi: 18.04.2011

Müze Geliş Şekli: Afyon Müze Müdürlüğünden Devir

Eserin Tanımı: Yuvarlak kesitli, yarım daire (at nalı) formunda gövdelidir. Gövde üzerinde ortada aralıklı iki ve ayaklarda da kenarları ovalleştirilmiş karşılıklı dikdörtgen plaka üzeri nokta bezemelidir. Plakalar üzerinde dörder adet noktalar olasılıkla kenarları köşeli damga ile basılmıştır. İğne tutamak plakası üzerinde yer alan yatay şerit gövde genişliğini aşmaktadır. İğne kısmı kırık eksiktir.

Benzerleri: Musceralla 1967, Plate IX, 47-49, Plate X, Fig.50-56, Plate XI, 57, 59, 60, Plate XIV 72d; Tekocak 2012, 34-35, Lev.II, 6 (Akşehir Müzesi); Engin 2016, Env. No: E.1101; Erdan 2017, 58-59, Env.No: AAM 10432, 8675 (Aydın Arkeoloji Müzesi); Erdan 2020, 81, Fig. 6, 21-28.

Figür: 14 a-b

Envanter No: A.8-18

Kazı Envanter No: 2660

Eserin Adı ve Maddesi: Fibula- Bronz

Bulunduğu Yer: Han, Yazılıkaya Köyü

Çağı/Dönemi: Frig

Ölçüsü: Yükseklik: 3,4 cm Genişlik: 4,5 cm

İki Uç Arası: 3 cm Gövde Kalınlığı: 0,9 cm

Müze Geliş Tarihi: 18.04.2011

Müze Geliş Şekli: Afyon Müze Müdürlüğünden Devir

Eserin Tanımı: Yuvarlak kesitli, yarım daire formunda (at nalı) gövdelidir. Gövde üzerinde araların- da dört adet disk bulunan üç adet silindir bezemelidir. Ayaklarda yer alan silindir bezemeler kısmen köşeli ve asimetriktir. İğne tutamak plakası üzerinde yer alan yatay şerit gövde genişliğini aşmaktadır. Kapalı döküm tekniğinde yapılmıştır. Sağ yönlüdür. İğne kancası ile iğne kırık ve eksiktir.

Benzerleri: Musceralla 1967, Plate XVI, 72a, 72b, 79, Plate XV 77, 80, 81; Kalaycıoğlu 1988, 66, Res.3 A-B,4-B.

Fig. : 13 a-b

Fig. : 14 a-b

Figür: 15 a-b

Envanter No: A.93- 92

Kazı Envanter No: -

Eserin Adı ve Maddesi: Fibula- Bronz

Bulunduğu Yer: -

Çağı/Dönemi: MÖ 8-7. yy.

Ölçüsü: Yükseklik: 4,5 cm Genişlik: 5,6 cm

İki Uç Arası: 5,1 cm Gövde Kalınlığı: 1,3 cm

Müze Geliş Tarihi: 21.04.1992

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Eserin Tanımı: Yuvarlak kesitli, yarım daire formunda gövdelidir. Gövde üzerinde ortada ve ayaklar diskler ile sınırlandırılmış halka bezemelidir. Omuz kısımlarında yine disk bezemelidir. İğne tutamak plakası üzerinde yer alan yatay şerit gövde genişliğini aşmaktadır. Kapalı döküm tekniğinde yapılmıştır. Zemberek ile iğne kırık ve eksiktir.

Benzerleri: Haspels 1951, Pl. 41-7; Muscarella 1967, Plate XI, 58,61, Plate XII, 63-67, Plate XIII, 68-74, Plate XIV, 72 f, 75; Tekocak 2012, 36, Lev.II, 8 (Akşehir Müzesi); Engin 2016, Env. No: E.1100; Erdan, 2017, 58-59, Env.No: AAM 5648, 9653, 10771, 6764, 2010-17 (Aydın Arkeoloji Müzesi); Bilir 2020, 28-29, Res.3-4 (Kocaeli Müzesi) Erdan 2020, Levha XXX 89.

Fig. : 15 a-b

Kaynakça

Blinkenberg 1926 Chr. Blinkenberg, Fibules Grecques et Orientales, Kobenhavn (1926).

Caner 1983 E. Caner, Fibeln in Anatolien, München (1983).

Çay 2019 O. Çay, “Konya - Ereğli Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Fibulalar”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019.

Çil 2021 G. Çil, “Van Kalecik ve Çavuştep Nekropollerindeki Demir Çağı Urartu Dönemi Fibula’larının Biyoarkeolojik Değerlendirmesi”, Van Yüzyüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Van, 2021.

Demirtaş 1996 P. Demirtaş, “Takı Kültürü ve Tasarımı Üzerine Bir Araştırma”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uygulamalı Sanatlar Tekstil Ana Sanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1996.

Dokumacı 2012 S. D. Dokumacı, “Van Gölü Havzasında Erken Demir Çağı Takı Geleneği”, Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Van, 2012.

Erdan 2017 E. Erdan, “Aydın Arkeoloji Müzesi’nden Bir Grup Frig Tipi Fibula”, Arkeoloji ve Sanat, Stratonikeia 2015 Yılı Çalışmaları, 156, İstanbul 2017, 51-60.

Erdoğan 2007 S. Erdoğan, “Gordion Tümülüsleri Işığında Frigler’de Oda Mezarlara Ölü Gömme Gelenekleri”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007.

Muscarella 1967 O. W. Muscarella, Phrygian Fibulae From Gordion, Cold Archaeological Institute, Bernard Quaritch Ltd 11 Grafton Street, New Bond Street London 1967.

Sokullu 2003 Ö. Sokullu, “Antik Dönem Ege Kültüründe Takı Sanatı İzmir Arkeoloji Müzesi Takı Koleksiyonundan Örnekler”, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Tekstil Ana Sanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2003.

Tekocak 2012 M. Tekocak, “Akşehir Müzesi’nde Bulunan Bir Grup Bronz Fibula”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13, İstanbul, 2012, 27-42.

Sivas - Tüfekçi - Sivas 2009 H. Sivas, T. Tüfekçi Sivas, Frig Vadileri (Frigler’den Türk Dönemine Uzanan Kültürel Miras), Eskişehir (2009).

Bilir 2020 Bilir A., Kocaeli Müzesinde Bulunan Bir Grup Fibula, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 6/9.

Kalaycıoğlu 1988 N. “Müzemizce Satın Alınan Bir Grup Frig Fibulaları” Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı 1988 Ankara.

“FRİG KİYAFETLERİ VE GÜNÜMÜZE AKTARIMI”

GÜLBEN CURA*

Giyim tarzı ve anlayışı simgesel anlatım gücü oluşturmaktadır. Giydiğimiz kıyafetlerin birer kültürel öge olduğunu düşündüğümüzde, günümüzdeki hızlı toplumsal değişimler kültürler arasında bağı yoğun bir şekilde azaltmaktadır. Kültür; millet, halk, uygarlık kavramını oluşturan en önemli bütündür. Kültürel kimliğimize sahip çıkmak geçmişle bağımızı koparmamak, “biz”i “biz” yapmak bir medeniyet için önemli erdemlerdendir.

Eskişehir sahip olduğu arkeolojisi, tarihi, müzeleri, el sanatları, gastronomisi ve doğal güzellikleri ile oldukça zengin kaynaklara sahiptir. Bu tarihi ve turistik değerlerin en önemlileri Han ilçesi sınırlarında yer alan Yazılıkaya/Midas Anıtı, Areyastis Anıtı, Bitmemiş Anıt; Sivrihisar’ın 40 km kadar güneyinde bulunan 30 bin dönüm alana yayılmış olan Balıkdanı Kuş Cenneti, Pessinus Antik

Kenti, Çifteler’deki Sakaryabaşı, Eskişehir kırsalındaki Frig Vadisi ve bunun gibi onlarca görülmeye değer eşsiz kültür varlıkları arasındadır.

Eskişehir tarihinde önemli bir yere sahip olan, Friglerin bilinen ilk kralı ülkenin başkenti Gordion’a adını veren Gordias’tır. Dağınık Frig topluluklarını siyasal bir birlik altına toplamayı sağlamış olan kralın o dönemdeki siyasal olayları ile ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Tarihçi

Arrianos’a göre Gordias Telmessos (Fethiyeli) bir kadınla evlenmiş ve Midas adını verdiği bir oğlu olmuştur. Midas Friglerin bilinen en ünlü kralıdır (Araştırmacılar Frig krallarının hepsine Midas denildiğini belirtmektedirler). Midas’ın ünü kendi ülkesinin sınırlarını aşmış Batı Anadolu kıyılarındaki Yunan kentlerine dek yayılmıştır¹

Frigler, Anadolu Arkeolojisi açısından oldukça uzun bir süre “Karanlık Çağ” olarak tanımlanan, ancak son yıllarda Kültür ve Turizm Bakanlığı ve üniversitelerimizin beraber yürüttüğü yeni çalışmalar neticesinde sadece yazınsal bir boşluk dışında çok da karanlık olmadığı anlaşılmaya başlanan bir dönemde Anadolu’da hüküm sürmüş, burada köklü Anadolu geleneklerinin etkisi ve kendi kültürlerinden katkılarla güçlü bir krallık kurmuşlardır².

Siyasi bir topluluk olarak MÖ 9.y.dan itibaren varlık gösteren Frig Uygarlığı Hint-Avrupa kökenli olduğu halde kısa bir süre içinde Anadolululaşmışlardır. Anadolulu olarak kültürleşmelerinin yanında bir yandan Helen, öbür yandan Geç Hitit etkileri altında kalmış olmakla birlikte özgün Anadolu kültürü oluşturmuşlardır. Friglerin özellikle maden ve ağaç işçiliğinde, dokumacılıkta ürettikleri eserler Helen kültüründe de beğeni kazanmış ve Helenli ustalar tarafından taklit edilmiştir. Makara kulplu bronz tabaklar ve bronz kazanlar; dönemin “teknolojik” bir başarısı olan altın, gümüş ve bronzlardan yaylı çengelli iğneler (fibulalar); değerli madenlerden giysi kemerleri, tokalar ve zengin bezemeli tekstil ürünleri; geometrik desenlerle süslü mobilya eşyası bunlar arasındadır. Frigler, Helenlere ayrıca müzik alanında da esinlenme kaynağı olmuşlardır³.

Anadolu ve dünya kültür tarihinde derin izler bırakan Frigleri, sınırlı sayıdaki yazılı kültür belgeleri ve tam olarak çözülememiş somut arkeolojik buluntuları, mitolojik öyküleri, dekoratif sanatları ile etkiledikleri Helen kültürü üzerinden tanımaktayız. Anadolu’da yaşamış diğer medeniyetler gibi Frigler hakkında da görsel bir imge oluşturulabilmiş değildir. Frigler hakkında bilinen en sağlam imge Kral Midas ve onun Helen Mitolojisi’nden takip edebildiğimiz mitolojik öyküleridir⁴.

Friglere ait olduğu düşünülen kıyafetlerin çeşitleri (asker, sivil, kadın erkek giysilerinin alt/üst bölümleri vb.), kullanılan malzemelerin türü, kumaşı, işlemeleri/süslemeleri, dikim tarzı, rengi ile başlık, kemer, kuşak, uzun çorap, ayakkabı, kılıç, kalkan ve mızrak gibi unsurlar ile tercih edilecek aksesuarlar Gordion, Pazarlı’daki kazılarda bulunan kabartmalar, heykeller, kaplama plakalar ve stellerden elde edilen bilgiler ışığında oluşturulmuştur.

Eskişehir Olgunlaşma Enstitüsü Müdürlüğü 2006 yılında Anadolu Üniversitesi Tarih ve Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyelerinin danışmanlığında yapılan araştırmalar ışığında Frig kıyafetlerinden oluşan Kral Midas’ın Ülkesi Frigya koleksiyonu Eskişehir sınırları içerisindeki Yazılıkaya’da bulunan Frig kaya anıtlarından esinlenilerek hazırlanmıştır. 3 yıllık özverili çalışmalar neticesinde tamamlanan tarihi koleksiyondaki giysilerde kullanılan kumaşlar, natürel pamuk ve keten dokumalardır. Frig Uygarlığından kalan buluntulardaki taş bordürlerin figür ve desenleri giysiler üzerinde el ve makine nakışı ile ölümsüzleştirilmiştir

*Gülben CURA Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Turizm İşletme Doktora Öğrencisi, Eskişehir Valiliği Özel Kalem Müdürlüğü Bilgisayar İşletmeni (gulben.cura@ktb.gov.tr)

1.Akurgal, E. (2005), .

2. Çıracı, H., Turgut, S., & Kerimoğlu, E. (2008).

3.Akyol, A. A., Alpagut, A., & Serdar, G. (2020).

4.Akyol, A. A., Alpagut, A., & Serdar, G. (2020).

Söz konusu alanda yapılan literatür araştırmaları ve yakın geçmişte yapılan güncel koleksiyon çalışmaları birleştirilerek Friglerin kıyafetlerinin günümüze aktarımı gerçekleştirilmiştir. Bu koleksiyonda kurgu frig askeri ve ana tanrıça karakteri üzerine yapılmıştır.

Frig piyadeleri (Fig. 1) dizlere kadar çıkan uzun çorap uçları işlemeli kısa etek ve bunun altına dize kadar inen dar bir pantolon giyerlerdi. Başlarında bazen tüylü deriden uç kesimi öne eğik Thrak serpuşları bazen de sorguçu ve yanaklı madeni miğfer takarlardı. Kısa mızrak hançer ve yuvarlak kalkan taşırlardı. Koleksiyona ait bu kıyafet için Friglerden kalan özellikle Gordion kazısında bulunmuş Fig.2 Bey- Boğa kabartma levha dönemin askerlerinin nasıl giyindiğine dair açıklayıcı bilgi vermektedir. Aynı şekilde Pazarlı kazılarında gün yüzüne çıkan Fig. 3'te yer alan asker kabartmaları da dönemin kıyafetlerine kaynak oluşturmaktadır.

Fig. 4 Frig Asker Kıyafeti
(Eskişehir Olgunlaşma Enstitüsü Müdürlüğü Arşivinden Alınmıştır).

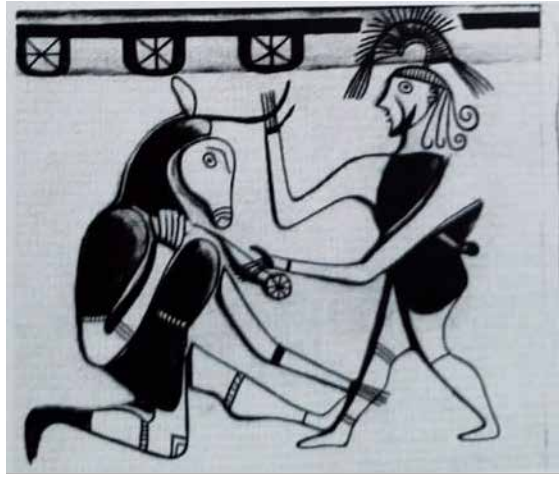

Fig. 2 Gordion Bey- Boğa
F. IŞIK, Phrygler: Anadolulaşan Bir Balkan Budunu, 1921-2021 Anadolu Medeniyetleri Müzesi 100 yaşında, kitabından alınmıştır.

Fig. 3 Pazarlı Küme 1
F. IŞIK, Phrygler: Anadolulaşan Bir Balkan Budunu, 1921-2021 Anadolu Medeniyetleri Müzesi 100 yaşında, kitabından alınmıştır.

Koleksiyon için ayrıca zengin bir takı-aksesuar çalışması yapılmıştır. Enstitünün kuyumculuk atölyesinde çalışılan değerli metallerden elyapımı taşlar, takılar, mızrak ve kalkanlar tarihi döneme uygun olarak çalışılmıştır.

Fig. 4 Frig Kadın Kıyafeti
(Eskişehir Olgunlaşma Enstitüsü Müdürlüğü Arşivinden Alınmıştır)

Fig.4'te yer alan Frig Kadın Kıyafeti Eskişehir Olgunlaşma Enstitüsü Müdürlüğü arşivinden alınmış olup üzerinde yer alan Fig.2'de Bey- Boğa figürü kıyafetin üzerinde işleme olarak kullanılmıştır.

Fig. 5Frig Kadın Kıyafeti
(Eskişehir Olgunlaşma Enstitüsü Müdürlüğü Arşivinden Alınmıştır)

Fig. 5'te Kadın kıyafeti üzerinde görülmekte olan baklava dizileri, bir kare içindeki dört baklava motifi ya da damalı desenlerden oluşan motiflerden ve bezeme anlayışı (Fig. 6) Gordion çevresindeki kazılarda terrakotta levhalar üzerinde kullanılmış olan motiflerdir.

Fig. 6 Frig Terracotta Kaplama Plakaları
Sivas ve Sivas, Frigler: Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde / Phrygians: In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments kitabından alınmıştır.

Kadın kıyafetlerindeki araştırmalar özellikle Friglerin ana tanrıçası (Fig.7) Kybele tasvirleri üzerinden yorumlanmıştır.

Tüm bu çalışmalar ortalama 3000 yıl önce yaşamış olan bir medeniyetin ne denli zenginliğe sahip olduğunu göstermektedir. 2006 yılında oluşturulan koleksiyon 2017 yılında revize edilmiş ve toplamda 61 adet kıyafet bulunmaktadır. Koleksiyon 5 bölümden oluşmaktadır ve defile orijinal müzik eşliğinde hazırlanan sahne ışıklarıyla sunulmuştur. Koleksiyonun defilesi 2006 yılında Eskişehir Anemon Otelde, 2008 yılında Kastamonu Vilayet Meydan'ında, 2008'de Hollanda Maastricht/Lahey'de, 2014 yılında Eskişehir Arkeoloji Müzesinde ve yine aynı yıl içerisinde Ankara Polatlı Gordion Kazı Meydan'ında sunulmuştur. Yapılan koleksiyon çalışması sadece bir kıyafetin günümüze uyarlanması değil, bir kültüre ve medeni-

Fig. 7 Tanrıça Heykeli
L. E. Roller, Frig Dini ve Kült uygulamaları, Phrygian Religion and Cult Practicedan alınmıştır.

yete sahip çıkılması ve onun ileriki kuşaklara aktarılması için yapılmış önemli bir çalışmadır. Giyim tarzı ve anlayışı simgesel anlatım gücü oluşturmaktadır. Giydığımız kıyafetlerin birer kültürel öge olduğunu düşündüğümüzde, günümüzdeki hızlı toplumsal değişimler kültürler arasında bağı yoğun bir şekilde azaltmaktadır. Kültür; millet, halk, uygarlık kavramını oluşturan en önemli unsurdur. Kültürel kimliğimize sahip çıkmak, geçmişle bağımızın koparmamak, "biz"i "biz" yapmak bir medeniyet için önemli erdemlerdendir. Biz olabilen, geçmişinden asla kopmayan, geleneğine, âdetlerine sahip çıkan nesiller yetiştirmek için geçmiş medeniyetlerimize ait değerlerimize sahip çıkmak bu konuda oldukça önemlidir. Eski medeniyetlere ait bir yerleşimde yapılan araştırmalar, kazılar, gün yüzüne çıkan yeni bilgilere sahip çıkmak ve benzer çalışmalarla günümüzde gündeme getirmek geçmişimizi daha iyi anlamamızı ve geleceğe daha güçlü bakmamızı sağlayacaktır. Geçmişine ve kültürüne bağlı nesiller benliğini kaybetmeden geleceğe ışık tutacak ve umut olacaktır.

KAYNAKÇA

- 1.Akurgal, E. (2005), Anadolu Kültür Tarihi, Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- 2.AKYOL, A. A., ALPAGUT, A., & SERDAR, G. (2020). Anadolu Medeniyetleri Müzesi Frig Kostümleri Tasarımı Projesi. Sanat ve Tasarım Dergisi, (26), 237-251.
- 3.ÇIRACI, H., Turgut, S., & Kerimoğlu, E. (2008). Sürdürülebilir turizm gelişimi için bir yönetim modeli önerisi: Frig Vadisi örneği. İTÜ Dergisi Seri A: Mimarlık, Planlama, Tasarım, 7(2), 89-102.
4. F. İŞİK, 2021, Phrygler: Anadolulaşan Bir Balkan Budunu, 1921-2021 Anadolu Medeniyetleri Müzesi 100 yaşında, 2021, 271-306

5. L. E. Roller, Frig Dini ve Kült uygulamaları, Phrygian Religion and Cult Practice, 202-231.

6.Sams, 2012, Friglerin Başkenti Gordion ve Mimari Yapıları Frigler: Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde / Phrygians: In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments , 52-75.

FRİGYA'DAN ÇİFTE KAVAL VE FRİGYEN MODU^(**)(***)

A. BÜLENT ALANER *

Müzik ve dans en eski çağlardan başlayarak insanoğlunun yaşamında çok önemli bir yer tutmuştur. Müzik toplumların yalnızca günlük yaşamına değil, inanç dünyalarına da girmiş sadece sevinç ve kederlerine değil tanrılarına ibadetlerine de eşlik etmiştir.

Müzik bilminde kültürel bir olgu içerisinde yer alan ve belirli bir kültürel mal olmuş bir yapılanma irdelenecek ise önce “müzik nedir?” sorusunun sonra da felsefi ve estetik bağlamda müziğin ne olabileceği konularının bilinmesi gerekmektedir.

Filozof Francis Sparshott “müzik nedir?” sorusuna farklı bir yanıt ile cevap vermektedir ve

Sparshott’a göre her kim böyle bir soru yöneltiyorsa, sorunun yanıtı hakkında mutlaka bir bilgisi var demektir. Bu soru aslında yeni olasılıkların ortaya çıkacağı beklentisi yönünde cevap aramayı hedefler. Özet olarak hiçbir felsefe tam anlamı ile objektif olamaz. Çünkü felsefe kişisellikten ve mesleki ilgilerden uzak bir olgu değildir¹.

Gerçekte müziği estetik algılayma ile

beraber bütünleşik olarak oluşan, sesler ile ses-sizliklerin beraberliği olarak tanımlarız. İnsanlar estetik kelimesini güzellik, güzel sanatlar ve bunların teorik çalışmaları için kullanırlar. Gerçekte estetik ile güzellik arasında belki küçük bir bağlantı vardır. Kelime Yunanca “aisthesis” kelimesinden gelmektedir ve “his deneyimleri” veya “algı” anlamına gelir. Ralph Smith’in açıkladığı gibi, estetik terimi bir şeyin dış görünüşü ve yaradılışından çok algıyı ve düşünmeyi anlatır².

Müziğin estetiği dört temel varsayım üzerine kuruludur. Birinci varsayım, müzik, eserlerin veya nesnelerin bir koleksiyonudur. İkinci varsayım, müzik eserleri ancak bir şekilde dinlenebilir: O da estetik olarak. Müzik eserlerini estetik olarak dinlemek demek, onun sözde estetik özelliklerine ve yapısal elementlerine ve nitelik özelliklerine odaklanmaktır. Estetik kavramın üçüncü varsayımı ise, müzik eserlerinin değeri, her zaman kendine özgü ve içtendir. Dördüncü varsayım ise, eğer dinleyiciler, müziği estetik olarak dinlerlerse, estetik bir deneyim kazanacaklardır. Estetik deneyim terimi bir müzik eserinden özel bir çeşit duygusal oluşum veya tarafsız bir zevk almak demektir.

Müzikte estetik kavramını ilk kez Filozof James Mursell ortaya atmıştır. “*Human Values in Music Education*” adlı eserinde Mursell, müzikteki estetik kavramı şöyle açıklamaktadır: “*Müzik ne resim boyar, ne hikaye anlatır, ne de düşüncelerini rahatça ifade edebilen kavramlar sistemine sahiptir. O bizim için güneşin batışını boyamaz, yasak aşkı yeniden hikaye etmez. Müzik duygusal özünü kendi tonundan alır. Bu psikolojik bir gerçektir. Bundan dolayı, tüm sanatlar içinde müzik, en saf ve en duygusal olanıdır*”³.

Müzik bir insan aktivitesidir. İnsan hareketi olmadan ne müzikal ses ne de müzikal seslerin çalışmaları olabilir. Müzik kasıtlı insan hareketleri ise en azından üç boyutlu olmak zorundadır. Ancak müzik, içinde bulunduğu özel

yer itibarı ile dördüncü bir boyuta sahiptir⁴.

Ortaya çıkan dördüncü boyut gerçekte bilgi ve dikkattir. Bilgi, ancak “dikkat” harcandığında beyne, dolayısı ile bilince yerleşir. Dikkat: seçmeyi, hatırlamayı, organize etmeyi, çeşitlendirmeyi ve tüm iç ve dış olayları değerlendirmeyi gerektirir. Dikkat sınırlı bir enerji kaynağıdır.

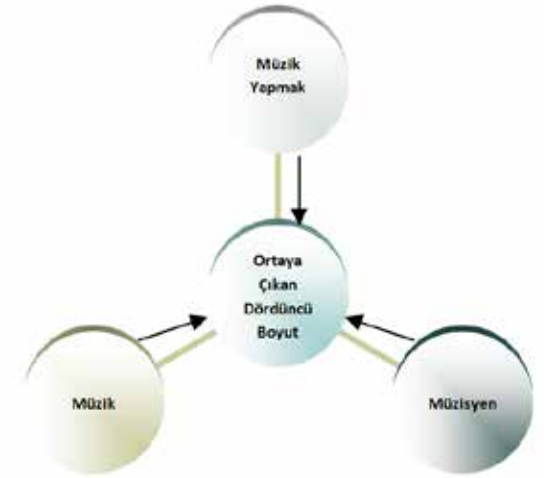

Fig. 1: (Müziğin Dördüncü Boyutu)

Müzik sözcüğü, musica sözcüğünden gelmiştir.

Musica da Eski Yunanca’daki mousike ya da mousa’dan alınmıştır⁵. Mitolojiye göre, Yunanlıların en büyük tanrısı Zeus’un kızları sayılan dokuzperi kızına da Mousa (Müz) adı veriliirdi. Eski Yunanlılar, bu peri kızlarının, dünyanın güzelliklerini ve uyumunu düzenlemekle görevli olduklarına inanırlardı. Bugün tüm dillerde varolan müzik sözcüğünün, müz kökünden türetilmiş olduğu kabul edilir.

(*) Prof. Dr. Ahmet Bülent ALANER; Anadolu Üniversitesi Devlet Konservatuarı Müzikoloji Bölümü Başkanı, abalaner@anadolu.edu.tr

(**) Bu çalışma “Eskiçağ’dan Günümüze Müzikle Yaşayan Anadolu: Arkeolojik ve Epigrafik Malzemeler Işığında Eski Anadolu Müzik Enstrümanları ve Günümüze Yansımaları” başlığı altında, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında Prof. A.Bülent ALANER’in proje yöneticiliği, Prof. Dr. Taciser SİVAS ve Prof. Dr. Hakan SİVAS’ın uygulamacılığı; Prof.Reyhan ALTINAY, Doç.Hüseyin YALTIRIK, Doç.Şenol AYDIN, Öğr.Üy.Dr..N.Esra KINIKLI, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi eski müdürü Melih ARSLAN ve Arkeolog Mustafa METİN ve Eskişehir ETİ Arkeoloji Müzesi eski müdürü Mustafa Dursun ÇAĞLAR uygulayıcılığında yapılmıştır. Prof.Dr.Taciser SİVAS ve Mustafa Dursun ÇAĞLAR’ın zamansız ölümleri neticesinde proje yayını yapılmış ve proje sonlandırılmıştır.

(***) ALANER,A.Bülent: “Frigya’dan Bir Müzik Enstrümanı (Çifte Kaval) ve Frigyen Modu / A Phrygian Musical Instrument (Double-Pipe) and The Phrygian Mode”, Frigler/Phrygians, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, 378-388 +CD.

1 Sparshott 1967.

2 Smith 1989.

3 Mursell 1934.

4 Alaner 2007.

5 Alaner 2000.

Fig. 2: Ana Tanrıça Kibele

Eskiçağ Anadolu'sundan Bir Müzik Enstrümanı: Çifte Kaval

Müzik ve dans en eski çağlardan başlayarak insanoğlunun yaşamında çok önemli bir yer tutmuştur. Müzik toplumların yalnızca günlük yaşamına değil, inanç dünyalarına da girmiş sadece sevinç ve kederlerine değil tanrılarına ibadetlerine de eşlik etmiştir. Anadolu'da Neolitik Çağ'a ait Çatalhöyük kazılarında ortaya çıkan duvar resimlerindeki dinsel tören sahnelerinde dans eden avcı figürleri görülür. Hitit, Urartu, Frig gibi Anadolu'nun güçlü merkezi krallıklarının sanatında çeşitli müzik enstrümanları çalan müzisyenlerin eşliğinde gerçekleştirilen ziyafet ve dini tören sahneleri önemli yer tutar. Ayrıca arkeolojik kazılarda pişmiş toprak, kemik, metal, ahşap, fildişi gibi farklı malzemelerden yapılmış tüm ya da kırık çeşitli müzik aletleri bugün Anadolu'daki pek çok müze vitrininde sergilenmekte ve ayrıca müzelerin depolarında ser-

gilenmeyi / gün ışığına çıkmayı beklemektedir.

Eskiçağ Anadolu'su yerleşik düzeninde var olan, Anadolu'nun belki de en eski müzik aleti olarak kabul edebileceğimiz ve günümüze dek kullanılagelmiş en önemli çalgısı "çifte kaval" dır. Bu çalgının güzel ve önemli bir örneği Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen "Ana Tanrıça Kibele" figüründe yer almaktadır.

Figürün sol alt köşesinde yer alan "çifte kaval" figürü ve sağ taraftaki "lir" figürü müzikolojisi için son derecede büyük önem taşımaktadır. Unutulmaması gerekir ki bir Anadolu enstrümanı olan "çifte kaval", 20. yy. sonlarına kadar, özellikle Eskişehir, Kütahya, Bilecik, Afyon, Uşak ve Ankara illerini kap-

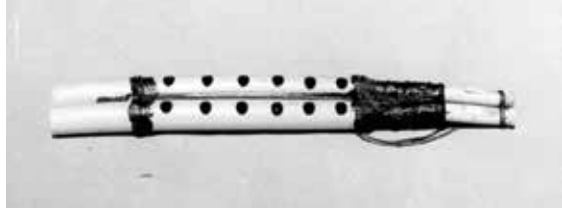

Fig. 3: Günümüz Çifte Kavalı

sayan sınırdaki kullanılmakta idi. Yine unutulmamalıdır ki söz konusu iller Frigya topraklarını çevreleyen coğrafyayı kapsamaktadırlar. Eldeki belgeler ise bize "çifte kaval" çalgısının yırtıcı kanatlı hayvanların kemiğinden son zamanlarda ise kargı benzeri maddelerden yapıldığını söylemektedir. Ana Tanrıça'nın elinde olan yırtıcı kuş belki de "çifte kavalın" yapılış simgesini taşımakta idi. Belki de 20. yy. Anadolu Halk Müziği'nde kullanılan "çifte kaval", Ana Tanrıça'ya atfedilmiş kutsal bir çalgı idi.

Başkent Gondeon'dan Çok Önemli Bir Buluntu:

Amerikalı Gordeon kazı ekibinin belki de müzik arkeolojisi açısından 1950'li yıllarda Frigya katmanında ele geçirdiği ve günümüze kadar pek de müzikolojik açıdan incelenmeyen en önemli bulgusu, bilim dünyasında son derecede nadir sayılabilecek bir parça olan ve

Fig. 4: Frigya'dan Çifte Kaval (önden görünüş)

Fig. 5: Frigya'dan Çifte Kaval (arkadan görünüş)

Fig. 6: Yeniden İnşa Edilen Frig Çifte Kavalı

Amerikalı Gordeon kazı ekibinin belki de müzik arkeolojisi açısından 1950'li yıllarda Frigya katmanında ele geçirdiği ve günümüze kadar pek de müzikolojik açıdan incelenmeyen önemli bulgusu, bilim dünyasında son derecede nadir sayılabilecek bir parça olan ve hiçbir deformasyona uğramadan günümüze kadar gelebilen “çifte kaval” dır Her ne kadar Amerikalı arkeologlarçıkan bulguları iki ayrı kaval olarak betimleseler de, var olan bulgular söz konusu çalgının kesinlikle bir çifte kaval olduğu yönündedir.

Fig. 7: Her İki Boruda Ses Perdeleri Olan Zambır.

hiçbir deformasyona uğramadan günümüze kadar gelebilen “çifte kaval” dır⁶. Her ne kadar Amerikalı arkeologlar çıkan bulguları iki ayrı kaval olarak betimleseler de, var olan bulgular söz konusu çalgının kesinlikle bir çifte kaval olduğu yönündedir.

Ele geçen bulgulardan birinci parça, altı delikli, ikinci parça ise iki delikli sanki bitmemiş bir kaval parçasını andırmakta idi. Kaval boyutları ise 17,2 ve 15,7 cm. olarak ölçüldü. Kavalların aynı katmanda ve yan yana çıkması, bizde bu çalgının bir “çifte kaval” olabileceği izlenimi bıraktı.

Söz konusu materyal, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyelerinden Doç. Dr. Hakan Sivas tarafından ölçeklendirilip çizimi yapıldı ve Anadolu Üniversitesi Devlet Konservatuarı Enstrüman Yapım Bölümü öğretim elemanlarından Zafer Güzey tarafından orijinaline sadık kalınmak sureti ile yeniden ahşap materyal üzerine inşa edildi.

ÇİFTE KAVAL GAZİANTEP'TE “ZAMBIR”⁷

“Zambır yazılı kaynaklarda şu şekillerde açıklanmıştır;

1-Gaziantep'in Oğuzeli ilçesine bağlı bir Türkmen köyünün adı.

2-Zambır Gaziantep barak bölgesinde; öfke,

sinir, sinirlenmek ve böbürlenmek.

3. Rumeli çobanları tarafından icad edildi. Çifte kamış düdüktür. Sâzendegân-ı Dilli Düdük, kamıştan yan yana iki düdüktür.

4. Arapça arı demektir.

5. Zambır; Orta Çağ Türk musikisinde bir nefesli saz ki Safiyyüddin'in ünlü talebesi Hasan Zambârî bu aleti çalıyordu.

Zambır'ı büyüklüklerine göre de sınıflandırmak mümkündür.

1.Cura Zambır (Klavye ve Nezik bölümü ile birlikte: 24 - 27cm arası)

2.Orta Kaba Zambır.(Klavye ve Nezik bölümü ile birlikte: 28 - 30cm arası)

Fig. 8: Dem Sesli Kartal Kanadından Yapılmış Zambır.

Sesinin arının sesine benzemesinden dolayı zambır denildiği düşüncesinde olduğumuz halk çalgısı; Gaziantep'in özellikle Barak Aşireti'nin yerleşim yerleri başta olmak üzere, daha çok kırsal kesimdeki müzik icrasında kullanılmaktadır. Fakat günümüzde artık unutulmaya başlayan zambır, birbirine yan yana eklenmiş veya yapıştırılmış iki adet sipsiden ibarettir. Zambır'ı gerek icra biçimi gerekse şekil itibarı ile ikiye ayırarak incelemek mümkündür.

Zambır'ın ses genişliği altı ses civarındadır. Ses perdelerinin olduğu klavye bölümü eskiden daha çok kartalın kanat kemiğinden ve leyleğin bacak kemiğinden yapılmakta iken, daha sonraları kamıştan, günümüze yakın dönemlerde ise metal ve plastik maddelerden de yapılmaya başlamıştır. Fakat kartal kanadından yapılan zambır günümüzde daha makbul sayılmaktadır.

Zambır; klavye, nezik ve kamış olmak üzere üç bölümden meydana gelmektedir. Klav-

Fig. 9: Titreşimi Oluşturmak İçin Takılan Saç Kılı

⁶ Alaner 2012.

⁷ Ekici 2005; Ekici, 2012.

Kamışın üzerinde seslerin titreşerek oluşumunu sağlayan ve yarılarak oluşturulan 3 cm uzunluğunda ve 1-2 mm kalınlığında kısıkaç şeklinde dil de diyebileceğimiz bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölüm üzerindeki çatlak arasına seslerin daha rahat titreşimini sağlamak için saç kılı takılmaktadır. Zambırdaki en önemli işlevi bu saç kılı görmektedir. Çünkü kılın yerine ip veya tel gibi herhangi başka bir madde takıldığı zaman kamıştan ses çıkmamaktadır.

ye bölümünün üst tarafında “Nezik” adı verilen bölüm bulunmaktadır. Nezik bölümüne ise; 6 cm uzunluğunda, kamıştan yapıldığı için “Kamış” denilen ve icra sırasında ağız içinde olan sesin oluştuğu bir bölüm takılmaktadır. Kamışın üzerinde seslerin titreşerek oluşumunu sağlayan ve yarılarak oluşturulan 3 cm uzunluğunda ve 1-2 mm kalınlığında kısıkaç şeklinde dil de diyebileceğimiz bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölüm üzerindeki çatlak arasına seslerin daha rahat titreşimini sağlamak için saç kılı takılmaktadır. Zambırdaki en önemli işlevi bu saç kılı görmektedir. Çünkü kılın yerine ip veya tel gibi herhangi başka bir madde takıldığı zaman kamıştan ses çıkmamaktadır. Bundan başka bu kıl kısıkaç üzerinde ileri veya geri götürülerek hem çift olan kamışların kendi arasındaki akordu sağlamakta hem de çalgının genelde sesini az da olsa pes veya tiz yapabilmektedir.

Zambır; Antakya’da özellikle Yayladağı civarında Argun, Argın veya Gargın adı ile bilinirken; Tunceli, Van, İskenderun’un Bela

Yaylası, Toros oymakları, Ürgüp, Niğde, Ankara ve Safranbolu taraflarında “Çifte Kaval” adı ile eskiden kullanıldığı yapılan tespitler arasındadır. Halit Ongan ise; bu çalgının Niğde yöresinde Çukurova kamışı denilen kamıştan veya uzun bacaklı kuşların incik kemiklerinden yapıldığını ve Niğde civarında “Çifte” adı ile bilinen bu çalgının 1900’lü yılların başlarına kadar yörede kullanıldığını yazmaktadır.

MOD KAVRAMI

Zambır enstrümanın kapsadığı ses alanını incelerken modal sistemden bahsetmek gerekir. Buna göre; Modlar [Makamlar]: Modern Batı Müziğinde, mode (Latincece modus olarak adlandırılan terim “ölçü, standart, usul, yol”) gam ve melodi çeşidi gibi kavramları barındırmaktadır. Tarihi süreç içinde bu kelime başka anlamlar da taşıdığını görmek mümkündür. Erken Orta Çağ Dönemi’nde Mod aralık anlamına gelmekteydi. Geç Ortaçağ Dönemi’nde, kısa ve uzun değerler arasındaki ritmik ilişki anlamını barındırmaktaydı. 18. yy.’ın sonundan itibaren –bu terim aynı zamanda etnomüzikolojik bir bağlam düzleminde yerleştirildi– bazen şüpheli bir uyumluluk ile Avrupa müzik kültürüne ait olmayan yapıları perdeye oturtmak için kullanıldı.

Antik Yunan Modları

Erken Helenistik Dönem bilimsel müzik incelemeleri Latince gelen “mode” kelimesini kullanmamaktadır. Fakat birbirleriyle ilişkili üç adet kavram ile bunu açıkladılar ki bunlar da bir sonraki Orta Çağ “mode” kavramı ile ilgili düşünceyle alakalandırıldı: (1) gamlar (Sistemler), (2) tonos – (çoğul: tonoi – daha sıklıkla kullanılan ve Orta Çağ “mode” kavramı ile örtüşecek olan terim), (3) harmonia – (çoğul: harmoniai – bu üçüncü terim tonoi teriminin sınıflandırılmasında yerini tutmasına rağmen her zaman zıttı olarak zorunlu tutulmamıştır)⁸.

8 Gençkal 2013.

Aristo geleneğine göre Antik Yunan modlar şunlardır:

- Miksolidyen: hypate hypaton–paramese (b–b’)
- Lidiyen: parhypate hypaton–trite diezeugmenon (c’–c’)
- Frijyen: lichanos hypaton–paranete diezeugmenon (d’–d’)
- Doryen: hypate meson–nete diezeugmenon (e’–e’)
- Hipolidyen: parhypate meson–trite hyperbolaion (f’–f’)
- Hipofrijyen: lichanos meson–paranete hyperbolaion (g’–g’)
- Lokriyen, veya Hipodoryen: mese–nete hyperbolaion veya proslambnomenos–mese (a’–a’ veya a–a’)

Bütün ilahiler genellikle F olarak adlandırılan final notası ile bitmektedir ki bu da ilahinin söylendiği modun aynı son notası olarak da görülmektedir. Finalleri göz önünde bulundurarak bunların bitişi d, e, f ve g seslerinde ikişerli hallerde gruplandırılmaktadırlar. Orta Çağ teorisyenleri, bu ikili gruplara maneriae (tekil: maneria; ya da tavrı-seyir) demekteydiler. Bunları da Antik Yunan derecelerin isimlerini kullanarak adlandırılmaktaydılar; protus, deutrus, tritus ve tetrados. Örneğin buradan yola çıkarak, günümüz yazarları bazen d sesinde sonlanan modlara “protus tonalitesi” da demektedirler. Modların numaralandırılması en makul ve kullanışlı tanımlama olarak karşımıza çıkmaktadır. Liber Usualis ve diğer modern ilahi kitaplarında modun numarası çoğunlukla ilahinin altına işaretlendirilmektedir. Her ikişerli mod grubu bir otantik bir de plegal formda karşımıza çıkmaktadır. Bunları ayırt edebilmek için ilahinin modun final sesi etrafında ya da üzerinde gösterdiği seyirle belirlenmektedirler. Böylece, 1, 3, 5, ve 7. modlar otantik; diğer çift sayılar da plegal modlardır. Sonuç olarak modlara Antik

Yunan isimleri verilmiştir. Otantik modlar Dorian, Frijian, Lidian ve Mixolidian; geriye kalan diğer modlar da hypo- önekini alan ve “altta” anlamını taşıyan her maneria’nın formunu plegal olarak nitelendirilen 2. grup modlardır⁹.

Her mod bir pentachord ve onu takip eden bir tetrachord’dan oluşmaktadır. Örneğin, Mode 1’de d notasından a notasına kadar olan birbirini izleyen beş notanın sonuncusu arkadan birleşik olarak gelecek tetrachord’dun ilk notasını oluşturacaktır. Bu da a notasından d’ notasına kadar olan modun ikinci kısmını oluşturacaktır. Otantik modlarda tetrachord’lar pentachord’ların üzerinde yer almaktadır. Plegal modlarda ise bu durum tersidir, yani tetrachord’lar pentachord’ların aşağısında yer almaktadır. Burada, tetrachord’un ve pentachord’un ortak notası modun final notası olduğunu bu da her zaman pentachord’un en kalın sesi olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir.

Zambır enstrümanı ile ilgili ve Gaziantep Üniversitesi, Türk Müziği Devlet Konservatuarı, Sanatçı Öğretim Elemanı Dr. Savaş EKİCİ’den alınan ve Anadolu Üniversitesi Devlet Konservatuarı Müzikoloji Bölümü Öğretim Üyelerinden Doç. Dr. Berkant GENÇKAL ile beraber yapılan video örneği analizine bakacak olur isek karşımıza şunlar çıkmaktadır:

Zambır enstrümanının verilen röportajda 6 perdeli olduğu belirtilmektedir. Tıpkı İskoç gaydası, Balkanların dvojanı gibi bu enstrüman da diyafonik özelliğe sahiptir. Yani altta uzayan bir temel ses (drone) ve üstünde bu eksene bağlı olan ezgisel hareket. Bu enstrümanın eksen sesi Fa’dır. Bunun üzerinde belirgin Sol” - La” seslerin hareketi ile karşımıza Frijyen modun “trichordusu” ortaya çıkar. Ne var ki yorumcunun aynı zamanda Fa’ya ulaşma çabasını güderken glisando tekniği ile Sol^a perdesinden geçmesi bize daha gergin bir Frijyen etkisi sunmaktadır. En tiz duyulan perde La^a’dır. Daha önce Modlar açıklamasında da değindiği-

9 Gençkal 2013.

miz üzere burada “tubae” konumunda olan ses Fa’dır. Sıklıkla minör 3’lü (Fa-La”) ve Majör 3’lü (Fa-La^a) peş peşe duyulur. Dominant ses ise bir küçük üçlü uzağında olan La” sesidir. Bilindiği üzere, Frijyen tıpkı Orta Çağ’da olduğu gibi Antik dönemde de çeşitlere ayrılmaktadır. Bu çeşitler makam müziğindeki Şed’lere benzetebiliriz. Tüm bu çeşitlerin karakteristik özelliği başlangıç konumundaki küçük ikili aralığıdır. Doğu’ya gittikçe bu özelliğin korunduğunu, fakat “maneriae” kısmında yani tavrıda bir değişikliğe maruz kaldığını söyleyebiliriz. Bu tamamıyla çalgının konstrüksiyonu ile alakadar bir durumdur. Aslında burada modu belirleyen şey çalgının doğal yapısıdır. Çalan kişi, icracı, bu doğrultuda ezgisel hatları çıkarmakta ve buna göre müziği yorumlamaktadır. Unutulmaması gereken önemli noktalardan bir tanesi de, Frijyen modu Batı’da daha diyatonik özelliğe sahip iken, Doğu’da daha kromatik hatta mikrotonik özelliğe bürünmesidir. Bu tamamıyla akortsal düzenele alakadar bir durumdur.”Batı’da yüzyıllar boyu oluşagelen tamperaman sistemi Frijyen modun minör duyulmasına sebep olmaktadır.” Sunulan örnekte ise Frijyen modu Oktatonik diziye yatkınlığı ile karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak Anadolu’nun önemli bir bölgesinde uzun yıllar hakimiyet süren Frig toplumunun müziklerinde “Anadolu Pentatonizmi” diye adlandıracağımız pentatonik yapının varlığı tartışılmazdır. Bu yapının teorik olarak Firygyen tetrakordal yapıya dönüştüğü, kuvvetli bir varsayımdır. Özellikle Antik Yunan felsefesinde varolan ve frigyen mod olarak Atina Okulu’nda standartlaştırılan modal yapının temeli Frigya bölgesi müzikleri ve çalgı geleneğidir. Yunan pentatonizmi diye adlandırılan ve Antik Yunan müziklerinde var olan pentatonik yapı da Frigya kültürel etkileşimine dayanmaktadır. Çifte kaval olarak adlandırılan Frigya kavalı belki de Antik Yunan Aulosları’nın temelini oluşturmaktadır.

Kaynakça

Alaner, A. Bülent, “Müzikte Beşinci Boyutta Doğru”, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1739, Eskişehir 2007.

Alaner, A. Bülent, “Tarihsel Süreçte Müzik”, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1179, Eskişehir 2000.

Alaner, A.Bülent, “Frigya’dan Bir Müzik Enstrümanı (Çifte Kaval) ve Frigyen Modu / A Phrygian Musical Instrument (Double-Pipe) and The Phrygian Mode”, Frigler/Phrygians-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, 378-388 +CD,

Ekici, Savaş, Gaziantep Yöresi Halk Çalgılarından Zambır Üzerine Bir Araştırma, Motif Dergisi, S.42,s.14, Halk Oyunları Eğitim ve Öğretim Vakfı Dergisi, İstanbul 2005.

Ekici, Savaş: “Halk Kültüründe Göç Uluslar arası Sempozyumu, Motif Vakfı Yayınları No:12,s.349, Pınarbaş Matbaacılık Reklam Hizmetleri San.ve Tic.Ltd.Şti, İstanbul, 2012

Gençkal, Berkant: “The Pomak Perspectives: Debates on Origins Ethnic and The Tradition of Pesna”, 2013, Yayınlanmamış Doktora Tezi, No: 359952

Mursell, L.James, “Human Values in Music Education”, Silver Burdett, New York 1934. Smith, A.Ralph, “A Study in Aesthetic Education”, Routledge, s4, New York 1989.

Sparschott, Francis Edward; “The Consept of Criticism”, Oxford University Press. S.7, Londra 1967.

